

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Altı Aylık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi

sayı
1

Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliâmı
Mustafa Turan - Musa Gürbüz

Makedonya'da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezâlim (1902 - 1912)
Hale Şıvgın

İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Batı'nın Politik Hukuk Anlayışı
Sadi Çaycı

Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim
Ömer Turan

Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü
Cahit Aslan

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler
Süleyman Erkan

Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezâlim
Erhan Türbedar

13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak
Uluslararası Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Dava
Sevin Elekdağ

ISSN 1306-9136

Ankara, Yaz, 2006

Fiyatı: 7,50 ytl

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Uluslararası hakemli dergi- Yılda iki kez yayımlanır

Yaz 2006, Sayı: 1

ISSN: 1306-9136

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban gülbahar

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. Lütem
(İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı)

EDİTÖR YARDIMCISI

Musa Gürbüz

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Sevin Elekdağ

ABONE SORUMLULUĞU

ASAM Kitap Dağıtım

YAYIN KURULU

(Alfabetik Sıra İle)

Dursun Akbulut (Prof. Dr.)
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun

Ömer Engin Lütem (E. Büyükelçi)
İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı

Gündüz Aktan (E. Büyükelçi)
ASAM Başkanı

Bilal N. Şimşir (E. Büyükelçi)
Tarihçi-Yazar

Sadi Çaycı (Doç. Dr.)
ASAM Uluslararası Hukuk Danışmanı

Mustafa Turan (Prof. Dr.)
Gazi Üniversitesi, Ankara

Musa Gürbüz
ASAM Türkiye Araştırmaları Uzmanı

Ömer Turan (Doç. Dr.)
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

İKSAREN (İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara - Tel: 0312 491 60 70 Fax: 0312 491 60 97

Sayfa Düzeni ve Kapak: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, graft.com.tr

Tel: 0.312 468 27 95, Belgegeçer: 0.312 468 58 74, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.

Saner Basım Sanayii, Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15 Yenimahalle /ANKARA

Tel: 0.312 385 91 03 (pbx) Basım Tarihi: 02 Ağustos 2006

YAYINA BAŞLARKEN

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne (ASAM) bağlı olarak çalışan İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü'nün (İKSAREN) yayınlamakta olduğu "Ermeni Araştırmaları" ve "Review of Armenia Studies" dergilerinin¹ yanında "Uluslararası Suçlar ve Tarih" dergisini okuyucularımıza sunmakla mutluluk duyuyoruz.

Derginin inceleme alanı tarihte vuku bulmuş katliam ve mezâlim ile Uluslararası Ceza Divanı'nı kurmuş olan 17 Temmuz 1998 tarihi Roma Statüsü'nde yer alan uluslararası suçların araştırılması olacaktır. Ülkemizde münhasıran uluslararası suçları inceleyen başka yayın olmadığı için dergimiz bir ilki oluşturmaktadır. Söz konusu suçlar Türkiye için, gerek tarihimiz gerek bulunduğumuz bölgedeki güncel gelişmeler bakımından önem taşımaktadır.

Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu ülkeleriyle çevrili bulunan Türkiye, savaş ve çatışmaların hemen hemen her zaman var olduğu dünyanın sorunlu bir bölgesinde bulunmaktadır. Kısaca hatırlatmak gerekirse, Kafkasya'da milliyetçi hareketlerin neden olduğu çatışmaların yanında, Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmiş olması bölgeye istikrarsızlık ve güven yokluğu getirmiş bulunmaktadır. Sakin görünen Balkanlar'da ise kısa bir süre önce, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde kanlı olaylar yaşanmış ve bu arada Bosna'da, uluslararası mahkeme kararı ile sabitlemiş bir soykırım suçu işlenmiştir. Orta-Doğu'daki çatışmalar ise günümüzde de sürmekte. Irak ile Filistin sorunu komşu ülkelere yansıyan gelişmeler gösterirken, İran'ın nükleer güç olma isteğinin yarattığı tehditler ile Afganistan'daki belirsizlik durumu devam etmektedir. Bu olaylar Türkiye'de haber bazında ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeterince incelenirken bunların uluslararası suç niteliği üzerinde hemen hemen hiç durulmamış olduğu görülmektedir.

Geçmişe bakıldığında bu durum daha da belirgindir. Osmanlı İmparatorluğu 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren toprak kaybetmeye başlamış ve bunun sonucu olarak da bu topraklarda oturan Müslümanların bir kısmı katledilirken diğer bir kısmı da mezâlim ve diğer yollarla Osmanlı vilayetlerine göçe zorlanmıştır. Tarihçi McCarthy'e göre bu şekilde yerinden olanların toplam sayısı on milyon kadardır. Bunun yaklaşık yarısı ölmüş veya öldürülmüştür. Trajedi olmanın yanında, Osmanlı İmparatorluğu ve dolayısıyla Türkiye bakımından sosyal ve ekonomik alanda arz ettiği büyük öneme rağmen, bu katliam ve zorunlu göçler ne Türkiye'de ne de diğer ülkelerde yeterince incelenmiş, hata bu olaylar sanki hiç olmamış gibi davranılmıştır. Mesela Yunan isyanlarının bastırılması tüm Avrupa'da büyük mezâlim olarak nitelendirilir ve zamanın Lord Byron ve Victor Hugo gibi büyük şairlere konu olurken, yaklaşık aynı dönemde, 1821 yılında, Yunanistan'ın Tripoliçe şehrinde 20.000 kadar Türk ve Müslüman'ın katledilmiş olduğundan nerdeyse hiç bahsedilmemiştir. Daha sonraları tüm Osmanlı-Rus savaşlarında, Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk ve Müslüman halkı katliam

¹ "Ermeni Araştırmaları" ve "Review of Armenian Studies" dergilerinin tüm eski sayıları İKSAREN İnternet Sitesine (www.iksaren.org) konmuş bulunmaktadır.

ve mezalime maruz kalmıştır. Bu hazin olayların Yunanlı, Bulgar, Sırp, Ermeni ve Rus tarihçileri tarafından mümkün olduğu ölçüde saklanmaya, hiç olmazsa küçümsenmeye çalışılması ve Türk tarihçilerinin bir kısmının da bunlara hiç veya az değinmesi, ayrıca bu olayların uluslararası hukuk bakımından hemen hemen hiç ele alınmamış olması bu konunun diğer bir yönünü oluşturmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz gibi “Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi”nin amacı hem uluslararası hukuk hem de tarih incelemelerine yer vermektir. Bu incelemelerin yakın tarihini pek bilmeyen Türk kamuoyuna geçmişlerini öğrenmeleri/anımsamaları olanağını vermesi, diğer bir deyimle tarihleriyle yüzleşmelerini sağlaması beklenmektedir. Ayrıca bu incelemelerin Türkiye’nin tüm komşularında uluslararası suçlar konusunda yeni incelemeleri özendirilmesi ümit edilmektedir.

Bu amaçlar gözetilerek, dergimizin bu birinci sayısında, gerek tarihimiz gerek bulunduğumuz bölgedeki güncel gelişmeler bakımından Türkiye için önem taşıyan katliam ve mezalim ile uluslararası suçlar konusunu inceleyen sekiz yazı yer almaktadır.

Prof. Dr. Mustafa Turan ile Musa Gürbüz tarafından kaleme alınan ve “Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı” başlığını taşıyan makalede, Yunan isyanlarının salt milliyetçiliğin bir ürünü olmadığı, isyan düşüncesine Batılı aydınlar tarafından yapılan katkılar ile Ortodoks Kilisesi’nin Yunan milliyetçiliğinin merkezi haline gelmesinden bahsedilmekte ve Mora’nın merkezi olan Tripoliçe’de gerçekleşen isyan ile burada yaşayan Türklere yapılan mezalimin başarıya ulaşmasının arkasında yatan en önemli etkenin, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan gayrimüslimleri kışkırtmaları olduğu anlatılmaktadır.

Prof. Dr. Hale Şıvgın’ın, “Makedonya’da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezalim (1902-1912)” başlıklı yazısında, Makedonya bölgesinin en sıkıntılı olduğu dönemlerinden birisi olan 1902-1912 yılları arasında, bölgedeki Hıristiyanların Batılı devletler tarafından desteklenmeleri ve refahlarının artırılması için çeşitli yolların aranmasına karşın, bu bölgede yaşayan Türk ve Müslüman kesimleri için böyle bir şeyin söz konusu olmadığı, bilakis bu halkın bahse konu dönemde en çok ezilen kesim olduğu hakkında bilgi verilmektedir.

Batıda ulus devletlerin kurulması sürecinde buralarda yaşayan Müslüman-Türk halkına yapılanların mercek altına alınması gerektiğini vurgulayan Doç. Dr. Sadi Çaycı’nın “İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Batı’nın Politik Hukuk Anlayışı” başlıklı makalesinde, Batılı devletlerin kendi ulusal çıkarlarının gerektirdiği durumlarda, hukuku nasıl göz ardı ettikleri incelenmektedir.

Karadeniz’den Ege’ye büyük bir Bulgaristan kurma emelini de taşıyan ve “bir ırklar ile yok etme savaşı” olarak planlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında yüz binlerce Türk ve Müslümanın öldürülmesi ile bu toprakları terk etmek zorunda kalmalarına değinen ve Doç. Dr. Ömer Turan tarafından kaleme alınan “Bulgaristan’da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezalim” başlıklı makalede, geriye kalan Türk ve Müslüman halkının Bulgarlaştırılması ya da bu toprakları terk etmeleri için sarf edilen çabaların günümüze kadar devam ettiği ifade edilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Cahit Aslan'ın "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkez Sürgünü" başlıklı yazısı, Kuzey Kafkasya'nın kadim halkı olan Çerkezlerin, uzun yıllar boyunca Rus Çarlığı'na karşı özgürlük mücadelesi vermiş oldukları, Rusların ise, Çerkezlere karşı etnik temizliğe varan uygulamalarda bulduklarından bahsetmekte ve esas itibarıyla, 1864 yılında özgürlük savaşlarını kaybetmiş olan ve soykırım kurbanı olan Çerkez halkının maruz kaldığı trajediye ışık tutmaktadır.

Tarih boyunca Rusya coğrafyasında vuku bulan sürgün olaylarına genel hatlarıyla ışık tutan Yrd. Doç. Dr. Süleyman Erkan'ın "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler" başlıklı yazısında, bahse konu sürgünlerin bir ortak özelliğinin sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olduğuna değinmektedir.

Geçmişten bugüne Boşnaklara karşı işlenen mezalimlere, genel hatlarıyla, ışık tutan Erhan Türbedar'ın "Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim" başlıklı yazısında, bu mezalimlerin ortak amacının, etnik temizlik yoluyla Boşnakların sayısını azaltmak, Boşnakları göçe zorlamak ve nihayetinde bölgenin etnik haritasını değiştirmek olduğu anlatılmaktadır.

Sevin Elekdağ tarafından kaleme alınan ve "13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Dava" başlığını taşıyan makale, Bosna Hersek'in 1993 yılında Uluslararası Adalet Divanı'nda kendi ülkesinde soykırım yapıldığı ve bunun sorumluluğunun Belgrad Hükümetine ait olduğuna ilişkin açmış olduğu davayı etkileyen çeşitli unsurları ile davadaki her iki tarafın ileri sürdüğü savları değerlendirmektedir.

"Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi"nin okuyucularının beğenisini kazanacağı ümidiyle saygılar sunarım.

Gündüz Aktan

*E. Büyükelçi,
ASAM Başkanı*

İçindekiler

Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliâmı.....	9
<i>Prof. Dr. Mustafa Turan - Musa Gürbüz</i>	
Makedonya'da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezâlim (1902 – 1912).....	43
<i>Prof. Dr. Hale Şıvgın</i>	
İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Batı'nın Politik Hukuk Anlayışı.....	75
<i>Doç. Dr. Sadi Çaycı</i>	
Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim.....	89
<i>Doç. Dr. Ömer Turan</i>	
Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü.....	103
<i>Yrd. Doç. Dr. Cahit Aslan</i>	
Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler.....	155
<i>Yrd. Doç. Dr. Süleyman Erkan</i>	
Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezâlim.....	175
<i>Erhan Türbedar</i>	
13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Dava.....	211
<i>Sevin Elekdağ</i>	

İçindekiler

Contents

The Historical Bases of the Greek Ideal of Independence and the Tripolitza Massacre..	9
<i>Prof. Dr. Mustafa Turan - Musa Gürbüz</i>	
Atrocities Committed Against the Turkish Muslims of Macedonia (1902- 1912).....	43
<i>Prof. Dr. Hale Şıvgın</i>	
Crimes Against Humanity and the Political Law Approach of the West.....	75
<i>Associate Prof. Dr. Sadi Çaycı</i>	
Atrocities Committed Against the Turks and Muslims of Bulgaria.....	89
<i>Associate Prof. Dr. Ömer Turan</i>	
Defining a Genocide: The Circassian Exile of 1864.....	103
<i>Asst. Associate Prof. Dr. Cahit Aslan</i>	
Ethnic Exiles in Czarist Russia and the Soviet Union.....	155
<i>Asst. Associate Prof. Dr. Süleyman Erkan</i>	
The Atrocities the Bosniaks Have Been Subjected to Throughout History.....	175
<i>Erhan Türbedar</i>	
On the Docket for 13 Years: The First Case Brought Before the International Court of Justice Invoking the Genocide Convention.....	211
<i>Sevin Elekdağ</i>	

Contents

Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı

Musa GÜRBÜZ
ASAM Türkiye Araştırmaları
mgurbuz@avsam.org

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
mturan@gazi.edu.tr

Özet: 19. yüzyıl Osmanlı Devleti için adeta bir isyanlar çağı olmuştur. Osmanlı Devleti ile ilgili hemen hemen bütün politikaların merkezinde yer alan isyanların genel ve ortak sebeplerinin yanı sıra her birinin kendine münhasır sebepleri vardır. 1821 tarihinde Mora'da başlayan başkaldırıyı, Fransız İhtilali'nden mülhem salt milliyetçilik fikrinin bir tezahürü olarak görmek eksik olacaktır. Avrupa'yı yeniden yaratma fikrine kapılan Batılı aydınların Yunan düşüncesine hayat kazandırarak hümanizm ile oryantlizmi telif etmeleri, tabii olarak Yunan bağımsızlık düşüncesine tarihi bir derinlik kazandırmıştır. Kısa sürede fikri ve siyasi gelişimi dini mesajlarla besleyen Ortodoks Kilisesi de Yunan milliyetçiliğinin dini-fikri-fili merkezi durumuna gelmiştir.

Yüzyıllarca Osmanlı toplumu içinde imtiyazlı bir konumu muhafaza etmiş olan Yunan/Rum reayanın ne kadar zayıf olursa olsun Osmanlı Devleti'ne karşı başarı elde etmesi mümkün olamazdı. İsyanın başarıya ulaşmasında ki en önemli etkenin, başta Rusya olmak üzere Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim unsurları tahrik etmeleri olduğu görülmektedir.

Mora'nın merkezi olan Tripoliçe'de isyanın başlaması ile isyancıların, burada yaşayan Türklere yaptıkları mezalim daha sonraki dönemlerde tekrarlanan bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunan isyanı, katliam, soykırım, Tripoliçe, Mora.

The Historical Bases of the Greek Ideal of Independence and the Tripolitza Massacre

Abstract: The 19th century can be regarded as an era of uprisings for the Ottoman Empire. Whilst almost all political aims directed at the Ottoman Empire have lead to uprisings which are similar in there general and cumulative reasons; each has special reasons in and of themselves. To state

that the Peloponnesian uprising of 1821 was a derivation of the nationalist expression of the French Revolution would not be acceptable. The idea of reinventing Europe by revitalizing the ideals of Greek thought through an amalgamation of humanism and orientalism naturally contributed to the creation of a historical facet to the ideal of Greek independence. This ideal and its political reflection was, in a short time, bolstered through religious messages adopted by the Orthodox Church. This led to the Orthodox Church taking center stage in all things associated with Greek nationalism in terms of religion, thought, and action.

It would have been impossible for the Greek minority, who had for centuries safeguarded its special treatment within the empire, to be successful against the Ottoman Empire regardless of how weakened the Empire had become. The most prominent reason behind the success of the uprising can only be summed up by the explicit provocation of non-Muslims living on Ottoman soil against the central authority by, firstly Russia, and other European nations.

As the uprising started in Tripolitza, which was the center of Peloponnesia, the rebelling Greeks massacred the Turks living in the area; sadly a reoccurring theme in similar periods that were to come.

Key Words: *Greek rebellion, Massacre, Genocide, Tripolitza, Peloponnesia.*

Giriş

Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri fikrinin uluslararası politikada kabul görmeye başlaması umumiyetle 1789 Fransız İhtilali'ne bağlanmaktadır. 19. yüzyılda kurulmaya çalışılan yeni dünya düzeninde "tabii haklar ve özgürlükler" in politik merkeze yerleşmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmaya başlayan isyanların nedeni salt fikri bir gelişimin tezahürü olarak ifade edilmek istenmiştir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren hemen her alanda çözülmeye başlayan Osmanlı Devleti'ndeki gerilemenin Fransız İhtilali'nden sonraki yıllarda gözle görülür bir hal alması sebebiyle Osmanlı toplumunda baş gösteren karışıklıkların nedeni yine Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerle açıklanmak istenmiştir. Oysa 1789'dan önce büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarına ve Osmanlı toplum düzenine bakılırsa meselenin "tabii haklar ve

özgürlükler”in ötesinde siyasi bir mesele olduğu anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın başlarında özellikle Balkanlarda birbiri ardınca baş gösteren isyanlar farklı sebeplerle açıklanabilir. Ancak Osmanlı Devleti’nin zayıflamasıyla birlikte Osmanlı hukuku ve toplum yapısının, gayrimüslim unsurların ayrılma temayülünü belirgin hale getirdiğini de görmemiz gerekmektedir. Özellikle Osmanlı devleti/toplumu içinde önemli ve imtiyazlı bir konumda bulunan Rum unsurun bağımsızlık düşüncesine kapılması için uygun bir ortam kendiliğinden oluşmuştu. Aydınlanma çağının başladığı bir dönemde Yunan düşüncesine yeniden hayat kazandırarak Avrupa’yı yeniden yaratma fikrine kapılan Avrupalı aydınların Helen medeniyetine dair hissiyatları ve çalışmaları, Rum unsuru heyecanlandırdığı gibi kurulmak istenen yeni dünya düzeninde büyük devletlerin emperyalist gayelerini de adeta meşrulaştırmıştır. Bu heyecan ve büyük devletlerin desteği ile Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmayı isteyen Megali İdea, bu topraklarda tek bir Türk ve Müslüman bırakılmamasını hedef göstermekte gecikmeyecektir. Kilisenin de marifeti ile dini ve milli bir karakter alan isyanı başlatan Rumların, öncelikle Mora’da yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları Müslümanları ve Türkleri külliyen yok etmek istedikleri görülecektir.

1. Osmanlı Toplumunda Rumlar

Rumlar, Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren diğer tâbi Hıristiyan unsurlara göre bir takım imtiyazlara sahip bulunuyorlardı. Devlet yönetiminde Rumlara Divan ve Elçilik Tercümanlıkları¹, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları gibi son derece önemli görevler verilmekteydi. Fatih Sultan Mehmed’in verdiği imtiyazlarla Ortodoks Kilisesi’nin yüksek makamlarını elde etmiş olan Rumlar, böylece Balkanlar’daki diğer Hıristiyan halklara göre daha üstün bir konuma yükselmişlerdi.² O zamana kadar sadece ruhanî lider olan patrikler, artık padişahın koruyuculuğunda, kendi dinî topluluğunun birçok dünyevî işlerinin de tartışmasız yöneticisi olmuşlardı. Ortodoksların evlenme, boşanma, miras gibi özel hukuk meseleleri

1 16. yüzyılda Divan-ı Hümayun tercümanlarının büyük bir kısmının Müslümanlığı kabul etmiş Macar, Leh, İtalyan, Alman ve Rum asıllı kişilerden mürekkep olduğu; 17. yüzyılın ortalarından itibaren Rumlardan dil bilenlerin görevlendirildikleri, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında Sakızlı bir Rum’un Divan-ı Hümayun baş tercümanlığına getirildiği, 1821’e kadar da bu nazik görevin Fenerli Rum beylerinin uhdelelerinde kaldığı bilinmektedir. Bu konuda bkz. Cengiz Orhonlu, “Tercüman” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, MEB yayını, C. XII/1, İstanbul, 1993, s. 177.

2 Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, c. IV, Ankara:1992, ss.185–186.

ve Ortodokslar arasındaki her türlü anlaşmazlıklar da Patrik veya yetki verdiği papazlar tarafından çözümleniyordu.³ Öyle ki, Patriğin Osmanlı Devleti içinde ve dışındaki Hıristiyan topluluğun lideri konuma gelmesi ve bu konumunun devletçe de kabul görmesi, cemaatini ilgilendiren konularda Divan'da söz hakkı kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki Rum köylüsüne, dil ve dini hürriyetle birlikte mülkiyet hakkı tanınmış olması, ülke sınırları içinde güvenli ve müreffeh bir hayat sağlamıştı. Avrupalı tarihçilere göre 19. yüzyıl başlarındaki Osmanlı-Rum köylüsü Batı Avrupa'daki köylüden daha güvenli ve bolluk içinde yaşıyordu. Yine kıyı kentlerde ve adalarda yaşayan, ticaret ve gemicilik yapan Rumlar, köylüye göre daha iyi yaşama imkânlarına sahiptiler.

Bu imkânlar onlara, Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ellerine geçirmeleri fırsatını vermiş; zamanla önemini kaybetmiş olan Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki ticarî konumlarını ele geçirmelerini sağlamıştır.⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti bayrağı altında ticaret yapan Rum tacirleri, ticaret gemilerine Rus bayrağı çekme hakkını aldıktan ve böylece kapitülasyonlardan faydalanma imtiyazını elde ettikten sonra Osmanlı ve Rus ürünlerini (özellikle buğday) Avrupa'ya taşımaya başladılar. Bu şekilde himaye gören bir gurup olarak çifte yurttaşlık statüsünü elde etmiş olan Rumlar⁵, 1816 gibi erken bir tarihte 600 kadar ticaret gemisine sahiptiler. Ayrıca Kuzey Afrika korsanlarından korunmak amacıyla Osmanlı Hükümeti'nden izin almak suretiyle bu gemilerin silahlandırılması da güvenli hareket etmelerini sağlıyordu.⁶ Böylece Rum müteşebbisler, Odessa'dan Marsilya'ya, İzmir'den Londra'ya kadar geniş bir alanda deniz ticaretinde önemli bir paya sahip oldular. 19. yüzyılın başlarında Mora, Selanik ve bazı adalardaki Rum tebaanın bilhassa tüccar sınıfının yabancı devlet konsolosluklarından

3 Coşkun Üçok, "Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri [20 Temmuz 1974'e kadar]*, Ankara 1986, s.191; Bkz. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: 1980, s.46.

4 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, Ankara:TTK, 1988, s.107.

5 Ege ve Karadeniz'de dağılmış olan tüccar topluluklarının örgütlü faaliyetleri Yunan bağımsızlık hareketinin sonucunun belirlenmesinde ciddi bir rol oynamıştır. Ticaret firmalarıyla başlayan Rum sermayesi zamanla finans kurumlarına dönüşmüştür. Rum tüccarlar biriktirdikleri paraları bankacılığa yatırarak faaliyetlerini bu alanda da sürdürmüşlerdir. Bu faaliyetler neticesi Yunan Krallığı'nın kuruluşu bir hayli yol kat etmiştir. Bkz. Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: 2005, s.80.

6 Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, c.IV, s.186, Nuri Ünlü, *Anabatlariyle İslâm Tarihi, Başlangıcından 1918'e*, İstanbul 1984, s. 306 Bu durum Rumların kısa sürede 15.000'e yakın tayfa ile 8.000'e yakın top edinmelerine fırsat verdi. Kısacası isyan için gemi, tayfa, top hepsi hazırlanmıştı. Bkz. Nadir Yaz, *Ağlayan Batı Trakya*, İstanbul 1986, s.95.

temin ettikleri patenta ve pasaporta kağıtları ile Osmanlı reayası olmaktan çıkmak gayreti içinde oldukları görülmektedir. Böylece Rum tüccar, hem vermekle mükellef oldukları vergiden kurtulmakta hem de yabancı devletlere kapitülasyonlar çerçevesinde müsaade edilen hak ve imtiyazlardan da yararlanabilmektedirler. Osmanlı Devleti, Rum tüccarın ellerindeki patenta ve pasaporta kağıtlarının muteber olmadığını ilan etse de yabancı devletlerin konsoloslarının gayrı Müslim reayayı himaye etmelerinin önüne geçememiştir.⁷

İstanbul'un fethinden önce şehrin ticari hayatında Venediklilerden sonra en büyük etnik grup Rumlardı. Rumlar, her ne kadar perakende ticaret ve gemi taşımacılığı dışındaki sektörlerde İtalyan tüccarının gerisinde iseler de uluslar arası ticaret ve bankacılıkta aktiftiler. İstanbul'un fethedilmesinden sonra ticari hayatta İtalyanların yerini Rumlar almışlardır. Zengin Ceneviz ailelerinden çoğunun şehri terk etmelerine karşılık pek çok zengin Rum fetihten sonra Galata'da varlıklı burjuva yaşantısını devam ettirmiştir. Rumların iktisadi hayattaki durumları sadece ticaret ile sınırlı kalmamış, hükümet adına birçok Rumun mültezimlik yaptığı görülmektedir. Mesela Mihalis Kantakuzenos'un 1578 yılında sarayında efsanevi bir serveti, yüz hizmetçisi, kırk gulamı ve haremünün bulunduğu düşünülürse Osmanlı toplum yapısı içinde Rumların ekonomik durumlarının fevkalade olduğu hemen anlaşılmaktadır.⁸

Yurtdışında Macaristan'da, Peşte'de, Viyana'da, Trieste'de, Marsilya'da ve Londra'da yaşayan Rum tüccar, Yunan bağımsızlık hareketine büyük katkılarda buldukları gibi İstanbul, Selanik, İzmir, Sakız Adası ve Pathmos kolejlerinin oluşmasına da destek verdiler.⁹

İstanbul'da oturan Fenerli Rumların, devletin bazı idari işleriyle görevlendirilmeleri gelenek haline gelmişti. Divan-ı Hümayun Tercümanlığı, neredeyse Fenerli Rumlara münhasırdı. Bunların konakları, hatta sarayları ve bağları devlet tarafından temin ediliyordu.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin dış ilişki-

7 Bu konuda bkz. Fatih Tayfur, *Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2003, ss. 105-108.

8 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, c.I, İstanbul: Eren, 2004, ss. 260-262.

9 Nicolae Jorga, *Osmanlı Tarihi*, c.V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe yayını, 2005, s. 209.

10 Ahmed Refik, *Eski İstanbul Manzaranları [1553-1839]*, Sadeleştiren: D. Gürlek, İstanbul: 1998, s.103.

leri Fener beylerinin çocukları tarafından yürütülür hale gelmişti. Rum beylerinin İstanbul'da, Bükreş'te ve Korfu'da kolları vardı. Bu arada İstanbul'da yaşayan Fenerli Rumlar da Montesquieu, Racine, Voltaire gibi Fransız yazar ve düşünürlerinden tercüme yapmakta, gençlerini Avrupa üniversitelerine göndermekte, oralardaki fikir hareketleri ve ilim adamlarıyla temas halinde bulunmaktaydılar.¹¹

Avrupa'da oluşan yeni düşünceler, bilhassa milliyetçilik düşüncesinin, hızla Osmanlı toplumunda yayılmaya başlamasıyla birlikte Rumların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının zayıflaması kaçınılmazdı. Bu fikrin gelişmesinde ve Rum cemaati içerisinde kabul görmesinde Paris'te öğrenim gören Kora-yiç, Antimos Gazis, Konstandinos Laskaris ve Trakyalı Şair Regas'ın önemli bir rol oynadıkları görülmektedir.¹²

Burada daha önemli olan husus, Osmanlı Devleti'ndeki müreffeh durumlarına rağmen Rumların, Osmanlı hâkimiyetinin geçici olacağını düşünüyor¹³ olmalarıdır. Rumlara göre bu topraklarda tek hükmedecek güç Doğu Roma İmparatorluğu olabilirdi. Başka bir milletin kendilerine hâkim olması onlara göre bir çeşit gasp sayılırdı.¹⁴ Anlaşılacağı gibi milli ve bağımsız bir devlet kurmak gibi düşünceye sahip olmayan Rum unsurdaki bu düşünce, büyük devletlerin takip ettikleri politikalarla kısa zamanda değişecek ve mesele bağımsızlık yönünde gelişecektir. Osmanlı Devleti'nin zaafı sebebiyle Osmanlı toplumu içindeki durumları Rumların isyan etmeleri için uygun bir zemin hazırlayacaktır.

2. Rusya'nın Rum Politikası

Alman Mareşal Münnich tarafından Çariçe Anna İvanovna (1730-1740)'ya gönderilen bir raporda, bütün Greklerin Çariçe'ye hükümdarları gözüyle baktıklarından bahsedilmekte, Onların şevk ve umutlarından yararlanarak İstanbul üzerine yürünmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁵ Bu ifadeler Os-

11 Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı [1821-1922]*, Ankara: TKAE Yay. 1988, s. 5.

12 Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri [1821-1993]*, Ankara: 1993, s. 25; Şair Regas sadece ihtilal şiipleri yazmakla kalmadı. Napoleon Bonaparte ile temas kurup, güneydoğu Avrupa'ya [Yunanistan'a] özgürlük getirmesi için onu teşvik etti. Bkz. R.Kasaba, *Dünya, İmparatorluk...*, s. 100.

13 T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul: 2000, s.208.

14 A. Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihiinden Seçmeler*, c. II, İstanbul: MEB, 1994, s. 211.

15 Nurettin Türsan, *Mora Ayaklanmaları ve Yunan Bağımsızlığı*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1994, s. 3

manlı Devleti'ni zayıflatmak ve yıkmak için Greklerin, Osmanlı toplum yapısının bir zaafı olarak görüldüğü anlamına geliyordu. Rusya açısından bakılırsa meseleyi daha gerilere götürmek mümkündür. Fransız İhtilâli'nden önce Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan Rumlar üzerinden bir politika takip etmesi, Rumları bağlı buldukları devlete karşı tahrik ve teşvik etmesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Zaten Pan-Slavist bir politika takip etmekte olan Rusya¹⁶ Doğu Roma'yı ihyâ ederek Ortodoks Hıristiyanların hâmisi durumuna gelmeyi düşünüyordu.

18. yüzyılda Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarına Fenerli Rum beyleri ve bilhassa bu beylerden Divan-ı Hümayun tercümanları arasından tayin edilmeye başlanmış ise de bundan en çok Rusya'nın istifade ettiği görülmektedir. Çünkü azil ve bazen de ceza görmeleri voyvodaları, himaye ümidiyle Rusya'ya meylettirmiş, Rusya tarafından himaye de görmüşlerdir.¹⁷

Çar Deli Petro, Rus Millî Politikası'nı belirlediği vasiyetnâmesinde Rumlar üzerinde izlenmesi gereken siyaseti şöyle belirlemiştir:

“Macaristan'a, Türkiye'ye ve Polonya'nın güneyine yayılmış bulunan ve dinî bakımdan da birlik arz etmeyen veya tarikatlara ayrılan Yunanlılar üzerinde dinin üstün nüfuzundan faydalanmalı, bütün aldatıcı yollarla onları kendimize bağlamalı, onların hâmisi olarak tanınmalı ve ruhanî bir üstünlük unvanı kazanmalıyız. Bu bahâne ve onların vasıtasıyla Türkiye hâkimiyet altına alınacaktır. Ne kendi kuvvetleriyle ve ne de siyasî bağlantıları ile artık tutunamayacak ve kendiliğinden boyunduruk altına girecektir.”¹⁸

Petro, vasiyetnamesinden de anlaşılacağı gibi Osmanlı hâkimiyeti altındaki Rum unsuru dinî bakımdan nüfuz altına almak suretiyle Osmanlıyı parçalamayı düşünmüş ve bu yönde bir politika takip etmiştir.

Bu siyaseti gereği Rusya, Mora'da ayaklanma çıkarmak için kilise ve propa-

16 Yusuf Akçura Rusya'nın takip etmeye çalıştığı politikayı şöyle belirtmektedir: “ Rusya, Balkanları geniş imparatorluğuna ilhak ile, şimal ve cenup Slavlarını birleştirecek, böylece Ayasofya kubbesine haç dikerek Ortodoksluğun meydana geldiği beşiği, yani Rusların dinlerinin çıktığı yeri, Mescid-i Kamame'yi (Hz. İsa'nın gömülü olduğu iddia olunan kabir üzerine inşa edilen ibadet mekânı) idareleri altına alarak, Hıristiyanlığın membaını memleketinden sayılır kılacak ve bu suretle, hemen hepsi fazlasıyla dindar tebaasının kalp ile diledikleri en yüksek bir emellerini, dinî ve ruhî bir emeli gerçekleştirecekti.” Bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yay., 2005, s. 52.

17 F. Tayfur, *Osmanlı Belgeleri...*, s. 17.

18 Kadir Mistroğlu, *Moskof Mezâlimi*, c. I, İstanbul: 1992, s.113.

ganda yolu ile faaliyetlerde bulunmuş, çok sayıda ajan ve bol miktarda para göndererek halkı isyana teşvik etmiştir. Çariçe II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Josef arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması amacıyla hazırlanan Grek Projesi¹⁹ de I. Petro'nun belirlediği politikanın devamından başka bir anlam taşımaz.

Anlaşılabacağı üzere Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek için Rusya'nın özel bir gayreti söz konusudur. Esasen Rusya'nın bu gayretleri çok daha önce başlamıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Baltık'tan gelen bir Rus donanması Mora halkını ayaklanmaları için teşvik ettiği, 1770'de başlayan ve genişleyen ayaklanmalarda Müslüman katliamı yaşanmıştır.²⁰ 1806 yılında İpsilanti, birçok Romen'in yanı sıra Rusya'dan gelen Rumlar arasından 3-4 bin kişiden oluşan bir ordu kurdu. Albay Nikola Pangal komutasında bu ordu daha sonra Rumların toplanma merkezi olacak olan Makedon cephesini oluşturdu.²¹ Sırpların isyan ettikleri bir tarihte Rumların da isyan için hazırlanması ve Rusya tarafından askeri destek sağlanması Rusya'nın düşündüğü politikayı fiiliyata koymaya çalıştığını göstermektedir.

3. Avrupalı Aydınlar

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı fikirler, Fransızların askerî başarılarıyla birleşince, Osmanlı Devleti için de oldukça tehlikeli ve yıkıcı bir güç durumuna gelmiştir.

1797'de imzalanan Campo Formio Antlaşması ile Venedik Cumhuriyeti'ni parçalayarak Adriyatik kıyılarında Venediklilere ait olan pek çok yeri ele geçiren Fransa, vakit geçirmeden Osmanlı Devleti'nin Yunan tebaasına yönelen propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Fransızlar bu propagandalar sırasında eski Helenlerin muhteşem başarılarından ve hürriyetlerinden bahseden konuşmalar ve kutlamalar düzenlemek suretiyle geçmişi yeniden canlandırma sözünde bulundular.

19 Trandafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar, Ankara, 1999, s. 203 vd.; Süleyman Kocabaş, *Tarih ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, İstanbul: 1999, s.52 vd.

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/ I, Ankara: TTK 1988, ss. 394-395.

21 Ancak bu Yunan-Makedon Gönüllüler Alayı 1807 yılında tafiye edilmiş ve Pangal Rusya'ya dönmüştür. Bkz. N. Jorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 209.

Neticede Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı "İnsan Hakları Beyannamesi" ile Napoleon'un Rumlar arasında yaptığı milliyetçilik telkinlerinin, Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarındaki etkisi inkar edilemez. Napoleon Bonaparte, Yunanlıların aslı benliklerini depreştirmek için emrindekilere Eski Atina ve Isparta'dan bahisle Yunanlılık hislerinin uyandırılması talimatını verdiği gibi Adalar Denizi'nde bulunan bütün adalara gönderdiği ajanlara da eski Yunan şanını kendilerine hatırlatacak, bu şan ve şerefi ihyaya onları teşvik edecek, onların efendilerine (Osmanlı kastediliyor) karşı ayaklanmalarını temin edecek beyannameler hazırlamak görevini vermiştir.²²

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Napoleon'un "Milliyetçilik" düşüncesinden ziyade milliyetçilik fikrinin istismar edilmesi suretiyle tahriklerde bulunduğu; bu tahriklerin de Yunan bağımsızlığı fikrinin oluşumunda etkili olduğu açıktır. Ancak bu fikrin olgunlaşması ve yayılması 1805'ten sonra bu bölgede Fransızların yerini alan Rusların çalışmaları ile gerçekleşecektir.²³ Rumlarda ihtilalci/isyancı düşüncenin oluşmasında en önemli etkenin Avrupa'da canlanan Yunan romantizmi olduğu belirtilmelidir. Yeniçağ başlarında Avrupa'da ortaya çıkan Hümanizm ve Rönesans akımları sonucunda aydın kitle eski Yunan kültür ve uygarlığıyla ilgilenmeye başlamış, bu ilgi zamanla Avrupa'da küçümsenemeyecek derecede Yunan sevgi ve dostluğunu doğurmuştu. Yunan milliyetçiliği, bütün Hıristiyan kiliseleri, bütün Avrupa devletleri, hemen bütün Batılı düşünür ve yazarlar tarafından destek görmüştür. Fransa'da olduğu kadar, İngiltere'de, Almanya'da ve Amerika'da da oluşan "Helen romantizmi"nin temsilcileri, Bizans İmparatorluğu'na veya Ortodoks Kilisesi'ne değil, eski Grek uygarlığına âşıktılar. Ortodoks Kilisesi ve Yunanlılık bu Grek sevgisinden daima faydalanmıştır. Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleştiği zamanlarda Grek romantizmi, Hıristiyan Rumların Müslüman Türk boyunduruğunda olduğu ve Helen medeniyetinin evlatlarının kurtarılmaları tezinden hareketle adeta meşru bir Türk düşmanlığı şeklinde kendini göstermiştir. Bu destek onlara özgü bir şımarıklık kazandırmıştır.

Batılı aydınlar bir anlamda Helenizm ile Oryantalizm akımlarını bir araya getirmiş oluyorlardı. Batılı Helen-severler, Yunanistan'a ve Yunan düşüncesine hayat kazandırarak Avrupa'yı yeniden yaratma fikrine kapıldılar.

22 Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev. M.H. Timurtaş, Ankara: 1971, s.86.

23 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000, s.101.

Napolyon'a göre, İyon adalarının fethi, İtalya'nın tümüne sahip olmaktan daha çok önem taşıyordu. Tabiatıyla bu iki düşünce ve yaklaşım arasında temel bir ayırım söz konusudur. Napolyon için Yunanistan onun emperyalist görüş ve vizyonunun bir parçası iken Batılı aydınlar için Avrupa'yı diriltmenin temel dayanağı idi.²⁴

Özellikle 18. yüzyılda bu dostluk ve hayranlık en yüksek düzeye ulaştı. Nitekim Voltaire, Andre Chenier, Lord Byron,²⁵ Goethe, Victor Hugo, Thomas Hope²⁶ gibi Yunan tarihi ve edebiyatı hayranı aydınlar, Rumların bağımsızlığını destekleyerek Osmanlılar aleyhine yayın faaliyetine giriştiler. Onları esas ilgilendiren konu Osmanlı Devleti'nin çözülmesini sağlamaktan çok Avrupa medeniyetinin yeniden canlanması için gereken tarihi-fikri zeminin sağlanması idi. Bu itibarla tasavvur ettikleri gibi Osmanlı boyunduruğundan kurtulan Yunanlılara aynı zamanda Helen bilinci verilmeliydi. Edebiyat alanında eski Yunan klasiklerinin tekrar tercüme edilmesi, Rumlar arasında geçmişlerine karşı özlem ve hayranlık uyandırma konusunda kayda değer bir gelişme olmuştur. Bu durum bağımsızlık uğruna mücadeleye atılmış olan Rumları cesaretlendirmekle kalmamış, Avrupa kamuoyunda Rum sempatisinin doğmasına ve Rum bağımsızlığının desteklenmesine geniş bir ortam oluşturmuştur²⁷. Avrupa aydınları "Yunan-ı Kadim"i yeganeleştiriyor, "kainatta hareket eden ne varsa kaynağı Yunan"dır diyebilecek kadar ileri gidiyorlardı.²⁸

24 Ian Morris, "Arcaologies of Greece", içinde: Ian Morris, ed., *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 22.

25 Byron, Yunan bağımsızlık savaşına, Yunan hayranlığından çok kendi yarattığı "zalim ve cesur Türk'e karşı zalim ve cesur aristokrat" efsanesine bağlılığı sebebiyle destek oluyordu. Rumları "Türklerin bütün kötü huylarını almış yanlıcı alçaklar" diye tanımlamış bu Helensever, Yunan bağımsızlık savaşının başarıya ulaşacağına ilişkin kuşku-larına rağmen, Yunanlılara yardım etmede ısrarcı olmaktan vazgeçmemiştir. Bkz. R.Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ...*, s.100.

26 Hope, 1769'da Amsterdam'da dünyaya gelen İskoçyalı bir göçmendi. Mimarlık okumuş, başarılı bir mobilya tasarımcısı, sanat koleksiyoncusu ve yazardı. 18. yüzyılın sonlarında yazdığı ve ancak 1820'de yayınlanan üç ciltlik "Anastasius: Bir Yunanlının Anıları" kitabında, yüzyılın son yirmi yılında Doğu Akdeniz'de gezen kurgusal bir Yunanlı denizcinin maceralarını anlatır. Hope ve onun yakın çevresi 18. yüzyılda "Cambridge Helencileri" gurubunu kurmuşlardır. Cambridge Helencileri ve onların etkisinde kalanların tek ilgilendikleri mimaride Yunan canlanması değil, ayrıca klasik Yunan dili, tarihi ve felsefesinin Avrupa'daki yüksek öğrenim müfredatına alınmasıydı. Daha fazla bilgi bkz:R. Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ...*, ss. 84, 92, 93.

27 Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, c. IV, ss.187-188.

28 Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, İstanbul: 2003, s. 10.

Rumlara karşı büyük bir sempati duyan Avrupa kamuoyu, ayaklananları cezalandırmak için alınan önlemleri, isyan etmiş olan bir tebaaya karşı değil, özgürlüğü için savaşan “Helen halkı”na karşı yapılmakta olan zulümler olarak görüyordu.²⁹

Avrupa’da, Osmanlı Devleti aleyhine yapılan propagandalar da, Yunan dostlarını heyecanlandırarak, fiilen Rumlara yardım etmek için akın akın Mora’ya gelmelerine neden oluyordu. Başta İngiltere olmak üzere hemen hemen her Avrupa ülkesinin büyük kentlerinde Helen Dostluk Komiteleri kuruluyor ve bu dernekler Rumlara maddi, manevi destek sağlamak için çalışıyorlardı. İngiltere, Fransa, Bavyera, İsviçre, İtalya ve hatta Amerika’dan yüzlerce Yunan taraftarı, Avrupa ülkelerinde yaşayan Rumlar ve diğer milletlerden gönüllüler, bağımsızlık uğruna çarpışmaya geliyorlardı.³⁰ Avrupa’da Yunanistan’a yardım uğrunda, paralı futbol müsabakaları, amatör tiyatro gösterileri yapılıyor, Yunan romantikleri kapı kapı dolaşıp para topluyorlardı. 1826 yılına gelindiğinde, Paris Yunan Komitesi faaliyetlerini daha da hızlandırmıştı. Açılan yardım kampanyası “General Lafayette’den 5.000 frank, Casimir Perier’den 6.000 frank, Mason Locası’ndan 7.925.50 frank, bir terziden 10 frank” gibi ilanlarla duyuruluyordu. Bilhassa İngiliz şair Lord Byron ile Mora’ya gelen Albay Fabrier, Yunan isyanını hazırlamaya çalışan Rum liderlerle temasa geçerek, imtiyaz hakkı temin edilen yaklaşık bin beş yüz dönümlük arazide Yunanlılara, tarım teknikleri öğretme maskesi altında askeri eğitim yaptırıyordu.³¹

Bu arada vicdanının sesini dinleyen, fakat her şeye rağmen Yunanlıya olan aşktan vazgeçmeyi göze alamayan Avrupalı aydınlara da tesadüf oluyordu. Fransız yazar René Delaporte’un “Doğrusunu söylemek gerekirse, Yunanlıları Afrikalı vahşiler mevkiine düşüren bu barbarlıkları, samimi bir Helen dostu olarak kınıyoruz. Yunanlıya karşı duyduğumuz aşk, bizi cinayetleri affettirmek için yalan söylemeye götüremez ve bazıları bu cinayetleri Kıbrıs’ta da hazırlamaktadır”sözü³² bu gerçeğin bir ifadesidir. Bu tür görüşlere rağmen Avrupalı aydınının Yunanlılara desteği Morda’daki isyanı hazırladığı gibi isyandan sonraki hemen her olayda sağlam bir destek olarak kendini gösterecektir.

29 Meral Bayrak, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, *Osmanlı*, c.II, Ankara: Yeni Türkiye Yay.1999, s. 73.

30 M. Bayrak, “Osmanlı Arşivleri..”, s.73.

31 Süleyman Kocabaş, *Paris’in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul: 1990, s.219.

32 Şükri Torun, *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs*, İstanbul: 1965, s.79.

4. Teşkilatlanma-Megali İdea

Osmanlı Devleti'ne karşı planlanan diğer isyanlarda olduğu gibi büyük devletlerin desteğinde cemiyet faaliyetleri başlatılmış ve kurulan cemiyetler marifetiyle bir yandan Yunan Megali İdeası telkin edilirken bir yandan da aktif olarak çetecilik için gerekenler yapılmaya başlanmıştır.

1814 yılında Napoleon'un onayı ile Paris'te eski İstanbul elçisi ve Yunan dostu Choiseul-Gouffier'in himayesi altında bir topluluk oluşturulmuş; topluluğun kardeşlerinden biri olan Athanasius Tsakaloff, Paris'ten hareketle Bükreş ve Moskova'ya gelerek topluluğun yeni şubelerini kurmuştur. Bu topluluk Odessa'da Çar'ın yardımı ile "Dostluk Cemiyeti'ne dönüşmüştür"³³. Böylece 1814'te Odessa'da kurulan Philike Hetairia (Filiki Eteria-Dostluk Cemiyeti)³⁴ büyük ölçüde Karadeniz limanlarındaki ve Rusya'daki Yunanlı aydın ve tüccarın toplandığı gizli bir cemiyet olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyetin başında Çar'ın harp yaveri **Aleksandr İpsilanti** bulunuyordu. Cemiyetin gizli onursal başkanı da Çar'ın kendisi idi. Filiki Eteria, Batı Avrupa'daki gizli mason cemiyetlerinin kuruluş ve işleyiş usullerini benimsemişti³⁵. Cemiyet, kültür, eğitim ve siyasi propaganda alanlarında faaliyet gösteriyor, bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında önemli bir misyon yükleniyordu³⁶. Cemiyet üyeleri 17 maddelik bir metin etrafında birleşmişlerdi. Görünürde gaye, eğitim ve öğretimi Osmanlıların Hıristiyan tebaası arasında yaymaktı. Fakat asıl hedef Megali İdea'nın gerçekleştirilmesiydi. Megali İdea, ilk aşamada Mora'da bağımsız bir Yunan devleti oluşturma, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege adaları, On İki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katma, nihayet İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden kurmayı hedefliyordu.³⁷

33 N. Jorga, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 210-211.

34 Filiki Eterya Cemiyeti, 1894'te artık bağımsız olan Yunan hükümeti tarafından çeşitli hedeflere yönelik olarak kurulan Etnik-i Eterya ile karıştırılmaktadır.

35 M. Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin...*, ss.8-10, Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. II, İstanbul: Boğaziçi yay. 1997, s.260.

36 İliber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim yay. 1999, ss. 81-82.

37 Yunan Megali İdea (Büyük Ülkü)'sında, Yunanlıların hedefleri: Bizans İmparatorluğu'nun Yunanlılık bünyesinde diriltilmesi, Küçük Asya'nın Elenleştirilmesi, Balkanlar ve Anadolu'da Türk hakimiyetine son verilmesi şeklinde belirtilmişti. Bkz. Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.V, s. 29, (Şubat 1970), s. 17; Megali İdea'nın tarihi gelişimi için bkz. M.Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, çev. Halim İnal, İstanbul: 1978, s. 9 vd.; M. Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin...*, s. 29 vd.; Megali İdea fikri ilk kez Rigas Ferreros adlı bir Rum tarafından güncel hale getirilmiştir. Rigas Ferre-

Cemiyete girenler gerektiği vakit servetlerini ve hayatlarını feda etmeye ve cemiyetin projeleri hakkında tam bir sırdaş olmaya söz vermişlerdi.³⁸ Avrupa'da ve Rusya'da bulunan Rum sermayedarlar bu milli seferberliğe katılmışlardı. Üyeler, davalarında gayet samimi ve iştiyaklı görünüyordular. Bunu Ruhü'l-Kudüs'ün tasviri önünde ettikleri yemin metninden anlamak mümkündür. Yemin metninde, "Dünya durdukça, damarlarında Rum-Yunan kanı; kafalarında Megali İdea'nın şuuru olan çocuklarımız adına sana söz veriyoruz. Bizans ve Pontus topraklarında tek bir Türk ve Müslüman kalmayınca kadar hayat bize haram olacaktır"³⁹ denilmektedir.

Kendine büyük hedefler çizen Filiki Eteria, yoğun çalışmalara girişti. İhtilal fikrini yaymak ve teşkilat yapmak üzere İstanbul'da üç kişilik bir komite kuruldu. Cemiyet çalışmalarının semeresini bir bir almaya başladı. Eflak beyi Kalimaki ve İstanbul Rum Patriği, Eteria'nın nüfuzlu ve müstesna üyeleri arasına girdiler. Ülkenin dört bir yanında cemiyetin şubeleri açılmaya-kurulmaya başlandı. İzmir, Sakız, Misolonki, Bükreş, Yaş, Yanya ve Triyeste'de açılanlar en önemli şubelerdi. Mora'nın Manyot ismini taşıyan sergerdele-riyle, Kleft diye anılan dağlı eşkıyalar, tüccarlar, gemiciler, cemiyetin programını kabul ederek ellerinden gelen yardımı yapmaya başladılar.⁴⁰ Anlaşılacağı gibi Mora'da çıkacak olan isyan Filiki Eteria Cemiyeti'nce planlı-programlı bir hazırlık evresi yaşamıştır.

5. Kilise ve Patrikhane

Yunan milliyetçiliğini besleyen kaynak, ne Eflatun, Aristo, ne de Batı Avrupa'nın liberal ve sosyalist fikirleriydi. Tarihi sürece bakılırsa Yunan milliyetçiliğinin papaz teokrasisinin bir ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fikri ve siyasi gelişimi dini mesajlarla⁴¹ besleyen Ortodoks

ros bu amaçla 1791-1796 yılları arasında ilk Megali İdea haritasını Bükreş'te hazırlamış ve 1796'da Viyana'da basmıştır. Bkz. F. Kürşat-M. Altan-S. Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, 1978, s. 28-29; E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s.109; Ahmed Cevdet Paşa cemiyetin amacını "kadim Yunanistan'ın ihyası olmayup maksatları pek büyük idi. Payitahtı İstanbul olmak üzere İstanbul Rum Patriğine tabi olan bilcümle Rumlardan mürekkep bir devlet tesisi yani Şark imparatorluğunu teşkil imiş..." şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. XI, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966, s. 103.

38 E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, ss.113-114.

39 Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların Karşısındaki Tutumları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Ankara: 1986, s. 131.

40 E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 114.

41 Mesela son Bizans İmparatoru Konstantin'in lahidinde bulunan bir takım yazıların Türklere karşı zafer manasına gelen hükümler ifade ettiğine ve Kudüs'e inen bir meleğin de Patrik Gregorios'a müjde haberlerini getirdiğine dair bir çok efsane uydurulmuş ve bunlar papazlar vasıtasıyla her tarafa yayılmıştır. Bkz. O Turan, *Türk Cihan....*, II, s.260.

Kilisesi'nin karşısında liberalizm, demokrasi, sosyalizm ve laiklik, halk kit-
leleri için hemen hemen hiçbir anlam taşımadığı gibi her şeyden önce Kili-
se, milliyetçilik bayrağını taşıyan bir merkez durumundaydı.

Adamantios Polyzodies, Yunan isyanının hazırlanmasında Kilise'nin oy-
nadığı rolü şöyle açıklamaktadır:.. "İstanbul'un zaptından sonra, Rumlar
hayli din özgürlüğüne kavuştular. Bu özgürlüğü hem eğitsel hem yurtsever
amaçlar için kullanma açıkgozlülüğünü gösterdiler. Her Rum Kilisesi bir
gizli okul, her papaz bir öğretmen oldu... Herkesin bildiği olay şudur ki,
Rum Kilisesi olmasaydı bir Yunan İhtilali ve bir Yunan bağımsızlığı olamaz-
dı. Bu olay bize Rum milletinin neden kiliselerine bu kadar bağlı olduğunun
nedenini gösterir. Bu kilise salt bir dini kurum olmaktan fazla bir şeydir;
çünkü o, her zaman Yunan ırkının gelenekleriyle, hayalleriyle ve özleyişle-
riyle bir görülmüştür."⁴²

Polyzodies'in de belirttiği gibi Patrikhane, kendisine verilen imtiyazlarla
eski Bizans gelenek ve inanışlarını yaşatma imkânı bulmuştu. Bunun bir
simgesi olarak Patrikhane kapısında asılı duran Bizans kartalı her yıl yaldız-
lanarak parlatılırdı.⁴³ Kilise, yüzyıllarca Rum milletinin fikir sözcülüğünü
yaparak, manastırlarda gençlere dinî eğitim maskesi altında askerî eğitim
vermiş, dinî müesseseleri silah deposu haline getirmişti.

Patrik tarafından temsil olunan Osmanlı Devleti'ndeki Rum Kilisesi'nin sa-
hip olduğu mal ve gelirler son derece genişti. Kiliselerin ve manastırların
bağları, bahçeleri, sığırları, koyunları, dükkânları bulunuyordu. Dindar Hı-
ristiyanların yaptıkları bağışlar da önemli bir gelir kaynağıydı. Ayrıca kili-
seler, Hıristiyanlar arasındaki ihtilafları çözdükleri zamanlarda, evlilik veya
miras ile ilgili yaptıkları işlemlerde çeşitli vergiler alıyorlardı. İstanbul'daki
Patrik de yerel kilise ve manastırlara gönderdiği görevliler aracılığıyla bun-
lardan ayrıca vergi alırdı. Yerel kilise ve manastır görevlileri Patrik'e karşı
yükümlü oldukları mali borçları yerine getirmedikleri takdirde bazı disip-
lin cezalarına çarptırılırlardı.⁴⁴ Kilise, tüm bu ayrıcalıklarla ve avantajlar-
la bağımsızlığı sürükleyebilecek finansman kaynakların sahip bulunuyor-
du. Ayaklanmalarda öncülüğü yine papazlar yapmaktaydılar. Filiki Eteria

⁴² Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul: MEB, 2002, ss. 22-24.

⁴³ M. Hidayet, Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara: MEB yay. s. 20.

⁴⁴ T.Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*,ss. 203-204.

Cemiyeti'nin kuruculuk görevini üstlenenlerden Eksanto, Patrikhane dene-timindeki Ayvalık İkonomos Akademisi mezunlarındandı.⁴⁵

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında Ortodoks Patrikhanesi'nin oynadığı sürükleyici ve kıskırtıcı rol inkâr edilemez bir gerçektir. Mora isyanında nihayet Filiki Eteria Cemiyeti üyelerinin çalışmalarından haberdar olan Sultan II. Mahmut, isyanda büyük ölçüde etkili olduğu tespit edilen Patrik V. Gregorios ve Fenerli Rum metropolitlerinden bazılarını idam ettirmek⁴⁶ suretiyle Kilise'nin faaliyetlerini bir süre engellemiştir⁴⁷. Yeni seçilen Patrik tüm âsilerin afroz edildiğini ilân ettiyse de pek etkili olmadı. Anlaşılacağı gibi Fener Rum Patrikhanesi Mustafa Kemal Atatürk'ün ifade-siyle "bir fesad ve hıyanet ocağı" olmuş ve Yunan bağımsızlığına giden yolda büyük hizmet görmüştü.⁴⁸

Mora'da patlak veren isyanın kısa sürede Ege adaları ve Batı Anadolu sahillerine hatta Kıbrıs adasına sıçraması, hazırlıkların ne denli plânlı ve sistemati-k yürütüldüğünün açık bir göstergesidir. Mora'da isyanın başlamasından hemen sonra Kıbrıs'ta da Kilisenin başını çektiği bir isyan hazırlığı başla-mıştır. Kiliselerdeki ayinlerde ve kiliseye bağlı ruhban okullarında yoğun bir propaganda ve beyin yıkama faaliyetine girişilmiştir. Bu arada 19 Haziran 1821'de Filiki Eteria liderlerinden Konstantin Kanaris, Kıbrıs'a uğrayarak isyanın propagandasını yapmakla kalmamış, bildiriler dağıtmış ve Mora'daki

45 M.H. Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 20.

46 C.M. Woodhouse, *The Greek War of Independence*, London : Hutchinson, 1952. s. 51; Vahapoğlu, *Osmanlı'dan günümüze...*, ss.17-18; V. Gregorios'un asıldığı Patrikhane'nin orta kapısının hâlâ kapalı tutulması ve "kin kapısı" olarak anılması dikkate şâyandır; V. Gregorios'un selefi olan ve Edirne'de ikamete memur edilen Patrik Kirilos'un da isyana karışmış olduğu tespit edilmiş ve idam edilmiştir. Bkz. Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara: 2001, ss. 40-41.

47 Mora isyanı sırasında isyancılar ile işbirliği yaptıkları tespit edilen Rum asıllı Divan-ı Hümayun tercümanlarının görevlerine son verilmiş ve Müslüman tercüman yetiştirmek üzere Babıâli "Tercüme Odası" kuruldu.

48 Patrikhane konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın, 25 Aralık 1922'de Le Journal gazetesi muhabiri Paul Heriot'a Çankaya'da verdiği beyanâtın devamı şöyledir: "Bir fesad ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyumsuzluklar yaratan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan İstanbul Rum Patrikhanesi'nin artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazi üzerinde bir sığınılacak yer göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesad ocağının hakiki yeri, Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye, Babıâli'nin taht-ı idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye şeref ve haysiyet, kudret ve kuvvetini müdrik ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır ve amadedir." Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.III, (Toplayan: Nimet Arsan), Ankara: 1997, s.79.

isyancılara götürmek üzere para, silah ve yiyecek toplamıştır. Kiliseleri birer silah deposu haline getiren Başpiskopos Kiprianos, çeşitli bölgelerdeki kiliselere, ayaklanmanın nasıl olacağına dair mektuplar göndermiştir. Dimitri adlı bir Rum'un ihbarı Kıbrıs'ta isyan hazırlıklarını ele vermiş, bu sayede hem kilise depolarındaki silah ve saldırı aletleri ele geçirilmiş, hem de mezkûr mektuplar tespit edilebilmiştir.⁴⁹

Anlaşılacağı gibi 1821'de Ortodoks kilisesinin desteğiyle hareket eden asiler, bütün Türk halkının öldürülmesine çalışmışlar, hatta çoğunluğun Türkçe konuştuğu Mora yarımadasındaki kıyımdan kaçanlar canlarını ancak Atina yakınlarındaki Osmanlı askeri garnizonlarına sığınarak kurtarmışlardır.⁵⁰

6. İsyan ve ilk katliamlar

Rusya'nın yardımını sağlamayı ve diğer Ortodoks toplumları da ayaklandırmak suretiyle Balkanlarda geniş bir isyan çıkarmayı düşünen İpsilanti, isyanın Eflak ve Boğdan'da çıkarılmasını planlamıştı. Ancak Sırp'lar ve Bulgarlar Rumlarla birlikte hareket etmek istemediklerinden 3 000 kişilik bir kuvvetle Yaş şehrine giren İpsilanti'ye destek vermemişler ve sayıca az olmalarına rağmen Türk kuvvetleri İpsilanti'nin kuvvetlerini dağıtmayı başarmıştır. İpsilanti de Avusturya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu ilk isyan teşebbüsünden sonra Mora'ya çıkan Aleksandr İpsilanti'nin kardeşi Dimitri ve Prens Kantakuzen ile Patras Metropoliti Germanos'un teşvikleriyle Rumlar ayaklanmışlardır. Devletin aynı anda her tarafa birden yetişemeyeceği düşünülerek isyanın Mora ile birlikte Rumların ekseriyette bulunduğu adalarda eşzamanlı başlaması planlanmıştır. Filiki Eteryay Cemiyeti'nin planına göre aynı anda bir yerde isyan çıkartılarak Türkler şaşkın bir hale geldikten sonra Rus ordusu müdahale edecekti.

Mora yarımadasında yaşayan 150.000 civarındaki Hıristiyan nüfusun en az 40.000 kadarı savaşılabilecek durumda iken Müslüman nüfusun ancak 12.000'e savaşılabildi.⁵¹ 1820'de Tepedelenli Ali Paşa üzerine asker gönderildiği için Mora'da Osmanlı askeri kalmamıştı. Bu sebeple başlayan isyana gereği gibi müdahale edilebilmesi mümkün gözüküyordu. Mora'daki re-

49 S.Sonyel, "Yunan Ayaklanması günlerinde Mora'daki Türkler nasıl yok edildiler", Belleten, S. 233/1998, s.109.

50 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998 s. 9.

51 Cevdet XI, 52.

ayanın 150.000 civarında olduğu ve silahlı olanların 5-6.000'e ulaşacağı düşünülerek civar kazalardan birkaç bin nefer asker toplandıktan başka evlad-ı fatihandan 1.000 nefer Mora'nın muhafazasına tayin olunmuştur. Ayrıca Arnavut askerlerinin Mora'ya sevki kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte re-ayanın Rusya'ya meyli olduğu, Rusya'nın Korfu'da asker ve donanması bulunduğu ve Mora halkını tahrik ettiği göz önünde bulundurularak Mora'nın muhafazasına önem verilmiş ve Üsküp taraflarından Köprülü Ayanı Kapucubaşı Emin Ağa marifetiyle 1.500 nefer; Sarıgöl taraflarında da Yenişehirli Mehmet Bey marifetiyle 1.500 nefer toplanarak Mora'ya sevki kararlaştırılmıştır. Ancak sayıları 5.000'e ulaşan, kazalardan tertip olunan aylıklı sekban ve evlad-ı fatihan askerlerinin Mora'ya sevk edilmeleri tehir edilerek gerektiği zaman süratle Mora'ya sevk edilmesi kararı alınmıştır.⁵² Osmanlı Devleti'nce alınmaya çalışılan bu tedbirlerin isyanın bastırılmasına yetmeyeceği açıktır. Zira isyanın aynı anda başka yerlerde de baş göstermesi ile alelacele asker toplanması suretiyle bastırılması mümkün olamayacaktır.

1821 Martı'nda başlayan isyan⁵³ Nisan ayında genelleşti. Her yerde daha önceden kararlaştırılmış bir işaret almışcasına köylüler ayaklanmışlar, yakaladıkları bütün Türkleri kıyımdan geçirmeye girişmişlerdir. Bir şarkının "Hiçbir Türk kalmayacak; ne Mora'da ne dünyada..." sözleri, ağızdan ağza dolaşarak bir toptan yok etme savaşının başladığını ilan ediyordu.⁵⁴ Asilerin ilk bayraklarının üzerinde ise altı üste getirilmiş bir hilalin veya kesilmiş bir Türk kafasının üzerinde bir haç bulunuyordu.⁵⁵

İngiliz yazar William St. Clair'a göre "Grekler arasındaki bu vahşice oç alma iştiyakı, çok geçmeden katletme zevkine dönüşüyordu." Başka bir İngiliz yazar Davit Howarth da "Grekler, bu cinayetleri işlerken herhangi bir neden aramıyorlardı. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürüyorlardı." Demektedir.⁵⁶ Anlaşılabacağı gibi plansız ve sistemsiz bir şekilde gelişigüzel

52 BOA, HAT 150/6326.

53 E. Z. Karal, (Osmanlı Tarihi, c.V, ,s. 112) isyanın, 12 Şubat 1821 tarihinde; Mübahat Kütükoğlu, 17 Mart 1821 tarihinde başladığını (Kütükoğlu, "Yunan isyanı sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", 3. *Askeri Tarih Semineri (Türk-Yunan İlişkileri)*, Ankara: Gn. Kur. ATASE Yayını, 1986, s. 133) belirtmekte; Mora İsyanı adlı eserde Mart 1820 tarihinde başladığı (E.Yzb.Fahrettin - E.Yzb.Seyfi, *Mora İsyanı*, İstanbul: Askeri Matbaa 1934, s.8) kaydedilmektedir.

54 A. Phillips *The War of Greek...*, s. 48.

55 S.Sonyel, "Yunan Ayaklanması...", s.110.

56 S.Sonyel, "Yunan Ayaklanması...", s.110.

şiddet hareketleri dizisi olarak başlatılan isyan⁵⁷, milli ve dini bir karakter olarak kısa sürede gelişmiştir.

Kocabaşların bazılarını Tripoliçeye getirmeyi başaran Osmanlı devleti, öldürülme korkusunu bahane ederek buraya gelmeyen ve Lavra Manastırında toplanan kişileri ikna etmek amacıyla diğer Kocabaşlar vasıtasıyla itimatnameler göndermiş ise de başarılı olamamıştır. Asıl hedefleri isyan olan bu Kocabaşlar halkı isyana teşvik etmeye devam etmişlerdir. İlk başarılı oldukları yerlerden birisi de Kalavrita kazasıdır. Ayaklanan Rumlar sivil bir savaşın çıkması için her yolu denemişlerdir. Asilerin ilk hedefleri Müslüman sivil aileler olmuştur.

21 Mart 1821'de **Kalavrita**'da Patras Piskoposu Arsevek Germanos'un başlattığı isyanda 200'den fazla Müslüman'ın evi basılarak bütün erkekleri öldürülüp kadınları esir alınmıştır⁵⁸. Zaten Mora'daki Türklerin, önceden silah ve erzak hazırlığı yapmadıkları için sayılarının azaltılması bir an meselesi idi⁵⁹. Baskınlardan sağ kurtulabilenler ile öldürülme korkusu yaşayan çevre kaza ve köylerdeki Müslüman ahali kalelere sığınarak yok edilmenin önüne geçmek istemişlerdir⁶⁰. Arhos kasabasını müslüman ahali bu nedenle yürüyüş mesafesi olarak iki buçuk saat uzaklıktaki Anabolu kalesine (Nauplia) sığınmıştır. Artık Müslümanlar için kale dışında yaşamak imkânsız hale gelmişti.

Kalavrita'da başlayan isyanı 23 Mart 1821 tarihinde **Patras** ayaklanması izlemiştir. Fransız Konsolosu Pouqueville anılarında şunları yazıyor: "Bu korkunç geceden sonra, tekrar aydınlığı görebileceğime inanmadım. Tükenmek bilmeyen çığlıklar. Yirmi bin nüfuslu bir şehir yok oldu. Yunanlılar Türk mahallesini ateşe verdiler. Yollar cesetlerle doldu. Başpiskopos Germanos büyük sorumluluk altında... Yunanlılar köylerden Patra'ya "Türlere ölüm" naralarıyla geldiler. Camilerde haçlı bayrak dalgalanıyordu. Papazlar birçok Türk çocuğunu vaftiz ettiler. Vostıça'dan gelen Rum ayanları şehre girdiler. Bunların önlerinde, ellerindeki her mızrakta, beş Türk kellesi geçirilmiş olarak kendi adamları yürüyordu..." İsveç'in Patra Konsolosu da 26 Mart

57 C.M.. Woodhouse, *The Greek War...*, s. 57; A. Phillips, *The War of Greek...*, s. 51.

58 Yusuf, Mora vak'asına dair Tarihçe, (Yazma eser), Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih tasnifi, eski kayıt no: 564, 11a.

59 A. Phillips, *The War of Greek...*, s. 51.

60 Yusuf, Mora vak'asına ...,12b-13a.

1821'de İstanbul'daki İsveç-Büyükelçisine göndermiş olduğu mektubunda, "Hemen hemen tüm Türk evleri tahrip edildi ve talan edildi. Ayrıca, birçoğu ateşe verildi." İngiliz Konsolos Phillip Gren ise "Şehirde karışıklık ve yağma hakimdi. Türklerin evlerine girildi ve evler yağmalandı. Camiler ateşe verildi veya yakıldı..." demektedir. Grek haydut Petros Mavromihalis (Petrobey) avanesiyle birlikte dağlardan inerek bir liman kenti olan **Kalamata**'ya girdi. Petros tarafından kuşatılan Kalamata hemen düşmüş; şehirde yaşayan Osmanlı erkekleri katledilirken, kadınlar ve çocuklar esir alınmıştır. Şehir yakınından akan suyun kenarında muhteşem kıyafetlere bürünmüş 24 papaz, çevrelerinde 5.000 savaşçıdan oluşan bir kuvvetle kazandıkları bu ilk zafere kutlamaya başladılar.⁶¹ Hayatlarının ve onurlarının korunacağı yönünde yemin edilmesi üzerine teslim olan Türkler, köle olarak paylaştırılmıştır. Filiki Eterya üyesi Amvrosios Frantzis'in ifadesine göre, bu tutsakların çoğunluğu, güzel kızlar hariç olmak üzere, gecenin karanlığında yok edilirler. İsyancıardan kurtulmayı başarabilen Türkler ise kaleye kapanmışlardır. Kuşatma altında kalanlar, açlık nedeniyle şartlı teslim olmuşlarsa da bunların çoğunluğu katledilmiş, kurtulanlar ise esir edilmişlerdir. Asiler, 30 Mart 1821'de **Livadia**'ya saldırmışlardır. Kaleye kaçan ve 25 Nisan 1821'e kadar kendilerini savunan ve teslim olmak zorunda kalan Türklerin tamamı öldürülmüştür. **Mesollogi** şehri de 1 Temmuz 1821'de düşmüş, Türklerin bir bölümü öldürülmüş, bir bölümü de Yunanlılar arasında esir olarak paylaştırılmıştır. 9 Temmuz 1821'de **Vraheri (Agrinio)**'da başlayan ayaklanmada, anlaşmayla silahlarını teslim etmiş olan 500 Türk aile katledilmiştir.

1821 yılı Ağustos ayında Yunan katliamından kaçarak Monemvasia'ya sığınmış olan Müslüman ahali asilere teslim oldukları halde gaddarca katledilmişlerdir. Birkaç gün sonra Navarin Müslümanları da aynı akibete uğramışlar, 2000 ila 3000 Müslüman öldürülmüş, Türk kadınları çıplak olarak üzerleri aranmış, kurtulmak isteyen bazı kadınlar suda vurularak öldürülmüş, Müslüman çocuklar denize atılarak boğdurulmuş, yavrular ise annelerinden kopararak kayalara çarpılarak canlarına kıyılmışlardır. Yarı çıplak ve korku içinde tutulan Müslüman kız ve erkek çocuklar daha sonra fahişe olarak satışa çıkarılmışlardır.⁶²

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi sayıları az olan Türklerin direnme güçleri o kadar zayıftı ki, Hıristiyanların muhtemel saldırılarına karşı koyacak

61 A. Phillips, *The War of Greece...*, s.51.

62 S. Sonyel, "Yunan Ayaklanması...", s.113.

güçte değildiler. Nitekim Vostiça, Balyabadra, Gördüs, Argos, Gastuni gibi şehirleri derhal boşaltarak kalelere çekildiler. Balyabadra Piskoposu Germanos, 4 Nisan'da özgürlük savaşını ilan etti. Asiler Balyabadra kalesini top ateşine tutmaya başladılar. Bir yandan da Avrupa devletlerine başvurarak şanlı şerefli atalarının adına yardım talebinde bulunuyorlardı.⁶³

Asilere karşı harekete geçen Yusuf Paşa Balyabadra'yı ele geçirmeyi başardı. Harekete geçen Dramalı Mustafa Bey komutasındaki Türk ordusu da Tripoliçe⁶⁴ye girmiştir. Ancak Mayıs ayı sonlarına doğru Valteçi'de asilerle yaptığı muharebede yenilen Mustafa Paşa, Rumların kuşatması altında kaldı. Kuşatmayı kaldırmak üzere buraya gelen Bayram Paşa'nın emrindeki küçük ordunun 7 Eylül'de yenilmesi asileri iyice cesaretlendirmiş ve 5 Ekim'de kaleye hücum etmişler ve kaleyi ele geçirmişlerdir.⁶⁵

Yunanistan'ın güneyindeki savaş ilk anda tarafların birbirini kırıp geçirdiği ve çok kan döküldüğü bir iç savaş görünümündeydi. 1821 yılında Peloponnesos şehrinde oturan 40.000 Müslüman 350.000 Yunanlıyla karşı karşıya kalmıştı. Müslümanların çoğunluğunu çok uzun zamandan beri bu bölgede oturan siviller oluşturuyordu. Çatışmalar hızlanınca Müslümanların büyük bir çoğunluğu Patras, Tripolis, Kalamata, Korinth ve Nafplion'daki kalelere ve etrafı surlarla çevrili şehirlere sığındılar. Bu Müslüman kabileleri korumak için Ali Paşa'yla savaşmak için kuzeye giden Hurşit Bey'in geride bıraktığı ve genel olarak Arnavut çetelerden oluşan az sayıda bir birlik vardı. Öteden beri yağmacılık fırsatı kollayan eski çete başlarına bağlı düzensiz birlikler ve derebeylerine karşı başkaldıran Hıristiyan köylülerin ittifakı oldukça tehlikeli sonuçlara götürecektir. Ölümcül bir durumu haber veriyordu.⁶⁶

Savaş kaotik bir şekilde başladı ve tesadüfen de sana erdi. Savaş 1821 yılında başladığında Türkler, Peloponnes bölgesinde Nauplion, Monemvasia, Navarino ve Cornith isimli yerler dahil olmak üzere dokuz kalede, bu bölge dışında Atina dahil olmak üzere altı kalede kontrolü ellerinde tutuyorlardı. Erzak noksanlığı ve kale duvarlarının bakımsız durumu nedeniyle bu kalelerin hemen hiç birisi ciddi bir kuşatma hareketine hazırlıklı değildi. Eğer

63 N. Jorga *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 217-218.

64 Mora'nın ortasında yer alan Tripoliçe (Tripolitza, Tripolis, Trablıçe) Osmanlı idaresinde Mora'nın merkezi olmuştur.

65 N. Jorga, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 217-218.

66 Thomas Gallant, *Modern Greece*, 2003, s.19.

Yunanlılar bu kalelerden birisinin teslim olmasına ve halkının zarar görmeden uzaklaşmasına rıza göstereceklerdi bütün diğer kaleler de çok az kan dökülerek Yunanlılara teslim olacaktı. Fakat Yunanlılar Türkleri kıstırdıkları her yerde onların barış içinde uzaklaşmalarına istekli olmadılar. Yüzyıllardan beri kendilerine hayvan hatta koyun muamelesi gösteren fatihlerinden intikam alma duygusu mu, kâfırlardan öğrendikleri sadizim mi, felsefe ve sanatın öldüğü zamanlardan kalma bir gaddarlık duygusu mu yoksa da Balkan köylüleri arasında yaygın olan ve Avrupalıları da benzer şekilde etkileyen evrensel zalimlik mi diyelim, Yunan Bağımsızlık Savaşı her bakımdan bir savaştan çok bir katliam ve kan gölüne benziyordu.⁶⁷

Anlaşılabileceği gibi isyanın başlamasından çok geçmeden Mora'daki şehirlerin hemen hepsi isyancıların eline geçmiş ve her yerde Müslümanlar acımasızca kılıçtan geçirilmiştir.⁶⁸

Ünlü tarihçi George Finlay, isyanın ilk günlerindeki katliamları şöyle ifade etmektedir: “Yüzlerce köydeki Türk aileleri yok edildiler. Erkeklerin, kadınların ve çocukların cesetleri rast gele köyün dışındaki evlere atıldı ve ateşe verildi. Bu hiçbir Hıristiyan'ın, çukur kazarak bir imansızın cesedini gömecek kadar kendisini rezil etmek istememesinden kaynaklanmaktadır.” Finlay'e göre, buna benzer olaylar Mora Yarımadası'nın her tarafında oldu. Yarımadanın her yerindeki Hıristiyanlar ayaklanıyorlar ve Türkleri öldürüyorlardı. Yunanlılar, kalelere sığınmış olan Türklerin, kale dışından ümitlerini kesmek amacıyla, sığındıkları kaleleri ve tarlaları ateşe veriyorlar, mallarının ve mülklerinin tamamını yok ediyorlardı. 26 Mart 1821' den, o yılın 22 Nisan tarihine denk düşen Paskalya Bayramının Pazar gününe kadar 10.000 ila 15.000 civarında kişinin hunharca öldürüldüğü ve aşağı yukarı 3.000 civarında Türk köylüsünün yuvasının yok edildiği tahmin edilmektedir. Türklerin Yunanlılar tarafından yok edilmeleri, önceden hazırlanmış bir plan çerçevesinde gerçekleşmiştir ve bu daha çok Filiki Eteryacılar ile edebiyat çevrelerindeki intikamcıların teşviki ile olmuştur.⁶⁹

“Yunanistan Türkleri pek az iz bıraktılar. 1821 ilkbaharında ani olarak tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler.” Diyen İngiliz yazar St. Clair Mora'daki isyan sırasında yapılan mezalim hakkında şunları söylemektedir:

67 Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The History and Literature of Travel to Greece*, Ann Arbor: the University of Michigan Press, 1991 s. 118.

68 A. Phillips, *The War of Greek...*, s.52.

69 J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 9.

“20.000’i aşkın Türk erkek, kadın ve çocuk, birkaç hafta süren boğazlamalar sırasında Grek komşuları tarafından katledildiler. Onlar kasten ve vicdan azabı duyulmadan öldürüldüler... Çiftliklerde veya tecrit edilmiş toplumlar halinde yaşayan Türk aileler, kısa bir sürede öldürüldüler; yakılan evleri, cesetlerinin üzerine yıkıldı. Olaylar başlayınca evlerini bırakarak en yakındaki kente sığınmaya çalışanlar da Grek güruh tarafından yollarda öldürüldüler. Küçük kentlerde Türkler, evlerine kapanarak kendilerini korumaya çalıştılar, ama pek azı kurtulabildi. Bazı yerlerde açlığa dayanamayarak hayatlarının bağışlanacağına dair onlara söz veren asilere teslim oldular, ama yine öldürüldüler. Ele geçirilen Türk erkekler derhal öldürülüyor, kadınlarla çocuklar köle olarak asilere dağıtılıyor, ama daha sonra onlar da öldürülüyorlardı. Mora’nın her yanında sopa, orak ve tüfeklerle silahlı Grek asiler, çevreyi dolaşarak öldürüyor, yağmalıyor ve ateşe veriyorlardı. Çoğu kez Ortodoks papazlar onlara önderlik ediyor ve sözde kutsal eylemlerinde onları kışkırtıyorlardı.”⁷⁰

Justin McCarthy, Yunan isyanı sırasında 25,000 kişinin öldürüldüğünü 10,000 kişinin de göçe zorlandığını kaydetmektedir⁷¹.

30

Kalelere sığınmış Türkler Rumların kendilerine yaptığı çeşitli telkinlere karanarak adeta ölüme gitmişlerdir. Kimileri teslim olur olmaz katledilmişler, genç kadınlar esir alınarak köle pazarlarına seks kölesi olarak sevk edilmişler, kimi yerlerdeki halk ise Osmanlı topraklarına götürülmek adına ıssız adacıklara bırakılarak açlıktan yok olmaları sağlanmıştır. Eserini 1884 yılında kaleme alan Jules Verne bu durumu şöyle anlatmaktadır: “1821’de savaşın başlarında hapsedilmiş, Rumların baskınına uğramış Kouloneski adacığındaki yüzlerce Türk Osmanlı topraklarına götürülecekleri vaadiyle teslim olmalarına rağmen bu adacık üzerinde açlıktan ölmüşlerdir.”⁷²

Tam bir kitle katliama dönüşen Mora İsyanı’yla eş zamanlı olarak başlayan diğer Ege adalarındaki isyanlar sırasında pek çok Müslüman ve Türk, Osmanlı reayası Rumlar tarafından katledilmiş ve işkencelere maruz kalmışlardır. Ege adalarındaki isyan, kısa süre içerisinde Kıbrıs, Sakız, Sisam,

70 S. Sonyel “Yunan Ayaklanması....”, s.111.

71 J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s.374.

72 J.Verne, *L’Archipel en Feu*, 1884, s.40 “C’était sur cet îlot de Kouloneski que plusieurs centaines de Turcs, surpris par les Grecs, avaient été confinés au debut de la guerre, en 1821, et c’est là qu’ils moururent de faim, bien qu’ils se fussent rendus sur la promesse qu’on les transporterait en pays ottoman.”

İstanköy gibi adalar ile Ege sahillerine de yayılmıştır⁷³. Adalarda yapılan Yunan mezalimi de Mora'daki katliamlardan farksızdı. Osmanlı bayrağı taşıyan gemilere saldırılıyor, yakalanan gemiciler ya öldürülüyor ya da denize atılıyorlardı. Mekke'ye gitmekte olan Türk hacılarını taşıyan gemilerin tayfaları da aynı akıbete uğruyorlardı. Böyle yakalanan 57 tayfa zafer çiğlikleri arasında Hidra adasına götürülerek orada sahilde diri diri yakılmışlardır.⁷⁴

7. Tripoliçe Katliamı

Rumların Tripoliçe şehir merkezine saldırısıyla başlayan savaş, artık bir savaştan daha çok top yekun öldürme ve yok etme şeklinde cereyan ediyordu. Bu yok etme kastının temel saikleri dini ve etnik konulardı. Müslüman ve Türk nefreti bu kıyımların merkezinde yer almaktaydı. Bu nefret o derece ileri gitmişti ki, Türk ve Müslümanlarla ilgili nefret içeren hakaretimiz sloganlardan başka Yunanlıların tarihi hafızalarında sakladıkları bazı unsurları da kullanıyorlardı. Jule Verne bu kuşatma sırasında Yunanlılarda hâkim olan Türk algılamasını şu cümle ile ifade etmektedir: "Ayrılkçılar (Yunanlılar) Türkleri "alçak Farslar" olarak görüyorlardı."⁷⁵ Neticede öldürdükleri insanlar belleklerinde sakladıkları ırken ve dinen kendilerinden olmayan düşmandı. Bu insanlar aslında yok edilmeyi çoktan hak etmişlerdi !

5 Ekim'de Kaleyi ele geçiren Rumlar üç gün boyunca vahşi bir biçimde ortalığı kana ve ateşe buladılar. Kadınların ve çocukların hayatlarını bile sadece fidye alabilecekleri durumlarda esirgediler. Liderlerden biri Tripoliçe ve çevresinde öldürülen Türklerin sayısını 32 bin civarında tahmin ediyordu. Sadece Manya Prensi'nin tek başına ganimet olarak payına düşeni 20 katır ve iki deveye yüklediği; paslı çivilere kadar yağma ve talan edildiği düşünülürse vahşetin boyutu daha iyi anlaşılır.⁷⁶

Tripoliçe'de korkunç olaylar daha önce başka yerlerde görülen Yunan mezalimini bile gölgede bırakmıştır. Şehrin zavallı sakinleri üç gün süreyle vahşi bir çetenin şehvetine ve zulmüne terk edildi. Kadınlara ve çocuklara öldürmeden önce işkenceler edildi. Katliam öylesine geniş çaptaydı ki Ko-

73 Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı...", ss. 134-135; Kıbrıs'tan alınan bir yazıda Paskalya gecesi Rumların silahlı olarak Lefkoşe'ye saldıracakları ve kaleyi zapt ederek Müslümanları katledecekleri ifade edilmiştir. Bkz. Kütükoğlu, "Yunan isyanı...", 133 dn.

74 S.Sonyel, "Yunan Ayaklanması...", s.112.

75 J.Verne, L'Archipel en Feu, 1884, Publication du groupe « Ebooks libres et gratuits » - <http://www.ebooksgratuits.com/>, s.24.

76 N. Jorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s.230.

lokotrones, kendisi kente girdiğinde kentin kapısından kaleye kadar atının ayaklarının hiç yere değmediğini söylüyordu. Geçtiği zafer yolunu cesetler halı gibi örtmüştü. İlk iki günün sonunda zavallı Müslümanlardan hayatta kalmış 2.000 kadar her yastan ve cinsten insan (çoğunlukla kadın ve çocuklar) yakındaki dağlar arasında bulunan derin bir vadiye götürülerek doğrandılar.⁷⁷

Finlay, Tripoliçe'nin Yunanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra olanları üç görgü tanığının (bir Fransız, bir İngiliz ve bir Yunanlı) doğrudan kendisine anlattıklarına dayanarak şöyle tarif etmektedir:

"Kadınlar ve çocuklara çoğu zaman öldürmeden önce işkence ediliyordu. Kenti ele geçirmelerinden 48 saat sonra Yunanlılar başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere her yastan ve cinsten 2.000 kadar insanı kasten bir araya topladılar ve en yakındaki dağlar arasında derin bir vadiye götürerek hepsini öldürdüler...Yazar felâketten iki yıl sonra o noktadan geçerken gömülmemiş kemik yığınları görmüştür. Bu kemikler kış yağmurları ve yaz güneşinden beyazlaşmıştı ve kemiklerin bazılarının boyutları kurbanların bir kısmının küçük yaşta olduğunu göstermekteydi."⁷⁸

Mora'da 35.000 Türk, Arnavut, Musevi ve öteki sakinlerden oluşan Tripoliçe'de 5 Ekim 1821'de yapılan ve iki gün süren kırım sonunda 10.000 kişi öldürülmüştür. Çoğunun kafaları kesilerek vücutları parçalanmıştır.⁷⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti tebaası olarak yüzyıllarca müreffeh bir hayat süren Rumların, 19. yüzyıl başlarında, Batı'daki gelişmeler ekseninde "Megali İdea" ülküsü ile hareket etmeye başladıkları görülmektedir. Esasen Batılı aydınlar tarafından telkin edilen bu ülkünün gerçekleşebilmesi Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile mümkün olabilirdi. Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlı durumları Rumların rahat bir ortamda, bağlı buldukları devletlerine karşı teşkilatlanmalarını sağladığı gibi Osmanlı devlet idaresindeki zaafılar da Rum taşkınlıklarının gerekçelerini hazırlamıştır. Dünya kamuoyunda, Fransız İhtilali'nden sonra haklı ve mazur istekler bağlamında görülen bu ve benzeri misyonların tarihi zemini, Batılı aydınların Avrupa'yı yeniden yaratma

77 A. Phillips, *The War of Greece...*, ss. 59-61.

78 C.M.. Woodhouse, *The Greek War...*, s.77.

79 S.Sonyel "Yunan Ayaklanması...", ss.113-114.

düşüncesi ekseninde oluşturulmuştur. Avrupalı aydınların, Yunan düşüncesini/felsefesini yeniden diriltmek arzuları, Yunan Megali İdeası'nın fikri zeminini hazırlamıştır.

Yunan bağımsızlık düşüncesinin oluşumunda ve yaygın hale getirilmesinde Kilise belki de en önemli rolü oynamıştır. Kilise, bir dini kurum olmanın ziyade her zaman Yunan ırkının gelenekleri, hayalleri ve özlemlerinin temsilcisi gibi hareket etmiştir. Bu itibarla isyanın hemen her safhasında Kilise'nin aktif bir rol üstlendiği görülmektedir.

Çok kültürlü yapıdaki devletlerin dağılmalarını sağlayacak olan Milliyetçilik ideolojisi, büyük devletlerin dış politikalarında merkeze yerleşmiş ve bu ideoloji, kurulmak istenen yeni dünya düzeninde büyük devletlerin emperyalist gayelerini kamçulamıştır. Dolayısıyla ülkede yaşayan gayrı Müslim unsurların tahrik edilmesi ve ayaklandırılması, Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için takip ettikleri politikanın bir parçası olmuştur.

Yunan bağımsızlığının nasıl gerçekleşeceği meselesi de üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlı durumlarına rağmen Rum unsurun tahayyül ettikleri gibi bağımsız bir devlet kurmaları maddeten ve siyaseten mümkün değildir. Ancak 1821'de isyan başladıktan sonra kısa sürede başarı kazanmaları ve bağımsız bir devlet olmaları, Osmanlı tebaası olan Rumların bizzat elde ettikleri bir başarı olarak değerlendirilemez. Bağımsız bir devlet kurmak bizzat Rumların marifeti sayılamayacağına göre asıl başarının Osmanlı'nın muhasımı ve Rumları tahrik eden devletlere ait olduğunu söylememiz gerekmektedir.

Büyük devletlerin desteği ile Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmak isteyen Megali İdea, bu topraklarda tek bir Türk ve Müslüman bırakılmamasını hedef göstermekte gecikmemiştir. İsyanın başlamasından çok geçmeden, Mora'daki şehirlerin hemen hepsi isyancıların eline geçmiş ve her yerde Müslümanlar acımasızca kılıçtan geçirilmişlerdir. Mora'nın merkezi durumundaki Tripoliçe'de girişilen katliamlar, ilerleyen yıllarda devam edecek olan Yunan politikası için olduğu kadar emperyalist devletler için de örnek teşkil edecektir. Tabiatıyla Balkanlardaki Türk varlığının sökülüp atılması için emperyalizmin başvurduğu "Türklerin soykırma tabi tutulmaları"nın, 19. yüzyılın başlarında planlanmış ve uygulanmaya konulmuş bir politika olduğu belirtilmelidir.

Kaynakça

Ahmed Cevdet Paşa. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c. II. İstanbul: MEB, 1994.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, c. XI. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.

Ahmed Refik. *Eski İstanbul Manzaraları [1553–1839]*, sadeleştiren: D. Gürlek. İstanbul:Timaş Yayınları, 1998.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları, 2005.

Arıkan, Zeki. "1821 Ayvalık İsyanı", *Bellekten*, 203, 1988.

Arıkan, Zeki. "1821 Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askeri Tarih Bülteni*, 12/22, Şubat 1987.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.III, toplayan: Nimet Arsan. Ankara: 1997.

Bayrak, Meral. "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", *Osmanlı*, c.II. Ankara: Yeni Türkiye Yayını,1999.

Bayrak, Meral. *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*. Basılmamış Doktora Tezi. Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1999.

Berkes, Niyazi. *Patrikhane ve Ekiümeniklik*. İstanbul: MEB Yayınları, 2002.

Bernal Martin, *Kara Atena*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.

Clogg, R. (der.). *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*. Hamden, 1973.

Djuvara ,Trandafir G. Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281–1913), çev.Pulat Tacar. Ankara: Gündoğan yay.1999.

Eisner, Robert. *Travelers to an Antique Land:The History and Literature of Travel to Greece*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1991

Fatih Tayfur. *Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 2003.

Gallant Thomas, *Modern Greece*. Oxford: Oxford University Press, 2003

Gürel, Şükrü Sina. *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri [1821–1993]*. Ankara: Ümit yay. 1993.

Hatipoğlu, Murat. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı [1821–1922]*. Ankara: TKAE yay., 1988.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, c.I. İstanbul: Eren, 2004.

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans. I. Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Jorga, Nicola. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1774-1912*, c.V, çev. Nilüfer Epeçeli. İstanbul: Yeditepe Yayını, 2005.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. c.V. Ankara: TTK, 1997.

Kasaba, Reşat. *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazılar*, çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap yayınevi, 2005.

Kedourie, Elie. *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev. M.H. Timurtaş. Ankara: MEB Yayınları, 1971.

Kocabaş, Süleyman. *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*. İstanbul: Vatan yayınları, 1990.

Kocabaş, Süleyman. *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Plânları*. İstanbul: 1999.

Kürşat F., Altan M., Egeli S. *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*. İstanbul: Kutsun Yayınları, 1978.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Yunan isyanı sırasında Anadolu ve Adalar Rum-

larının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler-Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar)*. Ankara: Genel Kur. ATASE Yayını, 1986.

McCarthy, Justin. *Ölümler ve Sürgün*, çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998.

Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Mısıroğlu, Kadir. *Moskof Mezâlimi*. c. I, İstanbul: 1992.

Morris, Ian. ed. *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim, 1999.

Özkaya Yücel. “1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların Karşısındaki Tutumları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*. Ankara: Genel Kur. ATASE Yayını, 1986.

Phillips, Walter Alison. *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*. London : Smith, Elder, 1897.

Sarıcaoğlu Mehmet Esat. *Milli Tarih Açısından Osmanlı Devleti’nde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

Sezer, Hamiyet. “Mora isyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı”. *Osmanlı* c.2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Smith, M.Llewellyn. *Anadolu Üzerindeki Göz*, çev. Halim İnal. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1978.

Sonyel, R.Salahi. “Yunan ayaklanması günlerinde Mora’daki Türkler nasıl yok edildiler?”, *Bellekten*, 233/1998.

Sonyel, R.Salahi. *The Turco-Greek Imbroglia, Pan-Hellenism and The Destruction of Anatoli*. Ankara: Ministry of Foreign Affairs, Centre for Strategic Reserch, 1999.

: Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı

Sowards, Stewen W. *Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History, (The Balkans in the Age of Nationalism)*. <http://www.lib.msu.edu/sowards/balkan/>

Soykan, T. Tankut. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*. İstanbul: 2000.

Şahin, Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul: Ötüken, 1980.

Taştan, Murat. "Yunanistan Devletinin kuruluşundan İkinci Dünya Harbi Sonuna kadar Türk-Yunan İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, 26/50, Şubat 2001.

Terek, Ahmet Bekir. "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.V, s. 29, Şubat 1970.

Thomas, Gordon. *History of The Greek Revolution*, c.2, Londra: 1832.

Torun, Şükrü. *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs*. İstanbul : 1965.

Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. II. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997

Türsan, Nurettin. *Mora Ayaklanmaları ve Yunan Bağımsızlığı*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1994.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789–1999)*. İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c.IV/ I. Ankara: TTK, 1982

Üçok, Coşkun. "Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri [20 Temmuz 1974'e kadar]*. Ankara: Gn. Kur. ATASE Yayını, 1986.

Ünlü, Nuri. *Ana hatlarıyla İslâm Tarihi, Başlangıcından 1918'e*. İstanbul: 1984.

Vahapoğlu, M.Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okul-*

ları. Ankara:MEB Yayınları, 1997.

Verne, Jules. *L'Archipel en Feu*, 1884. Publication du groupe « Ebooks libres et gratuits » - <http://www.ebooksgratuits.com/> .

Woodhouse, C.M. *The Greek War of Independence*. Londra: Hutchinson, 1952.

Yaz, Nadir. *Ağlayan Batı Trakya*. İstanbul: Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, 1986.

Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Tarihçe*, yazma eser. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih tasnifi, eski kayıt no: 564

Yücel, Yaşar, Ali Sevim. *Türkiye Tarihi*, c. IV. Ankara: TTK, 1992.

EK 1

بادشاھ

۹

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a title or header, written in a circular or semi-circular arrangement.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, detailing historical events and military actions. The text is densely packed and covers most of the page.

EK 2

Padişahım

Benim Vezirim

Şevketlû, kerametlû, mehabetlû, kudretlû, velinimetim efendim.

Mora ceziresinin muhafaza ve muhasesesi feraiz-i haliyeden olub zira cezire-i mezkûre reayası yüz elli binden mütecevaz ve ehl-i seyf beş altı bine bine baliğ olacağına binaen bir takımının ulûfe ve tayinâtları cezire tarafından idare olunmak ve bir takımının dahi ulûfeleri kaza canibinden ve tayinleri cezireden tanzim kılınmak suretiyle semt ve (u) civar olan kazalardan bir kaç bin nefer asker tertib kılınmış olduğundan başka evlâd-ı fâtihândan müretteb iki bin neferin bin neferi İsmail'e (İsmail Kalesi) ve bin neferi dahi cezire-i mezkûre muhafazasına tayin kılınmış ise de hafazallahu teala moskovlunun Korfu (Korfa) vesilesi ve fi'l- asıl Mora reayası hakkında derkâr olan ihlal ve ifsâdı cihetlerine mebni Mora'nın muhafazasına pek dikkat olunmak feraiz-i haliyeden olmağla Mora'ya vukufu olan vesair iktiza eden kulları celb birle Mora'nın mekâyid-i a'dâdan muhafazası müzakere olundukda vâkiâ Mora ceziresinin asakir tayini ile muhafazasına dikkat farz-ı ayn mesabesinde ve Mora'nın kemaliyle muhafazası Arnavud askeriyeye husule geleceği zahirdir ancak Mora reayası Arnavudlardan zahm-horde olduklarına mebni Arnavud askerinin cezireye duhul edeceklerini anladıklarında bir dahi içlerinden çıkmayacakları mülâhazasıyla derdest olan te'lif ve istimâlet usulüne münâfi düşerek yeniden teneffür ve taraf-ı ahara temayül ve isyan eylemeleri hatırası dermeyeran olundukda bu mülâhaza variddir ancak Arnavud taifesi Mora reayasının hasmı ise moskov keferesi umumen din ve devletin hasmı olmağla Mora gibi bir sevâd-ı a'zamin muhafazası için Arnavud idhali mahzuru ehven-i şerr kabilindedir denilerek Mora eyaletinin ol tarafda olan Mehmed paşaya ihalesi tezekkür ve ol mutalea dahi Niş canibinde olan Mora valisi Hurşid paşanın kesri mahzuru tefekkür ve İnebahtı muhafazasında olan Tepedelenli zâde Muhtar paşanın Mora'ya idhali dahi yine Arnavud mehâzîr-i mütefferriâtından olacağı tasavvur olunarak şimdilik evlâd-ı fatihândan müretteb iki bin neferin bin neferi İsmail'e tayin olunmuş ise de hamdenlillâhi teala asakir-i saire İsmail'e dahil ve bir taraftan gitmekte olduğundan zikr olunan bin neferin dahi Mora'ya tahvili ve Üsküp ve İştib ve Komanova caniblerinden Köprülü ayanı kapucubaşı Emin ağa marifetiyle maa-katık baha yedişer gurus mahiye ile bin beş yüz nefer ve Sarıgöl tabir olunan kazalardan Yenişehirli Mehmed beğ marifetiyle kezalik ol mikdar mahiye ile bin beş yüz nefer tertib olunmak ve neferât-ı mezkû-

renin mahiyeleri Mora ceziresine tevzi' olursa reayanın celbine mugayir olacağına binaen cezireye vusullerinden itibâr ile ve üç aylık mahiyeleri canib-i miriden verilmek ve iktiza eden zahire dahi cezirede olan miri zehayirinden şimdiki halde ruyet olunmak ve üç mah güzârından sonra neferât-ı mezkûrenin işleyecek ulufeleri ber-vech-i suhulet cezireye tevzi olunması mümkün olur ise ol vakit gelişine göre iktizasına bakılmak münasib olur ve kazalardan mukaddema müretteb olan asakirin evamiri gitmiş ise de bu vechle aylıklı sekban ve evlâd-ı fâtihân asakiri beş bin nefere baliğ olacağına mebni mukaddemce civar kazalardan tertib olunan neferatın Mora'ya memuriyetleri şimdi tehir ve lede'l-iktizâ Mora kaymakamı tarafından tahri- rat vürudu anda Mora'ya vusule şitab ve sûrat eylemeleriçün evamiri tesyir kılınmak suretleri münasib mülâhaza olunmuş ise dahi Mora ceziresinin moskovlunun matmah-ı nazırı ve Mora reayasını öteden beru ifsadı olmasa bile reaya-yı mersumenin rusyaluya meyl-i küllileri ma'lûmiyeti elyevm rusyalunun bir takım asker ve donanması Korfa (Korfu) da bulunması cihetiyle Mora önüne bir gemileri görünse reaya-yı mersumenin ayaklan- ması ve kesretlerine göre maâz-Allah-u teala münâfi-i memul ber-hâlet zu- huru melhûzâtıdan olmak mülâbesesiyle ehven-i şerr add olunarak tiz elden Arnavud askeriyle muhafazası vacibdir. Şu kadar ki Çamlı vesair o makule bi-kâr makulesi Mora reayasının hasm-ı cânı olduğundan fi-mâba'd çıkarılmak dahi bir emr-i asîr olur İnebahtı muhafızı olub kastelde ikamet ile lede-l-hâce Mora'ya asker idhaline memur olan Tepedelenli zâde Muhtar paşa Mora valiliği uhdesinde olan Hurşid paşanın kaymakamı olmak üzere üç dört bin asker ile Mora'ya girub muhafız tayin olunan vezir Mehmed paşa ile bi'l-ittifak iktiza eden mahallere asker yerleştirub mekâyid-i a'dâdan muhafaza eylemek üzere memur kılınsa ve Muhtar paşaya hasr olunmayup oğullarından birini tayin eylemesi Ali paşaya tahrir ve göndereceği Çamlı ve bi-kâr kabilinden olması tekid ve tastîr olursa bundan sonra kaymakamlık- dan azl olundıkda giden Arnavud askeri dahi beraber çıkarılmak mümkün olabilir ve reayaya teaddiden gayet tevakki eylemesi Ali paşaya dakayığıyla yazıldıkda ihtimam eden tertibat-ı mezkûre dahi yine icra olındıkda cezire-i Mora'yı muhafazaya kâfi olur vakt ve hale göre bundan enseb ve esra suret yokdur düşmanın fesadından evvel bu tedbirin icrası lazımdır deyu suret merkumeyi istisvâb etmeleriyle muvafık-ı irade-i seniyyeleri ise tanzimine ibtidar olunmak lazım geleceği İsmail'e memur Eğriboz mutasarrıfı vezir Yusuf paşa mukaddem moskovlu sözile tunayı beru tarafa mürûr ve Ma- çinde ikamet ile İsmail'e gitmesine tekrar ferman olunmuş iken elyevm ol taraflarda ayak sürüdüğü ve kaptısı halkı bile olmayub bir işe yaramadığı ve

adab-ı vezarete menafi hareketi ruscuk ayanından muahharen gelub manzur-ı hümâyûnları buyurulan tahriratda dahi münderic idüğü cihetden defi' vezaretiyle Gelibolu memuriyeti ve Eğriboz sancağının bila mansıb Mora muhafazasında olan müşarü'l-ileyh Mehmed paşaya veya ahara tevcihi mülahaza olındığı muhât-ı ilm-i âlileri buyurdıkda ol babda emr-i ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.

BOA, HAT150/6326

Makedonya'da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezâlim (1902 – 1912)

Prof. Dr. Hale **ŞIVGIN**
Gazi Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü
sivgin@gazi.edu.tr

***Özet:** 1902-1912 yılları Makedonya bölgesinin en sıkıntılı dönemlerinden birisidir. Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Makedonya üzerinde emelleri vardır. Bu emeller birbiriyle çarpışmaktadır. Her bir Balkan Devleti bir büyük Avrupa Devleti tarafından desteklenmektedir.*

Tüm Balkan Devletleri ve onları destekleyen Büyük Avrupa Devletleri Makedonya sorununu kendi menfaatlerine uygun bir biçimde çözmek istiyorlardı. Bu da bölgede büyük bir kavgaya anarşi ve teröre neden olmaktaydı.

Bütün bu kavga ve çatışmanın ortasında en çok ezilen kesim Türk- Müslüman kesim oluyordu. Batılı Devletler bölgedeki Hıristiyanların iyiliğini ve refahını arttırmak için çareler arıyordu .Ancak Türk ve Müslüman kesimler için böyle bir şey düşünülmiyordu.

Sonuçta Balkan Savaşı öncesi Makedonya'da yaşanan kavganın en mağdur olan kesimi Türk ve Müslümanlar olmuştu.

***Anahtar Kelimeler:** Makedonya, Selanik, Manastır, Kosova, Balkanlar, Mezâlim, Islahat.*

Atrocities Committed Against the Turkish Muslims of Macedonia (1902- 1912)

***Abstract:** The years in between 1902 – 1912 can be viewed as the most troubled era of Macedonian history. At this time Greece, Serbia, Bulgaria, and Romania all had conflicting vested interests in Macedonia. Each one of these Balkan states had a large European state supporting its interests.*

All of these states and their supporting European counterparts maneuvered to find a solution to the Macedonian problem that would unravel in their

benefit. This drive for the perfect angle caused the region to plummet into conflict, anarchy, and terror.

The Turkish – Muslim community was the hardest to be hit by the resulting chaos. Whilst all parties involved were looking to alleviate the hardships of the Christians of the region, no such panacea was formulated for the Turks and Muslims.

In conclusion it can be said that the Turks and Muslims were the aggrieved party in the dispute over Macedonia on the eve of the Balkan War.

Key Words: *Macedonia, Thessaloniki, Monastary, Kosovo, Balkans, atrocity, reforms.*

Osmanlı tarihçileri arasında çok tartışma konusu olan ve kesin cevabı verilemeyen konulardan birisi de Osmanlı Devleti'nin Anadolu Devleti olarak mı? yoksa Balkan Devleti olarak mı? kurulduğu ve geliştiği tartışmasıdır. Bilindiği gibi Balkanların Osmanlılar tarafından fethi Anadolu'nun fethinden öncedir. Bugünkü Makedonya Devletinin başşehri olan Üsküp İstanbul'dan 60 küsur yıl önce 1389'da fethedilmiş 1391'den itibaren Vardar vadisine binlerce Türk yerleşmiştir. Böylece Makedonya üs yapılarak Balkanların daha ileri bölgelerinin fethine geçilmiştir.¹

Türkler Balkanları istila amacıyla değil bu toprakları yurt edinmek amacıyla gelmişlerdir. Çoğu zaman bölge halkının onayıyla ve yardımıyla kimi zaman çağırmasıyla hatta kimi yerde akrabalık bağlarıyla girmişlerdi.² Ancak ne yazık ki Türklerin Balkanlardan geri çekilmesi ya da çekilmek zorunda kalmaları gelmeleri kadar uygar bir biçimde olmamıştır. Toplu göçlerin katliamların sistematik olarak yoğunlaştığı 93 savaşı sonrası Balkan Türkleri için tam bir felaketler zinciri olarak ve bu felaketlere sebep olanlar açısından da tam bir insanlık ayıbı olarak devam etmiştir.

Makalemizin konusu Balkanların tam ortasında bulunan ve Makedonya olarak adlandırılan bölgede Türk ve Müslümanlara yapılan katliamlar ve onların çektikleri acılardır. Böyle bir konuyu seçmemizin başlıca iki nedeni

1 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul: 1992, s. 68.

2 Noel Malcolm, *Bosna*, çev. A. Yaraman, İstanbul: Om Yayınları, 1999, s. 88; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi...*, s.66.

vardır. Birincisi Makedonya bölgesinde Balkan Savaşlarından az önce yaşanan olaylardan sadece Hıristiyan unsurların sıkıntı çektiği baskı ve zulümlere maruz kaldıkları şekilde bir yaklaşımın kesinlikle doğru olmadığı devletin asli unsuru yani Türk ve Müslüman unsurun da en az Hıristiyanlar kadar hatta onlardan daha fazla etkilendiklerini ve sıkıntı çektiklerini ortaya koymaktır. Ayrıca devletin yöneticisi olan Türklerin Hıristiyan unsurlar arasındaki kavgadan bu kavganın müsebbibi olmadıkları halde bölgenin en çok sıkıntı çeken kesimini oluşturmuş olmalarıdır. Balkan savaşlarından az önce 1902 – 1912 dönemi Balkanlar'daki Türk topraklarını paylaşma projelerinin ve provalarının en yoğun şekilde yapıldığı yıllardır. Esasen bölgedeki olayların kökeninde Sırp, Rum, Bulgar, Arnavut vs... unsurların her birinin Makedonya bölgesinde hak iddia etmesi kendi payına ayırdığı kısmı alabilme mücadelesi yatar bu mücadele sadece askerle çeteler arasında kalmıyor halklar da bu kavganın içinde yer alıyorlardı. Kiliseler, Din adamları, okullar, öğretmenler, Ticari kuruluşlar hepsi Makedonya'daki kavganın bizzat içinde idiler ve çoğu zaman da kavganın sebebi idiler. Büyük Avrupa Devletlerinin konsolosları ve reformları takip etmek için gönderdikleri memurları Makedonya'daki savaşı durdurmak yerine daha da alevlenmesine sebep oluyorlardı. Hıristiyan unsurlar burada birbirlerini boğazlarken ve Türk ordusu çetelerle savaşırken çetelerin intikamı çoğu zaman günahsız hiçbir şeyden haberi olmayan Türk ve Müslüman köylüsüne yöneliyordu. Bu konuyu seçmemizin ikinci nedeni ise elimizde bulunan nüfus istatistikleridir. Balkan savaşından az önce yapılan nüfus istatistiklerine göre bölgede en kalabalık nüfus Türk-Müslüman nüfusu olarak görülmekte idi.

TÜRK İSTATİSTİKLERİ

(Fevzi Çakmak'ın *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyağı* isimli Eserinden Alınmıştır.)

Arnavut	1.200.000	
Türk	880.000	
Boşnak	130.000	
Yekun	2.210.000	İslam
Sırp	250.000	
Bulgar	620.000	Takriben ellibini Bulgarlaşmış Ulahlar
Rum	640.000	Yüzbini Rumlaşmış Ulahlar
Yekun	1.510.000	Düşman Anası

Hristiyan Arnavut	20.000	Katolik
	230.000	Ortodoks (Yanya Vilayetinde ve Gürice Sancağında Rum Nüfus olarak kayıtlıdır.)
Yahudi	70.000	
Ulah	60.000	(Rumlaşmış ve Bulgarlaşmış, Sırplaşmış Ulahlarla Beraber 250. 000'e yaklaşır.)
Yekun	480.000	bitaraf gayri Müslim anasır
Genel Toplam	4.200.000*	

* Fevzi Çakmak, *Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyağı, Balkan Harbinde Garp Cephesi Harekati*, yy. ty., s 3; Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarih*, İstanbul: Sander, 1975, ss. 82-86-87.

(Burada sadece Rumeli vilayeti olarak adlandırılan Makedonya nüfusu değil Osmanlı Devleti'nin tüm Rumeli toprakları esas alınmıştır.)

46

1904'te Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya'da yani Selanik Manastır Kosova'da yaptırdığı nüfus istatistikleri şöyledir.

Müslüman	1.508.507
Bulgar	896.497
Rum	307.000
Sırp	100.717
Valak	99.000
Toplam	2.911.700

Yukarıdaki istatistiklerde de görüldüğü gibi Balkan Savaşı'ndan az önce Türk Müslüman nüfusu bölgenin en kalabalık nüfusunu oluşturuyordu. Ancak Günümüz de Bulgaristan'da 3.000.000 civarında, Makedonya'da 200.000, Romanya'da 95.000, Yunanistan ve Batı Trakya'da 200.000 civarında Türk nüfusu bulunmaktadır. Bu bölgedeki Türk nüfusu giderek küçülmüş hatta yok olma noktasına getirilmiştir. Bunun sebebi nedir? Nasıl bu hale gelmiştir?

Bu konunun incelenmesine 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden başlayarak

günümüze kadar getirmek gerekir. Bu da ancak kapsamlı bir proje ile mümkündür. Yine de bir makale kapsamı içerisinde konunun bir bölümünü, Balkanlarda Türk Müslüman nüfus üstündeki baskı ve zulümlerin yoğunlaştığı 1902-1912 dönemini değerlendirmeye çalışacağız.

XX. Yüzyılın başlarında Makedonya topraklarının sınırları bugünkü Makedonya Devleti'nin sınırlarından çok daha geniş bir sahayı kapsamaktaydı. 1900'lerde Makedonya denildiği zaman Osmanlı Devleti'nin Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerin kapsadığı alan anlaşılırdı. Esasen o yıllarda Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları sadece bu 3 vilayetten ibaret değildi. Edirne, Yanya, İşkodra ve daha kuzeyde Bosna Hersek bulunuyordu. Ancak bunlar Makedonya dışında mütalaa ediliyordu³

Osmanlı Devleti'nde Makedonya tabiri çok kullanılan bir terim değildi. Osmanlı Devleti bunun yerine "Vilayet-i Selase" veya "Rumeli Vilayeti" tabirlerini kullanıyordu. Fakat 1900'lerden itibaren zaman zaman bu üç vilayetin (Selanik, Manastır Kosova) kapsadığı alanı kastetmek için Makedonya terimi de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 1908 Osmanlı Meclis-i Mebusanında bile Menteşe Mebusu Halil Menteşe, Siroz Mebusu Dalçef Efendinin Makedonya tabiri kullanmasına "bizim meclisimizde Makedonya tabiri olmaz" diye tepki göstermişti.⁴

Makedonya denilen bölgede tarihin hiçbir devrinde çatışmalar eksik olmamıştı. Osmanlılar henüz bu bölgeyi fethetmeden önce Hıristiyan Devletler Yarımada üzerinde hâkimiyet kurmak için tarafların tümüne sürekli zarar veren bir mücadele içinde idiler.⁵ Bölgede sürekli çatışmaların yaşanmasına sebep, genel olarak çok farklı din ve etnik kökenden insanların yaşaması ve bölgenin ekonomik ve stratejik konumudur.⁶ İnceleyeceğimiz dönem olan 1902 den itibaren yaşanan olayların kökeninde ise 1870 fermanı ile resmi olarak tanınan Bulgar Eksarhlığının kurulması ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının yarattığı hoşnutsuzluk yatar.

3 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983, s.413.

4 M.M.Z.C. c.1. s. 347,17 Kanunusani 1324.

5 George F. Kennan, *The Other Balkan Wars*, Washington: A Carnegie Endowment Book, 1993, s. 21.

6 Fahir Armaoğlu, *19.yy. Siyasi Tarihi*, Ankara: TTK, 1997, s. 580.

Bulgarlarda milli bilinçlenme Sırp ve Yunanlılardan biraz daha geç 19. yüzyılın ortalarında ve büyük ölçüde Rus propagandası ve kışkırtmasıyla başlamıştı.

Bulgarlar milli bilinçlenmenin etkisi ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Fener'den ayrı bağımsız bir Bulgar kilisesi istemeye başladılar. Bunun için çeşitli faaliyetlerde bulundular. Bunlar Osmanlı Devleti'nden çok Fener Patrikhanesi ile mücadele ediyorlardı. 1856 Islahat Fermanının gayrimüslimler lehine müsamahakâr hükümlerinden cesaret alan Bulgarlar Fener Patrikhanesinden kesin şekilde ayrılmaya karar vermişler ve 1860'tan itibaren Rum Patriği'nin ruhani riyasetini tanımadıklarını açıkça ilan etmişlerdi. Hatta bir kısmı bu uğurda Katolik bile olmuşlardı. Bunlar Papaya ve Fransa'ya müracaatta bulunmuşlardı. Bu durum Feneri de Babiâli'yi de Rusya'yı da müşkül vaziyete sokabilirdi.⁷ Katolikliğin bütün Bulgarlara sirayeti durumunda Bulgarlar Fransa'nın himayesine girebilirdi.⁸ Bu durumda Babiâli Sadrazam Ali Paşa tarafından bir süredir geciktirilen Bulgar Eksarhlığı beratını 11 Mart 1870'te verdi.⁹ Babiâli bu beratı vermekle hem Fenerin nüfusunu kırmayı hem de Yunan milliyetçiliğine karşı henüz açık siyasi iddiaları olmayan Bulgarlar lehinde bir dereceye kadar tarafgir bir politika izlemeyi düşünüyordu.¹⁰

11 maddeden ibaret olan Eksarhlık beratı Eksarhhanenin teşkili, seçimi, hukuki statüsü ve Fener ile olan münasebetlerini tespit ediyordu. Ayrıca en önemli maddesi olan 10. madde ile Bulgar Eksarhının Ruhani idaresine bırakılan yerler belirleniyordu. Buna göre Silistre'den Vidin'e, Köstendil'den Bergos'a kadar olan yerler -ki ileride kurulacak olan Bulgar Devletinin coğrafyasını oluşturacaktı- Eksarhlığa bırakıldı.¹¹

Eksarhhane beraatının verilmesi ile bağımsız milli Bulgar kilisesi kurulmuş bulunuyordu. Bulgar Eksarhhanesi siyasi anlamda Fener'den farklı bir ma-

7 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, İstanbul: 1934, s.24; Tunalı Hilmi, *Makedonya: Mazisi, Hali, İstikbali*. Misir el-Kahire, 1326, s.12.

8 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 92.

9 Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, İstanbul, 1326, s.36; Ercan Yavuz, *19. Yüzyılda Balkanlar'da Kilise*, Ankara: 1987, s.33.

10 Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara:TTK 1992, s. 5.

11 Fikret Adanır, *Die Makedonische Frage, Ihre Entstehung und Entwicklung Bis 1908*, Wiesbaden, 1979, s71; Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti...*, s. 6.

hiyet göstermiyordu. Eksarhhane ile Bulgar istiklali için çalışacak asıl büyük ana merkez tesis edilmişti.¹² Fakat bundan sonra da Bulgarların istekleri bitmediği gibi artarak devam etti. Bulgarların asıl amacı bağımsız bir Bulgar Devleti kurmaktı. Bulgarların İstanbul'daki mücadeleleri Rumeli vilayetine de sıçramış nerede az çok toplu bir Bulgar cemaati varsa, nerede bunları organize etmek kabilsen orada kilise isteriz feryatları yükselmeye başlamıştı.¹³

1902'de başlayan Makedonya olaylarının kökeninde Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasının yanında 1877 -78 Osmanlı – Rus savaşından sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının da rolü vardır. Osmanlı – Rus Savaşı Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanmış ve savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlıklarını kazanmış Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar inen, Kosova, Manastır vilayetlerini tamamen, Batı Trakya ile Selanik'in bir bölümünü içine alan büyük bir Bulgaristan kurulmuştu. Sırbistan bağımsızlığını kazanmasına rağmen Makedonya'dan umut ettiği yerleri alamadığı için bu anlaşmadan memnun değildi. İsteddiği topraklar Bulgaristan'a verilmişti. Romanya Besarabya'yı Rusya'ya kaptırdığı için kızgındı. Yunanistan, Makedonya ve Teselya'nın kendisine verileceğini ummuş fakat alamamıştı. Arnavutlukta ise Karadağ'a verilen toprakların alınması için faaliyet başlamıştı. Balkan Devletlerinde olduğu gibi büyük Avrupa Devletlerinde de bu anlaşmadan dolayı huzursuzluk vardı. Rusya Balkanlarda hâkim duruma gelmişti. Ancak Avusturya ve İngiltere Balkanlardaki Rus hâkimiyetinden memnun olmadılar.¹⁴

Bu iki devletin özellikle de İngiltere'nin baskılarıyla Berlin'de Devletlerarası bir kongre yapılmasına ve Ayastefanos Barış sözleşmesinin müzakereye açılmasına karar verildi. Bu kongrenin asıl amacı doğuda İngiliz menfaatlerini Rus tahakkümüne feda etmemek idi.¹⁵

Berlin Antlaşması ile yapılan en önemli değişiklik Bulgaristan konusunda oldu. Büyük Bulgaristan üç bölünüyordu.1- Padişahın tabiiyeti altında, Osmanlı Devleti'ne vergi veren Hıristiyan bir hükümeti ve ordusu olan bir

12 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet...*, s.25.

13 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet...*, s.25; Tunali Hilmi, *Makedonya: Mazisi...*, s 15.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarih...*, ss. 67-68.

15 Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat...*, s.135.

Bulgaristan Prensiği kuruluyordu.¹⁶ 2- Balkanların güney tarafında Şarki Rumeli adını alacak idari Muhtariyeti haiz olmak şartıyla doğrudan doğruya padişahın siyasi ve askeri hâkimiyeti altında kalacak bir eyalet teşkil olunacaktı. Bu eyaletin Hıristiyan bir valisi olacaktı.¹⁷ 3- Makedonya denilen topraklar Osmanlıda kalacak ve anlaşmanın 23. maddesi gereğince burada Girit'tekine benzeyen nizamnameler yapılacak ve bu nizamnamelerin çoğu yerli halktan kurulacak komisyonlar tarafından gerçekleştirilecekti. Bu komisyonlarca yapılacak projeler Babıâli'nin teklifine sunulacak. Babıâli'de bunu yürürlüğe koymadan önce Doğu Rumeli için oluşturulan Avrupa Komisyonu ile istişare edilecekti.¹⁸

İşte daha sonraki Makedonya olaylarında Balkan Devletleri ve Avrupa Devletleri sürekli bu 23. maddeye atıfta bulunacaklar, Makedonya'da islahat yapılması, bu islahatının denetlenmesi vb. bahanelerle bu bölgeden ellerini çekmeyeceklerdi.

Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki toprakları ile itibarını kesmişti. Berlin antlaşması bu durumu bir ölçüde düzelterek Bulgaristan'ı 3'e bölmüştü. Küçülen ve Balkan dağlarının kuzeyine sıkışan Bulgaristan Prensiğinin yanı sıra Makedonya bölgesinin tekrar iade edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki toprakları ile tekrar irtibatı sağlamıştı. Doğu Rumeli adıyla oluşturulan 3. Bölge ise 1885 yılında Filibe'de çıkarılan bir isyan neticesinde kendisini Bulgaristan'a ilhak etmiş¹⁹ ve Bulgaristan İstiklale giden yolda bir adım daha ilerlemişti.²⁰

1900'lerde bütün küçük Balkan Devletlerinin Osmanlı toprağı olan Makedonya'da (Rumeli Vilayeti) gözleri vardır. Hepsi de bu bölgenin kendilerine ait olması gerektiğini ileri sürüyor ve ta ortaçağlara kadar giderek bir takım tarihi haklardan bahsediyorlardı. Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın hepsinin tarihi tezleri vardı. Bulgaristan Ayastefanos ile kendine verilmiş olan Makedonya'yı sahiplenmiş ve Berlin Antlaşmasıyla tekrar

16 Mahmut Celeleddin Paşa, *Minat-ı Hakikat...*, ss. 238 – 240.

17 Mahmut Celeleddin Paşa, *Minat-ı Hakikat...*, ss. 243 - 244

18 Mahmut Celeleddin Paşa, *Minat-ı Hakikat...*, s.247; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Muhimme-i Siyasiye*, c. 2, s. 73, Ankara, 1987.

19 Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti...*, s.15.

20 Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti...*, s 293.

elinden alınmasını hazmedemiyordu.²¹ Sırp lar ise Makedonya'nın ortaçağ- da kurulan büyük Sırbistan sınırları içinde olduğunu Yunanlılar sa Büyük İskender zamanındaki Makedonya'yı hayal ediyorlardı.²² 1902'de patlayacak olan Makedonya olayların da büyük Avrupa Devletlerinin özellikle Avusturya-Rusya ve İngiltere'nin dahil i vardı. Bu devletler Makedonya'nın kendi himayetlerinde olmasını istiyor ve buna çok önem veriyorlardı.

Avusturya ile Rusya'nın Makedonya konusunda 1897'de yaptıkları gizli anlaşma bu bölgede kısa bir sonra başlayacak olan olayların en önemli sebeplerinden birini teşkil ediyordu.²³ Bu anlaşmaya göre Avusturya Berlin antlaşması ile elde ettiği Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ı ilhak edebilir. Yanya İškodra gölü arasındaki yerlerde Arnavutluk adı altında bağımsız bir devlet kurabilirler, geri kalan yerler de diğer küçük Balkan Devletleri arasında mevcut kuvvet denkl iği korunmak üzere pay edilebilirdi. Özellikle bu son madde 1902'de başlayacak olan Sırp-Yunan-Bulgar boğuşmasının en önemli sebeplerinden olacaktı. Ayrıca bu sırada Rusya Uzak-doğuda meşguldü ve Avusturya bundan istif a etmek istemekteydi.²⁴ İngiltere de Almanya'ya Basra Körfezine kadar Demiryolu imtiyazı verildiği ve Osmanlı Devleti'nin gittikçe Alman nüfusuna girdiği için kızmakta idi. İngiltere'nin Makedonya olaylarında teşviki vardı.²⁵

Gelişen bu olaylar neticesinde Makedonya'ya sahip olmak için özellikle Bulgar-Yunan- Sırp lar arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Çeteler oluşturuldu. Büyük Propaganda faaliyetlerine girişildi. Komiteler bölgede şiddetli bir terör havası estirmeye ve yaptıkları olaylarla Avrupa Devletlerinin dikkatlerini Makedonya üzerine çekmeye gayret ettiler. Bunda başarılı da oldular.

Osmanlı Devleti Makedonya'daki olayları yatıştırmak için değişik tedbirlere başvuruyor. Zaman zaman bölgede ıslahatlar yaparak yönetimde Hıristiyan

21 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Kanun-ı Sani 1324, c.1 s.328; Tunalı Hilmi, *Makedonya: Mazisi, Hali...*, ss. 38-41.

22 George F. Kanan, *The Other Balkan Wars...*, ss. 21-28, Fahir Armanoğlu, *19. yy. Siyasi...*, s 581.

23 Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre Makedonya'da ki terör hareketlerinin ve çetelerin başlangıcı 1313(1897) yılı idi. Bkz: M.M.C.Z c1, s371.

24 Sait Paşa, *Sait Paşanın Hatıratı*, Cilt II Kısım I, İstanbul: 1328, s. 205.

25 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.I Kısım I, Ankara: TTK, 1983, s.163.

halkın şikâyetçi oldukları noktaları düzeltme, iyileştirme yoluna gidiyor²⁶ fakat yaptığı ıslahatlardan genelde olumlu bir sonuç alamıyor terör olaylarını önleyemiyordu. Zaman zaman sert askeri tedbirlere başvuruyor çeteler takibe alınıyor. Silahlı mücadeleye girişiliyor. İmha ediliyor. Kimi zaman silahlar toplattırılıyor. Fakat yinede olayların bir türlü önü alınamıyordu. 1902 yılı sonunda bölgeye genel müfettiş olarak atanan²⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği rakamlara göre Makedonya da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp ve 5 kadar Ulah çetesi bulunuyordu. Bunlar asayişi ihlal ettikçe Osmanlı zabıta ve askeri ve bunların peşinde koşmaya devam ediyordu. Bir çete imha edilir edilmez onun yerine hemen aynı şekilde bir çete daha kuruluyordu. Bir yıl içinde bazen 20-30 çete bazen de 80 çete imha ediliyor. Fakat çetelerin adedi bir türlü azaltılamıyordu. Bu çetelerin en güçlüleri ve sayıca en çok olanları Bulgar çeteleri idi. Fakat bunlar da kendi aralarında bölünmüşlerdi ve birbirlerine karşı takip ettikleri siyaset bir Rum çetesine karşı takip ettikleri siyasetten daha şiddetli olabiliyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli müfettişi olduktan sonra bütün iyi niyet ve gayreti ile çalışmaya başlamıştı. Ancak bu barut fıçısının ortasında olumlu bir sonuç alması oldukça zor görünüyordu. Hüseyin Hilmi Paşa göreve başlar başlamaz Avrupa Devletlerinden ardı arkası kesilmeyen talepler gelmeye başladı. Avrupa Osmanlı Devleti'nin hazırladığı ıslahat programından memnun olmamıştı. Bunu yetersiz bulduklarını ifade ediyorlardı.²⁸ Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin hazırladığı ıslahat programından memnun olmayışlarının asıl sebebi Makedonya'da Osmanlı idaresinin kuvvetlenmesini istememelerinden kaynaklanıyordu. Osmanlı Devleti'nin hazırladığı ıslahat programları Rumeli'deki Hıristiyanlar lehine olduğu halde Avrupa Devletleri Babiâli ile Balkan Devletlerini baş başa bırakmak istemiyorlardı.²⁹

Rumeli'deki Hıristiyan halkın huzur ve refahını artırmak amacı ile yapılan ıslahat programları fazla bir işe yaramıyor anarşi ve terör olaylarında herhangi bir azalma olmuyordu. Osmanlı Devleti Hıristiyanlar için ıslahat

26 Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı...*, ss. 154-157.

27 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi, İstanbul: Sander, 1975* s. 141; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 157; İnal İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: 1982, c.9, s.662.

28 David Wade Dewood, *European Diplomacy in The Near Eastern Question 1906- 1909*, İllinois University, 1940, s. 20.

29 Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı...*, ss. 206- 207.

programlarıyla uğraşırken Bulgar Komiteleri Makedonya'da her türlü vahşet ve işkence yapıyordu.³⁰ Makedonya'nın muhtariyetini temin için genel bir ayaklanma tasarlanıyordu. Genel isyandan üç gün önce Makedonya ve Edirne ihtilal komitesinin ikinci şubesinden Manastır'daki Avrupa Devletleri konsoloslarına gönderilen bir yazıda Hıristiyanların İslam köylerine taarruzlarını şimdiye kadar önlediklerini fakat bundan sonra önleyemeyeceklerini bunun mesulünün de silahlı kuvvetlerini mahvetmek için emir veren Türk Hükümeti olduğunu bildiriyorlardı³¹. Hâlbuki bu isyan on yıldır planlanıp hazırlanmakta idi.1903'ün Ağustos başlarında meydana gelen İlinden isyanı sırasında Manastır vilayetinin merkez ilçesi ile Kırçova, Resne, Pirlepe kesimlerinde Kosova vilayetinin Koçana, Osmaniye, Koçarın taraflarında Selanik vilayetinin özellikle merkez ilçesinde ve Serez Sancagında ve bütün bu yerlerin çevresindeki ilçe ve köylerde ayaklanmalar baş gösterdi. Demiryolu köprülerin havaya uçurulduğu gibi telgraf hatları da tahrip edildi. Birçok çiftlik yakıldı. Bazı ilçelerdeki Hükümet konakları ve Jandarma Karakolları yakıldı yıkıldı. Jandarma Reji kolcuları köylüler ve memurlar şehit edildi. Müslüman köyleri basıldı ve halk adeta katliama tabi tutuldu. Tabi bu karışıklık içinde Müslümanların çok Bulgarların az olduğu yerlerde Bulgarlar aynı akıbete uğradılar.³² Hükümet bu isyanı bastırmak için ayalarca uğraşmak zorunda kaldı. Ancak üç üç buçuk aylık bir sürede isyan güçlükle bastırılabilirdi. Makedonya ve Edirne ihtilal komitesinin hareketi şiddetle ezildi.

Bulgar komitecileri isyan hareketine başlarken bu isyanın Makedonya'yı bir yangın yerine çevireceğini, kendileri için ölümle neticeleneceğini, hatta bastırılabilceğini biliyorlardı. Ancak onların bütün isteği hareket bastırılrsa bile Makedonya'nın emniyet ve asayişten yoksun bir yer olduğunun bilinmesini Avrupa Devletlerinin bu işe el koymasını ve Makedonya'nın kendilerine verilmesini istiyorlardı. Zaten Makedonya'da muhtar bir Bulgar Devleti kurulması dileklerini programlarının başına yazmışlardı. İsyân bunu temin etmedi ama Avrupa Devletlerinin işe el koymasını sağlamak konusunda başarılı oldu.³³

30 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet...*, s 54.

31 B.O.A Rumeli Müfettişliği Evrakı , TFR 1- KNS, Dosya No1 Sıra no: 19 Tarih 1321, 5.5, Belge Adedi 2

32 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: 1979, s. 154.

33 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet...*, s. 70.

Bu isyandan sonra Avrupa Devletleri Makedonya ile daha fazla ilgilenmeye başladılar. İslahat taleplerinin ardı arkası kesilmedi. 1903 sonlarında Osmanlı Devleti İngiltere Rusya ve Avusturya'nın hazırladığı Müerzstek ıslahat programını kabul etti. Fakat bu program da işe yaramadı.

Programın uygulanması ile bazı olumlu sonuçlar alınıp nispi bir sükûnet tesis edildiyse de komitacılığın ve terörün önü alınamadı.³⁴ Bu program tüm taraflarca itham edildi ve hayal kırıklığı doğurdu. Bulgarların Sırp ve Yunanlıların arasını açtı.³⁵ Bu tarihten sonra Bulgar komiteleri ile savaşmak için Rum, Sırp ve Ulah çeteler kuruldu. Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa da Rum çetelerin 1904 Ağustosundan itibaren görülmeye başladığını söylüyordu.³⁶ Müerzstek programının uygulanması Makedonya olaylarını azaltmadı ancak farklı bir safhaya soktu.

Nispeten sakin geçen 1904 yazından sonra³⁷ 1905'te eşkıyalık olayları yeniden alevlenmeye başladı. Bu defa Rum, Sırp ve Ulah çeteleri de eşkıyalık ve terör hareketlerine başlayacaklardı.³⁸

Yapılan jandarma reformu doğrultusunda Makedonya'ya tayin edilen yabancı subaylar tabii oldukları hükümetlerin politikaları ve menfaatlerine uygun hareket ediyorlardı. Bu durum zaten karışık olan durumu daha da karışık hale getirdi. Bölgede yaşayan insanlar polise, jandarmaya, mahkemeye v.s. intikal etmesi gereken sorunlarını hangi merciye yapacaklarını şaşırılmışlardı. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin memurları, diğer taraftan yeni gelen yabancı subaylar, konsoloslar adli ve mali işler de dâhil olmak üzere her işe karışıyorlardı. Devlet içerisinde birkaç devlet meydana gelmişti. Yabancı subaylar, Konsoloslar, Papazlar, çeteler her birisi kendi kurallarını uygulamaya başlamışlardı. Bölgede büyük bir idari karmaşa yaşanıyordu.

10 Temmuz 1905'te Vodina metropolitinden Rumeli Müfettişliğine gönderilen yazıda: Vodina'da jandarma tensikine memur edilen Rus zabitan

34 Fahir Armaoğlu, *19 yy. Siyasi Tarihi...*, s. 589.

35 David Wade Dewood, *European Diplomacy in the Near Eastern ...*, s. 21.

36 M.M.Z.C. c1 s. 375.

37 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, s. 185.

38 BOA, TFR1-KNS Dosya No: 6 Sıra No: 580, Tarihi 1323. 2.15 BA2; BOA, TFR1-KNS Dosya No:10, Sıra No: 944, Tarihi 1324.3.15. BA4; BOA, TFR1-KNS Dosya No:10 Vesika No:944 Tarihi 1324.3.15. BA4; BOA, TFR1-KNS Dosya No:6 Sıra No:589 Tarihi 1323.2.22. BA1

İslam ve Rum Hıristiyanların işlerine bakmadığından, şikâyet ediliyor ve Nise köyü Hıristiyan halktan üç kişinin Bulgar eşkiyasınca yaralanmış olduğu halde olayı tahkike gitmiş olan askerin üstüne atılarak asker yaraladı diye Hıristiyanları Müslümanlara karşı teşvik ettiği, Rumları Bulgar olmaya zorladığı belirtiliyor ve bu Rus jandarmanın hareketlerine mani olunması isteniyordu.³⁹

29 Temmuz 1905'te Vodina Metropolitliğinden Rumeli Müfettişliğine yukarıdakine benzer şikayetler gelmişti: Vodina'da jandarma tensikine memur olan Rus zabitin Mihâil Peçof'un mülkiye memuru sıfatını takınarak öyle hareket ettiği köylerdeki Rum Ortodoks halkı Bulgar olmaya zorladığı, halkı Osmanlı memurlarını şikayet etmeye teşvik ettiği ve bundan başka Yenice – Vardar kazasının jandarma tensikine memur olan Rus zabiti Nikola Agora Efendi'nin de kaza dahilindeki köylere giderek buradaki halkı Bulgar olmaya zorladığı eğer bu kişi Osmanlı Devleti'nin vekili ise kaza kaymakamlarına değil bu kişilere müracaat edilmesi lazım geldiği bu hususun aydınlatılması isteniyordu.⁴⁰

Makedonya terör olaylarının bu kadar büyük çapta ve kanlı olması savaşın sadece ordular ve çeteler arasında değil bizzat halkların kendileri tarafından yürütülüyor olmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca her bir çete mensup olduğu devlet tarafından yönlendirilmekte ve destek görmekteydi. Bulgar çetelerinin Bulgaristan Rum çetelerinin Yunanistan Sırp çetelerinin Sırbistan Ulah çetelerinin Romanya tarafından desteklenip teşvik edildikleri bilinmekteydi. Bu konuda Türk arşivlerinde pek çok belge bulunmaktadır.⁴¹ Makedonya'da yaşayan tüm halklar çok büyük acılar ve sıkıntılı günler geçirmişlerse de bu barut fıçısının ortasında en çok ezilen kesim Türkler olmuştur. Makedonya'da o yıllarda en büyük nüfusu teşkil eden Türk İslam halkı Makedonya'yı kan gölüne çeviren her türlü vahşeti akla hayale gelmedik işkenceleri yapan çetelerin zulmü ve baskısı altında inliyordu. Osmanlı ordusu bu çetelerle savaşıyor ancak çoğu zaman yetersiz kalıyordu. Çatışma sadece çeteler ve onları kovalayan Türk askeri arasında kalmıyor çoğu zaman masum günahsız Türk Müslüman ahali çetelerin

39 BOA, TFR1- KNS, Dosya No: 7, Sıra No:629 Tarihi 1323.5.7.BA1

40 BOA, TFR1- KNS, Dosya No:7 Sıra No:640 Tarihi 1323 .5.26, BA1.

41 BOA, TFR1- KNS,Dosya No:7 Sıra No:654, Tarihi:1323 6.11.BA1; BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1 Vesika No:98, Tarihi 1323.11.26.BA18; BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1Sıra No:98, Tarihi 1323.11.6. BA18; BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1Sıra No:98, Tarihi 1323.11.26. BA18; M.M.C. 2 c.1. s.376.

kurbanları oluyorlardı. Yapılan tüm ıslahatlar buradaki Hıristiyan unsurun durumunu iyileştirmek amacıyla yönelikti Türk ve Müslüman kesim adına hiçbir yenilik ve iyileştirme düşünülüyordu. 1902'de 1903'te yapılan ıslahat programları 1905'te yapılan mali ıslahat programları jandarma reformu yabancı subayların Makedonya'ya gelmesi gibi ıslahat programlarının uygulanması Makedonya'daki Türk idaresini tamamen alt-üst etti. Osmanlı Devleti Makedonya'da giderek her konuda inisiyatifini kaybetmeye başladı. Bu durum özellikle 1905'te yabancı subayların gelmesiyle daha da belirginleşmişti. Osmanlı Devleti konsolosların haberi olmadan bir Rum'u tevkif edemiyordu. Zira bu konuda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında konsoloslar mukavelesi imzalanmıştı. Osmanlı Devleti suç işleyen bir Rum'u tevkif edeceği zaman hemen konsoloslar devreye giriyor buna engel oluyorlardı. Osmanlı Devleti ancak suçüstü halinde işlem yapabiliyordu. Konsolosların buna bile tahammülleri yoktu.⁴² Rumeli adım adım yabancı kontrolüne giriyordu. 1906'da Rumeli'de işler o derece karışık bir hale gelmişti ki hangi köyün Rum hangi köyün Bulgar hangisinin Sırp olduğunu hangi kilisenin hangi tarihte kime ait olduğunu hangi mektebin hangi tarihte hangi lisanla eğitim yaptığını tespit etmek bazen imkânsız hale geliyordu. Bu tarihlerde Kosova valisi bulunan Mahmut Şevket'ten Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen çeşitli yazılarda bu durumu açıkça görmek mümkündür.⁴³ 1907'de Makedonya olaylarının farklı bir safhaya girmesinin en önemli sebeplerinden birisi de 1905'te İngiltere'de Sir Edward Grey⁴⁴ 1906'da Rusya'da İzvolski ve Avusturya'da Aerenthal'in dışişleri bakanlıklarına gelmeleri idi.⁴⁵

Abdülhamit Avusturya, Rusya ve İngiltere'nin baskısı ile 1907'de bir adli reform programı yapmak zorunda kaldı.⁴⁶ Bu reform planı çerçevesinde Makedonya hapishanelerinin ıslahı konusu gündeme geldi. Avrupalı Devletler Makedonya hapishanelerini gezerek raporlar yazdılar ve konsoloslara sundular. Konsoloslar da bu raporu Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya sundular. Raporlarda hapishane binalarının durumu içindeki mahkum sayısı kaçının Müslim kaçının gayrimüslim olduğu vs...hususlar bildiriliyor-

42 BOA TFR1 – KNS, Dosya No:8 Sıra No:707-1, 1323.11.14.BA2.

43 BOA TFR- KNS Dosya No:8 Sıra No: 730 1324.2.23, BA.7.

44 Joseph Heller, *British Policy Towards The Ottoman Empire, (1908-1914)* London: Frank-Cass, 1983, s. 3.

45 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, s. 216.

46 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s.23.

du.⁴⁷ Bu raporda dikkat çeken husus Müslim ve gayrimüslim sayılarındaki orandı. Bu raporlar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin kanunları uygulanırken Müslim ve gayrimüslim ayırımı yapmadığı son derece adil davranıldığı hatta gayrimüslimlere daha fazla müsamaha gösterildiği ortaya çıkıyordu.

1908 yılına gelindiğinde bu yılın başlarında Makedonya'daki çete faaliyetleri öldürmeler propagandalar tehditler şikâyetler olanca hızıyla devam etmekteydi. Avrupalı Devletler özellikle İngiltere bıkıp usanmadan Makedonya için yeni ıslahat programları teklif etmekte ve Babiâli bunu reddedip kendisi bir program hazırlamakta idi. Abdülhamit İngiltere'den duyduğu kuşkularında pek haksız sayılmazdı. Çünkü İngiliz Dışişleri bakanı Edward Grey'nin bütün amacı Makedonya'yı İstanbul'un direk yönetiminden ayırmak idi. Kral 7. Edward'da aynı paralelde düşünüyordu. Tahta çıkar çıkmaz Sultan Abdülhamit'e karşı bir haçlı seferi düzenlemeyi kendisine görev edinmişti. Tek hedefi ve tutkusu Makedonya olmuştu. İngiltere sürekli bu sorunu kıskırtarak geçerliliği olmayan reform projeleri üretiyordu.⁴⁸ Abdülhamit bu reform projelerinden şüphelenmekte de haksız değildi. Eğer her teklife razı olsaydı ve bunların tümü uygulansaydı bunun sonucu İmparatorluğun bir an önce dağılmasından başka bir şey olmayacaktı.⁴⁹ Edward Grey'nin sürekli reform talep etmesi Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın kucağına itti. Esasen Almanya ve Fransa'nın politikalarını diğerlerinden ayırmak gerekiyordu. Bu iki Devlet ekonomik çıkarların korunmasını düşünüyorlardı. Ancak onların politikaları da Osmanlı Devleti'ne en az diğerleri kadar zarar vermişti.

Avusturya büyük Sırbistan ihtimalini Avusturya Macaristan için en büyük tehlike olarak görüyordu. Sırbistan da Bosna-Hersek'i Slav toprakları olarak görüyor ve bu toprakları elde ederek Adriyatik denizine çıkmak istiyordu. Bundan dolayı Avusturya 1908 yılı başından itibaren Makedonya'da daha aktif bir politika uygulamaya başladı. Sırbistan'a karşı Bulgaristan'a destek veriyordu. İtalya ise Avusturya Macaristan ile arayı bozmak ve oyun dışı kalmak istemiyordu. Çökmek üzere olan devletin mirasından pay almak için Almanya ile işbirliğine girmişti ve reformcuları kınıyordu.⁵⁰

47 BOA TFR 1 KNS, Dosya No: 9 Sıra No:831,Tarihi 1325.5.3. BA 5.

48 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*,ss. 35-38.

49 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 114.

50 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 39.

Abdülhamit bütün bu müdahalelerden son derece rahatsız oluyordu. Makedonya olaylarının bölgedeki kötü idareden değil komiteler arasındaki büyük çekişmelerden Avrupa Devletlerinin ve Balkan Devletlerinin elçiliklerinin kötü niyetli diplomasisinden kaynaklandığını ifade ediyordu.⁵¹ Abdülhamit Makedonya'daki terör olaylarını büyük askeri güç kullanarak yok edemedi. Çünkü bu durumda Avrupa'nın Türk zulmü diye yaygara koparacağını biliyordu. O da Avrupalı güçlerle birlikte olayları protesto ediyordu. Abdülhamit bölgedeki olaylara ses çıkarmasa bu defa da Babıâli'nin olaylara göz yumduğundan şikâyet ediliyordu. Nitekim 14 Ağustos 1907'de Manastır da ki İngiliz konsolosu Türk askerinin yönetiminin denetlendiğini ve yetersiz bulunduğunu yazmakta ve bundan şikâyet etmekte idi.⁵² Makedonya probleminin Türklerin kötü idaresinden değil görünürde Makedonya dostu olan Sırp- Bulgar- Yunan ve Romenler arasındaki amansız düşmanlıktan kaynaklandığını batılılar da kabul ediyorlardı.⁵³ Avrupalı güçlerin devamlı surette müdahalesi Jön Türkleri alarma geçirmiş Abdülhamit'i boyun eğdiği için suçlayıp tahttan indirilmesi yolunda açıkça propaganda yapmaya başlamışlardı.

58

II. Abdülhamit 1907 sonunda içinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmişti. "4 Yıldır tüm güçlere en büyük imtiyazları tanıdım fakat onlar bana huzur vermiyorlar. Her imtiyaz daha çok talebe yol açtı. Her sabah uyandığımda 3 vilayetin hükümdarlığını kaybetmiş olma riskini taşıyorum. Avrupalılar Hıristiyanlar arasındaki kanlı didişmelerden benim hükümetimi suçluyorlar. Fakat sıkıntının asıl kaynağı olan Sofya, Belgrad ve Atina'ya nazik davranıyorlar" daha fazla hesap vermeye boyun eğmeyeceğini ifade eden II. Abdülhamit bu inançlarında tek başına değildi. Fransa büyükelçisi ile Selanik'teki Fransız konsolosu da aynı fikirde idi. Reformların Makedonya'yı örnek bir vilayet haline getirmesi durumunda bile Hıristiyan vatanperverlerin birbirini katletmeye devam edeceklerine inanıyorlardı. Makedonya'daki Türk idaresinin Sırp Bulgar Yunan idarelerinden daha dürüst olduğunu söylüyorlardı. Abdülhamit'in Makedonya'daki sorunu nasıl düzeltebilirim sorusuna Di Giorgis Paşa⁵⁴ "bölgeden piskopos ve patrikhane yetkililerini ve okul müdürlerini yabancı ticari acenteleri ve konsolosları atarak" diye cevap ver-

51 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 28.

52 Aubrey Herbert, Ben Kendim, *A Record of Eastern Travel*, London: Hutchinson, 1925, s. 30.

53 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 28.

54 1904'te Makedonya'da Osmanlı Jandarmasını Tensikine memur edilen İtalyan Generali.

mişti.⁵⁵ Makedonya'yı elde etmek isteyen güçlerin karşısında Abdülhamit pek çekimser kalmadı. II. Abdülhamit'in Balkan politikasının esasları bunlar arasındaki rekabeti körüklemek ve anlaşmalarına imkân vermemektir.⁵⁶

Meşrutiyetin ilanı Makedonya'da büyük bir coşku sevinçle karşılandı. 33 yıldır Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden bıkmış olan halk sokaklara dökülerek sevinç gösterilerinde bulundular. Şimdi ülkeye hürriyet geliyordu. 24 Temmuz günü Makedonya sokaklarında Müslüman hocalarla Rum ve Bulgar Papazlar birbirleri ile öpüşmekten geri kalmadılar.⁵⁷ Hıristiyan unsurlar çok memnundu. Manastırda, köprülüde ve Rumeli'nin diğer yerlerinde Meşrutiyet muhteşem törenlerle ilan edildi. Enver Paşa Köprülüden hastayı tedavi ettik şeklinde Müfettiş Hilmi Paşa'ya telgraf çekiyordu.⁵⁸ Selanik şehrinde tam 3 ay neşeli şenlikler yapıldı. Çeteler dağdan inerek silahlarını bırakıyorlardı.⁵⁹ Makedonya komiteleri ile İttihat ve Terakki birbirleri ile sarmaş dolaş olmuşlardı. Şimdi İttihat ve Terakki Sırp Yunan ve Bulgar vs... unsurları Osmanlılık cereyanı altında birleştirebileceğini zannediyordu. Bütün Bulgar Sırp ve Yunan çeteleri silahlarını bırakıp dağdan iniyor ve yerlerine yurtlarına gidiyorlardı. Meşrutiyetten sonraki ilk günlerde Selanik Manastır ve Kosova'da dağdan inen çetelerle İhtilali yapanlar kol kola geziyorlardı.⁶⁰ Müfettiş Hilmi Paşa takip ettirdiği çetelere şimdi nutuklar çekiyor barış ve kardeşlik içinde olmalarını öğütüyordu. Makedonyalı köylüler bir yandan çetelerden diğer yandan onları takip eden askerlerden çok çekmişlerdi. Adalet, eşitlik, barış, hürriyet sloganı ile gelen yeni rejime 4 elle sarılmışlardı. Bulgar çeteleri şimdi Bulgar Meşrutiyet kulüplerine döndü. Bu kulüpler Kanun-ı Esasi kulüpleri diye anılıyordu. Rumlar ve Ermenilerde bu adı taşıyan kulüpler kurdular. Aynı yıl Selanik'te kulüpler kongresi toplandı. Tümü federatif bir yapı içerisinde düzenlendi ve merkez bürosuna bağlandı. Bu kulüpler tedhişçi çete örgütlerinden vazgeçilerek yasal Meşrutiyet kulüplerinin örgütlenmesini istemişlerdi. Bu örgüt Makedonya kentlerinde hatta İstanbul'da bile kulüpler kurdu. 1909'da Federalist Bulgar Fırkası kuruldu. Bu örgüte Osmanlı basını şüphe ile bakmıştı. Meşrutiyet kulüpleri Virho-

55 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 29.

56 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: 1931, s. 63.

57 Fahir Armaoğlu, *19 yy. Siyasi Tarihi...*, s. 603; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya...*, s. 551.

58 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya...*, s. 552.

59 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi...*, s. 93.

60 Ali Naci Karacan, *Ya Hürriyet...*, s. 78.

vist partisine bağlı yani ilhakçı idiler. Federalist parti ise Santralist partiye bağlıydı vedaha ilımlı bir çizgisi vardı. Bir Balkan Federasyonu kurulmasını ve Makedonya'nın özerkliğini bu yolla gerçekleştirmek istiyordu.⁶¹ Her iki kuruluşunda ayrılıkçı nitelik taşıdıkları açıktı. Ancak şimdilik Osmanlılık kisvesine bürünmüşlerdi. Meşrutiyetin ilanından sonra o gün siyasi suçlulara af çıkarılmış⁶² bir müddet sonra bütün suçlular bu af kapsamına alınmış tüm Makedonya hapishaneleri boşalmıştı.⁶³ Bu arada Makedonya'ya reform programları çerçevesinde gelen bütün yabancı asker ve sivil ajanlar hükümetleri tarafından geri çekildiler.⁶⁴ 20 Ağustos' da Avusturya ile Almanya 3 Ekim'de de diğer güçler kuvvetlerini çektiler. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Makedonya'daki reformları takip edip denetlemesi için kurduğu Rumeli müfettişliğini kaldırdı. Hüseyin Hilmi Paşa'yı geri çekti.⁶⁵

1908' de ilan edilen Meşrutiyet Makedonya'da geçici bir barış havası estirmiş ancak bu çok kısa süreli oldu. İttihat ve Terakkinin Osmanlı Devleti'ni yeniden yapılandırma çabaları ne yurt içinde ne de yurt dışında işe yaradı. Makedonya da Meşrutiyetin yarattığı dostluk, barış, hürriyet havası kısa süre sonra yerini eski çatışmalara bıraktı. 5-6 ay sonra Makedonya'da her şey tekrar eski haline döndü. Büyük bir hayal kırıklığı yaşandı.⁶⁶ Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklaması İttihat ve Terakkinin yurt içindeki prestijini büyük ölçüde sarsmıştı. Meşrutiyetin ilanından henüz 3 ay geçtikten sonra Bosna Hersek'in ilhakı Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetinin çözülmesinde ilk büyük adımdı. Bunu diğer gelişmenin takip edeceği muhakkaktı. Bulgaristan sadece bağımsızlığını ilan etmekle kalmamış Makedonya üzerindeki eski taleplerini gerçekleştirmeye koyulmuştu. Sırlar, Karadağlılar, Yunanlılar Makedonya'daki faaliyetlerine yeniden başladılar.⁶⁷ Gelişen iç ve dış olaylar İttihat ve Terakkiye karşı bir muhalefetin gelişmesine sebep oldu.⁶⁸ Nihayet bu birikimler sonucu 13 Nisan 1909'da

61 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul: 1984, ss. 518-519.

62 Sait Paşa, *Sait Paşa'nın...*, s. 447.

63 M.M.Z.C Devre 1, İçtima Senesi 1 c. 6, ss.4-5.

64 David Wade Dewood, *European Diplomacy...*, s. 68; Cemal Kutay, *Türkiye Tarihi*, c. 16, İstanbul, ty., s. 9450

65 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık...*, s. 93.

66 Ahmet Reşit Bey, *Canlı Tarihler, 1890- 1922*, İstanbul: 1945, s. 147.

67 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970, ss. 155-156.

68 Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, SBF Yayını, 1970, ss. 223-292.

başlayan olaylar bir irtica olayı şeklinde patlak verdi.⁶⁹ İstanbul'daki gerici ayaklanma Rumeli'deki İttihat Terakki şubelerinde ve ordu içinde Meşrutiyetin tehlikede olduğu kanaatini uyandırdı.3. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa hareket ordusu adında ki bir orduyu İstanbul'a gönderdi. Bu ordu kısa sürede İstanbul'daki ayaklanmayı bastırdı. Tehlike böylece önlenmiş oldu. Meclis 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdi. Yerine kardeşi 65 yaşındaki Mehmet Reşat Padişah oldu.⁷⁰ Böylece yönetimi tamamen ele alan İttihat ve Terakki.⁷¹ Makedonya sorununu kesin olarak çözmeye karar verdi. Ancak İttihat ve Terakkinin yürüttüğü politikalar sorunu çözmek bir tarafa Balkan İttifakların hazırlanmasına zemin hazırlayarak problemin çözümünü zorlaştırdı.

1909 yılında Anayasanın bazı maddeleri değiştirilirken⁷² dernek şeklinde örgütlenme hakkı bulunmakla birlikte Osmanlı toprak bütünlüğünü kamu düzenini bozmak İmparatorluktaki ırkları bölmek ya da Anayasayı ortadan kaldırmak üzere kurulan tüm gizli dernekler yasaklanıyordu.⁷³ Makedonya'daki örgütler bundan çok rahatsız olmuşlardı. Çeşitli etnik gruplar özellikle Bulgarlar Makedonya'da ulusal kulüpler kurmak için bu maddeden faydalanmışlardı. Bunlar Meşrutiyet ilan edilince silahlı eylemi bırakarak sadık Osmanlı vatandaşı sıfatıyla açık ulusal bir organizasyonu oluşturan kulüpler kurmuşlardı.⁷⁴ Artık bunların amaçları silahlı çatışma yerine seçimdi. Fakat gizlice silahlanmaktan da geri durmuyorlardı. İttihat ve Terakki bir müddet sonra bu siyasi organizasyonların yarattığı tehlikeyi görmüş ve bunlarla sistematik bir mücadeleye girmişti.8 Ağustos 1909'da meclis dernekler yasasını kabul etti.⁷⁵ Bu kanun ırkçılık temeline dayanan her türlü organizasyonu yasaklıyordu. Böylece kulüplerin kendilerine değil ama yasal varlıklarına son verildi. Bu sırada Bulgarların Makedonya'da 67 kulüpleri bulunmaktaydı. Bundan sonra kulüpler açık mücadelenin imkânsız haline geldiklerini anladılar ve tekrar çete faaliyetlerine dönmeye başla-

69 Fahir Armaoğlu, 19 yy. Siyasi Tarihi...,s. 608.

70 2. Tertip Düstur, c 1, ss. 166-167.

71 Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978, s. 49.

72 M.M.Z.C Devre 1, içtima senesi1, c. 3, ss. 1-33.

73 Takvim-i Vaka-i, sayı 321, 22 Ağustos 1325, 120 Madde.

74 George F. Kenan, *The Other Balkan Wars...*, s. 35.

75 M.M.Z.C. Devre 1, İçtima senesi 1 127 İnikad c.6, s. 230.

dılar.⁷⁶ 8 Mayıs 1909'da çeteler kanunu çıkarıldı. Çete mensubu oldukları ve silahlı eyleme girdikleri saptanan kişilere ve bunların liderlerine ağır ceza getiriliyordu.⁷⁷ Makedonya'daki Bulgarları en çok rahatsız eden uygulamalardan biri de Bosna'dan gelen Müslüman muhacirlerin Makedonya'ya yerleştirilmek istenmesi oldu. Bulgar mebuslardan Pançedoref efendi Bosnalı göçmen iskanına şiddetle karşı çıkmış ve yeni yapılan nüfus tarihine göre Makedonya'da İslam nüfusun %62 olduğunu ipek ve İlbasanda bunun %66'ya kadar çıktığını ve Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da İslam nüfusunu arttıracak bir politikaya ihtiyacı olmadığını bundan Osmanlı Devleti'nin ne gibi bir fayda umduğunu bilmediğini hükümetin yerli halkın çiftliklerini satın alarak muhacirleri buraya yerleştirdiğini topraksız kalan köylerin yeniden çeteciliğe başlayacaklarını Devletine anasırı arasında fark gözetmemesi gerektiğini hükümetin Makedonya'ya Müslüman muhacir getirmekle asayiş temin edemeyeceğini ifade ediyordu.⁷⁸ Buna karşı dahiliye nazırı Talat Bey'de Bosna'dan gelen muhacirlerin Rumeli'ye iskan edilmelerinin maksadının iklimin o halka uygun olmasından kaynaklandığını Devletin muntazam bir hicret politikası takip etmediğini göçmen gelmesi için bir teşvikte bulunmadığını bilakis gelen göçmenleri iskandan aciz bulduklarını fakat kimsenin arazisine muhacir iskan etmediklerine satılmakta olan çiftlikleri satın alarak o araziye muhacir iskan edildiğine ancak katiyen o çiftliklerde yarıcılık ile geçinenleri kollarından tutup atmak şeklinde bir uygulama yapmadıklarını adilane olmak üzere onlara da muhacirlere verildiği kadar arazi verildiğini beyan ediyordu.⁷⁹ Fakat Bulgar mebuslar dahiliye nazırının verdiği bu izahattan tatmin olmadılar. Çünkü onların muhacir iskânlarına karşı çıkmalarının sebebi tamamen siyasi idi. Fevzi Çakmak'ın *Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyağı* isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin iyi bir iskân politikası takip edemediğine Bosna'dan gelen Müslüman muhacirlerin genellikle Osmanlı hudutlarına yerleştiklerine onlardan gereği gibi istifade edilemediğini, eğer düşman anasırın çok olduğu yerlere yerleştirilselerdi İstenilen maksadın temin edebileceğini söylüyordu.⁸⁰ Meşrutiyetin getirdiği barış ve kardeşlik havası çok kısa sürmüştü. Şimdi çete reisleri tekrar dağlara çıkmışlardı. Bir müddet sonra Makedonya olayları eskisinden daha şiddetli bir şekilde zuhur edecekti.

76 George F. Kenan, *The Other Balkan Wars...*, s. 36.

77 Stanford Shaw, çev. Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: 1983, s.344.

78 M.M.Z.C., Devre 1 İctima Senis 3, 7. İnikat c.1, s160.

79 M.M. Z.C., Devre 1 İctima Senin 3, 7. İnikat c.1, s 161.

80 Fevzi Çakmak, *Garb-i Rumeli'nin...*, s. 3.

Rum patrikhanesinin Osmanlı Devleti'nden yıllar önce almış olduğu bir takım ayrıcalıklar Rumlara diğerlerinden üstün bir durum sağlıyordu. Bu meşrutiyete kadar böyle devam etti. Fakat ittihat ve Terakki devlet içerisinde bulunan anasırın eşitliği adına Bulgarlara da Rumlarla eşit bir statü sağlamak gerektiğini bu eşitliği sağlarsa aradaki ihtilafın kalkacağını ve Makedonya'daki durumun düzeleceğini zannediyordu. Devr-i Sabıkın tam aksine Bulgarlar lehine bir politika takip etmeye başladı. Bunda Girit'in Yunanistan'a ilhaki teşebbüslerine duyulan tepkinin de rolü vardı. Kiliseler kanunu çıkarılmasının en önemli sebebi Bulgarlara Rumlarla eşit bir statü sağlanmasının istenmesi idi. Kilise ve Mektepler Kanunu bunu sağlıyordu. Kiliseler Kanunu başlangıçta, ihtilafı arttırmış gibi görünse de çok geçmeden Osmanlı Devleti aradaki ihtilafı kanun gereği kendisi üstlenecek, kilisesi olmayana kilise yapacak ve aradaki ihtilafı kendisi çözmeye başlayacaktı. Bu durumda iki kilisenin kendi aralarında rekabet etmelerine lüzum kalmıyordu. İki kilisenin birbirlerine karşı düşmanlığı giderek Osmanlı Hükümeti'ne çevrildi ve aralarında ittifak belirtileri görülmeye başlandı. İki unsur arasındaki rekabet yok edilerek ittifak için uygun zemin Türkler tarafından hazırlanmış oluyordu. Balkan ittifaklarının hükümetlerden önce kiliseler, din adamları ve çeteler arasında başladığı belgelerden açıkça anlaşıyordu.

Bulgar ve Rumlar arasında meydana gelecek olan yakınlaşmanın İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikalarına karşı olduğu belirtilmekteydi.

12 Şubat 1911'de Bulgaristan Maliye Nezareti Müşaviri Doktor Eslaf Cife Rum ve Bulgar unsurlar arasında akdine çalışılan yakınlaşmanın şekil ve mahiyetine ait Bulgar Eksarhı ile yaptığı konuşmanın raporunu Emniyet-i Umumiye Dairesine gönderdi. Oradan da aynı rapor 13 Şubat 1911'de Sadrazamlığa gönderildi. Bulgar Eksarhı Rum ve Bulgar milletleri arasındaki yakınlaşma konusunda sorulan bir soruya şöyle cevap vermişti:

Türkler buna şüpheli bir nazar atfetmeye başladılar. Gayrimüslimlerin ittihat etmelerine dair ilan eylemiş oldukları beyanname mefadına büsbütün muhalif harekette bulundular. Türklerin bu meseleye fena ve şüpheli bakmaları bu yakınlaşmanın Sofya ve Atina'dan emredildiğine dair zuhur eden şayiadan ileri gelmiştir. Sonra bazı Türk gazeteleri şüpheleri daha ileri götürüp yaklaşmanın Makedonya'da Rum ve Bulgar çetelerinin birlikte hareketlerini temin için yapıldığını söylemeye kadar ileri gittiler. Bu havadis Belgrad'dan yazılmıştır. Çünkü Rumlarla, Bulgarların İttifakından Sırp-

lar hiçbir vakit memnun olmazlar. Çünkü bu ittifak ile Sırp propagandası Makedonya'da esasından sarsılır. Bu Sırp entrikası genç Türklerin gazetelelerinde de yer bulmakla beraber Bulgarlarla Rumlar hakkında bazı kanunlar ihrazıyla da meseleye fazla ehemmiyet verilmektedir. Sırp entrikasına genç Türklerin ehemmiyet vermeleri beyhudedir. Bu itilafın başına iki kilisenin reisleri Rum ve Bulgar mebusları bulunduğu halde Türklerin buna bir komitecilik rengi vermeleri adeta gülünç olur.

Balkanlarda siyasi hava pek ziyade nezaket kesbetmiştir. Buna sebep de Genç Türklerin akılsızca harekâtı olduğundan her iki unsurun da Makedonya'da daha taze kazılmış olan mezarlarına rağmen müştereken çete tahrikâtına başlamış olmaları hiç de müstebit addolunamaz. İhtimal ki Balkanlarda hatır ve hayale gelmeyecek derecede önemli vekayi zuhura gelebilir. Fakat bunların hiçbirisi Rum Bulgar itilafının hakiki safhasını değiştiremez. Çünkü bu itilaf meşrutiyet esası üzerine kurulmuştur. Rum – Bulgar itilafını gizlemek pek abestir. Bu itilaf Genç Türklerin milliyetperverane ve tazyikane politikalarına karşı ittihat edilmiş tedafii bir tedbirdir. Fakat meşrutiyet ile hükümeti Osmaniyeye aleyhine değildir. Genç Türklerin şiddetli muamelatı mubalağalı milliyetperverlikleri tazyikkatları bu itilafın aktine sebep olmuştur. Rum ve Bulgarların milliyet ve siyaset esaslarına dayanarak ittihat eylemeleri Türklerin aleyhinde olmayıp Genç Türklerin muamelatı aleyhinedir.⁸¹

Emniyeti Umumiye Müdürlüğüne gelen bu rapor önemli bazı noktaları açığa çıkarıyordu. Bulgarların Yunanlılarla ve diğer Hıristiyan milletlerle ittifak yapmaya hazır oldukları bunu da Genç Türklerin milliyetçi politikalarına karşı yapacakları açıkça söyleniyordu.

14 Şubat 1911'de hazırlanan bir Emniyet-i Umumiye raporunda Rumeli'de muhtelif çetelerin birlikte hareket edeceklerine dair alınan istihbari bilgiler veriliyordu.⁸²

Rumeli'deki olaylar 1910'dan itibaren giderek artan bir şekilde Türk ve Müslümanlara yönelmişti. Bu tarihten önce yine zulüm, eziyet, işkence gören Türk ve Müslümanlar bu tarihten sonra Bulgar Sırp ve Rumların kendi ara-

81 BOA, DH, SYS, Dosya No: 62, Sıra No: 2.

82 BOA, DH, SYS, Dosya No:29-2, Sıra No: 3-31.

larındaki ihtilafı bırakıp Türklere yönelmesiyle Türklerin uğradıkları işkence ve katliam had safhaya ulaşmıştı.

Yanya Sancağının Müslüman halkı Sadrazamlığa Rumların burada Etnik- i Eterya vasıtasıyla birçok olay çıkardıkları çiftçilerin sahiplerini öldürdükleri, subay ve bekçileri katlettikleri halkı kandırdıkları emniyet ve asayişten eser kalmadığı Müslüman halkın Yanya Sancağındaki çiftliklerine gidemez olduklarından şikâyet ediyorlardı. Sadrazam bu yazıyı 7 Ağustos 1911'de Dahiliye Nezaretine bildirmişti.⁸³ Bu durum için tertibat alındığı 17 Ağustos 1911'de Yanya Valisi Mustafa Zihni tarafından Dahiliye nezaretine bildiriliyordu.⁸⁴

Makedonya ve Edirne Bulgar ihtilal teşkilatının düvel-i ecnebi konsoloslarıyla ajanlarına gönderdiği muhtıralarında bundan böyle Türk ve Müslümanların hedef oldukları açıkça görülüyordu.⁸⁵

Manastır Valiliğinden gelen yukarıda bahsedilen iki yazıda önemli bazı noktalar ortaya çıkıyordu. Hıristiyan gençlerin askere gidecek yerde çetelere katılmaları isteniyor ve bu çağrıya uyulduğu görülüyordu. Ayrıca bu yazının Rum ve Arnavut komitelerine gönderilmesi ve onlardan da olumlu cevaplar alınması Bulgar – Rum çetelerinin artık birlikte hareket ettiklerini ve edebileceklerini, bu ittifaka Arnavutları' da katmak istedikleri ve bu sırada zaten ayaklanmış ve Osmanlı Devleti'ne kızgın bulunan Arnavutlardan da olumlu cevap alınması Rum – Bulgar – Arnavut çetelerinin bundan böyle Osmanlıya karşı birlikte hareket edebileceklerini gösteriyordu. Bu çetelerin Bulgar ve Yunan hükümetleri tarafından destek ve teşvik gördükleri de açıkça anlaşılıyordu. Hükümetlerin ve çetelerin bu tarihte artık Balkan meselesinin çözümüne kesin olarak karar verdikleri Avrupa'nın dikkatini bu bölgeye çekmek üzere ortak eylem kararı aldıkları görülüyordu.⁸⁶

Çeteler gerçekten de düveli muazzama konsolosluklarına bildirdikleri ve yukarıdaki yazılarda görüldüğü gibi yeniden şekavette başladılar. Bombalamalar, öldürmeler meşrutiyetten öncekinden daha vahim bir hal aldı. Avru-

83 BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-14.

84 BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-14.

85 BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-59; BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-56.

86 BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-56.

pa kamuoyunda büyük gürültü koparan “İştîp Hadisesi” diye anılan olay o sıralarda Makedonya’da Türk ve Müslüman halkın nasıl mağdur edildiğine tipik bir örnek teşkil etmektedir.

4 Aralık 1912 günü İştîp’te şehrin en kalabalık çarşısında halkın bayram alış verişini yaptığı sırada bir Bulgar köylüsü elinde bir çuvala kantarcıya yaklaşmış tarttırmak bahanesiyle çuvalı caminin dış merdiveninin altına bırakarak su içmek bahanesiyle oradan ayrılmıştı. O sırada çuvaldaki bomba patlamış ve kantarcı yaralanmıştı. Bombanın patlamasıyla etraf toz duman olmuş o sırada kaçan bir Bulgar’ı halk bombayı koyan kişi olduğu düşüncesiyle takibe başlamış birkaç Bulgar’da kendilerinin takip edileceği zannıyla kaçmaya başlamışlardı. Bir taraftan patlamanın yarattığı şok ve bir taraftan da kaçan kişilerin kovalanması heyecan ve karışıklığa sebep olmuş bu arada iki Bulgar iki el ateş etmişlerdi. Bu da galeyanı büsbütün arttırmıştı. O sırada pazardaki Müslüman, Kıpti, Musevilerin her biri kaçan Bulgarlara taş ve sopa ile mukabele etmişler ve karışıklık esnasında 14 kişi ölmüş, 7 kişi ağır, 150 kişi hafif suretle yaralanmıştı. Ağır yaralananların 3 ü ölümlü sayısını 17 ye yükseltmişti. Geçen yıl yedi Müslüman’ın 5 – 6 ay önce de iki köylünün komitelerce katledilmesi ve tahminen bir ay önce hükümet konağına bomba konulması hadiseleri halkı çok duyarlı hale getirmişti. Halkın o gün bu olayları duyması hele camilerinde bomba patladığını görmesi onları büsbütün kıskırtmıştı. Fakat olaylarda iki Bulgar’dan başka silah kullanan olmamıştı. Zayıf sadece taş, sopa, odun gibi şeylerle olmuştu. Bombanın patlaması anında o civardaki askeriyedeki zabıtlar derhal ortaya çıkarak heyecanı yatıştırmaya çalışmışlar kaza kaymakamı, mevki kumandanı ve inzibat memurları olay yerine gelmişler ve vakit geçirilmeksizin çarşıdaki Bulgarlar Hükümet dairesine ve mektep binasına alınmış ve burada muhafaza edilmişlerdi. Müslüman ve Musevi ve Kıptilere de nasihat edilerek evlerine gönderilmişlerdi. Ancak hadiselerden 20-25 dakika sonra alıkonulan Bulgarlar hane ve köylerine gönderilmişler ve yaraların tedavilerine başlanmıştı. Ertesi gün tahkikata devam olunmuştu. Mahalli hükümet vazifesini kusursuz yerine getirmişti. Halk arasında Bulgarlar’a lanet yağdırılarak aklı başında Bulgarlar da Müslümanlarla birlikte iş ve güçlerine başlamışlardı. Hadise cürm-i meşhûd(suçüstü) olduğundan tahkikat sürmekte ve merkezden mülki ve adli memurlar gönderilmesi istenmekteydi. Bu bilgi İştîp Kaymakamlığından Kosova Vilayetine oradan da Dahiliye Nezaretine bildirilmişti.(7 Aralık 1911)⁸⁷

87 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

Kosova Valisi Mahzar Bey 6 Aralık 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda İştîp ve Köprülü Kazalarının eşkiya yatağı olduğunu İştîp Hadisesi gibi başka hadiselerin de vuku bulabileceğini bunun için bu iki kaza ve köylerin de sıkı yönetim ilan edilmesi gerektiğini bildirmişti.⁸⁸ 7 Aralık'ta Kosova Valisi Dahiliye Nezaretine İştîp'e yeterli miktarda polisin gönderildiğini bildirdi.⁸⁹ 9 Aralık 1911'de Dahiliye Nezareti Sadarete İştîp ve Köprülü'de vilayetten alınan malumat üzerine sıkıyönetim ilanına gerek görüldüğü bildirildi.⁹⁰ 12 Aralık 1911'de Padişah Mehmet Reşat İdare-i Örfiye (sıkı yönetim) ilanı konusundaki irade-i seniye'yi çıkardı ve bunun icrasına Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerini memur ettiğini bildirdi. Bu karar Meclis-i Vükela (Bakanlar kurulu) kararıyla alınmıştı. Altında Dahiliye, Harbiye Nazırları ve Sadrazamın imzaları bulunuyordu.⁹¹

11 Aralık 1911'de Selanik Valisinden Dahiliye Nezaretine gelen bir yazıda olayda kullanılan bombanın İştîp ve Radoviçde kazalarında bulunan İstamet çetesi tarafından verildiği bildiriliyordu.⁹²

Bu arada Osmanlı Parlamentosu'ndaki bazı mebuslar İştîp olaylarını araştırmak üzere İştîp'e gittiler. Fakat 11 Aralık 1911'de Dahiliye Nezaretinden Kosova Vilayetine bu mebuslara resmen böyle bir vazife verilmediği bildirildi.⁹³ 17 Aralıkta Kosova Valisi meclisten bir komisyonun İştîp'e geldiğini ve bunların resmi bir sıfatı olmamakla birlikte hükümet memurlarına çok saygısız davrandıklarını bildiriyordu.⁹⁴

Bulgar çetesi İştîp olayında sanki Osmanlı Devleti suçluymuş gibi bu olayın intikamını alacaklarına dair beyannameler yayınlıyorlar, İştîp vakasının yapılmasına mani olan askerleri öldüreceklerini ve klübelerine bomba koyacaklarını söylüyorlardı.(17 Aralık 1911)⁹⁵

88 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

89 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-2.

90 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

91 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

92 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

93 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

94 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

95 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

Yine 17 Aralık 1911'de Kosova Valisi Karatove Kasabasına 2 saat mesafede Sekvar mevkiinde Bulgar çetesinin İsmo Ali ile 24 yaşındaki İsmail Nazif'i pusu kurarak öldürdüklerini işkence yaptıkları ve İştîp olayının intikamını aldık diye mesaj bıraktıklarını Dahiliye Nezaretine bildiriliyordu.⁹⁶

İştîp Olayı Bulgarların bilerek, isteyerek ve planlayarak çıkardıkları bir olaydı. Bu olay yurt içinde ve Avrupa kamuoyunda büyük gürültüler koparmış ve Bulgarların istediği maksat hasıl olmuştu.

18 Aralık 1911'de Londra sefiri Tefik Paşa Londra gazetelerinde Makedonya ile ilgili haberlerin dahili komitenin hareketleri üzere yeniden yer almaya başladığını bildiriyordu. Komitenin tekrar zuhurunu haber veren *Times* gazetesinin Sofya muhabiri şöyle diyordu: 1908 de verilen sözlerin tutulmadığı Hıristiyanlara karşı zulüm ve şiddet gösterildiği ve şu andaki idarenin eski idareden daha elim bir hal aldığı o zaman Avrupa'nın mali denetiminin onlara oldukça refah temin ettiği Makedonya'daki İngiliz Avusturya Macaristan Rusya ve Fransız Konsolosluklarına bu komitenin icra heyeti tarafından gönderilen beynamede 1908 İnkılabı'nın da Makedonya'daki mali denetimden kurtulmak gayesine yönelik olduğunun belirtildiği ifade edildikten sonra Makedonya'nın muhtariyetini temin için iktidarda bulunan her türlü vesaitle çalışacağı bildirilmekte idi.

Tefik Paşa bu gazete yayınlarına kendi yorumunu ilave etmişti: Bu hareketlerin Makedonya'nın muhtariyetine matuf olduğu ve meşruti hükümete ne kadar zarar verdiği malumdur. Hıristiyan halkın hoşnutsuzluğunu celbetmemek hükümetin en önemli vazifelerindendir. Bu tedbir de zaten kanunu esaside mevcuttur. Bu şekilde devam edilecek olursa bir Reval programı doğar ve bu konuda Babıalının ve sizin pek ciddi bir surette nazar-ı dikkatinizi celbederim diyor ve bu gazete havadislerinin İştîp hadisesi münasebetiyle vuku bulan olaylardan kaynaklandığını bildiriyordu.⁹⁷ Tefik Paşanın Hariciye Nezaretine yazdığı bu yazı oradan Babıaliye ve Dahiliye Nezaretine oradan da Selanik Manastır ve Kosova Vilayetlerine bildiriliyordu.

Londra Sefareti 17 Aralık 1911'de bir yazı daha göndermişti. Bunda da *Daily Telegraph* gazetesinin İstanbul muhabirinin gönderdiği, eğer tedbir alınmazsa Arnavutluk'ta elim hadiseler cereyan edecektir şeklinde haberin

96 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

97 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-3.

gazetede yayınlandığı ve Arnavutluk konusunda tedbir alınması Londra Se-faretinden bildiriliyordu.⁹⁸

Bulgar Eksarhı Bulgarlara eziyet edildiğinden şikâyet ederken Bulgar çete-leri de İştîp'in intikamı adı altında cinayetlerine devam ediyordu. 25 Aralık-ta Kosova Valisi Mahzar tarafından Dahiliye Nezaretine bildirdiğine göre İştîp'in Tırhala köyünde iskan edilen Bosna muhacirlerinden Yusuf ve karısı Hatice ile Muharrem 5 gün önce Komanovanın Kosimatçe köyüne gelin gö-türüp Cuma akşamı dönerlerken bunları karşılamaya çıkan Yusuf'un oğlu Ali ve amcası ve diğer Ali ve Ramazan da dahil olduğu halde hepsi İştîp'in Mahkofça köyü civarında Bulgar eşkıyası tarafından feci şekilde katledilmiş ve birinin gözleri oyulmuştu. Kosova Valisi bu olayla ilgili tahkikatın devam ettiğini bildiriyordu.⁹⁹ Kosova Valisinin bildirdiği bu olaya gelen cevapta bu gibi olayların Müslümanları kıskırtmak ve misilleme yaptırmak için yapıldığını ve bunun Müslüman hakla anlatılması isteniliyordu.¹⁰⁰ 29 Aralıkta öldürülen Boşnaklarla ilgili tahkikatın devam ettiği ve öldürülen Yusuf'un tütün tabakasına Bulgarca intikam sözleri yazıldığı bildiriliyordu.¹⁰¹

Kosova Valisi Mahzar 3 Ocak 1912'de 31 Aralık 1911'de İştîp'te Divan-ı Harb-i Örfî Teşekkül ettiğini ve göreve başladığını Dahiliye Nezaretine bil-diriyordu. Şimdiye kadar 2 Bulgar, 28 İslam, 2 Yahudi, 4 Kıpti ve katledilen 6 Boşnak'ın katlinden dolayı da 19 Bulgar'ın mevkuf bulunduğu ilave edi-liyordu.¹⁰²

Bu olayların planlanmasında ve Avrupa'ya duyurulmasında Eksarhhane'nin çok önemli rolü vardı. Nitekim Eksarhhane Makedonya olaylarını araş-tırmak üzere bir komisyon kurmuş ve bu komisyonun raporu da Londra gazetelerinde yayınlanmış ve büyük gürültü koparmıştı. Bu raporda özet-le Jandarma ve polislin Bulgarlara karşı mütecaviz hareketleri anlatılmakta Eksarhhane ile Patrikhane'nin acilen tedbir alması istenmekte ve Müslü-manlarla Hıristiyanlar arasındaki düşmanlığın hiçbir zaman bu boyutlara gelmediği belirtilmekte idi. Londra gazetelerindeki bu havadisleri Osmanlı

98 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

99 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

100 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

101 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

102 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

Hariciyesine bildiren Londra Sefiri bu şehirde Türkler aleyhine müthiş bir hava olduğu bunu kırmak ve Makedonya Komitesinin icraatlarına son vermek için İştîp hadisesi ve diğer hadiselerin resmi raporlarının Londra gazetelerinde yayınlanması istenmekte idi. İngiltere'nin artık Genç Türklerden şüphe ettiği bildirilmekteydi.¹⁰³

20 Şubat 1912'de Dahiliye Nezareti Eksarhhaneye bir yazı göndererek ihtarda bulunmuş ve çetelere artık dur denmesi istenmişti ve Eksarhhanenin hiçbir şeyden haberim yok diyemeyeceğini ve belgelerin ortada bulunduğunu bildirmişti.¹⁰⁴

Ocak ve şubat 1912'de Avusturya ve Rusya himayesinde bir Balkan ittifakı vuku bulacağı konuşulmaya başlanmıştı.¹⁰⁵ Buna Arnavutların da iştirak edecekleri söyleniyordu.¹⁰⁶

3 Ocak 1912'de Priştine Mutasarrıflığından Kosova vilayetine ve oradan da Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda: Arnavutluk komitesinin takip ettiği maksadın Arnavutluğun istiklali o mümkün olmazsa şimdilik muhtariyeti olduğu, Rus hükümetinin maksadının da Makedonya'ya verilecek muhtariyet olduğu ve bunun da ancak Arnavutluğun Osmanlı Devletinden ayrılmasına mümkün olabileceği Arnavutluğun muhtariyetini müteakip Makedonya'nın muhtariyetinin istendiği bildirilmekte ve bu hususta Bulgaristan ile hem fikir olduğu ilave edilmekte idi.¹⁰⁷

Artık Rusya Makedonya'nın muhtariyeti zamanının geldiğine karar vermiş ve bunun için de Arnavutluk'un Osmanlı Devletinden ayrılmasını gerekli görmüştü.

Bulgarlar ve diğer Balkan milletleri artık Makedonya'yı ve Arnavutluğu Osmanlı Devleti'nden ayırma zamanının gelmiş olduğuna karar vermişler ve kendi aralarındaki ihtilafı şimdilik bir kenara bırakılarak öncelikle Türk idaresinden kurtulmayı kendilerine birinci hedef olarak seçmişlerdi. Balkan

103 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

104 BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7.

105 BOA, DH, SYS, Dosya No:81-1, Sıra No:2-57.

106 BOA, DH, SYS, Dosya No:81-1, Sıra No:2-57

107 BOA, DH, SYS, Dosya No: 88 Sıra No:2

: Makedonya'da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezâlim (1902 – 1912)

milletleri bu düşüncelerle kendi aralarında Türklere karşı ittifaklar oluşturdular. 11- 13 Mart 1912 'de Bulgar- Sırp ittifakı, 29 Mayıs 1912'de de Yunan-Bulgar ittifakı resmen kuruldu. Çok geçmeden 1. Balkan Savaşı patlak verdi. Ancak Balkan sorunu bitmedi. Türk idaresi buradan çekildikten sonra olayların daha da şiddetlenmesi Makedonya sorununun sadece Türklerin idaresindeki aksaklıklardan kaynaklanmadığının çok açık bir delili idi.

Türk idaresi Makedonya'dan çekildikten sonra bu bölgede Türk ve Müslümanlara yapılan işkence ve katliamlar Balkan Savaşlarının akabinde bölgeye giden aralarında hiçbir Türk ve Müslüman'ın bulunmadığı beş kişilik Carnegie Vakfının oluşturduğu heyetin raporuyla da gözler önüne serilmiştir.

Kaynakça

A: Arşiv Belgeleri.

B.O.A Rumeli Müfettişliği Evrakı, TFR 1- KNS, Dosya No1 Sıra no: 19 Tarih 1321, 5.5. BA2.

BOA, TFR1-KNS Dosya No:6 Sıra No:589 Tarihi 1323.2.22. BA1

BOA TFR- KNS Dosya No:8 Sıra No: 730 1324.2.23, BA.7

BOA, TFR1-KNS Dosya No: 6 Sıra No: 580, Tarihi 1323. 2.15 BA2

BOA, TFR1-KNS Dosya No:10, Sıra No: 944, Tarihi 1324.3.15. BA4

BOA, TFR1- KNS, Dosya No: 7, Sıra No:629 Tarihi 1323.5.7.BA1

BOA, TFR1- KNS, Dosya No:7 Sıra No:640 Tarihi 1323 .5.26, BA1

BOA, TFR1- KNS, Dosya No:7 Sıra No:654, Tarihi:1323 6.11.BA1

BOA TFR 1 KNS, Dosya No: 9 Sıra No:831,Tarihi 1325.5.3. BA 5

BOA TFR1 – KNS, Dosya No:8 Sıra No:707-1, 1323.11.14.BA2

BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1 Vesika No:98, Tarihi 1323.11.26.BA18

BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1Sıra No:98, Tarihi 1323.11.6. BA18

BOA, TFR1- SFR, Dosya No:1Sıra No:98, Tarihi 1323.11.26. BA18

BOA, DH, SYS, Dosya No: 62, Sıra No: 2

BOA, DH, SYS, Dosya No:29-2, Sıra No: 3-31

BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-14

BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-59

BOA, DH, SYS, Dosya No: 74-2, Sıra No:2-56

BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-2

BOA, DH, SYS, Dosya No:88 Sıra No: 2-7

BOA, DH, SYS, Dosya No:81-1, Sıra No:2-57

BOA, DH, SYS, Dosya No: 88 Sıra No:2

72

B: Araştırma Eser, Makaleler ve Diğer Basılı Kaynaklar

Adanır, Fikret. *Die Makedonische Frage, Ihre Entstehung Und Entwicklung Bis 1908*. Wiesbaden,1979.

Ahmet Reşit Bey. *Canlı Tarihler, 1890- 1922*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1945.

Akdes Nimet Kurat. *Türkiye ve Rusya*. Ankara : Ankara Üniv. Yayınları, 1970.

Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: SBF yay., 1970

Andonyan, Aram. *Balkan Harbi Tarihi*. İstanbul: Sander, 1975.

Armaoğlu, Fahir. *19.yy. Siyasi Tarihi*. Ankara: TTK1997.

Aydemir Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. İstanbul: Remzi Kitabevi 1983.

: Makedonya'da Türk-Müslümanlara Yapılan Mezâlim (1902 – 1912)

Aydın, Mahir. *Şarki Rumeli Vilayeti*. Ankara: TTK1992.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. c.I., Ankara: TTK,1983.

Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi*, çev. A. Yaraman. İstanbul : Milliyet Yayınları, 1993.

Celaleddin, Mahmut Paşa. *Mirat-ı Hakikat*. İstanbul: 1326.

Cemaleddin Efendi. *Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser: 1978.

Çakmak, Fevzi. *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyağı, Balkan Harbinde Garb Cephesi Harekâtı*, yy.,ty.

Dewood, David Wade. *European Diplomacy In The Near Easten Question 1906- 1909*. Illinois University, 1940.

Ercan, Yavuz. *19. Yüzyılda Balkanlar'da Kilise*. Ankara: 1987.

Herbert, Aubrey. *Ben Kendim, A Record Of Eastern Travel*. London: Hutchinson, 1924.

Joseph, Heller. *British Policy Towards The Ottoman Empire, (1908-1914)*. London: Frank-Cass, 1983.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar*. İstanbul: 1982.

Karacan, Ali Naci. *Ya Hürriyet Ya Ölüm*. İstanbul: 1934.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Kennan, George F. *The Other Balkan Wars*. Washington: A Carnegie Endowment Book, 1993.

Kutay, Cemal. *Türkiye Tarihi*, c.16. İstanbul: ty.

Mahmut Celaleddin Paşa. *Mirat-ı Hakikat*. İstanbul: 1326.

Malcolm, Noel. *Bosna*, çev. Aşkim Karadağlı. İstanbul: Om Yayınları, 1999.

Sait Paşa. *Sait Paşanın Hatıratı*. İstanbul: 1328.

Shaw, Stanford, çev. Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E yay., 1983.

Tahsin Paşa. *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.

Tunalı Hilmi. *Makedonya: Mazisi, Hali, İstikbali*. Mısır el- Kahire:[s.n.], 1326 [1910/1911]

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Türkgeldi, Ali Fuat. *Mesail-i Muhimme-i Siyasiye*. Ankara: TTK 1987.

Uzer , Tahsin. *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: 1979.

İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Batı'nın Politik Hukuk Anlayışı

Doç. Dr. Sadi ÇAYCI
ASAM Uluslararası Hukuk Danışmanı
scayci@asam.org.tr

Özet: Ermeni soykırımı iddialarıyla başlayan dış politika sorunu, Türkiye için “alınan derslerle” dolu olması gereken örnek bir olaydır. Türkiye'nin uluslararası ilişkiler geçmişi incelendiğinde, Batı'nın çoğu zaman Türkiye'ye ve Türklere karşı önyargılı davranmakta olduğu görülmektedir. 1915 Ermeni olayları olarak adlandırılan konuya sonraki hukuku uygulayıp bir takım taleplerde bulunmak, hukuk boyutunda sonuç alınamayacağı görüldüğünde ise konuyu politik bir uyumsuzluğa dönüştürmek, tipik bir örnektir. Soykırım kavramının hukuki ve diğer boyutları birbirine karıştırılmamalıdır. Bu kavramın hukuki boyutlarının kendisi zaten yeterli derecede karmaşıktır. Türkiye'den tarihiyle yüzleşmesi istenmiş, tarih alanında yapılan araştırmalar, ulusça unutmayı tercih ettiğimiz bazı olayların yeniden gündeme getirilmesine, ulusal acılarımızın tazelenmesine sebep olmuştur. Türkiye ve Türkler artık sessizliği bırakmalı, haklarını ve çıkarlarını savunmasını bilmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Soykırım, Müslüman, Mezâlim, Hocalı.

Crimes Against Humanity and the Political Law Approach of the West

Abstract: The current foreign policy issue that emerged with the Armenian genocide allegations should be taken as a special case, full of “lessons learned” for Turkey. When Turkey's past international relations are examined, in most cases what has been observed is a pattern of conduct based on the bias of the West in its relations with Turkey and the Turks. To retroactively apply the law to and claim some rights vis a vis the incidents referred to as the Armenian events of 1915, and to transform the pertinent dispute from a legal one to a political one upon the realization that no positive outcome is feasible in the legal sphere, constitutes a typical example of such conduct. One must not confuse the legal aspects of genocide with other aspects of relevance. The legal aspects of this concept are complex enough on their

own. Turkey has been asked to face her history, and research conducted in the historical field has caused certain events that were preferred not to be remembered to once again come to the fore in the current agenda, refreshing our bitter national sufferings. Turkey and Turks, from now on, should forgo silence, and should stand up to defend their rights and interests.

Key Words: *Armenian, Genocide, Muslim, Atrocities, Hocalı.*

Giriş

Ermeni sorunu, soykırımı iddialarından, bunda başarılı olduğu takdirde sırayla gündeme getirilebileceği tahmin edilen toprak ve tazminat taleplerinden ve zamanla geliştirilebilecek diğer isteklerden oluşuyor. Bu konu, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini yürütmesindeki beceri veya eksikliklerini, yapılması gerekenleri ortaya koymaya elverişli örnek bir olay. "Alınan dersler" yaklaşımıyla, orta ve uzun vadede çok olumlu yönde yararları ve katkıları da olabilir. Nitekim bunlardan biri, insanlığa karşı işlenen suçlar çerçevesinde, yakın zamanlara kadar görmemezlikten gelmeyi tercih etmekle büyük hata ettiğimizi anladığımız, Batı'daki ulus devletlerin kurulması sürecinde, buralarda yerleşik Müslüman-Türk halka yapılanların mercek altına alınmasıdır.

Bir bütün olarak Batı'nın "ötekilere", bu arada Türkiye'ye yönelik politikalarının yakından incelenmesi, kendi uygulamalarıyla kendi hukuki, dini ve moral değerleri arasındaki bağdaşabilirliği ciddi şekilde sorgulamamızı gerektiriyor.

Güncel, basit, ancak önemli bir örnek vermek gerekirse; bir gazete haberine göre, Türkiye'yi ziyaret eden Guardian Gazetesi köşe yazarı, Ankara'yı önce çağdaş bir AB kenti sanmış. Ancak dönüş yolunda okuduğu, Ankara'daki köpek katliamı haberi kendisini olumsuz etkilemiş. Kendi kendine sorduğu soru şu: "Köpek katledilen bir ülke, AB üyeliğine hazır mıdır?"¹

Uluslararası hukukun ağır bir şekilde ihlal edilerek bir başka ülkenin (Irak) işgalinde, burada on binlerce masum sivilin öldürülmesinde sakınca görmeyen, buna karşılık, başka bir ülkedeki görece çok daha önemsiz bir yanlış uygulamadan hareketle dost ve müttefik (?) bir ülke hakkında toptancı bir

1 'İngiliz Yazar Soruyor: Köpekleri Katledenler AB'ye Girer Mi?', *Hürriyet*, 9 Nisan 2006, s.20.

yaklaşım ile olumsuz değerlendirme yapmakta tereddüt etmeyen –olumsuz anlamda- tipik bir “Batılı” bakış açısını ve felsefesini yansıtan örnek bir olay bu.

Sokak köpeklerinin uygun olmayan bir yöntemle ortadan kaldırılmasını şiddetli bir tepki ve eleştiri ile kamuoyuna yansıtan haberin amacını ve anlamını bile düşünmeye gerek görmeyen, ön yargılı bir düşünce adamı ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılıyor. Yazar, Kanada dahil, bugünlerde bazı Batılı -yani medeni (!)- ülkelerde, fok balıklarının, hangi koşullarda, hangi vahşi yöntemlerle öldürülmekte –failler Türk olmadığından (!), onların bakış açısına göre, ‘avlanmakta’ (!)– olduğunun görüntüleriyle birlikte izlenmekte olduğu bir dönemde, Türkiye’yi bütünüyle mahkum ediyor.

Bu gibi görüş ve değerlendirmeleri, gereğinden fazla ciddiye alınmaması gereken, kişinin düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında, sadece kendisini yansıtan ve bağlayabilen açıklamalar olarak görmekteyiz.²

Bu yazıda, Batı'nın, kendi ulusal çıkarlarının gerektirdiği durumlarda hukuku nasıl siyasallaştırdığını, göz ardı edebildiğini incelemeye çalışacağız. Batı'nın görünürdeki yüksek başarısının küresel bağlamdaki hukuki ve insani maliyeti bir yana, “ötekilere” karşı yüzyıllardır uygulanmış ve uygulanmakta olan politikaların bizzat Hristiyan ahlakı ile ne kadar bağdaştırılabileceğini ise okuyucunun takdirine bırakacağız. Bu arada, yeterli sayıda ve nitelikte, bağımsız, güvenceye sahip, bilgili ve deneyimli hukuk danışmanlarının desteğinden büyük ölçüde yoksun durumda bir şeyler yapmaya çalışan karar makamlarımızın, bu eşitsiz ilişkiler sürecinde içinde buldukları olumsuz konuma da dikkat çekmiş olacağız.

Ermeni Soykırımı İddiaları

Ermeni soykırımı iddiaları, bir bütün olarak Batı'nın Türkiye'ye karşı ön yargılı bakışının bir başka çarpıcı örneği olarak incelenebilir. Ermeni tezlerini savunan bir muhatabınıza, 1915 olayları hakkında ne bildiğini, nereden bildiğini, bu olayların öncesini ve diğer boyutlarını da bilip bilmediğini so-

² Biz Türklerin doğasında, söylenen her sözü, ortaya atılan her iddiayı gerçek, hüküm ifade eder ve bizi bağlamış gibi, yanlış olan bir anlayış var. Toplumca, neyin –iddia bile olsa- ciddiye alınması gerekeceğini, nelere de gülüp geçilmesi gerektiğini bizlere anlatan, öğreten demokratik bir eğitim sisteminden yoksun olmamızın da bunda büyük etkisi olduğunu sanıyorum. Bu nedenledir ki, tek sesli müziğe alışkın kulağımıza, çok seslilik, çoğu zaman gürlüğü gibi gelebiliyor.

runuz. Büyük bir ihtimalle tatmin edici bir cevap alamayacaksınız. Ermeni soykırımını iddiaları da, orta çağa özel, engizisyon yargı yönteminin tipik bir adalet anlayışını yansıtmaktadır: “Önce suçunu itiraf etmelisin.” Türkiye’den ve Türklerden, işte bu ilkel, çağ dışı yaklaşıma teslim olması istenmekte ve beklenmektedir.

Değer yargılarının etkilenmesi, değiştirilmesi ve düzeltilmesi neredeyse olanaksız bulunan yabancı ve yerli bazı kişi ve kurumlara göre, tartışma hangi konuda olursa olsun, söz konusu Türkiye ise gerçeğin ayrıca soruşturulmasına gerek yoktur: Türkiye ve Türkler her halde kusurlu, haksız olan taraftır (!). Onlara göre örneğin Ermeni sorunu daha önce değil, 1915 ve sonrasında, Türklerin Ermenileri topluca öldürmesi ile (!); Kıbrıs sorunu da 1963’te değil, 1974’de, Türkiye’nin adaya askerî müdahalesi nedeniyle (!) başlamış olan sorunlardır. Sebep her zaman Türklerdir (!).³

İnsanlığa karşı suçlar bağlamında çağlar boyunca Müslüman-Türk halka yapılanlar konusunu incelemeye geçmeden önce, konunun hukuki boyutuna kısaca göz atmakta fayda görmekteyiz.

78

Uluslararası Suçlar

Kara Savaşının Kuralları ve Âdetleri konulu 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi sonrasındaki dönemde, “insanlığa karşı suçlar” kavramı henüz hukuki bir anlam kazanmamıştı. Nitekim, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı yetkililerine karşı Ermeni olaylarına ilişkin olarak “insanlık kanunlarına karşı suçlar”dan dolayı soruşturma açılmak istenmesine, ABD ve Japonya, yürürlükteki hukukta böyle bir kural bulunmadığı, bu gibi eylemlerin ancak ahlaka aykırı hareketler olarak değerlendirilebileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmışlardır.⁴

3 Konu terörle mücadele bile olsa durum aynıdır: PKK istediği zamanda, istediği yerde, istediği yöntemle, istediği hedefe karşı şiddet eylemi icra edebilir. Türkiye için geçerli (!) demokrasi ve insan hakları anlayışına uygun olarak, Türk Devleti’nin ve güvenlik güçlerinin bu olayları sadece izlemek, not etmek ve kınamakla yetinmesi gereklidir. Hukukun genel bir kuralına göre, bir saldırıyı önlemek veya durdurmak için gerekli ve orantılı bir şekilde güç kullanarak kendini savunma hakkı vardır. Kendini savunma maksadıyla güç kullanana karşı kendini savunma hakkı ise yoktur. Ancak konu Türkiye ve Türkler ise, bu kurallar işlemez. Örneğin kendini savunmak için güç kullanan Türkiye’nin eylemleri “devlet terörü” (!) ve yargısız infazdır (!). Bir takım silahlı grupların “gerilla” adı altında silahlı şiddet eylemlerini icra etmeleri doğaldır (!), doğal ve meşru olmayan, saldırıya uğrayan devletin, bu güçlere karşı “kontr-gerilla” veya “geçici köy korucusu” gibi güçleri görevlendirmesidir (!). Bu olağan dışı yaklaşım, ayrı bir inceleme konusu olabilecek kadar geniştir.

4 Cherif Bassiouni, “Crimes of War: The Book”, <http://www.crimesofwar.org/thebook/crimes-against-humanity.html>.

“Uluslararası suçlar” kavramı, yazılı hukukta ilk olarak 8 Ağustos 1945 tarihinde Londra’da imzalanan Anlaşma’nın eki olan Nuremberg Uluslararası Askerî Mahkemesi Şartı ile düzenlenmiştir. Şart ve Uluslararası Askerî Mahkemenin sonuçlandırdığı yargılamaya ilişkin hükmü, 19 Kasım 1945 tarihinde BM Genel Kurulu’nca da oybirliği ile onaylanmıştır. Bu belgede, barışa karşı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçların tanımı yapılmıştır.⁵

Bu sırada, bir ceza hukuku konusu olarak soykırım kavramı, soykırım suçu, henüz yürürlükteki hukuka girmemiştir. Daha sonraki devrede insanlığa karşı suçların özel ve daha vahim bir tipini oluşturacak olan soykırım, Nuremberg Uluslararası Askerî Mahkemesi’nin yargı yetkisi kapsamında ve suç olarak tanımlanmış bir eylem değildir.

Son olarak, insanlığa karşı işlenen suçlar, 17 Temmuz 1998 tarihli Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsünün 7. maddesinde; soykırım suçu ise, aynı Statünün 6. maddesinde düzenlenmiştir.

İnsanlığa Karşı Suçlar

İnsanlığa karşı suçlar deyimi ile kastedilen, barış veya savaş zamanında, sivillere yönelik yaygın ve geniş kapsamlı bir saldırının parçası olduğu bilinen, sivil halkın öldürülmesi, tümüyle yok edilmesi (extermination), köleleştirilmesi, sınır dışı edilmesi veya zorla başka yere nakledilmesi; uluslararası hukukun temel kurallarına aykırı olacak şekilde hapsedilmesi veya fiziki serbestliğinin şiddetle kısıtlanması; işkence, ırza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş yaptırma, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya bunlara denk diğer cinsel şiddet eylemleri; siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dini, cinsel açılarından tanımlanması mümkün bir grup veya topluluğa yönelik zulüm, kişilerin zorla kaybedilmesi (enforced disappearance), ırk ayrımcılığı ve vücut, akıl veya fiziki sağlığa kasten büyük acı veya ciddi zarar verecek insanlığa aykırı diğer eylemlerdir.⁶

Soykırım Suçu

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki 9 Aralık 1948 tarihli BM Sözleşmesi, 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu

5 Ayrıntılı bilgi için, bkz. Antonio Cassese, *International Law*, 2.b., Oxford: Oxford University Press, 2005, ss.436-442; İlhan Lütem, *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*, Ankara: Ankara Ü. Hukuk Fakültesi 1951, ss.62-75.

6 Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü, madde 7.

suçun maddi unsuru, II. maddede sayılan beş fiilî kapsamaktadır: Ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grubun üyelerini -salt bu nedenle- tamamen veya kısmen yok etme güdüsü ile öldürmek; bunlara bedence veya akılca ciddi zarar vermek; tamamen veya kısmen fiziki olarak yok olmalarına neden olacak şekilde tasarlanmış yaşam koşullarına tabi kılmak; rızaları olmadığı halde, doğumları engellemeye yönelik önlemler uygulamak; çocukları zorla başka bir gruba nakletmek. 1948 Sözleşmesi, siyasi, sosyal ve kültürel grupları kapsam dışında bırakmaktadır.

Uygulamada, soykırımı ilişkin olarak bireylerin cezai sorumluluklarının saptanması, suçun maddi ve genel manevi unsurları kanıtlanabilse bile, özel kasıt ve suçun sebebine ilişkin ek unsur nedeniyle son derecede güç ve teknik bir husus olarak kabul edilmektedir.⁷ Başka bir ifadeyle, suçun manevi unsuru olarak, genel anlamdaki suç işleme kastının varlığının kanıtlanması yeterli değildir. Sebeye ilişkin özel kastın kanıtlanması ise oldukça güçtür.

II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere karşı işlenen soykırım eylemlerinin insanlığın ortak şuurunda yarattığı derin izler halen de canlılığını korumaktadır. 2005 yılının Ocak ayında, Holokostun 60.ı yılı dolayısıyla BM’de özel bir anma oturumu düzenlenmiştir.⁸

Soykırım Hukukunun Siyasallaştırılması

Ermeni soykırımı iddiaları, uygulanması mümkün olmayan hukuk kuralları esas alınarak ve fakat hukuki uyumsuzluk kapsamı dışında hareket edilerek politik bir uyumsuzluk yaratılması, karşı tarafın politik yöntemlerle sindirilmesi ve ulusal çıkarların bu şekilde gerçekleştirilmesine yönelik etkin bir stratejiye dayandırılmaktadır. Bunun dolaylı sonucu, hukuk kavramının amacından sapıtırılması, siyasi maksatlar için kötü niyetle ve araç olarak kullanılmasıdır. Bu olguyu, “hukukun siyasallaştırılması” olarak nitelendirebiliriz.

Buna karşılık, iyi niyetle yürütüldüğüne inandığımız başka bazı faaliyetlerde de, kavramsal boyutlarda değişik sorunlarla karşılaşabilmektedir. Soy-

7 Örneğin Yahudi soykırımı konusunda, Hitler’in bile doğrudan bir emri saptanamamıştır: Omer Bartov, ‘Genocide in World War Two: Who Were the Guilty?’, 15 Aralık 2004, http://www.bbc.co.uk/history/war/genocide/guilt_identity_01.shtml.

8 Maggie Farley, ‘Regret, Resolve Over the Holocaust’, *Los Angeles Times*, 25 Ocak 2005, <http://www.latimes.com/news/nationworld/world/la-fg-holocaust25jan25,0,6211316.story?coll=la-home-world>.

kırım tartışmalarında, bu kavramın hukuki boyutlarıyla, siyasî, sosyolojik, psikolojik, ahlaki ve tarihî boyutlarının birbirine karıştırılması, uygulamada sorunlar ve güçlükler yaratmaktadır. Disiplinler arası bir yaklaşım, ortak bir kavram ve terimler dizisinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Soykırım hukukuna ilişkin yürürlükteki hükümlerin, o hükümlerin kapsamındaki olaylara uygulanması başka, aynı tanımların ve ölçütlerin esas alınarak, başka maksatlarla tarihî olayların incelenmesi başkadır.⁹

Öte yandan, örneğin 1915 Ermeni olaylarının bu bakış açısıyla ve disiplinler arası bir konu olarak incelenmesi elbette mümkündür ve yararlıdır. Yanlış olan, bu gibi inceleme, değerlendirme ve çıkarılabilecek sonuçlara, hukuki hüküm ve bağlayıcılık yüklemeye çabasıdır. Oysa tarihten hak değil, ders çıkarılması daha uygun bir yaklaşım tarzıdır. Hak, ancak yürürlükteki hukuk kapsamında söz konusu olabilir.¹⁰

Soykırım Hukukunun Boyutları

Soykırım hukukuna ilişkin incelemelerde, antlaşmalar hukuku, ceza ve ceza usul hukuku, insan hakları hukuku, idare hukuku, özel hukuk ve politik uyuşmazlıkların çözümü konularının birbiriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Keza, örneğin II. Dünya Savaşı öncesindeki devrede, hem uluslararası hukukun, hem de savaş hukukunun sadece devletler arasındaki ilişkilerle ve uluslararası silahlı çatışmalarla ilgili hükümler içermekte olduğu unutulmamalıdır. Uluslararası mahiyette olmayan silahlı çatışmalarla ilgili ilk uluslararası hukuk düzenlemesi, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ortak olan 3. maddeleri hükümleri olmuştur.

Antlaşmalar hukuku bağlamında 1948 tarihli BM Sözleşmesi açısından taraf devletlerin yükümlülükleri, bu antlaşmanın uygulanmasından veya yorumlanmasından kaynaklanabilecek uyuşmazlıkların çözümü başka; bu antlaşmaya dayalı olarak bir ceza kanununun yürürlüğe konulması, uygulanması ve suçların kovuşturulması, bu kovuşturmanın ayrıca insan hakları hukuku açısından adil yargılanma hakkının gereklerine uygunluğu başka

⁹ Dolayısıyla, örneğin 1821 ve 1922 arasında yerlerinden edilen, vatanlarını terk zorunda bırakılan Türklere karşı işlenen eylemlerin niteliğinin soykırım olarak belirtilmesini de, hukuki anlam ve hükmü olan bir tanımlama olarak kabul etmemek gereklidir. (Bkz. Gündüz Aktan, 'Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar', Panel, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005, s.10.

¹⁰ Örnek için bkz. Vahakn N. Dadrian, *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, 1915 Ermeni Olayı ve Hukuki Sonuçları*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları, Şubat 1995, ss. 11-16, 115-121.

bir konudur. Bütün bu nedenlerle, uzman hukukçu olmayanların yaptıkları yorumlar, zaman zaman eksik veya hatalı olabilmektedir.

Müslüman - Türklere Yapılan Mezalim

Türkiye, sık sık tarihiyle yüzleşmesi gerekliliği (!) konusunda uyarılmaktadır. Türk tarihinin “Batı değerler sistemi” yönünden hangi yüz kızartıcı olayları kapsadığı konusuna ise hiç değinilmemektedir.¹¹ Ulus devletlerin kurulması sürecinin insan maliyetinin, Balkanlar’da ve Kafkaslarda, Rusya içinde ve Ortadoğu’da kaç milyon Müslüman ve Türk masum sivil halkın katledilmesi veya yerlerinden edilmesi sonucu gerçekleştirildiği üzerinde durulmasına hiç gerek görülmemektedir.

ASAM, “Türk tarihiyle yüzleşmek” fikrinden hareketle, bu konudaki boşluğu doldurmak maksadıyla önemli bir girişimi başlatmış bulunmaktadır. Sürmekte olan tarih araştırmaları, bizleri derinden düşündüren, unutulmuş olayları gün ışığına çıkarmaktadır.¹² 1821’deki Yunan isyanı ve sonraki süreçte, Tripoliçe’nin anlaşma suretiyle teslim alınmasına rağmen, teslim alınan 10.000 Türk’ün katledilmiş olması, çarpıcı bulgulardan yalnızca biridir. Eğriboz adasında, Mora yarımadasında da çok sayıda Müslüman - Türk katledilmiştir. İnsani açıdan Balkan savaşlarının, yerli Müslüman Türk halka yönelik bir katliâm veya göç ettirme harekâtı olarak özetlenebileceği görülmektedir. Bu girişimin sonucunda yaklaşık beş milyondan fazla insanımız ya katledilmiş, veya kaçarak Anadolu’ya sığınmak zorunda bırakılmıştır.¹³

Doğu Anadolu’daki durum daha iç açıcı değildir. 1916-1918 yılları arasındaki Rus işgali ve Ermeni ayaklanmaları sırasında, 600.000 kadar masum Müslüman halk öldürülmüştür. 1918 – 1922 yılları arasında da tehirden dönenlerle yerel Müslüman halk arasındaki çatışmalarda Müslüman halka yönelik katliamlar söz konusu olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa işgalindeki Çukurova bölgesinde, Fransız güçleri Ermenilerle birlik olarak

11 Fransa, Danimarka, İngiltere, Belçika, İsveç ve Norveç’le ilgili örnek olaylar için bkz. Erol Kürkçüoğlu, ‘İşte Bizi Soykırımın Suçlayan Ülkelerin Tarihte Yaptıkları Soykırımlar’, *Milliyet*, 13 Mayıs 2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/13/son/sonsiy10.html>.

12 Gündüz Aktan, ‘İyi Ki...’, *Radikal*, 22 Aralık 2005.

13 ‘İngiliz Gazeteci (David Barchard) Türkiye’yi Savundu, Batı’yı Suçladı’, *AB Haber*, 8 Eylül 2005, http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7068; Gündüz Aktan, ‘What If We Were Indeed to Confront Our Past?’, *Turkish Daily News*, 1 Mart 2005’den Justin McCarthy, *Death and Exile*, Princeton: Darwin Press, 1995, s.339; *The Other Balkan Wars*, Carnegie Endowment, 1993; Bilal Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, 3 c. Ankara: TTK, 1989.

yerel Müslüman halka yönelik katliâm eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemlerin bir kısmı, Fransız askerî üniforması giydirilmiş silahlı Ermeni grupları tarafından gerçekleştirilmiştir.

1906 – 1922 tarihleri arası dönem için Osmanlı Arşivlerinde yapılan incelemeler, Ermenilerin Türklere Yönelik Katliamları sonucunda toplam 523.955 kişinin öldürülmüş olduğunu göstermektedir.¹⁴ Aşağıda, sadece bir fikir vermek üzere, bazı yıllara ve olaylara ait bilgiler aktarılmaktadır:

21.2.1914-Kars ve Ardahan, 30.000 ölü
9.5.1915-Bitlis, 40.000 ölü
8.5.1916, Bitlis, 10.000 ölü
11.5.1916, Van, 44.233 ölü
11.5.1916, Malazgirt, 20.000 ölü
22.5.1916, Van, 118.008 ölü
Haziran 1916, Van – Vastan, 15.000 ölü.

Ortadoğu'da, Irak'ta, 1924 yılında İngilizler tarafından kışkırtılan Ermeniler yerel Müslüman halka karşı katliâm yapmışlardır. Bölgede yaşayan Müslüman Türk halkına yönelik katliâm, 1959 ve 1979 yıllarında da tekrarlanmıştır.

Kıbrıs'a gelince, 1960 öncesi dönemde, EOKA terör örgütü tarafından yaklaşık 100 Türk katledilmiş, 30 Türk köyü yakılmıştır. 1963 ve sonraki dönemde ise Türklere yürütülen etnik temizlik ve katliâm eylemleri giderek yoğunlaşmış, 364 Türk katledilmiş, 30 Türk köyü yakılmış, 25.000 Türk yerlerinden edilmiştir. 21.12.1963 tarihinde Türkleri imha maksadıyla hazırlanan "Akritas Planı" uygulamaya konulmuş, zayıf Küçük Kaynarca'da 92 ölü ve 475 yaralı olmuştur. 1963-1964 yıllarında EOKA 500 Türk'ü öldürmüş, 103 Türk köyünü yakmıştır.¹⁵

¹⁴ T.C. Devlet Arşivlerinden belgelenebilen sayı. Yedi sayfalık bir özet liste, bir sempozyum çerçevesinde Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç.Dr. Yusuf Sarınoy tarafından dağıtılmış ve açıklanmıştır. (Bkz. Yusuf Sarınoy, 'Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar', Panel, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005, s.24.

¹⁵ 1912-1974 yılları arasında Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan soykırımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sefa M. Yürükel, 'Batı Tarihinde İnsanlık Suçları', 2. b., İstanbul: Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, ty., ss.119-130.

Türklere Yönelik Ermeni Terörü

Bu arada, Türkiye'ye ve Türklere yönelik Ermeni terörü, ayrıca incelenmesi gereken bir başka olgudur. İlk dalga Ermeni terörü sırasında, aralarında 15 Mart 1921 tarihinde Almanya'da öldürülen Talat Paşa'nın da bulunduğu üst düzey Osmanlı yöneticileri, Ermeni olaylarının sorumlusu oldukları gerekçe gösterilerek öldürülmüşlerdir. İkinci dalga Ermeni terörü 1970'li yıllarda başlatılmış, Ermenilerden oluşan ASALA terör örgütünün eylemleri sonucunda, 34 Türk diplomatı ve bir kısmının yakınları öldürülmüştür. Coşkun Kırca gibi bazı diplomatlar bu teşebbüslerden yaralı olarak kurtulabilmişlerdir.¹⁶

Hocalı Katliamı

Daha yakın dönemlerde, 25 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, bu arada 26 Şubat 1992 tarihinde Yukarı Karabağ'daki Hocalı'da gerçekleştirdikleri katliam sırasında 106'sı kadın, 63'ü çocuk olmak üzere 613 Azerinin öldürülmesi, Batılı ülkelerin bu gibi konulara nasıl çifte standard ile yaklaştıklarının en yeni bir örneğini oluşturmuştur. Bu olaylarda 1275 kişi esir alınmış, 150 kişi de kayıp olarak saptanmıştır. Bu olayların sorumluluğunu, işbirliği içinde hareket eden Rusya Federasyonu ve Ermenistan silâhlı kuvvetleri birlikleri taşımaktadır. Konunun tarihin soyut mahkemesine ve yargılamasına bırakılmaması, güncel hukuk yollarından takibinin bilinçli olarak ve ısrarla sürdürülmesi gerekli görülmektedir.¹⁷

Değerlendirme ve Sonuç

Ermenistan'la ilgili Moskova ve Kars Anlaşmalarının; bir bütün olarak Batı ile ilgili Lozan Barış Antlaşması'nın çıkış noktası, yaşanmış olan tüm acı olayların unutulması ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açılması olmuştur.¹⁸ Ne yazık ki, Türk ulusunun anlamlı suskunluğu, buna karşılık Türk karşıtlarının ve hatta düşmanlarının yoğunlaşarak sürdürülen karalama kampanya-

16 Burada merak ettiğimiz konu, öldürenler Türk, ölenler Ermeni diplomatları olsaydı, bu olguların Ermeni tarafınca nasıl kullanılabileceği ve bu çerçevede Batılı ülkelerin tutum ve tepkilerinin ne yönde ortaya çıkabileceğidir. Türkiye bu vahşeti yeterinde uluslararası kamuoyunun dikkatine getirememiş, sürekli hatırlatma gereğini yerine getirememiş görünmektedir.

17 Ramil İsmailov, Orhan Eren, 'Hocalı Katliamının Sorumlularını Tarihin Mahkemesi Yargılayacak', *Zaman*, 27 Şubat 2005.

18 Bkz. Hikmet Özdemir, 'Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar', Panel, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005, ss.13-15.

ları, Türklerin suçluluğu kabul ettikleri şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹

“Soykırım” konusunda Ermenistan ve destekçileri tarafından Türkiye’ye ve Türklere karşı yıllardır o derecede başarılı bir propaganda kampanyası yürütülmüştür ki, Türklerin Ermenilere uyguladıkları (!) soykırım, artık bu kavramın en klasik (!) bir örneği haline dönüştürülebilmiş, son aşamada, Yahudi soykırımı ile kıyaslanabilecek kadar gündem konusu yapılabilmektedir.²⁰

Bugüne kadar, başka devletlere ve halklara karşı kin ve nefret duygularını teşvik olarak algılanabilir, düşmanlıkları tazeleyebilir düşüncesiyle tek taraflı olarak sessiz kalınmıştı. Bundan sonra, karşılıklılık ilkesi gereği, bu tek taraflı –deyim yerindeyse- moratoryuma artık son verilmelidir. Gerçekler genç kuşaklara anlatılmalıdır.²¹ Türkiye, Ermenistan ve Ermeni Diasporası’nın Türkiye’ye ve Türklere karşı sürdürdüğü anlamsız kampanyalara ve şiddet eylemlerine isyan ederek protesto maksadıyla kendisini yakan, oluşan yanıklar nedeniyle yaşamını yitiren Artin Penik isimli Ermeni kökenli vatandaşının dünya kamuoyuna ulaştırmak istediği mesaja sahip çıkmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti ne zaman somut ve olumlu bir hamle yapmak üzere olsa, bir takım gizli veya açık eller harekete geçmekte, Türkiye üzerinde, onu Batı’nın çıkarlarına hizmet edecek yönde politika değiştirmeye zorlamaya yönelik baskılar uygulayabilmektedir. Türkiye uzun yıllar, PKK’nın bir terör örgütü olduğu yolundaki içi boş siyasal söylemlerle –ve başarıyla- oyalanmış, bununla da kalınmamış, bugün şikâyetçi olduğu Kuzey Irak’taki fiili gelişmelerin altyapısını hazırlayan ve tamamlayan –uluslararası hukuka da aykırı- bir harekâta uzun yıllar ev sahipliği yaptırmıştır.²²

Şimdi ise, yaygınlaşan terör eylemlerinin içi boş söylemlerle kınandığı, buna karşılık güvenlik güçlerinin sanki asıl sorumlu unsurmuş gibi iç ve dış kamuoyuna takdim edilmekte olduğu, şiddetle eleştirildiği yeni bir kam-

19 Geç de olsa durum görülmüş ve ciddi karşı önlemler alınmaya başlanmıştır. Uluslararası topluma yönelik bir devlet politikasının ve stratejisinin uzun soluklu bir yaklaşımla oluşturulmasında ve uygulanmasında zorunluluk vardır. Uluslararası ilişkilerimizde sadece Silahlı Kuvvetlerimizin gücüne güvenemeyiz. Türkiye olarak, politikanın ve diplomasiinin belirleyici gücünün farkına varmak, uluslararası toplumda geçerli olan uygulamalara ve yöntemlere uyum sağlamak zorundayız. Bıkmadan, usanmadan, sinirlenmeden, duygusallığa kapılmadan, verilere, akla, mantığa ve bilime dayalı olarak kendimizi anlatmak zorundayız.

20 Bkz. ‘Man’s Inhumanity’, *The Washington Post*, 6 Mart 2005, s.B04. Propaganda o kadar cür’et kazanmıştır ki, bazı kaynaklarda, Ermeni soykırımının BM tarafından da tanındığı yazılmaktadır: ‘Genocidal Acts During The Twentieth Century’, http://www.uen.org/utahlink/lp_res/AnneFrankGenocide.html.

21 Örnek için bkz. ‘Avukat Elitok Hazırladı – Türk Soykırımı Tasarısı Geliyor’, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 2005, s.11.

22 Huzuru Temin (Provide Comfort), Kuzeyden Keşif (Northern Watch) harekâtları.

panyayla karşı karşıya bulunmaktayız.

Batı kültürünün büyük ölçüde bir riya (iki yüzlülük) kültürü olduğu söylenir. Talat Halman'a göre, örneğin "Kosova'da olup bitenler, Hıristiyan Batı'nın özellikle Avrupa'nın, Müslüman varlığını ve egemenliğini asgariye indirmek için, birlikte ve amansızca yürüttüğü bir komplodur. Amerikalılar, Avrupalılar ve Ruslar suç ortaklarıdır." Demokrasi, insan hakları, basın özgürlüğü, ulusal egemenlik, hümanizma, onların çıkarlarına uygun olan koşullarda geçerli olabilecek kavramlardır. Onlara yönelik terörizm cinayet, başkalarına yönelik terörizm kahramanlıktır.²³

Türkiye'nin –Batı dâhil- uluslararası ilişkilerinde yapıcı bir ilişki ve iletişim samimiyetle arzu ediliyorsa, ortak paydanın politik bakımdan ortak çıkarlar, hukuki bakımdan da hukukun üstünlüğü, iyi niyet ve ahde vefa ilkeleri olması gerekmektedir. Oysa görünen odur ki, bütün bu kavramlar da, demokrasi, insan hakları, özellikle de serbest piyasa ekonomisi kavramları da, Batı'nın çıkarlarına uygun düştüğü veya hizmet etmekte olduğu derecede geçerli sayılabilmektedir. Gerçek hayatın bir laboratuvarın steril koşullarında cereyan ettiği varsayımıyla hareket eden bazı saf aydınlarımıza bu gerçeği anlatabilmek güç olmaktadır.²⁴

86

Uluslararası ilişkilerde hukukun önemi küçümsenmemelidir. Batı, politik hedeflerini, stratejilerini ve politikalarını belirler ve uygularken, -sanıldığı- aksine- çoğu zaman hukukun sağladığı hareket alanının değişebilir veya takdire bağlı unsurlarının kapsamını ve sınırlarını bizden çok daha iyi değerlendirebilmekte, -deyim yerindeyse- oyunu –olabildiğince- kurallara uyarak oynamaktadır. Batı, esasta hukuki olmayan uyuşmazlıklarda bile

23 Talat Halman, 'Riya Kültürü', Milliyet Gazete Pazar, 20 Haziran 1999, s. 13.

24 Burada önemli bir özeleştiriyi de yapmak zorundayız: "Hayatta en hakiki mürşit, ilimdir, fendir" özdeyişine rağmen, Devlet – üniversite işbirliğindeki zafiyet üzüntü verici derecededir. Genel olarak toplumumuz -hemen her şeyin en iyisini zaten doğuştan (!) bildiği için olmalı-, araştırma, inceleme, tartışma kavramlarına oldukça ilgisiz görünmektedir. Kamu yönetiminde bile, çoğu zaman gerçekte görev yapmaları istenmeyen kamu personelinin bu gibi –"APK"- görev yerlerine atanmasını öngören zihniyet, 21. yüzyıl gerçeklerine uymamaktadır. Millî eğitim sistemimizi, yüksek öğrenim dâhil, tüm yurttaşlara bireysel ilişkilerimizde, toplumsal ilişkilerimizde ve uluslararası ilişkilerimizde; muhataplarımızla olumlu iletişim kurma, onlara kendimizi anlatma, inandırma, anlaşma; varsa, eksikliklerimizi görme ve giderme, gerektiğinde uzlaşmayı bilme kültürünü verebilecek şekilde geliştirememiş olmanın acı sonuçlarını yaşamaktayız. Öğrencilerden beklenen, söylenenleri tekrar edebilmekten ibaret görünmektedir. Sorgulayan, hakkını yasal yollardan sonuna kadar arama bilincine sahip bir yurttaş tipi yaratmak, eğitim sistemimizin amaçları arasında yoktur.

hukuk kavramlarından yararlanarak politik uyuşmazlıklar yaratabilmekte, Türkiye'nin bir yerde –deyim yerindeyse- pes edeceğini umarak hareket etmekte, zaman zaman sonuç da alabilmektedir.²⁵ Elindeki bütün araç ve yöntemleri kullanarak Türkiye üzerinde baskı uygulayabilmektedir.

Bizde ise hukuk konuları çoğu zaman uzman, nitelikli ve deneyimli hukukçular tarafından desteklenerek ve yönlendirilerek yürütülmemektedir. Daha da önemlisi, politika ve hukukun sınırları berrak olmadığından, sık sık politik yorumlar hukuk görüşü gibi değerlendirilerek politik hedefler ve stratejiler belirlenmekte, bu ise kısa dönemde -günü kurtarmak bakımından- yararlı olabilirse de, orta ve uzun vadede, tersine, ulusal çıkarlarımızı olumsuz etkileyebilmekte, sorunu daha da karmaşık bir hale dönüştürebilmektedir.

Kaynakça

Aktan, Gündüz. "Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar", panel., Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005.

Aktan, Gündüz. "İyi Ki...", *Radikal*, 22 Aralık 2005.

Aktan, Gündüz . "What If We Were Indeed to Confront Our Past?", *Turkish Daily News*, 1 Mart 2005.

"Avukat Elitok Hazırladı – Türk Soykırımı Tasarısı Geliyor", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 2005.

Bassiouni, Cherif. "Crimes of War: The Book". <http://www.crimesofwar.org/thebook/crimes-against-humanity.html>.

Cassese, Antonio . *International Law*, 2.b. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Dadrian, Vahakn N. *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid: 1915 Ermeni Olayı ve Hukuki Sonuçları*, çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları, Şubat 1995.

"Genocidal Acts During The Twentieth Century", http://www.uen.org/utahlink/lp_res/AnneFrankGenocide.html.

25 Leyla Tavşanoğlu, (Sefa Yürükel.) 'Hukuk Terörizmi Yapılıyor', Cumhuriyet, 12 Mart 2005, s.7.

Halman, Talat . 'Riya Kültürü'. *Milliyet Gazete Pazar*, 20 Haziran 1999.

"İngiliz Gazetecisi (David Barchard) Türkiye'yi Savundu, Batı'yı Suçladı". *AB Haber*, 8 Eylül 2005, http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7068

"İngiliz Yazar Soruyor: Köpekleri Katledenler AB'ye Girer Mi?". *Hürriyet*, 9 Nisan 2006.

İsmailov, Ramil, Orhan Eren, 'Hocalı Katliamının Sorumlularını Tarihin Mahkemesi Yargılayacak', *Zaman*, 27 Şubat 2005.

Kürkçüoğlu, Erol. "İşte Bizi Soykırımla Suçlayan Ülkelerin Tarihte Yaptıkları Soykırımlar", *Milliyet*, 13 Mayıs 2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/13/son/sonsiy10.html>.

Lütem, İlhan. *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*. Ankara: Ankara Ü. Hukuk Fakültesi, 1951.

Maggie Farley, "Regret, Resolve Over the Holocaust", *Los Angeles Times*, 25 Ocak 2005, <http://www.latimes.com/news/nationworld/world/la-fg-holocaust25jan25,0,6211316.story?coll=la-home-world>.

"Man's Inhumanity", *The Washington Post*, 6 Mart 2005.

Omer Bartov. "Genocide in World War Two: Who Were the Guilty?", 15 Aralık 2004, http://www.bbc.co.uk/history/war/genocide/guilt_identity_01.shtml.

Özdemir, Hikmet . "Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar", panel. Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005.

Sarınay, Yusuf . "Tarihte Türklere Yapılan Katliamlar". panel. Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 25 Şubat 2005.

Şimşir, Bilal. *Rumeli'den Türk Göçleri*, 3 c. Ankara: TTK, 1989.

Tavşanoğlu, Leyla . Sefa Yürükel: "Hukuk Terörizmi Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 12 Mart 2005.

Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü.

Yürükel, Sefa M. "Batı Tarihinde İnsanlık Suçları", 2. b. İstanbul: Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, ty.

Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim

Doç. Dr. Ömer **TURAN**
ODTÜ Tarih Bölümü
omerf@metu.edu.tr

Özet: Rusların İstanbul'a ve Boğazlara ilgisi Bizans marifetiyle Hıristiyanlaştırılmalarına ve Fatih'in İstanbul'u almasına kadar dayanır. Ruslar buraları Türklere rahat bir şekilde sıcak denizlere inebilmek için Ortodoksluktan Slavlığa kadar her unsuru değerlendirmişlerdir. Türk ve Müslüman unsurlarının Balkanlardan temizlemek ve kendi kontrollerinde olması şartıyla Karadeniz'den Ege'ye büyük bir Bulgaristan kurmak da bu planın bir parçasıdır. Bu düşüncelerle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı "bir ırklar ve yok etme savaşı" olarak planlanmıştır. Yüz binlerce Türk ve Müslüman öldürülmüş ve bu toprakları terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bununla beraber bölge tamamen Türklere temizlenememiştir. Zaman zaman duraksamalar ve kesintiler olsa da, her şeye rağmen kalanların ya Bulgarlaştırılması ya da bu toprakları terk etmesi için 1878'den günümüze çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Katliam, Mezâlim, Müslüman.

Atrocities Committed Against the Turks and Muslims of Bulgaria

Abstract: Russian interest in Istanbul and the Bosphorus dates as far back to their Christianization at the hands of the Byzantines and the conquest of Istanbul by Fatih I. Russia envisioned annexing these lands from the Turks in order to facilitate a smooth allocation of the most coveted 'warm waters.' To accomplish this they tried everything from Orthodoxy to uniting their interests under a Slavic banner. Creating a Greater Bulgaria spanning from the Aegean to the Black Sea by ridding the Balkans of Turkish and other Muslim elements from the Balkans was also part of this grand scheme. This plan sparked the 1877 - 78 Ottoman - Russian war designed to be fought out as battle of annihilation between races. Hundreds of thousands of Turks and Muslims were either slaughtered or displaced. This event however did not completely erase the Turkish presence in the region. To this day since

1878, be it with short lived intervals of relative inaction; those who have stayed against the odds are still under mounting pressure to either leave or take on a Bulgarian identity.

Key Words: *Bulgaria, Turco-Russian War of 1877-1878, Massacre, Atrocities, Muslim.*

Rusların İstanbul'a ilgileri çok eskilere dayanır. X. Yüzyılda Bizans marifetiyle Hıristiyanlığı benimsemeleri dolayısıyla İstanbul'un Ruslar nezdindeki yeri her zaman ayırdır. Bizans Prensesi Sofya Paleolog'un Moskova Knezi III. İvan ile evlenmesine istinaden Moskova'nın Bizans'a halef olacağı görüşü geliştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra da bu şehrin bir gün mutlaka Rusların eline geçeceği görüşü işlenmiştir.¹

Osmanlı-Rus diplomatik ilişkileri 15. yüzyılın ikinci yarısında, III. İvan ve II. Beyazid dönemlerinde başlamıştır. İlk Rus elçisi Michail Pleşçeyev, 1497 yılında Osmanlı Sultanının huzuruna çıkmıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri yakından incelediğimizde Moskova Knezliği'nin kendisini Devlet-i Aliyye ile denk göstermeye gayret ettiği, İstanbul'un ise iki ülke arasındaki ilişkileri Kefe valiliği üzerinden yürütmeyi tercih ederek böyle bir denkliği kabul etmediği görülmektedir.² Osmanlı yönetimi tarafından ciddi bir rakip, eşit bir muhatap kabul edilmeseler de Doğu Roma'nın ve Bizans'ın varisi olduklarını iddia eden Ruslar sürekli olarak güneye doğru yayılma politikası takip ettiler. 1676-1681 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan biraz sonra üzerinde duracağımız 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar geçen iki yüz yıllık süre zarfında, 12 Osmanlı-Rus savaşı vuku bulmuştur; ortalama her yirmi yılda bir Osmanlı-Rus savaşı olmuştur denilebilir.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı hakimiyetindeki Ortodokslara yönelik ilgisini hukukî bir temele dayandırmayı başarmıştır: Küçük Kaynarca Antlaşması'nda yer alan, Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hamiliği statüsü, Rus Çarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

1 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1970, ss. 2-4.

2 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 3b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, ss. 117-120.

Ortodokslara yönelik politikasını daha rahat sürdürmesine dayanak teşkil etmiştir. Rusların başka ülkelerdeki Ortodoks Hıristiyanlarla yakın ilişkiler kurması ve onlar üzerinde nüfuz tesis etmesi olarak nitelendirilebilecek Panortodoksizm 1853-1856 Kırım Savaşı'nın sonuna kadar Rusya'nın politikası olmuştur. Bu çerçevede, başlangıçta Yunan ayaklanması desteklenmiş ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığı Osmanlı'ya kabul ettirilmiştir.³

Bu vesileyle şu hususu belirtmek gerekir ki Osmanlı'dan ayrılan Balkan milletlerinin hiçbiri, kendileri bir isyana, bağımsızlık savaşına kalkışıp bunu kazandıktan sonra, Osmanlı muhataplarıyla birlikte bir masaya oturarak bağımsızlıklarını legalize ettirebilmiş değillerdir. Bütün Balkan milletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, sözde bir isyan ve o isyanın bastırılmasını müteakip başlayan bir Osmanlı-Rus savaşının sonunda olmuştur. Yunanistan'dan Bulgaristan'a, Sırbistan'dan Romanya'ya kadar, Balkan devletlerinin hiç birinin kuruluş anlaşmasının altında kendi imzası yoktur, Türklerin muhatabı hep Ruslar olmuştur.

1853-56 Kırım Savaşı'nı takip eden yıllarda Rusya'da Panslavistlerin gittikçe güç kazandıklarını görüyoruz. Slav Komitesi Moskova'da 1857 yılında kurulmuştur. 1863 yılında Tabii İlimleri Sevenler Derneği Moskova'da kurulmuştur. Panslav Kongresi 1867 yılında Rusya'da toplanmıştır. Bu meyanda Rusya'nın yüzyıllardır takip ettiği Panortodoks politikayı bırakarak Panslavizmi benimsediğini görüyoruz.⁴ Rusya'nın Panslavizmi benimsemesinde pek çok iç ve dış unsurun yanı sıra kurulmasına büyük destek verdiği, kan döktüğü Yunanistan'ın yarattığı hayal kırıklığının da bir derecede etkisi vardır.

Görüldüğü gibi dini ve tarihi sebeplerle Rusya'nın İstanbul'a büyük bir ilgisi vardır. Rusya'nın büyümeye ve etrafına yayılmaya başlaması ile birlikte, İstanbul'a yani Boğazlara olan ilgisine stratejik sebepler de eklenmiştir. İstanbul ve Boğazlar ise Türklerin elindedir. Türkleri zayıflatarak İstanbul'u ellerinden almanın bir yolu da Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Ortodoks ve Slav toplulukları uyandırmaktır. Rusya'nın gerek 19. yüzyılın ortalarına

3 Yunan milliyetçiliğinde ve Yunan bağımsızlığında Rusların rolü konusunda bk. Ömer Turan, "The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and Greek Independence", *OTAM*, S.10, 2000, ss. 243-292.

4 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, ss. 143-157.

kadar takip ettiği Panortodoks politikayı, gerek 19. yüzyılın ikinci yarısında benimsediği Panslavist politikayı bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Panortodoks politikada Yunanlılara bel bağlanmış ve hayal kırıklığı yaşanmıştır.

Rusların Panslavizmi benimsemelerinden sonra, Balkanlarda en çok üzerinde çalıştıkları topluluk Sırlardır. Ancak Sırlardan da beledikleri karşılığı görememeleri üzerine Bulgarlara yönelmişlerdir.⁵ Filibe'deki Rus konsolosu N. Gerov vasıtasıyla Bulgar gençleri Rusya'da eğitim görmüşler ve yetiştirilmişlerdir. Rusya'ya bağlı bir Bulgaristan'ın kurulması suretiyle Ege'ye açılma benimsenmiştir. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda bağımsızlığını kazandığı halde, Yunanistan'ın, Rusların beledilerinin aksine Rusya'ya tabi olmayıp, yönünü Batı'ya çevirmesi, Ruslarda, bundan sonra destekleyecekleri topluluklarca kurulacak devletlerin kendilerine son derece bağlı kalmasını temin için başlangıçta tedbirler alma düşüncesini doğurmuştur.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan evvel de -daha savaş başlamadan aşağı yukarı bir yıl evvel- 1876 yılında, Ruslar, bu çerçevede, Bulgaristan Mülki İdare Komisyonu'nu kurmuşlardır. Bu komisyon, daha evvel bölgede çalışmış diplomatlardan, generallerden, tarihçilerden, coğrafyacılar vs... oluşturulmuştur. 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ufukta görünmesi üzerine Ruslar, "bir savaş yapacağız ve sonunda bir Bulgaristan kurulacak; fakat öyle bir şekilde kurulsun ki, bu devletin esasını o şekilde oluşturalım ki, daha sonra Yunanistan örneğinde olduğu gibi, bize arkasını dönemesin" diye düşünmüşlerdir.⁶

Bulgaristan Mülki İdare Komisyonu, Tuna Vilayeti'nin idari, demografik, sosyal, ekonomik vs. durumu konularında çalışmalara başladıktan sonra kurulacak olan Bulgaristan'da Bulgarların çoğunluk değil azınlık olduklarını fark etmiştir. 1291 (1874–75) yılına ait Tuna Vilayeti Salnamesi'ne göre, Vilayet Rusçuk, Vidin, Sofya, Tırnova, Tulça, Varna olmak üzere altı sancaktan oluşmaktadır. Bu sancaklardan, Rusçuk, Sofya, Tulça ve Varna'da Türkler ve Müslümanlar çoğunluktur; sadece Vidin ve Tırnova'da Bul-

5 Bu dönem Rus-Sırp ilişkileri hakkında daha geniş bilgi için bk. David Mackenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism, 1875-1878*, New York, Ithaca: Cornell University Press, 1967.

6 Bilal N. Şimşir (der.), *Rumeli'den Türk Göçleri, 1879*, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989, s.CLXII-CLXV.

garlar çoğunluktur.⁷ Vilayetin nüfusu 934.586 Müslüman ve 977.464 gayrimüslim olmak üzere toplam 1.912.050'dir. Dönemin İngiliz Konsolosu Dalyell'in tahminlerine göre, Tuna Vilayeti'nin toplam nüfusu 3.500.000'dir. Bunun 1.640.000'i Müslüman, 1.725.000'i Bulgar ve 135.000'i diğerleridir. Rusçuk'taki Fransız Konsolosu M. Aubaret'in rakamlarına göre ise vilayetin nüfusu 1.120.000 Müslüman, 1.130.000 Bulgar ve 103.500 diğerleri olmak üzere toplam 2.353.000'dir.⁸

Bu nüfus tablosu karşısında, kurulacak olan Bulgaristan'da Bulgarları çoğunluk kılabilmek için, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, baştan bir "ırklar ve yok etme savaşı" olarak planlanmıştır. Bu tabir, söz konusu komisyonun başkanı Panславист Prens Çerkaski'ye aittir. Hatta, dönemin Rus Savunma Bakanı "5 milyon insanı nasıl yok edebiliriz" diyerek bu plana itiraz etmişse de plandan vazgeçilmemiştir.

93 Harbi olarak da bildiğimiz 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, iki cephe de gerçekleşmiştir: Kafkas cephesi ve Tuna cephesi. 24 Nisan 1877'de savaş ilan edilmiş ve ilk çarpışmalar Doğu Cephesi'nde vuku bulmuştur; 21 Haziran'da, Tuna'nın geçilmesiyle Tuna Cephesi'nde de savaş başlamıştır. Evvela Kuzey Doğu Dobruca'ya girilmiştir. Türklerin çoğunluğu teşkil ettikleri bölgede Maçin, Tulça, İshakça ve Mecidiye işgal edilmiştir. Bulgar köylülerine silah dağıtılarak Müslümanların üzerine salınmıştır. Türklerin Maçin'i terk etmelerinden sonra, Türklerin yaşadığı mahalleler tamamen yakılmıştır. Köstence'deki bir İngiliz gemisinin kaptanının verdiği bilgilere göre, bölgedeki Rus kuvvetlerinin komutanı Alman General Zimmerman yaptıkları taşkınlıklar ve saldırılardan dolayı Bulgarlara çok kızmış ve sundukları tuz-ekmeği reddetmiştir. Ruslar 17 Temmuz'da Tırnova'yı almış, 19 Temmuz'da ise ciddi bir direnişle karşılaşmadan savaşın kilit noktalarından biri olan Şıpka Boğazı'nı ele geçirmişlerdir.

Rusların Savaş öncesinde yayınladıkları deklarasyonda, savaşın gerekçesi olarak, Türkleri ve Türk varlığını Balkanlardan silmek, zulme uğrayan masum Bulgarları ve Hıristiyanları korumak gösterilmiştir. "ırklar ve yok etme savaşı"nda ırklar olarak işaret edilen, Slav ırkı ile Türk ırkıdır; yok edi-

⁷ *Tuna Vilayeti Salnamesi*, Rusçuk, 1291.

⁸ Tuna Vilayeti'nde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesindeki nüfusa dair Türk, Rus, İngiliz ve Fransız belgelerine ve konsolosluk raporlarına dayalı ayrıntılı rakamlar için bk. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, ss. 80-98.

lecek olan ise Türk ırkıdır ve Balkanlardaki Türk varlığıdır. Bu katliamları esas Rus Ordusu'nun yapabilmesi mümkün değildir; onlarda da profesyonel askerler vardır ve böyle bir şeye razı olamayacaklardır. İlâveten, esas ordunun yanında Batılı gazeteciler vardır ve bu haberleri Batı kamuoyuna ulaştıracaklardır. Bundan dolayı esas ordunun ilerisinde operasyonlar yapan süvari Kazak birlikleri oluşturulmuştur. Tuna geçilir geçilmez, bu özel Kazak birlikleri, Türk köylerine, Müslüman köylerine saldırarak, çok vahşiyane katliamlar yaparak, yakaladıklarını öldürmüşler veya öldürmekten beter etmişlerdir. Ayrıca, bu haberleri duyan civar bölgelerdeki ahalinin, bir şekilde, canını kurtarabilmek için, namusunu kurtarabilmek için kaçmasını hedeflemişlerdir. Çok acımasız, çok sert bir soykırımı tatbik edilmiştir.

Ruslar her ne kadar bu olayları yabancı gazetecilerden gizlemeye çalışsalar da, yapılan katliamların dehşet verici boyutları, savaş muhabiri yabancı gazetecilere kadar ulaşmıştır. Rus orduları 20 Haziran'da Tuna'yı aşarak saldırılara başlamışlardı. Bundan bir ay sonra, 20 Temmuz 1877 tarihinde, vazifesi hiç de öyle bir şey yapmak olmayan 14 yabancı savaş muhabiri, şu tutanağı imzalayarak dünya kamuoyuna ilan etmek üzere gazetelerine göndermişlerdir: "Şumnu'da toplanan biz yabancı basın temsilcileri, daha önce tek tek gazetelerimize gönderdiğimiz Bulgaristan'da masum ve müdafaasız Müslüman halka reva görülen insanlık dışı hareketlere dair haberleri bir defa da ortaklaşa özetlemenin vazifemiz olduğuna inanıyoruz. Bizler, gerek Razgrad gerekse Şumnu'da gözlerimizle gördüklerimizi ve sorguya çektiğimiz mızrak, kılıç ve ateşli silahlarla yaralanan çocuk, kadın ve yaşlıların şahadetlerini açıklıyoruz. Bu yaralılar, Rus kuvvetlerinin ve bazen de Bulgarların kaçan Müslümanlara yaptıkları mezalime dair korkunç hikâyeler anlatıyorlar. Anlattıklarına göre, pek çok Müslüman köyün ahali, ya kaçarken ya da yağmaya uğrayan köylerinde toptan katledilmişlerdir. Her gün yeni yaralılar geliyor. Aşağıda imzaları bulunan bizler, yaralılar arasında çoğunluğun çocuk ve kadın olduğunu ve yaralıların yaralarının büyük bir kısmının kılıç yarası olduğunu müşahede ettik."⁹

Londra'ya gönderdiği 28 Temmuz 1877 tarihli raporunda, dönemin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard, Müslümanların Bulgaristan'dan atılmalarının sorumlusunun belli bir ölçüde Rus generalleri ve Rus hükümeti olduğunu belirtmektedir. Layard'a göre, bundan daha vahimi, bazı et-

9 *Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim*, çev. Zeynep Kerman, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1987, ss. 24-25.

kili insanların, Bulgaristan'ın Ruslaştırılmasının yegâne yolunun Müslüman halkı ortadan kaldırmak veya göç etmeye mecbur bırakmak olduğunu düşünmeleridir. Bulgarların ve Kazakların müşterek operasyonları sonucunda Bulgaristan'ın önemli bir kısmı ve güney Balkanların bazı kesimleri Müslümanlardan boşaltılmıştır. İstanbul, Varna, Edirne ve pek çok diğer şehir Kazakların mızrağından ve Bulgarların bıçağından kaçan ve salgın hastalıklardan dolayı ölecek göçmenlerle doludur. Bu insanların çektiği acılara dair haberlerin dehşeti her şeyin üzerindedir. Eğer Rusya Bulgaristan'ı kendisine bağlı bir eyalet haline getirmeye muvaffak olursa şüphesiz karışık olan nüfusu ortadan kaldırmak suretiyle maksadına nail olacaktır.¹⁰

Rusların saldırdıkları yerlerde hayatta kalabilenler, canlarını ve namuslarını kurtarabilmek için, plansız ve şuursuz bir şekilde İstanbul yollarına dökülmüşlerdir. Yaşanan büyük panik dolayısıyla, hadiseler devletin kontrolünden çıkmıştır. Filibe Mutasarrıf Vekili, 12 Ocak 1878 tarihli telgrafında, üç günden beri Filibe İstasyonu'nda karlar üstünde bekleyen 15.000 göçmenin Edirne'ye götürülmesini ister. Bu esnada, asker sevki için Edirne-Tatarpazarcığı hattında çalışan bütün trenlere el konulması emredilmiştir; ancak, göçmenler, can havliyle, söz konusu trenlere doluşarak, asker sevkine mâni olurlar. Bununla birlikte, canlarını kurtarmaları yine mümkün olmaz. 14 Ocak'ta Filibe'ye yaklaşan Rus kuvvetleri tarafından imha edilirler. General Gurko komutasında Şıpka'yı geçen Rus kuvvetlerinin Eskizağra'da ve Kızanlık'ta gerçekleştirmiş oldukları katliamlar kısmen Zağra Müftüsü'nün hatıralarında anlatılmıştır.

Her şeye rağmen İstanbul'a ulaşanlar da olmuştur. Ancak, açlık, sefalet ve salgın hastalıklar, İstanbul'da yaşayanların sağlığını tehlikeye düşürmüştür. İstanbul'da yaşayan yabancı tüccarlar, elçiler, işadamları, şehrin karantinaya alınmasını teklif etmişlerdir. Kendileri yardım kuruluşları kurarak İstanbul'a ulaşabilenlere yardım etmeye çalışmışlardır.

Bugünkü Bulgaristan topraklarının hemen tamamını ellerine geçiren Ruslar Şumnu bölgesine ve Rodoplara girememişlerdir. Memleketlerini terk etmek zorunda kalan Türklere ve Müslümanlar, Şumnu ve Rodoplara sığınmışlardır, hatta, Rodoplarda ayrı bir hükümet bile kurmuşlardır. Berlin Konferansı, 1878 yazında, Rodoplara sığınan ve bütün imkânsızlıklara rağmen Ruslara teslim olmayıp direnen bu insanların durumunu gözlemlemek, böl-

10 Ömer Turan, *The Turkish Minority...*, ss. 137.

geye sığınma sebeplerini ve ihtiyaçlarını incelemek için, konferansa katılan ülkelerin İstanbul'daki konsoloslarından bir heyet oluşturma ve bölgeye gönderme kararı almıştır. Rus temsilci Basili, krizler yaratarak Heyetin Rodoplardaki incelemelerini sürekli baltalamış, incelemeler sonucunda ortak bir rapor yayınlamasını engellemiştir.

Heyetteki İngiliz temsilcisi, kendi raporunda, İskeçe'de, 7.000, Gümülcine'de 62.000, Kırcalı'da 10.000, Mestanlı'da 10.000, Demotika ve Nevreko (Gotse Delchev) arasında gönüllülerce savunulan bölgede toplam 150.000 mülteci tespit ettiklerini yazar: "Göçmenler, buldukları yerlere Rus birliklerinin yaklaşması veya gelmesi üzerine göç ettiler. Bazıları şahidi veya kurbanı oldukları ölümün, yağmanın, yangın ve tecavüzün önünden kaçtılar. Diğerleri, bu acımasızlığın anlatılmasından doğan ve açıkça anlaşılabilir bir paniğin etkisi altında komşu bölgelerdeki dindaşları tarafından kabul edildiler. Pek çok kişiden işittiğimize göre, olayların gücünün etkisiyle veya belki de tesadüfen, savaşın galiplerinin açgözlülüğünden kaçırabildikleri arabalarında, çocukları, kadınları, yaşlıları ve aileleri beraberinde götüren köylülerin de söylediği gibi, işgalci ordu, önünde, dağları ve Balkanları aşmaya çalışan göçmen kitlesi ile Uludere ve Meriç'te boğulan, kılıçtan geçirilen, kurşuna dizilen, Harmanlı çıkmazında sıkıştırılmış ve süngüden geçirilmiş dikkate değer sayıda insan kitlesi buldu. Terörden deliye dönmüş ve yukarıda bahsedildiği gibi düşman elinde ölmekten daha iyi olacağını düşünen anneler tarafından 2000'den fazla çocuk nehire atılmıştır". Yukarıda öldürmekten beter etmek derken kastım buydu! İngiliz temsilci, raporunun takip eden kısımlarında Müslümanların silahlarını Ruslara teslim ettiklerini, Rusların ise bu silahları Bulgarlara dağıtarak Müslümanların üstüne kıskırttıklarını, her şeye rağmen Müslümanların, hâkimiyeti ellerinde bulundurdukları yerlerde zengin Bulgar köylerine dokunmadıklarını kaydetmektedir.¹¹

Üzerinde Bulgaristan kurulan topraklarda, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce 3.200.000 insan yaşamaktadır. Bu insanların yaklaşık 1.600.000'i Türk ve Müslümandır. Savaştan sonra kurulan Bulgaristan Prensiği'nde 1880 ve Doğu Rumeli Eyaleti'nde 1884 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre bu toraklarda 800 bin civarında Türk ve Müslüman kalmıştır. Demek ki, 1.600.000'den 800.000'i çıkardığımızda kalan 800 bin in-

11 Rodoplardaki direniş ve Berlin Konferansı'nın görevlendirdiği Rodop Komisyonu'nun İngiliz üyesinin hazırlamış olduğu raporun tamamı için bk. Ömer Turan, "Rodoplar'da 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Y.XXXIV/1-2, 1996, ss.129-156.

: Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim

sanın bir kısmı öldürülmüş, ölmüş, gerisi ise canını ve namusunu kurtarabilmek için, kaçmak zorunda kalmıştır.¹²

Yapılan tahribat sadece insanlara yönelik değildir. Osmanlı salnamelerine göre Sofya'da, savaştan önce 44 cami vardır, günümüzde 1 tane kalmıştır. Mimar Sinan yapısı olan o Camiyi de yıkılmaktan Fransız Konsolosu kurtarmıştır. Filibe'de savaştan önce 33 cami vardır, savaştan sonra, yine bir başka İngiliz komiser, 1 tane mescidin açık olduğunu belirtmektedir. Tatarpazarcığı'nda 22 camiden dokuzu yakılmış, beşi tamamen yıkılmış, yedisi değişik ölçülerde tahrip edilmiş ve 1880 yılında bir tane bırakılmıştır. Savaştan sonra Tatarpazarcığı ve civarındaki 182 cami ve medrese yakılıp yıkılmak suretiyle yok edilmiştir. Berlin Antlaşması'ndan sonra Filibe merkez olmak üzere Rodop Dağları ile Balkan Dağları arasında kurulan Doğu Rumeli Vilayeti'nde 1 Ekim 1879 tarihine kadar 756 eser tahrip edilmiştir. Eski Zağra'da, Rusçuk'ta durum bundan farksızdır.¹³

Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara yönelik katliamlar 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşananlardan ibaret değildir. Adı geçen savaşta yukarıda nüfusa dair verilen rakamlarda görüldüğü gibi, Türklerin ve Müslümanların nüfusu yarı yarıya azaltılmış ama tamamen yok edilememiştir. Bulgaristan'ın kuruluş belgesi olan Berlin Antlaşması (1878), bu ülkedeki Türklerin ve Müslümanların her türlü hakkını garanti ettiği halde, daha anlaşmadaki imzalar kurumadan saldırılar başlamıştır. Bulgaristan'ın kurulmasını müteakip, kalan Türk ve Müslüman nüfusun bu ülkede namusu ve şerefi ile yaşaması umudunu ortadan kaldırmak için ne mümkünse yapılmıştır. Zorla Hıristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma kampanyaları, mal ve mülklere el koyma, haksızlıklar, zorbalıklar vs...

Bulgaristan'da kalan Türklerin Bulgarlaştırılması ve Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasına çeşitli dönemlerde müracaat edilmiştir. 1912-13 Balkan Savaşları döneminde Türklerin ve Müslümanların Hıristiyanlaştırılması ça-

12 Ömer Turan, *The Turkish Minority...*, ss. 79-118.

13 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Bugünkü Bulgaristan topraklarında yıkılan, tahrip edilen Osmanlı eserleri hakkında bk. Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Filibe'de Yıkılan Osmanlı Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y.25, S.4, Ekim, 1996, s. 241-251; Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimari Eserlerine Etkisi", *Balkanlardaki Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Uslulararası Sempozyumu Bildirileri*, c.2, Atatürk Kültür Merkezi, 2001, Ankara, ss. 763-772.

İşmaları için Batı ve Orta Rodoplarda vaftiz komiteleri kurulmuştur. Bulgarca toplu vaftiz anlamına gelen “Pokrustvane” adı verilen toplu Bulgarlaştırma hareketi çerçevesinde, bu komiteler marifetiyle o dönemde 150.000 civarında Müslümanın “gönüllü olarak” Hıristiyanlığı kabul ettiği ve Bulgar isimleri aldığı duyurulmuştur¹⁴. Sofya’da askeri ataşe olarak bulunduğu 1913-1915 yılları arasında, daha sonra Milli Mücadele’nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olarak karşımıza çıkacak olan Mustafa Kemal (Atatürk)’in müdahaleleri sonucunda bu dönemdeki zorla Bulgarlaştırmaların ve Hıristiyanlaştırmaların durdurulduğunu, Türk ve Müslüman isimlerinin iade edildiğini biliyoruz.¹⁵

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan’ın müttefik oldukları Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve bunu takip eden Türk dostu Stambulovski döneminde Bulgaristan’daki Türkler önceki yıllara nazaran rahat bir nefes almışlarsa da daha sonraki yıllarda çeşitli şekillerdeki baskılar tekrar uygulanmıştır. 1938 yılında kurulan “Rodina Kardeşlik Cemiyeti” Rodoplardaki Türklerin ve Müslümanların Bulgarlaştırılıp Hıristiyanlaştırılmalarına yönelik çalışmalar içerisinde olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında Bulgarlaştırılmayı reddeden erkeklerin fesleri, kadınların feraceleri sokaklarda yırtılarak insanlar aşağılanmış, yeni doğan çocuklardan başlayarak herkese Bulgarca isimler verilmiştir.¹⁶

II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Bulgaristan’daki sosyalist rejim kendisini kabul ettirene kadar bir müddet Türklere ve Müslümanlara sempatik davranmış ise de 1950’li yıllardan itibaren onlar da benzer uygulamalar içerisinde olmuşlardır. 1960’lı ve 70’li yıllarda Pomak, Tatar ve Çingeneler arasında başlatılan Bulgarlaştırma kampanyaları, 1980’lerde ülkedeki en büyük azınlık kitle olan Türkler arasında da uygulanmaya başlanmıştır. Bu politika önce Türkiye’nin daha sonra bütün Dünyanın tepkisine sebep olmuş, Bulgaristan’daki Sosyalist Jivkof rejiminin iflasıyla sonuçlanmıştır.

14 Yulian Konstantinov ve Gulbrand Alhaug, *Names, Ethnicity and Politics*, Oslo: Novus Press, 1995, ss. 25-26.

15 Fethi Okyar, *Üç Devir’de Bir Adam*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 215. Askeri Ateşe Mustafa Kemal’in Bulgaristan’daki çalışmaları ve buradaki Türklere ve Müslümanlarla ilgili faaliyetleri konusunda bk. Ömer Turan, “Sofya’da Türk Askeri Ateşesi Mustafa Kemal (Atatürk)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005, ss.139-144.

16 Yulian Konstantinov ve Gulbrand Alhaug, *Names, Ethnicity...*, s. 26.

: Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim

Görüldüğü gibi, Bulgaristan'da Türklere yönelik - en diplomatik ifade ile - olumsuz tutum, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile sınırlı değildir. 2000'li yıllara kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler kanayan bir yara gibi devam etmiştir. Bulgarlaştırmanın bir parçası olarak zorla isim değiştirmeler yapılmıştır. Şöyle bir örnek verilebilir: 1911 yılında doğduğunu kabul edeceğimiz Rodoplardaki bir Türk, 1990'lara kadar yaşadığıysa -ki, mümkündür- 11 defa nüfus cüzdanını değiştirmiştir. Çünkü, beş defa zorla isim değiştirme kampanyasına maruz kalmışlardır.

Bütün bu baskılar karşısında bir kısım Türkler ve Müslümanlar çareyi yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları toprakları terk ederek Türkiye'ye göç etmekte bulmuşlardır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, 1878'den günümüze kadar Bulgaristan'dan Türkler Türkiye'ye göç etmektedirler. Son beş çeyrek asırlık Bulgaristan Türkleri tarihi, göç tarihidir denilse yeridir. Sınırların kapandığı ve göçün yasaklandığı dönemler dışında göç durmamıştır. 1989 yazındaki göçten hepimizin hatırlayacağı gibi pek çok insan bütün birikimlerini, sosyal haklarını Bulgaristan'da bırakarak sadece el arabalarıyla taşıyabildikleri ev eşyalarıyla Türkiye'ye gelip hayata sıfırdan başlamak zorunda kalmışlardır. Her bir göç dalgası, Bulgaristan'da kalan Türklerin omzuna daha fazla yük bindirmektedir.

Bulgaristan'dan Türk Göçleri, 1878-1992

Yıllar	Sayı
1878-1912	350.000
1923-33	101.507
1934-39	97.181
1940-49	21.353
1950-51	154.198
1952-68	24
1969-78	114.356
1979-88	0
1989-92	321.800
Total	1.160.614

Kaynak: Ali Eminov, Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria, Londra: Hurst & Company, 1997, ss. 82-83.

Bulgaristan Türklerinin ve Müslümanlarının kimliklerini ve kültürlerini ko-

ruma hakları pek çok uluslararası ve ikili anlaşma ile garanti edilmiştir. Buna rağmen yukarıda pek az kısmına işaret ettiğimiz türdeki saldırılara maruz kalmışlardır. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ve Müslümanların varlıklarına ve kimliklerine yönelik sistemli ve planlı saldırılar üzerinde durmak din ve milliyet gayretinin ötesinde bir insanlık ayıbını ortaya çıkarmaktır. Politikacı ve diplomatı kendi yöntemleriyle, bilim adamları orijinal araştırmalarıyla, sanatkarı özgün eserleriyle bu konuyu gündeme getirerek çekilenlerin unutulmamasını ve yeni acıların yaşanmamasını temine çalışmalıdır.

Kaynakça

Eminov, Ali. *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*. Londra: Hurst & Company, 1997.

Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Güner, Agah Oktay. İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.

Konstantinov, Yulian ve Alhaug, Gulbrand. *Names, Ethnicity and Politics*. Oslo: Novus Press, 1995.

100

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1970.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 3.B. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

Mackenzie, David. *The Serbs and Russian Pan-Slavism, 1875-1878*. New York, Ithaca: Cornell University Press, 1967.

Okyar, Fethi. *Üç Devir'de Bir Adam*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim, çev. Zeynep Kerman. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1987.

Şimşir, Bilal N. (der.). *Rumeli'den Türk Göçleri, 1879*, c.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Tuna Vilayeti Salnamesi, Ruscuk, 1291.

Turan, Ömer. *"Rodoplar'da 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu*

: Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezâlim

Raporu", Türk Kültürü Araştırmaları, Y.XXXIV/1-2, 1996.

Turan, Ömer. "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Filibe'de Yıkılan Osmanlı Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Y.25, S.4, Ekim 1996.

Turan, Ömer. *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Turan, Ömer. "The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and Greek Independence", OTAM, S.10, 2000, ss. 243-292.

Turan, Ömer. "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimari Eserlerine Etkisi", Balkanlardaki Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bldirileri, c.2. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001.

Turan, Ömer. "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 May 2005. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005.

Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü

Yrd. Doç. Dr. Cahit ASLAN
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Sosyoloji Öğretim Üyesi

Özet: Kuzey Kafkasya'nın çok dilli özelliğine rağmen, ortak tarihsel, sosyal, kültürel ve jeopolitik menfaat birliğinin yol açtığı bir üst kimliği taşıyan Çerkesler, Kuzey Kafkasya'nın kadim halklarıdır. Rusların emperyalist yayılmacı politikasının Kafkasya'ya dayanması yüzünden Çerkesler, uzunca yıllar Rus Çarlığına karşı özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele sürecinde Ruslar, Çerkeslere çok kötü davranmış ve Kafkasya'da etnik temizliğe varan savaş metotları uygulamışlardır. Sonuç olarak, Çerkesler, 21 Mayıs 1864'te özgürlük savaşlarını kaybetmişler ve nüfuslarının önemli bir kısmı jenosit kurbanı olmuştur; geri kalan nüfus ise, Kafkasya dışına, özellikler Osmanlı topraklarına sürülmüşlerdir. İşte bu yazı, bu trajedi (Çerkes trajedisi) hakkındadır.

Anahtar kelimeler: Çerkesler, Katliam, Soykırım.

Defining a Genocide: The Circassian Exile of 1864

Abstract: Despite the multilingual aspect of the North Caucasus, the Circassians who have on upper identity as a result of a common historical, social, cultural and geopolitical interest unity are autochthon people. Because of the Russian imperialist policy in Caucasia, the Circassians fought for their freedom against Russian tsardom for years. During that salvation struggle, Russians maltreated the Circassians and practiced various war methods, including ethnic cleaning. Consequently, the Circassians lost their salvation fought in May 21, 1864. A great majority of their population was lost in genocide and the rest of them were exiled out of the Caucasus especially onto Ottoman lands. This article aims at presenting the tragedy of the Circassians.

Key Words: Circassians, Exile, Genocide.

Giriş

Kafkasya, Azak Denizi, Maniç çukurları, Hazar Denizi ve Karadeniz arasında kalan ve Apşeron Yarımadasından başlayarak kuzeybatı istikametinde toplam 1200 kilometre uzunluğundaki ünlü Kafkas sıra dağlarının hem kuzeyini hem de güneyini içine alan, geniş coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Beşeri coğrafyada bu bölge Transkafkasya olarak adlandırılır. İnsanın dönüp de geçmişe, buralara baktığında yüzünün kızardığı tarihin en kanlı olaylar ise, daha çok 40-45 kuzey enlemleri ile 37-50 doğu boylamları arasında kalan ve batısında Azak ve Karadeniz, kuzeyde Maniç çukuru, doğuda Hazar Denizi ve güneyde de dağlardan inip Karadeniz'e ulaşan İngur ırmağı ile çevrili "Kuzey Kafkasya" ile kısmen güneyde yer alan ve kuzeydekiler ile akraba olan kavimlerin yaşadığı Osetya ile Abhazya'da geçmiştir.

Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olan ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşıyan, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir. Çerkesler ise, Kuzey Kafkasya dağlarının otokton (varolduğundan beri orada yerleşik olan) halkları¹ olup, yaşadıkları 'Büyük Çerkes Sürgünü' ise, tarihin en acı ve feci sayfalarından biridir. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarının yaşadığı bu sürgüne, dünyanın en büyük ulusal trajedilerinden biri olarak, soykırım denilebilir.

Tarihi açıdan bölgenin demografik yapısı, Adıge (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Beleney, Kabardey vs.)-Abhaz-Ubiğ, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton halklar ile bölgeye sonradan gelip yerleşen halklar olan Turani kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İndo-germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşturmakta idi. "Kuzey Kafkasya'da en büyük nüfusa sahip kadim halk olarak Adige-Abhaz-Ubiğ grubu,² kuzeyde Kuban nehri ağzında güneydoğuda, Sunja nehrine kadar uzanan geniş topraklarda yaşıyorlardı. Merkezi Kafkasya'daki komşuları, dağlık bölgelerde yaşayan Karaçaylar, Bal-

1 John Colarusso, "Circassian Repatriation: When Culture is Stronger than Politics", *The World*, Issue1, November 1991, Washington D.C.: The Washington Times Publishing Corporation, 1991, s. 65

2 Dar anlamıyla Çerkezler, detay için bkz.: John Colarusso, "Circassian Repatriation"...; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Güçleri: 1856-1876*, 16. Dizi, Sayı 75, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

karlar ve Osetlerdi. Doğuda Çeçen ve İnguşlar, daha doğuda İngurlar bulunuyordu. Kuban ve Kuma nehirleri boyunca ve Kafkas dağlarının ötesinde bilinen Abhazy'a'da Abazalar yaşıyordu"³ "Her grubun mensupları, kendi kendilerine yeterli saydıkları dünyaları ile iktifa edince, dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak, adeta bir 'kültür mozaigi' meydana getirmişlerdir"⁴ Fakat, birbirleri ile etkileşimleri sonucunda da antik 'Adige-Abaza Maykop' kültürü üzerinde, "bu bölgenin insanları, tarih boyunca kader birliği etmiş, tarih boyunca meydana gelen sosyolojik süreç neticesinde oluşmuş ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir "Kafkas Kültürü"nü de yaratmışlardır."⁵ Öyle ki, çeşitli Kafkas halklarının yaşamlarını sürdürmesine rağmen etnik açıdan birbiriyle çok fazla karışmışlardır. Bir bireyin babası Adige, annesi Karaçay, büyük annesi Abazin olabilmektedir. Bu yüzden Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler başladığında Anadolu insanı topluca gelen bu insanlara geniş anlamıyla "Çerkes" tabirini kullandılar. Kaldı ki, Çerkes terimi "XIII. yüzyılda görünmeye başlanmış ve ilk zamanlarda Adige halklarına yakıştırılan Çerkeslik,"⁶ "17. yüzyıldan buyana, etnik köken ayrımı gözetmeksizin Karaçay, Balkar, Dağıstanlı, Adıgey veya Abhaz olsun Kafkasya'da yaşayan Müslümanları ifade ediyordu."⁷ Hatta "1404 yılında Kafkasya'da bulunan Başpiskopos Johannes de Galonifontibus, Turani bir kavim olan Karaçayları, 'Kara Çerkesler' olarak tanımlıyordu."⁸ Bu anlamda "toprağı işleyen anlamına gelen "Jarkaz" sözcüğünün zaman içinde Türkçe dilinde Çerkes haline gelmesi anlamlıdır."⁹ Fakat Avagyan, Çerkes teriminin Türkçe Çeri-kes yani cengaver ile örtüştüğünü düşünmektedir. Diğer yandan Çerkeslerin 'Çerkes' ismi ile ilk defa 1215 yılında Plano de Carpini tarafından kullanıldığı bilinmesine karşın Ernest Chanter, Çerkezlerin M.Ö. 500 yıllarından itibaren tarih sah-

3 Murat Paşşu (der.), *Vatanından Uzaklara*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2004, s. 12.

4 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 16.

5 Ufuk Tavkul, "İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, Sayı.25, 1998, s. 43.

6 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkezler*, çev. Ludmillan Denisenko, Yasemin Gedik (der.), İstanbul: Belge Yayınları, 2004, s. 20.

7 Bkz.: Ayhan Kaya, "Diasporda Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Sosyal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar", Erhan Doğan ve Semra Mazlum (der.), *Türkiye'de Dışpolitika Yapım Sürecinde Sivil Toplum Kurumlarının Etkileri*, İstanbul: Bağlam yayınları, 2005.

8 Ufuk Tavkul, *Kafkas Dağlarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyoekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötügen Yayıncılık, 1993, s. 17.

9 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu...*s. 17.

nesine çıkan antik bir millet olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Bütün bu tartışma ve iddialar altında Çerkes tabiri geniş anlamda kullanıldığında, yerlerinden yurtlarından sürülmüş olan tüm Kuzey Kafkasya halklarını kapsarken, dar anlamda kullanıldığında Adigeleri ve Adige gruplarını (örneğin Kaberdeyler), mevcut siyasi coğrafya açısından kullanıldığında ise Karaçay-Çerkesi kapsamaktadır.¹¹ Bu yazıda ise Çerkes tabiri, hem Adigeler hem de sürgüne maruz kalmış tüm Kuzey Kafkasya halkları için kullanılmaktadır. Ruslara göre ise, onlar 'Dağlılar'dır.

19. ve 20. yüzyıl, Balkanların, Anadolu'nun ve Kafkasya'nın tüm halkları için bir dehşet dönemi olmuştu. Bu bölgelerdeki bütün topluluklar, savaşın, açlığın ve savaş zamanında patlak veren dizanteri, tifüs gibi hastalıkların, ayrıca savaşı kaybeden taraf için kendini gösteren, yurdunu bırakıp göçme zorunluluğunun dehşetlerinden nasibini almıştır.¹² Çerkesler, belli bir dönemden sonra bu süreci en ağır koşullarda yaşayan ilk halklardan biri olmuştur.

"Osmanlının Kırım Savaşı'nı kaybetmesinin ardından, Rusya, Kafkasya üzerindeki baskısını olağan üstü düzeye çıkardı. Bu baskı karşısında daha fazla direnemeyen Kafkas ulusları, özellikle Şeyh Şamil'in hareketinin düşmesinden sonra tarihin en büyük sürgünleri ile karşı karşıya kaldı."¹³ Bütün dünya biliyor ki, "Kafkasya, Ruslar tarafından zorla işgal edilmiş ve Adigeler başta olmak üzere Kafkas halklarının büyük bir kısmı Çarlık güçleri tarafından ülkelerinden zorla sürülmüşlerdir."¹⁴ Geri kalanlarının ise, farklılıklarından ziyade benzerliklerinin belirlediği geçmişten gelen kültür oluşum süreci -suni olarak siyasal bölgelere bölünerek- farklı dillerde konuşan pek çok halkın küçük nüanslarla birbirinden ayrılan ortak hayat tarzını, ortak

-
- 10 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1998, s. 77.
- 11 Çerkes tabirinin kapsamı için bkz.: Yaşara Bağ, *Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü*, Ankara: Kafder Yayınları, 2001; Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*, Ankara: Takav Matbaacılık, 1996, s. 17; Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu... ss. 9-21; Çetin Öner, Şu Bizim Çerkesler*, İstanbul: Can Yayınları, 2000, ss.18 ve 39; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958; Berkok geniş anlamda Çerkesliği "her Adige Çerkesdir, her Çerkes Adige değildir" cümleleri ile tarif etmektedir.
- 12 Ayrıntı için bkz.: Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bige Umar, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998.
- 13 Süleyman Erkan, "Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği", *Nart Dergisi*, s43, Mayıs-Haziran 2005, s. 9.
- 14 Anzor Kuşabiyev, "21 Mayıs Sürgünü", *NartDergisi*, s.21, Mayıs-Haziran 2004, s. 16.

dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade edebilecek olan bir üst kimlik oluşumunun önüne geçilmiştir. Sovyet-Stalin döneminden kalma siyasi coğrafya açısından Kuzey Kafkasya, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Adıgey, Kuzey-Güney Osetya, Abhazya, Çeçen-İnguşetya ve Dağıstan gibi bölgelere ayrılmıştır. Buradaki temel kaygının nedeni, tarihin derinliklerinde yatmaktadır. Öyle ki, bu kaygı, tarihte örneklerine zor rastlanan insan kıyımının yaşanmasına neden olmuştur. 140 yıldan fazla bir süre geçti, “bu ara birçok araştırmacı bu konuyla ilgili çalışmalar yaptı, fakat yeterince aydınlatılamamış çok konu var: Acaba Kafkas-Rus Savaşlarının başlangıç tarihi nedir? Acaba, Çerkesler ne kadar nüfus olarak sürülmüşlerdir? Sürgünün nedeni nelerdir?”¹⁵ Sürgün edilenlerin ne kadarı yaşamını yitirmiş, ne kadarı hayatta kalabilmiştir? Kafkasya’da gelişen müridizm hareketinin niteliği nedir?

Bu sorulara tarihin sayfalarında yanıt bulmak, bu halkların bugün yaşayan torunlarına verilmiş bir hak olacağı gibi insanın değerine ilişkin sorulara da bir yanıt olacaktır.

Kafkas Tarihinde Neler Oldu?

Dünya coğrafyasındaki yeri bakımından Kafkasya her zaman jeopolitik öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, tarih boyunca birçok toplumun ve siyasi kuvvetlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kafkasya tarihi, aynı zamanda savaş sanatlarının tarihidir. Kafkas-Rus savaşları ise bunların içerisinde en acımasızca ve ahlaksızca yapılanıdır. Ruslar açısından bu savaş Kafkasların Ruslar tarafından fethi iken, Kafkasyalılar açısından ise Kafkasya’nın Ruslar tarafından işgali ve yerli halka uyguladığı mezalimdir. Bu yüzden, Kafkas-Rus Savaşlarının ne zaman başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği ve sonuçlarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Rus tarih yazımı ile Avrupa-Türk tarih yazımı arasında önemli farklar vardır. Özellikle göç ve sürgün edilenlerinin sayısının bu kadar büyük olmasının, Çerkeslere Rus hükümeti tarafından göç etmek için verilen tam seferberlikle, dışarıdan yapılan tahriklerle, Türk hükümetinin himaye konusunda göçmenlere verdiği tantanalı vaatlerle, Çerkesler arasındaki etkili kişilerin Rusya’ya karşı düşmanca tutumuyla, ailelerin ve soyların ataerkil yapısının etkisiyle, Rusya içlerine ve Sibirya’ya sürgün edilme korkusuyla¹⁶ açıklama eğilimi vardı. Elbette bü-

15 Kuşhabiyev, “21 Mayıs Sürgünü”..., s. 15.

16 Murat Paşu, “Vatanından Uzaklara Çerkesler”, İstanbul: Çiviyazıları, 2004, s. 73’ten Golos Gazetesi, St. Petersburg, 12 Ağustos 1876, No:221, ss. 1-4.

tün bunların belirli derecede etkisi söz konusudur. Fakat “Kafkasya’da huzursuzluk ve yer değiştirme hareketlerinin, Rusların Kafkaslara girmesiyle başladığı¹⁷ birçok bilim adamınca kabul edilmektedir. Özellikle “Kafkas halklarının zorla yurtlarından sürülmesi Rus politikası’nın etkili aracı oldu. Kırım Tatarları’nın tersine, bu Müslümanlar ağırlıklı olarak yönetim örgütünce uygulanan baskıdan ibaret olan bir nedenle yurtlarından ayrılmaya niyetli değillerdi; onlara karşı uygulanan baskı araçları çok daha zorbaca kullanıldı: Kıyımdan geçirme, talan etme, evlerin ve köylerin yakılıp yıkılması”¹⁸ gibi.

Sonuçları itibariyle Kafkas-Rus Savaşları ele alınırsa, bu savaşı üç döneme ayırmak mümkündür:¹⁹ İlk dönem savaşları, hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir. Hayli uzun süren bu dönem savaşlarının sonlarına doğru Kuzey Kafkasya’da ufak-tefek göçler görülmüştür. İkinci evrede oldukça kanlı savaşlar gerçekleşti. Bu dönemde direnç noktaları düşen Çerkezler gruplar halinde sürgün edildiler. Üçüncü dönemdeki savaşlar ise “ölüm-kalım savaşları”dır. Bu dönem savaşlarda ise Kafkasya’nın düşmesi ve Rusların Kafkasya’yı tamamen işgal etmesiyle sonuçlandı. Bütün dünyanın çaresiz olarak izlediği bu savaş sürecinde ve neticesinde Kafkasyanın Ruslar tarafından etnik temizliğine, hayata geçirdikleri metotlar da soykırımına yol açtı.

1. Hazırlık Savaşları:

Tarih boyunca birçok kavmin geçiş ve karşılaşma noktası olarak görülen Kafkasya’da günümüzde de etkisi gözlenen iki ana unsurun etkisi söz konusudur: Türkler ve Ruslar

Türkler Kafkasya’da

“Kafkasya ile Türklerin ilişkisi M.Ö. 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Bölge, önceleri Kırım Hanları vasıtasıyla ve 16. yüzyıldan itibaren de doğrudan Osmanlı Devleti ile ilişki içerisine girmiştir. Bu ilişki bazen kötüleşerek

17 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*; Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”, *Nart Dergisi*, sayı.21, Mayıs-Haziran, 2004, s. 12; Anzor Kuşabiyev, “21 Mayıs Sürgünü”, s. 16.

18 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 19.

19 Benzer bir sınıflandırma için bkz.: Yaşara Bağ, *Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç...*; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya. İstanbul:İstanbul Matbaası,1958*; farklı bir sınıflama için ise, Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye’nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*.

20. yüzyıla kadar süregelmiştir.²⁰ “Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti’nin ilk teması ise 1451’de Fâtih’in Abhazy (Sohumkale) üzerine donanmasını göndermesiyle başladı. Taman yarımadasından Soçi’ye kadar Çerkesistan sahilleri, 1479’dan 1810 Rus istilasına kadar Osmanlı (nüfuzu altında) da kaldı.”²¹ İran da dahil olmak üzere, özellikle Ruslar ile Osmanlıların Kafkasya üzerindeki nüfuz mücadeleleri, Osmanlı’nın Çerkesistan’daki güçlü Prensliklerle işbirliği geliştirmesine yol açtı. Bu prensliklerle 1781 yılında İstanbul’da bir antlaşma yapıldı ve Ferah Ali Paşa yönetimindeki askeri kurul Batı Kafkasya’ya geldi. Böylece Osmanlı ilk büyük ve etkili müdahalesini gerçekleştirmiş oldu. 1781 yılında da Anapa, Soğucak ve Tsemez kaleleri yeniden yapıldı ve ilişkiler pekiştirildi.²² 1801 yılında Anapa’ya gönderilen Ferah Ali Paşa, “askeri ve yönetsel niteliğinden çok bir dini misyoner gibi çalışarak,”²³ “İstanbul’dan din adamları getirdi ve bunları Çerkesler arasında misyoner olarak kullandı. Öyle ki, din adamlarının Kafkasya’ya geldiği seneye ‘İmam yılı’ adı verilmiş, bu tarihten sonra Çerkes isimleri bırakılarak Ahmet, Mehmet gibi Osmanlıca isimler alınmaya, çocukların sünneti için sünnetçiler getirilmeye başlanmıştır. Kısaca, “Ferah Ali Paşa, Çerkesler ile Osmanlı arasında karşılıklı güveni sağlamak ve Osmanlı sempatisini artırmak için İslam dininin yaygınlaştırılmasına oldukça önem verdi.”²⁴ “Anapa’yı karargah tutup, Çerkesler ve Abazalar arasında Müslümanlığı yaymaya çalışarak,”²⁵ “Osmanlı Devletinin buradaki nüfuzunu da arttırmaya çalıştı.”²⁶ Zaten 16. yüzyıldan beri Kabardey prenslerinin Müslümanlığı benimsediği bilinmektedir.²⁷ Hatta “18. yüzyıl sonuna gelindiğinde bu süreç tamamlanmıştı. Özellikle Osmanlı Sultanları ve Kırım Hanlarının etkisiyle gerçekleşen bu süreç, İran devletinin Şii mezhebine karşı bir Sünni kordon kurma girişimi olarak gerçekleşti.”²⁸ Fakat Ferah Ali Paşa’nın ölümünden sonra -

20 Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No.65, 1991, s. 5.

21 Y. Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul: FFK yayını, 1986, ss. 331-332.

22 İzzet Aydemir, *Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, Ankara: Gelişim Matbaacılık, 1988, s. 15.

23 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 50.

24 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Vakfı Yayınları, 1979.

25 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993, s. 100.

26 Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 11.

27 Mühime, 32. cilt, no 383 6 Recep 989 / 6 Ağustos 1581.

28 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, çev. Orhan Uravelli, Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1995, s. 2; Aslında “İslamiyet’in Kafkasya’nın batısındaki Çerkes ve Karaçay-Balkar halkları ile doğusundaki Çeçen-İnguş

eskiden olduğu gibi- lımlı politikanın yerini baskı aldığından İslamiyet'in yaygınlaşması hızını yitirdi."²⁹

1060'lı yılların Melikhşah döneminde Selçukluların Dağıstan'a yerleşmesiyle temellenen süreç daha sonra sırasıyla bölgede İran ile Osmanlı ve Ruslarla Osmanlılar arasında nüfuz mücadelelerine dönüşmüşse de Türkler tarih boyunca Kafkasya'ya tamamen nüfuz etmemiştir.³⁰ Kuzeybatı Kafkasya, her ne kadar Osmanlı idaresinde olmuşsa da tüm Osmanlı idaresi süresince Kafkas halkı tamamen otonom yaşadı. Osmanlı, daima Kafkas halkının ihtiyaçlarını ve karakterini, tarihi geçmişlerini göz önünde tutarak onlara tam manasıyla otonomi verdi.³¹ Diğer yandan "Padişah'ın kendisine bağlı kabul ettiği Kafkas kavimleri hiçbir zaman Sultan'a itaat ve bağımlılığı kabul etmediler. Kabul ettikleri husus, Padişah'ın, Muhammed'in mirasçısı ve Müslümanların dini lideri olarak tanınmalarıydı. Hiçbir zaman haraç (vergi) ödemediler veya askeri yardımları olmadı. Karadeniz sahilindeki iki üç kale kurarak ellerinde tutan Türklere, Çerkesler sadece dini inançlarından dolayı tahammül ediyorlardı. İç işlerine karışmalarına hiçbir şekilde izin vermedikleri gibi herhangi bir şekilde müdahale etmek istediklerinde de affetmediler."³² Örneğin Çerkes Beyi Hacımukov bu konuda şu şekilde yazmıştı:³³

"Çerkesya şu veya bu derecede Osmanlı etkisi altına koyan İslam'ın yayılması, sonuçta bu bölgeyi Osmanlı vilayeti veya eyaleti haline getirmedi. Türkler burada Osmanlı düzeni kuramadılar, örneğin Ahıska'daki gibi vergi ve askeri sistem uygulayamadılar. Çerkesler, Osmanlı Sultan'ını kendi manevi önderleri gibi gördüler, fakat onun sivil idari egemenliğini tanımadılar ve iç işlerine karışmasına da izin vermediler. Çerkesler hür ve bağımsız halktı."

ve Dağıstan halkları üzerinde etkileri farklı olmuştur. İslamiyet'le henüz 8. yüzyılda Araplar vasıtasıyla tanışan ve daha sonraki yüzyıllarda İslamiyet'i peyderpey kabul eden Dağıstan ve Çeçen-İnguş halkları safi mezhebine dahil olurlarken, İslamiyet'i 17.-18. yüzyıllarda Osmanlılar ve Kırım Hanlığı vasıtasıyla tanıyıp kabul eden Çerkes, Abaza ve Karaçay-Balkarlar Hanefi mezhebine girmişler"; Ufuk Tavkul, "İslamiyet'in 19. Yüzyılda...", s. 43; <http://karachaymalkar.bravehost.com/islamiyetkavkaz.html>.

29 İzzet Aydemir, *Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, s. 18.

30 Fakat, resmi Osmanlı tarih tezinde Kafkasya her zaman Osmanlı'nın hakimiyet alanı içerisinde gösterilmektedir.

31 Kemal Karpat, "21 Mayıs Sürgünü", s. 13.

32 Feodor Feodoroviç, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, çev. Keriman Vurdem, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, no 8, 1999, s. 9.

33 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı...*, ss. 90-91.

Bu yüzden Çerkesler Ruslara karşı savaştıkları gibi Osmanlı'nın da bölgelerine girmelerine engel oldular. "Öyle ki, 'biz kimsenin idare ve hâkimiyetini kabul etmeyiz, Rusları da Osmanlıları da vururuz', diyorlardı."³⁴ Kısaca "tarih boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşadılar ve zaman zaman Osmanlı'nın ya da İran'ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte bağımsızlıklarından asla vazgeçmediler."³⁵ Bu yüzden "Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile fazla ilişkilerinin olmayışı (Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çerkes asıllılar hariç), İslamiyet'in geçmişinin burada oldukça yakın oluşu ve dolayısıyla halifenin otoritesini henüz ciddi olarak kabul etmeyişleri ve bin yıllardan beri özgürce yaşamaya alışkın olmalarından dolayı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisi fazla olmadı. Tam tersine 1787-1792, 1806-1812 ve 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında bilhassa Çerkesler de Ruslara karşı çarpışmalara katılarak Osmanlıları desteklediler."³⁶ Bu tür bir ilişki "Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için, Kırım-Kuzey Kafkasya-Astrahan-Kazan hattına sahip olmak, hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek, Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek, Uzak-Doğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanlarını ve Astrahan'ı elde etmek"³⁷ isteyen Osmanlı'ların da işine geliyordu.

Ruslar Kafkasya'da:

1481 yılında Altınordu Devleti, Timur'un saldırıları ile yıkılınca Kafkasyalılar açısından da tarihi dönüm noktası başladı. "Altınordu Devleti'nin yıkılmasıyla Ruslar, Altınordu devletinin boyunduruğundan kurtuldu"³⁸ ve güçsüz hanlıklar ortaya çıktı. Bunlardan Kazan 1552'de, Astrahan ise 1556 yılında, Çar VI. Ivan döneminde Ruslar tarafından işgal edildi. Bu şekilde Rusların yayılmacı politikası Kafkasya'ya yönelince, dünyanın tanık olacağı en zalimce savaşlardan biri olacak olan savaşlar da başladı. Rusların nihai hedefi olan Karadeniz limanlarını ele geçirmek böylece sıcak denizlere inip, Hindistan'a yönelik uzun vadeli planlarını gerçekleştirmek için Kafkasya'yı kontrol altına alması gerekiyordu. Ruslar amaçlarına ulaşmak için "çoğunluk ve siyasal açıdan Müslümanların egemenliği yerine Hıristiyanların nü-

34 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 94.

35 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 32.

36 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler...*, s. 99-101; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 24-25.

37 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 61.

38 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 13.

fus çoğunluğu ve Rusların siyasal üstünlüğü sağlanmalı idi. Stratejik olarak Müslümanların sürülmesi ve Hıristiyan halkların yani Slavların yerleştirilmesi gerekiyordu.”³⁹ Bunun için uzun sürecek bir hazırlık savaşı yaptılar. Bu savaşların başlangıç tarihi işte bu Astrahan’ın işgal edildiği 1556 yılına rastlar. Artık, Rusların önlerinde Kafkasya vardır.

1567’de Çar VI. Ivan, Kabardey topraklarına saldırmasıyla tarihe Kafkas-Rus savaşları olarak geçecek olan savaşların da ilk aşamasına girilmiş oldu. Bu saldırı sürecinde Kabardey prensi Temiroka’nın kızı Maria’nın, Çar Ivan ile evlenmesiyle bir süre barış sağlandı. Fakat 1587’de, Çarın ölümüyle savaşlar yeniden başladı. “1604-1605 yıllarında Rusya, Dağıstan’a saldırdı; fakat, Çeçen ve Dağıstanlıların ortak savunmaları ve karşı saldırılarıyla ağır yenilgiye uğrayarak geri çekildiler. Bir süre lojistik hazırlık yaptıktan sonra, 1711’de Ruslar yeniden Dağıstan’a saldırmaya başladı. Karadan ve gemilerle Hazar denizinden yaptıkları seferler sonucunda Derbend’i işgal ettiler ve 1735’e kadar Dağıstan’da kalmayı başarabildiler... Aynı yıllarda Osmanlı Devleti ve Rusya, Balkanlarda da sürekli savaşıyordu. 1739’da imzalanan Belgrat anlaşmasına rağmen Ruslar, Kuzey Kafkasya içlerine girmeye ve girdikleri yerlere Kazak ve Rus köylülerini yerleştirmeye başladılar.”⁴⁰ Hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir olan bu savaşlar, 1762 yılına kadar tam 206 yıl sürmüştür. Bu savaşların bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni; Kırım Hanlığı’nın Çerkez toprakları ile Ruslar arasında tampon olarak var olmasıydı.⁴¹ Bu tarihten sonra Ruslar istihkâmlarına da başladılar.

2. Sürgün Savaşları:

“1763 yılından beri Ruslar, bugünkü Mezdok bölgesinde kaleler inşa ettiler. Kabardey Prensleri, 2. Katerina’dan bu uygulamaların durdurulmasını istedilerse de karşılık bulamadı, 1764’e girildiğinde artık geri dönülmez bir sürecin içine girildi. 1557 yılında yapılan dostluk anlaşması askıya alındı ve Kafkas-Rus savaşlarının başlaması için bir neden oluştu”⁴² ki, “Çarlık hükümeti Kuzey Kafkasyalıları ‘*Kanuni İktidar*’a karşı başkaldıran ‘*asiler*’ gibi saymaya başlamıştı.”⁴³ Artık ‘Hazırlık Savaşları’ tamamlanmış ve gerçek

39 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 29.

40 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 28-29.

41 Yaşara Bağ, *Çerkeslerin Dramı...*, s. 211; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*.

42 Anzor Kuşhabiyev, “21 Mayıs Sürgünü” ..., s. 15.

43 Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya (1917-1970)*, der. Orhan Boğbay, Samsun: Yedi Yıldız Yayınları, 1998, s. 5; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 36.

Kafkas-Rus savaşlarının başlaması ve ilerde meydana gelecek olan Kafkas sürgünleri için bütün ortam hazırды. Bu suretle Kuzey Kafkasya halkları ile Rusya arasında cephe çizgisini oluşturan ünlü “Kafkas Hattı” meydana geldi.”⁴⁴ İşte tarihe “Çerkeslerin Soykırımı” olarak geçecek olan 21 Mayıs 1864 yılının başlangıcı da bu tarihle başlar. Çünkü 1773 sonrasında Osmanlı ordularının Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerini elde etmesi üzerine, II. Katerina ordusunu tekrar topladı. Romanzoff komutasındaki Rus ordu- su, Yeni Çeri Ağası Yeğen Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu- nu Kozluca’da mağlup etmiş, fakat savaşı kaybeden Osmanlı, 17 Temmuz 1774’te, Ruslar ise aynı yıl 21 Temmuz’da “Küçük Kaynarca Antlaşması”nı imzalamak zorunda kaldı.”⁴⁵ Ruslara göre “bu anlaşma Kuzey Kafkasya’nın merkezi bölgelerini işgal etmeleri için ‘hukuki bir temel’ idi.”⁴⁶ “1768’den beri çok şiddetli gerçekleşen Ruslar ile Osmanlı’nın, Kırım Hanlığı üzerin- deki nüfuz mücadelesi, Osmanlı’nın aleyhine oldu; bu durum da Rusların Kuzey Kafkasya sınırına kadar gelmelerine yol açtı ve Rus orduları Kuban ve Terek ırmaklarına kadar ilerleyip burada tahkimata başladı. “1787 yılı itibarıyla Rus yayılcılığı kendini göstermiş, Kırım Türkleri yerlerinden edilmeye başlamıştı.”⁴⁷ Daha sonra diğer Müslüman halklar gibi Çerkesler takip edecekti. İşte “Kafkas-Rus Savaşı olarak adlandırılan savaşın gerçek başlangıcı, Rusların Kafkasya’da ilk kalelerini kurdukları ve toprak ele ge- çirmeye başladıkları, 1700’lerin bu ikinci yarısıyla tarihlenir.”⁴⁸ Bu tarihle beraber Kafkasya’dan sınırlı sayıda göçler de başlamış oldu. Özellikle “1837 yılında 29 kişilik bir Kırım’lı Tatar grubunun Kırım’dan Osmanlıya göç et- meye izin alması”⁴⁹ göçlerin ilk defa resmi bir nitelik kazanmasına yol açtı. “Aynı süre içinde Kafkasya’dan da göçler başlamış ve 1780-1800 dönemin- de 15 bin, 1828’de de 12 bin civarında Kafkasyalı vatanlarını terk etmişler- di.”⁵⁰ Fakat Rusların yayılcı politikası durmak bilmeyecek ve göç, yerini sürgüne, kısa bir süre sonra da soykırıma bırakacaktı.

44 Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi*, Tarık Cemal Kutlu (der.), İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987, s. 11.

45 İsmail Hami Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 58.

46 Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya...*, s. 5.

47 Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, ss. 43-45.

48 Murat Papsu, *Vatanından Uzaklara Çerkezler...*, s. 11.

49 Rusya İmparatorluğu Dış Siyaset Arşivi, fon 161, SSP Genel Arşivi I.-13, op. 63, d, 1897 yılı, s.1-7; aktaran Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 23; bu ve daha sonra yapılan Nogayların göçü daha sonra yapıla- cak olan Çerkeslerin göçlerinin kitlesel boyutlara ulaşmasına sosyal psikolojik etki yaratacaktır.

50 Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Ün., Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Merkezi, 1996, s. 10.

Kuzey Kafkasyalılar, Rus istila hareketine karşı derhal direniş hareketi de geliştirdiler. Özellikle ilk örgütlü direniş, “18. yüzyılın sonlarına doğru Dağıstanlı Şeyh Mansur tarafından gerçekleştirildi.”⁵¹ “Şeyh Şamil döneminde Dağıstan ve Çeçenistan’ın bütününe etkisi altına alacak olan müridizm hareketini de başlatmış oldu.”⁵² “Asıl adı Uçerma (Ruslar Uçurma der) olan Şeyh Mansur (halk tarafından önder seçildikten sonra bu adı aldı) Ruslara karşı beş yıl savaştıktan sonra 1791 yılında tutsak edilerek Petersburg’a götürüldü ve 13 Nisan 1791’de de idam edildi.”⁵³

“1790’a kadar İmam Mansur’un yönetiminde Çerkes kuvvetleri ve Rus orduları savaştılar. Aynı tarihte Osmanlı Sultanı tarafından Soğucak Muhafızlığına gönderilen Battal Paşa birlikleriyle Çerkeslerin bu savaşına katılmışsa da Ekim 1790’da, 800 kese altını da beraber alarak Ruslara sığınmasıyla Çerkes kuvvetlerinin zayıflamasına neden oldu.”⁵⁴ Ruslar Battal Paşa’nın bu yaptığına öylesine memnun olmuşlardı ki “o zamanlar küçük bir kasaba olan ve bugün Karçay-Çerkes’in başkenti olan Çerkessk’e onun adını, yani ‘Battalpaşinskiy’ adını verdiler. Bu şehrin adı, Sovyet döneminde bugünkü halini aldı.”⁵⁵

“16 Şubat 1801’e gelindiğinde Rusya, Gürcistan’ı ve Abhazya’yı ilhak ettiğini açıkladı.⁵⁶ Bu ilhak Abhazlar tarafından şiddetli protesto ve direnişle karşılaşılıp Abhazya bağımsızlığını çiğnetmezken, Gürcü Krallığı bu ilhakı onayladı.”⁵⁷ Gürcüler, “Rusların kendilerini Osmanlı ile İran’a karşı koruduğunu ileri sürerek, Ruslara teslim olunca”⁵⁸ Kuzey Kafkasya’yı güney-

51 Marie Broxup, *Caucasian Muridism in Soviet Historiography*, Society Central Asian Studies, Print Series No: 10, 1986, s. 5; N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*; Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi...*, İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987.

52 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 32.

53 Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi...*, İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987, s. 30-31.

54 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 32-33; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, s. 39; daha sonra Battal Paşa Rusların isteği üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından atadılmış ve üstelik Trabzon valisi yapılmıştır.

55 Ufuk Tavkul, *Kafkas Dağlarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyoekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötügen Yayıncılık, 1993, s.34.

56 Aynı yıl Ferah Ali Paşa da Anapa’ya gönderilmişti.

57 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 34; N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya’yı ...*, s. 29.

58 John Colarusso, “Circassian Repatriation” ..., s. 656.

den de kuşatma olanağı da doğdu. “1807’de Çerkeslerin ‘*Yemine vuz*’ adını verdikleri bir veba salgını Kafkas halklarını oldukça olumsuz etkilemiş ve ordularını zayıflatmıştı.”⁵⁹ Bunu fırsat bilen Ruslar, “Glazenap komutasında Çerkeslerle büyük savaşlar yaptı. Çerkesler büyük zayıatlar verdiler. Humbaley nehri bir hafta kızıl aktı. Bu iki olay arasında Çerkeslerin içine düştüğü durumu anlatmak için bir atasözlerinde şöyle anlatırlar; ‘*Yeminem geylaar humbaleyn yehhijj*’, yani ‘vebadan kurtulanı Xhumbaley nehri götürür.”⁶⁰ Hızını alamayan Ruslar, “1810’da Abhazya’yı kendine bağlarken 1821 yılında Aleksey Petroviç Yermolov komutasında büyük bir kuvvetle Kabardey’in mukavemetini kırdılar. Kabardey prens ve soylularının çoğu Rus esaretinde kalmamak için Kubaötesine kaçtılar”⁶¹ ve “Kuban’a veya Osmanlı İmparatorluğu’na yerleştiler.”⁶² 1822’de de Kabardey ve Oset topraklarını işgal ettiler ve kuzeyden Daryal geçidi gibi kilit bir yeri ele geçirdiler. Böylece Çeçenistan-Dağıstan ile batıdaki Kafkas topraklarının arasına girecek birlikte hareket etmelerini engellediler.⁶³ “Çerkesler Batı Kafkasya’da ve Dağıstanlılar da Doğu Kafkasya’da birbirlerinden bağımsız hareket etmek zorunda kaldılar.”⁶⁴ Bu tarihten sonra Rusların Kafkasya’da hâkimiyeti daha da artmaya başladı.

“1828-29 savaşında Rumeli tarafındaki Rus Başkumandanı Dibitch’in Edirne’den sonra İstanbul’u bile tehdit edecek kadar yaklaşması ve Anadolu’da Erzurum’u alan Psakeyewitch ordusunun Trabzon’a doğru ilerlemesi üzerine Osmanlı barış imzalamak zorunda kaldı. Tarihe, 1929 Edirne anlaşması olarak geçen bu barış görüşmeleri neticesinde Balkanlardaki bazı bölgelerin yanı sıra Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Ruslara verildi ve böylece Rusya’nın Gürcistan’daki hâkimiyeti de tanınmış oldu.”⁶⁵

“Daha önce 1739 Belgrat ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasında olduğu gibi sonraki ‘1829 Edirne Anlaşması’nın koşulları arasında yer alan Kuzey

59 “Kafkasya-Çarlık Rusya-Osmanlı İlişkileri”, *Kafdağı Dergisi*, Sayı 15-16, Nisan-Mayıs1988, s. 8; Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 35.

60 Avledin Dumanış, *Çerkes Kültürü Üzerine Etüd*, Kayser: Kayseri Kafkas Derneği, 2004, s. 144.

61 Feodro Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, s. 127.

62 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı*, s. 20.

63 Yaşara Bağ, *Çerkeslerin Dramı...*, s. 212.

64 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde...*, s. 201.

65 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi...*, s. 115.

Kafkasya'nın Ruslara devredilmesi,"⁶⁶ Rusların Kafkasya üzerinde daha çok hak iddia etmesine neden oldu. Oynanan oyun gayet basittir; Rusya sıkıştığında aslında sahip olmadığı Çerkesya'yı Osmanlıya terk etmekte böylece, belli bir zaman sonra yine aynı şekilde Osmanlı sahip olmadığı Çerkesya'yı Rusya'ya vermek zorunda kalmakta idi."⁶⁷

Bu olaylarla "Rusların yayılcı politikasının Kuzey Kafkasya'da gelişmesi için Çarlığın önü açılmış"⁶⁸ oldu. Bu anlaşmaya dayanarak Ruslar, Çerkes topraklarını da kendi hâkimiyet alanları içinde gördüler. Diğer yandan "Kafkasya'nın pek geniş olan dağlık iç bölümlerinde asla yenilgiye uğratılmamış aşiretler yaşamakta idi ve bunlar hiçbir zaman esareti kabul etmişlerdi. Ruslar 1830'larda, aşiretlere ait arazilerin kuzey sınır bölümlerini zaptetmişlerdi, ama pek zorlu Çerkes direnişiyle baş edemiyorlardı."⁶⁹ Zaman zaman "Çerkes topraklarını işgal etmeye ve burada kendi iradelerini kurmayı başardılar. Çarlığın askeri-sömürgeci yayılcılığı gittikçe daha sert bir karakter kazanarak yavaş yavaş ilerledi."⁷⁰ "Çerkesler ise bu durumu her zaman reddettiler. Zaten Ruslar da Edirne antlaşmasının kağıt üzerinde olduğunu biliyordu. Kuvvet kullanılmadan bu toprakların elde edilemeyeceği belli idi."⁷¹ Ana müdafaa mevki olan Poti ve Anapa'nın elden gitmesiyle gelişen bu süreç, Batı Karadeniz sahilleri Osmanlıların kontrolünden çıkmasına neden oldu ve Kafkasya'daki yerli Kafkas halklarını da kendi başına mücadele yapmaya itti. Fakat aşiret düzeyinde örgütlü olan Çerkeslerin savunmaları da bireysel ve bölük pörçük gerçekleşiyordu. Daha sonraki "çarpışmalar sırasında örgütlenmenin ve disiplin gücünün Ruslar tarafında olduğu anlaşıldı. Çerkesler, cesaret, ruh ve maneviyat bakımından Ruslara göre üstün olmakla beraber, savaşın genel şartlarını etkileyen disiplinli ve örgütlü olmak da düşmana tam bir üstünlük sağlıyordu... Avrupa yöntemiyle eğitim gören Rus ordularına karşı Çerkeslerin kendi savaş yöntemini uygulayacak bir eğilimleri de yoktu. Daha doğrusu örgütlenmiş değillerdi, kuvvetlerini birleştirememişlerdi... genel bir komutanları ve or-

66 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 63.

67 Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, Ankara: Gelişim Matbaası, 1992, s. 50.

68 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*, çev. Murat Papsu, *Sbornik Statey Molodih Uçyonih, Aspirantov, Genç bilim adamları ve Araştırma Görevlilerinin Makaleleri Seçkisi*, Maykop: Meoti Yayınevi, 1993; Murat Papsu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*.

69 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 33.

70 Murat Papsu (der.), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul: Çivi Yayınları, 2004, s.24'dan Tuğan Kumukov, *Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü*, Nalçık: Adıgı, Kültür ve Tarih Dergisi, 1992, s. 88.

71 Feodro Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, s. 9.

tak planları da yoktu... Ayrıca hayatlarının sosyal kuruluşlarında da bir birlik bulunmuyordu.”⁷² İşte bu şartlar altında savunma, dini nitelik kazanarak Gazi Molla, İmam Hazma ve Şeyh Şamil ile imamlar idaresinde bir savaşa dönüştü.”⁷³ Bu yüzden “Kafkasya Dağlılarının kurtuluş hareketinde Müslüman din adamları önemli rol oynadı.”⁷⁴ Özellikle, Çerkesya’daki halkın özgürlüklerine düşkünlüklerinde İslami duruş önemli bir mevzi sağladı, “19. yüzyılda Rusya’nın Kafkasları işgal etmesini yıllarca geciktirdi ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanış oluşturulmasına vesile oluşturup Ruslara karşı ortak kimlik özelliği vererek Kafkas halklarının ‘Birleşik Kafkasya’ ideali etrafında toplaşmasını sağlamada”⁷⁵ alternatif meydana getirdi. Fakat bu beklenti, Kuzeydoğu Kafkasya’da belli bir seviyeye gelmesine rağmen sosyokültürel konjonktürden dolayı Kuzeybatı Kafkasya’da cılız kaldı.

Gazvat Savaşları ve Müridizm

İşte bu 1829 tarihi, Kuzeydoğu Kafkasya’da başlayan aynı zamanda Kafkasya’nın özgürlük mücadelesinde önemli dönüm noktalarından biri olan ‘gazavat’ savaşlarının da başladığı tarihtir. Aynı zamanda Çarlık Rusya’sının ordularına karşı direniş, zamanla birkaç kabilenin direnişi olmaktan çıkıp tüm Kuzey Kafkasya’nın özgürlük savaşına dönüşecek yeni bir dönemin adıdır bu. İmamların öcülüğünde yavaş yavaş bütün Kafkasya’ya yayılan özgürlük savaşı, cesareti, halkları harekete geçirmedeki ustalığı, politik ve taktik yeteneği ile Şeyh Şamil bu hareketin en kıdemli ve en karizmatik önderi oldu.

“1829’la beraber Dağıstan’da Şamil’in Çerkeslere ve diğer halklara yardımcı olan hareketi başladı. Bu tarihten itibaren Dağıstan’da, Çeçenistan’da, Osetya’da, Karaçay ile Kabardey’de ve Batı Çerkesya’da ortaya çıkan kurtuluş mücadeleleri ortak ulusal karakter kazandı.”⁷⁶ Birçok tarihçi bu sürece, imamların önderlik etme girişiminden dolayı “Kafkas Tarikatı”nın⁷⁷ özgürlük savaşı adını da vermektedir.

72 Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi..., s. 13.

73 Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”..., s. 12.

74 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya’da Yayılması, çev. Murat Paşu Sbornik Statey Molodih Uçyonih, Aspirantov, Genç bilim adamları ve Araştırma Görevlilerinin Makaleleri Seçkisi, Maykop: Meotı Yayınevi, 1993.

75 Ufuk Tavkul, İslamiyet’in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının..., s. 46.

76 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, Çerkes Soykırımı..., s. 21.

77 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya’da Yayılması.

Aslında Şeyh Bahauddin Nakşibendi'nin geliştirdiği ve Buhara'dan Kafkasya'ya, İranlı vaiz Hacı İsmail tarafından getirdiği müridizm, 1793 Gimri doğumlu Dağıstanlı imam Gazi Muhammed 1829-1832 yılları arasında Ruslara karşı savaş vermesiyle Kafkasya'nın bir özgürlük hareketine dönüştü. Fakat, İmam Mansur'un başlattığı müridizm hareketinin önderliğini "Gazi Muhammed'in Ruslara esir düşmesi ve 17 Ekim 1832'de idam edilmesiyle onun yerini İmam Hamza Bek aldı, daha sonra da bu hareketin öncülüğü İmam Şamil'e geçti."⁷⁸ "1834-35 yılından itibaren"⁷⁹ "Kuzeydoğu Kafkasya'da Çeçenler ve Dağıstanlılar Şamil'in önderliğinde toplu halde savaşırken, batıda Çerkesler büyük birlik oluşturmadan ayrı topluluklar halinde direndiler."⁸⁰ Dolayısıyla "Şamil'in 1840'larda Kuban bölgesine gönderdiği naipleri olmasına rağmen o kadar geniş bir taban bulamadı. Bu durumun esas nedeni, Batı Kafkasya Adıgelerinde müridizmin özelliklerine karşı yoğun bir ilginin olmaması"⁸¹ ve Şamil'in "otokratik yapısı"⁸² idi.

Bu yüzden, geçmişte olduğu gibi bugün dahi müridizm hakkında oldukça spekülâtif tartışmalar yapılmaktadır. Örneğin, bir taraftan "Türkiye'nin ve İngiltere'nin, Kafkasya'daki saldırgan politikasının silâhı olarak kullanılan gerici bir akım ve feodal-dinci üst kesimin bir hareket olduğu ileri sürülürken, diğer taraftan tam tersine Çarlığın işgal politikasıyla mücadelede Kafkaslıların birleşmesine yardımcı olan bir hareket olduğu da ileri sürülmektedir."⁸³ Tanınmış İslam tarihi yazarı Aguste Müller ise, Kafkasya müridizmini bir dini hareket değil yalnızca siyasi bir hareket olarak görür. Kafkaslılar, aslında din uğrunda cihadı hiçbir zaman hiç kimseye ilan edilmediler. Çünkü Kafkaslılar, bir hilafet kuruluşuna sahip değillerdi; İslam dünyasının⁸⁴ merkezi durumunda da değillerdi. Ayrıca, Kafkaslılar cihat değil, yalnızca gazavat, yani özgürlük ve bağımsızlık uğrunda kutsal savaş ilan ettiler... Müridizm ise, Kafkaslıların ulusal varlıklarını koruyan, onların siyasi birliklerini sağlayan ve ulusal devlet yaşamlarını oluş-

78 Bkz.: AYTEK KUNDUKH, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi...*, s. 123.

79 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde...*, s. 71.

80 Murat Paşsu, *Vatanından Uzaklara Çerkezler...*, s. 12.

81 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması...*

82 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde...*, s. 235.

83 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması...*; AYTEK KUNDUKH, *Kafkasya Müridizi: Gazavat Tarihi*; Marie Broxup, *Caucasian Muridism in Soviet Historiography...*; Sedat Öden, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası...*, N. Luxembourg, sunuş yazısı, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1998.

84 AYTEK KUNDUKH, *Kafkasya Müridizmi...*, ss. 21-28.

turan bir etmen oldu. Yani müridizm, kendi bağımsızlıklarını korumak ve ulusal devletlerini kurmak için gerekli bir güçtü”. Çarlığın propagandacısı Fadayev bile bu hareketin hakkını vermek zorunda kalmıştır. Fadayev’e göre “çok kavimli Dağlı köyleri etrafında toplayabilecek önder güç yoktu, kavimsel ve sınıfsal dağınıklığın etkisini bertaraf etmeye yardımcı olacak fikirler yetersizdi. 1820’li yılların ortalarında böyle bir güç bulundu.”⁸⁵

Müridizm hareketini sosyal sınıfsal temele göre açıklayan Peneşu’ya göre, “Adıge toplumunun feodalleşme sürecine müridizm denk düşmüştür. Müridizm daha ziyade Şapsığ, Abzekh ve Natuhaylar arasında yaygınlık kazandı”. Hatta bazıları bu yorumu o kadar fazla abartmaktadır ki, güya “Rusları, Çarlık zamanında yapılan emperyalist savaşları bile haklı çıkarmak istercesine, Çerkes halklarının, gönüllü olarak Rusya’ya katılmak istediklerini fakat din adamları ile çıkarları bozulan feodallerin halkı kışkırtarak buna karşı çıktıklarını ve sonunda da Kafkas halklarını göçürdüklerini ileri sürmektedirler.”⁸⁶Hatta “müridizm hareketi, Çerkeslere göç fikrini benimsetmiş sonuçta göçün bu kadar boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.”⁸⁷ Evet, “Rus Çarlığı’nın yürüttüğü gayri insani bu savaşta Çerkeslerin Abzekh, Şapsığ, Natuhay ve Ubıh toplulukları ile Abazinler en sert direnişi gösterdi ki, sürgün de en çok bu bölge halklarına uygulandı; neredeyse tamamı Osmanlı topraklarına sürüldü.”⁸⁸ Bu durum onların bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduklarını gösterir, ne kadar dindar olduklarını değil. “Kutsal karakter taşıyan Kafkasyalıların mücadelesi, hemen hemen toplumunun her sınıfının katıldığı ulusal boyutta bir hareket, bir ‘milli-kurtuluş hareketi’dir. Özellikle bu hareketi Nakşibendi sufi kardeşliği yönlendirdi.”⁸⁹ Esas olarak “Kafkas-Rus savaşları, birçok zıt kuvvetlerin çatışma halinde olduğu bir ortamda meydana gelmiştir. Bu mücadele çok boyutludur: Doğu ile Batı, Müslümanlık ile Hıristiyanlık, bireysel özgürlük ile politik davranış, duygusallık ile hesaplılık ve benzeri bir çok farklılıkların çatışması olmuştur Kafkasya’da.”⁹⁰

85 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya’da Yayılması*.

86 Sedat Öden, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası...*, s. 8.

87 Rahmi Tuna, *Çerkeslerin Kafkasya’dan Göçü*, Kafkasya Üzerine Beş Konferans, İstanbul, Kafkas Kültür Derneği Yayınları, 1977, içinde, s. 136.

88 Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkezler*, s. 12.

89 Marie Broxup, *Caucasian Muridism in Soviet Historiography*, s. 5; Barasbi Baytuğan, *Kuzey Kafkasya (1917-1970)*, s. 6; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 39; Hayati Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 15.

90 Sedat Öden, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası...*, s. 9.

Kafkasya Arkeoloji Komisyonu'nun topladığı belgelere göre “müridizmi Batı Adıgelerine yayma girişimleri, Şamil'in naiplerinden önce de olmuştu. Örneğin 1826 yılında Anapa'da bulunan Türk komutan Hacı Hasan Paşa, Türkiye'nin hakimiyetini Dağlılara kabul ettirmek için dini propagandaya başvurdu. Daha sonra sırasıyla Hacı Muhammed, Süleyman Efendi ve Muhammed Emin, müridizm öğretisini bölgeye getirdiler.”⁹¹ “1830'lu yılların yarısında, Çerkes kavimleri, bütün iç çekişmelere son verme ve Ruslarla hiçbir ilişkiye girmeme kararını verdikleri bir ittifak kararı aldılar. Bu kararlara müridizm fikri etki etti.”⁹²

Kurtuluş hareketinin cephesini genişletmek ve Kuzey Kafkasya dağlılarını birleştirmek amacıyla Şamil, Adıgeler arasında müridizmi yaymaya çalıştı. Bunun için Batı Kafkasya'ya 1842-1844 arası Hacı Muhammed'i, 1845'te naibi Süleyman Efendi'yi gönderdi. Böylece Kafkas Dağlılarının lokal birleşmelerini sağlayarak bazı başarılar elde edildi. Fakat Kafkasya'da yaşayan halkların sosyal, ekonomik, politik ve diğer farklılıklardan dolayı uzun erişimli olması mümkün görünmüyordu. Hatta bu şahıslar “binlerce yıllık Adige geleneklerini kaldırarak dogmatik şeriat kurallarını uygulamaya katlığı için Adıgeler tarafından öldürüldüler.”⁹³ Bu yüzden Şamil'in hâkimiyeti Kuzeydoğu Kafkasya ile sınırlı kaldı. Ancak hâkimiyeti yalnız Kuzeydoğu Kafkasya'da tanınmış olması, Kuzeybatı Kafkasya'nın onun otoritesini veya komutasını kabul etmemeleri yüzünden bu sefer 1848'de Şamil'in üçüncü naibi Muhammed Emin, Kuzeybatı Kafkasya'da faaliyet gösterdi. İlk iş olarak Temirgoy prensi Karabek Bolotoko'nun kızı ile evlendi. Daha önceki Şamil'in naipleri “Kuzey Kafkasya halklarının kurtuluş hareketinin genişlemesi için temel yöntem olarak müridizm fikirlerinin propagandasını seçmişlerdi. Ancak, içinde buldukları sosyal çevre, Çeçenlerde ve Dağistanlılarınkinden biraz farklıydı. Kuzeybatı Kafkasya Adıgeleri, Çarlıkla mücadelede güçlerini birleştirmek için müridizmi bir çare olarak görerek bu yeni öğretiyi kati rol oynamamıştı.”⁹⁴ İşte, “halk kitleleri arasında eski kabile ve aşiret yapısından kalma gelenek ve alışkanlıkların İslam'ın taassup halinde, koyu bir şekilde toplumda yaşanmadığını”⁹⁵ bilen “Muhammed

91 AKAK, Tiflis, 1885, c.10, s. 234'den Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*.

92 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*.

93 Baturay Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1991, s. 11.

94 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*.

95 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 35.

Emin ise, Şamil'e bağlı, gerçekte tamamen geleneklere göre yönetilen bir yönetim biçimi kurarak, şeriattan hiç söz etmeden kendini kabul ettirdi ve böylece başarı sağlayabildi."⁹⁶ Onun sayesinde, "halk, dini inançları için değil sömürgeciliğe ve baskılara karşı olduğu için müridizm bayrağı altında mücadele etti."⁹⁷ Fakat, daha politik davranan Muhammed Emin, Bjeduğ ve Abazaların güçlerini birleştirmeyi başardı ise de müridizme duydukları güvensizlik ve ürkeklik yüzünden, diğer Adıge kabileleri bu birleşmeye mesafeli durdular. Çünkü bir taraftan dini ve sosyal eşitliği, kölelerin ve serflerin serbestliğini vaaz eden şeriat öğretisini yaymaya çalışırken diğer taraftan da Şamil'in imamlığında varolan İslami nitelikli cezalandırma sistemini uyguladı. Oysa, bu durum Kuban Adıgelerinin toplumsal yapısına hiç uymuyordu. Bu yüzden müridizm fikirlerini pek benimsemediler. Zaten Müslümanlık, Adıgeler arasında henüz geniş bir taban bulamamıştı. Müridizmin temelinde yer alan cihat (inanç için teknik savaş), tarikat (gerçek tanrı yolu) ve davet (insanları menfur iktidara karşı isyana davet) üçlüsünden sonuncusu, yani davet Adıgeler için daha çok anlamlıydı."⁹⁸ Bu anlamda, Kafkasya kurtuluş mücadelesinde din faktörü oldukça önemli, İslam da Rusya'ya karşı mücadelede başlıca aktörlerden biri olduğu"⁹⁹ söylenebilir. Hatta, bütün bu önderlerin Çerkeslerin düşünce ve yaşam biçimine uygun olmayan örgütlenme ve yöntemlerinin Çerkesler'in birliğine zarar verici etkisi de oldu. Özellikle Şeyh Şamil'in müritlerine karşı ve kendisine tabi olan kalka karşı uyguladığı çok sert ve katı disiplin Çerkesleri ürkütmüştü. Bu yüzden bir taraftan Dağıstan'da ve Çeçenistan'da sıkı bir düzen getiren müridizm, diğer yandan birçok kabilenin ilk fırsatta Şeyh Şamil'den kopmasına neden oldu."¹⁰⁰

Kafkasya'da bütün bunlar olurken, Batılı devletler ve Osmanlı da olayları yakından takip ediyordu. "Artık Avrupa, Kafkas-Rus Savaşı'nın acımasız ve haksız olduğu kadar, kanlı ve dengesiz olduğunu iyice anlamıştı ve tepkiler büyümekte idi. 1840 yılında ileri gelen ülkelerin basınında bu konu ön sıralarda yer almaktaydı."¹⁰¹ Zaman zaman bazı ülkeler, özellikle İngiliz Hükümeti ve Osmanlı değişik yönlerden savaşın bir parçası oluyorlardı. Örneğin

96 Baturay Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 91.

97 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 41.

98 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*.

99 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 58.

100 Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s. 52-53; Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*, s. 41.

101 Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Güçleri (1876-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Ün., Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Merkezi, 1996, s. 56.

“Türkler ile gizli olarak yapılan ticareti ve Çerkeslere yapılan yardımı organize eden Çerkes soylularından Zanıko Sefer Bey,”¹⁰² Osmanlı Devleti’nin isteği doğrultusunda Batı Kafkasya’da örgütlenme çabası içerisinde idi. Diğer taraftan, “Rusya’nın Edirne Antlaşması’yla Çerkesya’ya sahip çıkmasına karşı çıkıyor görünen İngiltere ise, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston’un politikasıyla Rusya yanlısı bir siyaset takip etti.”¹⁰³ Politikası gereği “İngilizler, Rusları kendilerine rakip gördükleri zamanlar Çerkesleri desteklemiş, fakat Ruslar ile yakınlaştığında da daha sonraları Balkanlara sürülen Çerkeslerin buralardan atılması gerektiğini bile söylemiştir.”¹⁰⁴

Fakat Çerkesler topraklarını kaptırmamak için ümitsizce ve Osmanlı-İngiliz çevrelerinden yardım umarak mücadeleye giriştiler. Sonunda, Davit Urkhart ve James Bell gibi İngiliz ajanlarınca kışkırtılan ve İngiltere çıkarlarına kullanılarak kındırılan Çerkesler büyük bir felakete uğrayarak tüm topraklarını Ruslara kaptırdılar. Bugün vatanlarından kovulan ve çadırlarda yaşamaya mahkûm edilen Filistinli Arapların yaşadıklarını çok daha önce Çerkesler yaşadı. O yüzden dönemin saygın şahsiyetlerinde “G. Bills, 6 Haziran 1864’te Londra’da Çerkeslerin durumunu görüşmek üzere yapılan bir toplantıda, ‘İngiltere’nin Çerkeslerin uğradığı kıyım ve zulmünde etkisizliği’ nedeniyle kınanması gerektiğini..., ‘İngiltere veya herhangi bir diğer ülke, deniz hukukundan ve ulusal onurundan vazgeçerek Rusya’nın bu cesur halkı fethetmesine yardım ettiğini’ iddia etmişti.”¹⁰⁵

Rusların Balkanlardaki Ortodoks-Slav nüfusla birleşerek Batıya ilerleme düşüncesinde olan Rusları durdurmak için Katolik İngiltere, Fransa, Avusturya ve Müslüman Osmanlı devleti birleşerek Ortodoks Rusya’ya karşı verdikleri Kırım Savaşında galip çıkınca Paris Antlaşmasını Ruslara kabul ettirdiler.¹⁰⁶ “İngiltere, Kırım Savaşı sonucunda Ortadoğu ve Karadeniz’de

102 N. Luxembourg, Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası..., s. 93; İzzet Aydemir, Göç: Kuzey Kafkas-yahıların Göç Tarihi..., s. 36; Sefer Bey soylu bir ailedendi. Çocukken okumaya gönderildiği Türkiye’den kaçıp Rusya’ya gider. Orada Rus okulunda okur. Uzun yıllar Rus ordusunda görev yapar. Babasının ölümü üzerine kendisine kalan mirası almak için vatanına döner. Daha sonra Anapa’da Osmanlı ordusuna girer. Kendisine Albay rütbesi verilir. 1828 yılında Ruslar tarafından tutuklanır ve bir yıl sonra serbest bırakılır; Batıray Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 59.

103 O. Aydın Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999, s. 53.

104 Sedat Özden, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası...*, s. 14.

105 *Vatanından Uzaklara Çerkezler*, s. 87’dan *Ruski İnvaid*, St. Petersburg, 17 Haziran 1864, No: 159, s.3.

106 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi...*, ss. 145-182.

Rusya'yı arka plana itip Terek ve Kuban ötesinde sıkıştırarak esas amaçları olan ticari nüfuz alanlarını genişletip kontrol altına alma avantajını sağladı. Bunun için 1856 Paris Anlaşması bu bölgelerde İngiltere ve Fransa'ya büyük avantajlar sağladı. Örneğin Haziran 1857'de Rusya ile Fransa arasında ticaret anlaşması imzalandı.¹⁰⁷

"1841'de Boğazlar Anlaşması ile de Rusların Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmeleri engellenmişti."¹⁰⁸ Bu sefer Batıda öne kesilen Ruslar bütün güçlerini Asya'ya, yani Hindistan'a yönelttiler. Fakat önlerinde hala geçilmesi gereken bir Kafkasya duruyordu. Zaten "İngilizler için Kafkasya'nın geleceği önemli değildi. Ortadoğu ve Hindistan yolunda kendisine rakip olacak bir Rusya istemiyordu. Bunu önlemek onlar için yeterli idi. 30 Mart 1856'ta toplanan Paris Konferansı'nda da aynı politika izlendi. Konferansta savaşa ortak edilen Kuzey Kafkasya hakkında tek kelime söylenmedi. Rusya ile Rusya arasındaki doğu hududu belirlenirken, Kafkasya'da bağımsızlık savaşından hiç söz edilmedi."¹⁰⁹ Fakat, "Kırım Savaşlarında Osmanlı-İngiliz ve Fransız kuvvetlerin yanında savaşa katılan Çerkesler hakkında bu anlaşmada en ufak bir yerinde bahsedilmedi."¹¹⁰

Oysa, "1854 Mart ayında, İngiliz savaş gemisi Samson, Adigey sahillerine yanaşmış ve gemideki heyet, Ubıh kabilesi liderlerinden İsmail Bey ile görüşmüştü.... Kafkasyalı liderlerle ilişki kurmak isteyen sadece İngilizler değildi. Türk ve Fransız heyetleri de harekete geçti."¹¹¹ Hatta Sefer Bey, "Kuzeybatı Kafkasya'yı temsilen bir heyetle 1856'da Osmanlı Sultanıyla iki görüşme yaptı. İlk kabulde Sultan, 'Paris Anlaşması' gereği dağlıların Rusya yönetiminde kalacağını ve Osmanlı Devletinin bir şey yapamayacağını belirtmiş; ikinci görüşmede ise, 'kendine tebaa olduklarını kabul ederlerse ve atadığı görevliye kayıtsız şartsız uyarlırsa Çerkesleri himaye edeceğini' açıklamış."¹¹²

Bu ara, "Kırım Savaşı'ndan sonra ciddi çatışma çıkmamasına rağmen 200 binden fazla askerini bölgede bulundurmak zorunda olmasından dolayı Rus Çarı II. Aleksandr Kafkasya'nın kesin olarak zapt edilmesi gerektiğine karar verdi. Bu iş için ise Temmuz 1856'da General-Prens Baryatinski'yi Kafkasya

107 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı...*, ss. 211, 213.

108 Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, s.13.

109 Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, s. 14.

110 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 43.

111 Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, s. 13.

112 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 7, dosya 343, s.108'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, ss. 216-217.

Genel Valiliğine getirdi. O da göreve gelir gelmez Yermolov'un uyguladığı harp stratejisini daha da ilerleterek, Kafkasya'yı tümünden kuşatıp bu kuşatma çemberini yavaş yavaş daraltarak uyguladı."¹¹³ Birkaç yıl sonra bu stratejisi ürün verdi ve Şey Şamil'in birliklerini dağıttı ve 6 Eylül 1859'da Şey Şamil'i de esir aldı. "Şamil'in esir düşmesi tüm Kuzey Kafkasya'da büyük yankı uyandırdı. Muhammed Emin ve yüz bine yakın silahlı, mücadeleden vazgeçerek Çar'a sadık kalacağına yemin etti. Muhammed Emin'e ömür boyu yıllık üç bin Ruble emekli maaşı bağlandı."¹¹⁴ Böylece tam 25 yıl devam eden gazavat savaşları da sona erdi ve Ruslar Dağıstan da dahil kuzeyi-doğuyu işgal ederek tüm güçlerini batıya yöneltti. 1859-1860 yıllarında, değişik zamanlarda bazı kavimler itaat etmek zorunda kaldılar. Ruslar her zaman uyguladıkları taktiği, içerden insanları satın almayı da dendiler. Gerçekte "ne Rusya ne de diğerleri rüşvet, rütbe dağıtımı, para, hediye, din istismarı gibi tüm çabalarına karşın, Kuzey Kafkasya'da kendi siyasetleri için kullanacakları yerli bir kadro oluşturmadılar."¹¹⁵ Üstelik Abzekh, Şapsığ, Ubih ve Kuban ötesi aşiretler inatla direndiler, teslim olmadılar."¹¹⁶ "Çerkesya'daki halk savaşa devam etti ve kayıpları da arttı. Her geçen gün de güçleri tükeniyordu."¹¹⁷ 1861 yılına gelindiğinde dahi "Çerkesya'da bütün kabilelerin Rusya'ya karşı savaşmaları için İngiltere ve Osmanlı hükümetleri de propaganda faaliyetlerini sürdürdüler."¹¹⁸

Bu ara, Şeyh Şamil teslim olunca bütün kuvvetlerini batıya yöneltmiş olan Rusya Kumandanlığına bazı kavimler itaat etmek zorunda kalırken inatla direnen ve teslim olmayan Abzekh, Şapsığ ve Ubih liderlerinin bir araya geldiği bir toplantı yapıldı. Toplantıda Avrupa devletlerini uyarmak üzere bir mektup yazılmasına karar verildi.¹¹⁹ İngiliz hükümetine gönderilen Çerkesya'da siyasi bir birlik oluşumu için girişimlerin olduğunu belirtilen mektuba hiç kimse karşılık vermedi. Tek yanıt ülkeleri işgal altında olan Lehistanlı (Polonyalı) Albay Theophile Lapinski'den geldi.¹²⁰

113 Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler...*, s. 50.

114 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 7, dosya 376 s.22'dan, Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkez Soykırımı*, s. 225; Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 43.

115 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 117.

116 Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkez Soykırımı...*, s. 235.

117 Yaşara Bağ, *Çerkeslerin Dramı...*, s. 213.

118 Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Arşivi, cilt 12, s.908'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumaov, *Çerkez Soykırımı*, s. 226.

119 Bu mektup için bkz.: "Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey" (PRSCET), London: Harrison and Sons, 6 Haziran 1864, Belge no:3; Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 207.

120 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek...*, s. 44.

1770 yılında Rusya tarafından işgal edilmiş Lehliler de Rusya ordusuna alınarak doğudaki cephelere, özellikle Kafkasya'ya gönderiliyordu. Zaman zaman Lehliler Ruslara karşı ayaklanıyor, ülkelerini özgürlüğe ulaştırmak için çabalıyorlardı. "Rusya ordusuyla Kafkasya'ya gönderilen birçok Lehistanlı subay ve asker, Lehistan'ın kurtuluşunun Kafkasyalıların başarısına bağlı olduğunu düşünerek Çerkes ordularına iltica ediyordu. O yüzden 1857 yılında Paris teki Leh temsilcisi Çartorsiki'nin topladığı 100 kişilik askeri heyeti Kafkasya'ya gönderilmiş"¹²¹ ve "Leh birlikleri Çerkesya Kıyılarına çıkartma yapmıştı."¹²² "Aynı zamanda bir yazar olan Albay Theophile Lapinski"¹²³¹²⁴, Kafkasya'ya Tevik Bey takma ismiyle bu birliğin başında Çerkeslerin mücadelesine katıldı ve üç yıl savaş ortamında bizzat bulundu. Muhammed Emin'in Ruslara teslim olmasının üzerine 1860'ta Türkiye'ye döndü."¹²⁴ Fakat, onların iyi niyetli bu girişimi Çerkeslerin özgürlük mücadelesine fazla bir etkisi olmadı. O sayfa da böylece kapanmış oldu.

Bütün bu süreç içinde, işgal veya başka zorlayıcı nedenler yüzünden topraklarında yaşama olanağı kalmadığını düşünen Kafkas bölgesinin bazı yerlerinden bazı aşiretler ve bazı gruplar korkularından kendi başına Anadolu'ya ve kısmen Rumeli'ye göç etmeye başladılar. Özellikle Kendi imkânlarının sınırlı olduğunu ve kesinlikle yenileceklerini tahmin eden prens ve feodal gruplardan Osmanlı yanlısı olanlarla dini çevreler, ailelerini Osmanlı topraklarına götürdüler. Bu durum Trabzon'daki Rusya Konsolosunun raporunda açıkça belirtilmektedir: "Genellikle zengin ve ileri gelen dağlılar göç ediyorlar."¹²⁵¹²⁶ Hatta 1822'den beri küçük gruplar halinde toplu göçler oldu"¹²⁶¹²⁷. "Sonraki yıllarda, Çerkesya'daki askeri faaliyetler arttığı ölçüde göç dalgısı da artmaya başladı."¹²⁷

121 *Yeni Kafkasya Dergisi*, 1961: sayı: 24, ss.23-24.

122 Kavkaskiy Sbornik, cilt 11, sayfa 592'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 218.

123 Yine kendi yurttaşı Graf Zmoiski ile birlikte Çerkesya'ya gitmek üzere 1854'ten beri İstanbul'da bulunuyorlardı_aktaran Baturay Özbek, *Çerkes Tarihi...*, s. 99.

124 O. Aydın Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, İstanbul:Çivi Yazıları Yayınları, s. 71.

125 Kemal Karpat, "The Status of the Muslim Under European Rule: The Eviction and Settlement of the Cerkes", *Journal of Institute Minority Affairs*, Cilt.1, No.2, 2004; Rusya Dış Siyaset Arşivi, fon S-Petersburg, Baş Arşiv, 1-9, dosya 19, sayfa 165'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 241.

126 Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler...*, s. 47.

127 Raşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü'dan, der. Murat Papsu ,Vatanından Uzaklara Çerkesler , İstanbul: Çivi Yazıları 2004, s. 45.

Ruslar daha sonraki yılları hesaba katıp diplomatik-politik kurnazlık göstererek 1859'da Rusya, Osmanlı Devleti'ne bazı Müslüman grupların Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçmelerine müsaade istedi. Bu müsaadeden bir yıl sonra 1860'ta Rus sefiri Melikof, savaştan zarar görmüş, yerlerinden edilmiş 40 bin kadar Müslüman güç durumunda olduğu için bunların yeni bir yere yani Osmanlı Devleti'ne göç etmek istediğini belirterek Osmanlı Devleti'ne bir anlaşma teklif etti ve Abdülmecit 'ten bir anlaşma kopardı.¹²⁸ Adeta zor durumda olan halkın Halife topraklarına göç etmek istemesi üzerine Ruslar, yaptıkları bu göç anlaşmasını, daha sonra yapacakları etnik temizleme ve soykırım içeren sürgünler için meşruiyet aracı olarak kullanacaklardı. Karpat'a göre bir anlaşmadan ziyade bir aldatmaca olan bu girişim, daha sonra Çerkezlerin politik ve diplomatik çıkışlarını boşa çıkarmıştır. Bu tarihten sonra gerçekleşen soykırım, adeta gönüllü bir göç fikrine indirgenmiştir. Oysa "Osmanlı hükümeti bu anlaşma ile 40-50 bin arası bir göçmeni aşamalı olarak onay verdiğini düşünüyordu."¹²⁹

Kafkasya Ordusu Genelkurmay Başkanı General D. A. Milyutin 1857 yılında düzenlediği 'Rus ve Kazakların Kafkasya'daki Yol Haritası ve Çerkezlerin Vatanlarından Sürülmesi' başlıklı geliştirdiği planı General Baryatinskiy aracılığı ile 1860'ta Çar'a kabul ettirdi. Bu raporda '*Dağlıları bizim uygun gördüğümüz arazilere göçürmek gerekir. Onları Don bölgesine iskan etmek lazım. Öte yandan Kafkasya'nın kuzey yamaçlarında Rus nüfusunun kuvvetlenmesi lazım.. zamanı gelinceye kadar bu planı Dağlılardan titizlikle gizli tutmalıyız*' denilmektedir. Baryatinskiy de bu uygulamayı Rusya'nın güvenliği için önemli gördü ve ona göre '*Kazak nüfus yerleştirilmeli ve aşamalı bir şekilde dağlıları sıkıştırarak, yaşam şartlarını çekilmez hale getirilmelidir. İnatla ve ısrarla düşmanlıklarını sürdüren aşiretlere acımak gerekmez*'¹³⁰ idi.

Bundan sonra "Çarlık Rusya'sının zulüm ve katliamlarıyla önüne geçilme-

128 Bkz.: Kemal Karpat, "21 Mayıs Sürgünü" ..., s. 13; Rus makamları sürgün suçlamalarından kaçabilmek için bu tarihi trajediyi göç kavramıyla izah etmeye kalkışmıştır. Ancak insanların bile bile ölüme razı olduğu zorlayıcı ortamı izah etmesi açısından Çarın Kafkasya'ya temsilcisi Grandük Mişel'in 1864 Ağustos'u'nda Batı Kafkasyalılara gönderdiği şu ferman yeterlidir, İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, s. 526: "Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün nüfus savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif muntukalarına sürülecektir".

129 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1985, s. 67.

130 Merkezi Devlet Tarih Arşivi, fon 38, sıra 30/286 fihrist 866, dosya 2, ss.123-126'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, ss. 238-239 ve Avledin Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, s. 147.

si olanaksızlaşmış bir sürgün¹³¹ dönemi başladı. “Savaş öncesinde direniş merkezlerinin imha edilmesi yönündeki askeri strateji, savaş sonrası dönemde askeri birliklerin sistemli olarak ilerlemesi, işgal edilen bölgelerden yerli halkın çıkarılması ve sonra kolonistlerin yerleştirilmesiyle güvenlik altına alınması şekline, yani yerli halkın dağlık bölgelerden sürgün edilmesi yöntemine dönüştürüldü¹³² ve Kafkasya kitleler halinde boşaltıldı.

“Daha Kuzeydoğu Kafkasya’daki savaş sona ermeden Rusların Kuban nehrinin güneyindeki ovada ve dağlara kadar uzanan toprak şeridinde oturan kabileleri sıkıştırmaları ve onları bu nehrin sağ tarafındaki ovaya göç etmeye zorlamaları ya da başka bir ülkeye göç etmek zorunda bırakmaları ile 1858 yılında göç kitleler halinde gerçekleşti... Bu tarihten sonra, 1858-1859 arasında geçen bir yıl içerisinde Batı Kafkasya’dan 150 bin kişi sürgün edilmiş fakat bu gelenlerin 50 bini ölmüştü.”¹³³

Bu dönemde hem, “Çerkeslerin sosyal yaşamda feodalitenin etkin bir şekilde varlığı merkezi bir yönetim organının oluşumunu engellemesi ve bu yüzden savunmalarını bölgesel olarak yapmak zorunda kaldıklarından dolayı savaşın gidişatını etkileyecek güçlü, yaptırımı olan diplomatik ilişki geliştirmemeleri hem de Rusların gelişyle Çerkeslerin dinlerini kaybedecekleri fikrinin yayılmasından dolayı, bütün Müslüman dünyasının dini lideri gördükleri Osmanlı Padişahı’nın ülkelerine kitleler halinde göç sağlıyordu.”¹³⁴ Örneğin Kırım Savaşı’nın ardından göç etmeye başlamış olan Nogayların sayısı “1858-1859 yıllara gelindiğinde bu rakam 30 bine ulaşmıştı.”¹³⁵ 1860’ta ise bir kısım Nogay hacca gidip Kabe’yi tavaf etmek bahanesiyle Osmanlı topraklarına resmen göç etmişti.

Fakat kitleler halinde yapılan bu göçler kötü koşullarda gerçekleşiyordu. Karadeniz’deki Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum gibi limanlardan Rus, Osmanlı ve İngiliz gemilerine balık gibi istif

131 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 169.

132 Marc Pinson, *Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66, and its Historical Background, Demographic Warfare-An Aspect of Ottoman and Russian Policies, 1854-66* (yayınlanmamış doktora tezi), Cambridge: Harvard University, 1970.

133 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, ss. 74, 75.

134 Nihat Berzeg, *Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*.

135 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon VUA, dosya 6696, s. 259’dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı...*, s. 242.

edilerek, Osmanlı topraklarına yani Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kefken, Varna, Burgaz, Köstence, İstanbul ve Ege kıyılarına dökülen insanların büyük bir kısmı hayatını yitirmiştir. Bu zayıyat o boyutlara ulaştı ki, örneğin Trabzon'daki Rus Konsolosu, Mayıs 1864'te "30 bin kişi açlık ve hastalıktan kırıldı. Gemilerde hastalık alameti gösteren olursa derhal denize atıldı... Yine Göç komisyonunun raporuna göre, 1858-1865 yıllarında 493.124 insanın gittiği Trabzon'da bir tek adamın 30-50 cariye birden aldığı oluyordu..."¹³⁶ diye bilgi geçti. Öyle ki, hem Kafkasya hem de Osmanlı kıyılarında ölen insanların gömüldüğü çok sayıda toplu mezarın olduğundan bahsedilmiştir. Örneğin o döneme tanıklık eden ve sürgün kararını yürüten Trabzon'daki Rus Konsolosu General Katraçef'in yetkililerine şu bilgiyi geçti: "Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkes geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım."¹³⁷ Yine, C. Havadis'in 21 Ra 1276 tarihli sayısındaki haberde '... Kerç'ten gelmekte olan bir ticaret gemisi Ereğli açıklarında batmış ve gemideki 450 muhacirden 100'ü boğularak ölmüştür' diye yazdı."¹³⁸

Osmanlı Hükümeti, artık bu göç baskısını düzenlemek için bir komisyon ihtiyacı hissetmeye başladı. "Göç ve göçmen işleri 16 Ocak 1860'a kadar İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yürütülüyordu. Fakat gelen nüfus o kadar fazla idi ki belediye bu işin üstesinden tek başına gelmekte zorlandı. Bunun üzerine 1860'ta 'Muhacirin Komisyonu' kuruldu."¹³⁹ Başına da "Çerkes asıllı Trabzon Valisi Hafız Paşa getirildi."¹⁴⁰ Daha sonra gelişen nüfus hareketlerine bağlı bir biçimde şekil değiştirerek cumhuriyet devrine kadar geldi.

"Rusların ana hedefi Karadeniz sahili ve verimli batı ve kuzeybatı topraklarına sahip olmak ve o topraklara Rusları ya da kendi yandaş halkları getirip

136 PRSCET, Belge No: 12, 13, 14, 15; Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, s. 31.

137 PRSCET, Belge No: 15.

138 Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler..., s.78.

139 Abdullah Saydam, Freedom Movements in Northern Caucasia, Eurasia Studies, Cilt.2, No.1, Spring 1995, s. 106; Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 107.

140 Abdullah Saydam, Freedom Movements in Northern Caucasia, s. 106.

yerleştirmektir. Ruslar öyle istiyor diye Çerkesler kendi iradeleriyle o topraklardan ayrılmadı. Savaş bitiminde mağlubiyete razı olup topraklarında kalmayı ısrarla istekleri halde bu istekleri kabul edilmemiştir. Köyleri ve tarım alanları tahrip edilmiş olarak cebren tarihi topraklarından koparılıp uzaklaştırılmışlardır. Üstelik bir başka ülkeye Osmanlı topraklarına sürülmüşler ve yerlerine de Ruslar ve Kazaklar yerleştirildiler. O itibarla, Çerkeslerin bu acı olay, gerçek anlamda bir 'sürgün' olayıdır."¹⁴¹ Bunun açık delili "1864 öncesinde bir milyondan çok olan Adıgelerde ancak dağılık 50 köyünde 25 bin kadar insanın kalmış"¹⁴² olmasıdır. Yine "1857 yılındaki verilere göre sayılabilen Abhaz nüfus 144.546 kişi tespit edilmiş iken, 1866 yılında yapılan çalışmalarda ise 79.190 Abhaza tespit edilebilmiştir; fakat bu rakam 1878'den sonra yapılan çalışmalarda 43.302 kişiye düştüğü anlaşılabacaktır."¹⁴³

3. Ölüm-Kalım Savaşları

"1860 Ekim ayında, Vladikavkaz şehrinde toplanan Kafkasya Başkumandanlığı, önerilen bütün barışçıl yöntemleri reddederek Başkumandan Prens A.İ. Baryartinskiy'in önerilerini dikkate aldı ve Kubanötesindeki asi Dağlılara karşı yeni askeri hareket planı hazırladı. Buna göre sayıca ve silahça üstünlüğü kullanarak bütün kuvvetlerle taarruz yapılacak ve Dağlılar dağlardan ova ve düz yerlere sıkıştırılacak, yani topraklarından çekiyle mecbur edilecekti. Onların yerlerine ise Kazak ve Rus nüfus için yerleşim birimleri kurulacaktı."¹⁴⁴ Bu amaç için ilk önce "1860-1861 arası 10.343 Kabardey, Osmanlı topraklarına göçe zorlandı."¹⁴⁵

Rusların bu tazyiki karşısında "1861 yılında Çerkesya'da mücadele şiddeti arttı. Bu sefer taktik gereği Çerkeslerin inatçı direnişi karşısında fazla kayıp verilmesini önlemek ve 'Çerkes Sorunu'nu barışçıl yollarla çözmek amacıyla II. Aleksandr, Kafkasya'ya geldi ve Çerkes temsilcilerle iki görüşme yaptı. Görüşmeler sonucunda Çerkesler sonuna kadar savaşmaya karar verdiler."¹⁴⁶ "Kendilerinden çok güçlü de olsa Rus ilerleyişi karşısında sessizce

141 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün..., s. 13.

142 Betal Kamılık, Adıge Devrim Hareketi Kabartay-Balkar'da Devrim Mücadelesi, Cevdet Hapı (çev.), İstanbul: Nibceğu Yayınları, 1980, s. 68.

143 Yura G. Argun, Abhazyada Yaşam ve Kültür, H. Ersoy-Y. Karadaş (çev.), İstanbul : Nart Yayınları, 1990), ss. 15-17.

144 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 236.

145 Merkezi Devlet Arşivi, fon 40, Sıra 1, dosya 1, sayfa 28-29; Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, fon 12, Sıra 8, dosya 329, sayfa 140'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 255.

146 Raşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basınında Çerkes Sürgünü..., s. 47.

teslim olmaları beklenemezdi. Kendi aralarında dahi bağımsız yaşamaya düşkün olan Çerkesler Rusya'ya kolayca teslim olması elbette mümkün değildi.¹⁴⁷ Hatta organize mücadele edebilmek için Çerkes devleti kurma girişiminde bile bulunuldu. Abzekh, Şapsığ ve Ubih temsilcilerinin katıldığı toplantıda devlet iktidarının üst organı olarak, başında Ubih Hacı Giranduk Berzeg'in bulunduğu 15 kişilik meclis seçildi... Çerkes Devleti'nin kurulduğu Rusya, Osmanlı, Fransa ve İngiltere hükümetlerine bildirildi; fakat artık çok geçti.¹⁴⁸ Nüfus ve gücü azalmış Çerkes grupları bağımsız arayışlar içine düştüler. Aynı yıl içerisinde Çerkes kavimlerinden "Abzekhler, Kafkaslar genel komutanı General Kont Yevdokümov'a haber salarak Farez çayını geçmemelerini aksi takdirde savaşa devam edeceklerini bildirdiler. Yevdokümov şu cevabı verdi: "*Ben Abzekhlerden barış ve iyi komşuluk istemiyorum, kayıtsız şartsız teslim olup itaat etmelerini istiyorum. Son dağlı benim gösterdiğim yere taşınuncaya kadar taarruzu sürdüreceğim.*"¹⁴⁹ Diğer yandan Batı Kafkasya'nın fethine ilişkin sunulan plana nihai onayı vermek ve durumu şahsen yerinde görmek için II. Aleksandr 11 Eylül 1861'de Kuzey Kafkasya'ya gelmişti. Bunu duyan Hacı Berzeg 50 kişilik bir heyetle 18 Eylül 1861'de Çar'a yazılı bir dilekçe sundu ve Çar'a, Rus yönetimine sadık kalacaklarına yeminle söz vererek Çar'dan, kendilerini doğdukları yerlerden sürgün etmemelerini istediler. Çar'ın yanıtı oldukça sert ve acımasız oldu: "*Size düşünmeniz için sadece bir ay süre tanıyorum. Bir ay sonra Kuban boyunda size gösterilen yerlere taşınmayı kabul edip etmediğinizi Kont Yevdokümov'a bildireceksiniz veya Osmanlı ülkesine göç edeceksiniz*" dedi.¹⁵⁰ İşte bu yanıt "Büyük Çerkes Sürgünü'nün bir tür manifestosudur. Bu süreci 30 Mayıs'ta "Lord Nepir, dönemin İngiltere dış işleri bakanı olan Kont Russell'e şu bilgiyi geçmektedir: Geçen yıl imparator bir heyet kabul etti. Topraklarında kalmak istedikleri ve barış içinde yaşamaya, Rusların iyi komşuları olarak nasıl davranmaları gerekiyorsa öyle davranacaklarına söz verdiler. Söylenişine göre imparator, onların haince geleneklerini ve onları koşullara uydurmanın zorluğunu göz önünde bulundurarak isteklerini reddetti ve onlara üç

147 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri..., s. 37.

148 Raşad Tuganov, Rusya ve Avrupa Basımında Çerkez Sürgünü..., s. 47.

149 Barasbi Bğajnokov, Çar II. Alaksandr'ın Abzekhlerle Görüşmesi, çev. Murat Paşsu, Mir Kültür, Kültür Dün-yası, Nalçik:Elbrus Yayınları 1990'dan Murat Paşsu, Vatanından Uzaklara Çerkezler, s. 97; Semen Esadze, Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali, çev. Murat Paşsu, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

150 Almir Abrec, Size Bir Ay Süre Tanıyorum, çev. Cevdet Hapı, Kafdağı Dergisi, Sayı: 43-46 Ağustos1990-Ocak 1991, s. 26; Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 38, sıra 30/286, Fihrist 870, dosya 19, s. 9-11'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*.

: **Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü**

seçenek sundu: Savaş, Kuban'a yerleşmek veya Türkiye'ye göç etmek. Fakat onlar savaşı seçtiler ve silahın başarısı onlardan yana olmadığından, şimdi yüce gönüllü Müslüman devletini (yani Osmanlı c.a.) Rus hükümetine tercih ediyorlar. Ardi arkası kesilmeyen Çerkes göçmenlere cesaret veren Türkler de birçok bakımdan bu sonuca yardımcı oldular.”¹⁵¹

Tüm ümitsizliğe rağmen, özellikle “Şapsığ, Ubih ve Abzekhler arasında 1861-62'de yeni ve son bir direnişin başlamasına neden oldu.”¹⁵² Halk son nefesine kadar direniyor, mücadele ediyor, savaşıyor, artık kurtuluş imkânı kalmayınca teslim oluyordu. “Köy yerleri teslim olduktan sonra tutsak edilenleri Rus askerleri tümüyle öldürüyordu.”¹⁵³ Bazen subaylar son çözüm için Çarın kardeşini bekliyorlar, son çözümü ona adeta bir gösteri şeklinde sunuyorlardı. Herkes yerini alıyor ve bu silahsız, savunmasız kendini koruyamayacak halkı öldürüyorlardı. Artık savaş, soykırıma, vahşete dönüşmüştü.”¹⁵⁴ O zamanlar Rus Ordusu'nda asker olan S. Duhovski sonra gelişen olayları anılarında şu şekilde anlatmaktadır: *Süre dolunca birlikler Mahopse nehrine kadar ilerledi. Müfreze iki kol halinde ilerliyordu. Bir kol Aşşe Nehri'nin alt kolları boyundaki köyleri ateşe verdi. Orada buldukları köylüleri malları ile dışarı çıkardılar. Birçok Şapsığ müfrezenin ilerlemesini görerek aileleri ile birlikte dağa kaçtı... Bu şekilde, hareketin ilk üç gününde ikinci sıra dağlarla deniz arasındaki bütün köyler yakıldı.*”¹⁵⁵

Bu ara Rusya serfliği kaldırma planları yapıyordu. Taktik gereği 1861 yılında bu reformları derhal devreye soktu. Kısa sürede bu reformlar, Kafkasya'da kendini gösterdi. Çerkeslerin toplumsal örgütlenme yapısında serf-bey (Pşıl ile Pışı-work) ilişkisinin önemli bir yeri vardı. Daha doğrusu toplumsal yapı ve örgütlülüğün sağlamlığı bu ilişki üzerine kurulu idi. Bu reformlar serf-koylülere özgürlük getiriyordu fakat toprak vaat etmiyordu. Bir taraftan köylülerin eski feodal ilişkisi çözülürken diğer taraftan da onları topraksız bırakıyordu. Önemli bir köylü nüfus köylerini terk ettiler. Bazı Beylerin

151 Russki İnvaid 5 Haziran 1864, No: 125, s.2-3'dan Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 61-62; bu yazışmanın tamamı için bkz.: PRSCET, Belge no:13.

152 V. V. Pokshishevskiy, *Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Processes in the North Caucasus, Soviet Geography*, Cilt.xxv, 1984, s. 516.

153 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 17 Mart Aralık 1864 Dickson'dan Russel'e bir yazı'dan Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 35.

154 Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”..., s. 13.

155 Voyenni Sbonik (Askeri Külliyat), 1866, No:12, s. 288'dan Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 128.

göç etmesi üzerine de Çerkesya'nın bağımsızlık mücadelesi onların sırtında kaldı.

İstanbul'a sürülenler ise, hallerinden hiç de memnun değildi ki, o dönemin genel atmosferini yansıtan bir de ağıt yakmışlardı: Yistanbılak'ue (İstanbul'a Sürüyorlar Bizi). Kıtalarının son mısraları '*heyhat, vatan elden gidiyor*' diye biten bu ağıt hala Çerkezlerin hafızalarında yaşamaktadır. Bu mısralar aynı zamanda Çerkesler için bir dönüm noktasını da ifade etmektedir.

Çerkesler Balkanlarda

Özellikle, Osmanlı Hükümeti'nin sosyal stratejik beklentileri Çerkes göçmenlerden yararlanabileceği fikrine kapılmasına neden oldu. Örneğin İngiliz Hükümeti'nin de önerilerini dikkate alan Osmanlı İmparatorluğu Balkan eyaletlerinde yaklaşık 350-400 bin nüfusu belli yerlere, özellikle Hıristiyan köyleri arasında Tuna ve Balkan dağları boyunca bir hat oluşturarak köy yerleşim şeklinde iskan etti. Yerleşim yerlerinin özellikle büyük yol kıyılarında ve önemli dağ geçitlerinde bulunuyordu.¹⁵⁶ Aynı sosyal strateji Osmanlı'nın diğer toprakları için de geçerli idi. Yani "Osmanlı topraklarına Çerkeslerin yerleştirilmesi, fiziki yersizliklerin yanı sıra devletin 'İskân Politikası' nedeniyle dağınık olmuştur. Bu yüzden Dobruca'dan Kosova'ya, Nablus'tan Kuneytra'ya kadar birçok ücra yerleşim yerlerine dağıtılmıştır."¹⁵⁷ Diğer yandan Rusya'nın baskısı da etkili oldu. Örneğin "1859-1865 arası yapılan göçlerde Çerkesler, genellikle Anadolu esas alınarak Sivas ile Tokat arasına iskan edilmişlerdi."¹⁵⁸ Yani Osmanlı topraklarına göç edenler "zorunlu bir iskân politikasına tabi tutuldular. Özellikle 1860'lı yıllardan itibaren yoğun olarak Osmanlı topraklarına akın eden Çerkesler, merkez kaç kuvveti olma özelliğine sahip unsurların bulunduğu yerlerde iskân edildiler."¹⁵⁹ Özellikle, Balkanlarda olduğu gibi, "Hıristiyan çoğunlukta bulunduğu bölgelere"¹⁶⁰ ve

156 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 261; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s. 32, Berzeg, 1996: 152-153; Marc Pinson, *Ottoman Colonization of the Circassians in Rumili After the Crimean*, Etudes Balkaniques, 1972, No:3, ss.71-85.

157 Süleyman Erkan, *Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkez Sürgünü Örneği*, s.9.

158 Merkezi Devlet Arşivi, fon 450, Dosya 533, sayfa 52'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 265.

159 Ayhan Kaya, *Diaspora Çerkez Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Sosyal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar*.

160 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 132; Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkezler*, s. 32.

bir de “yokluğun bütün felaketlerine ve sıkıntlarına maruz kalmış bu kadar çok insan bir yerde toplanırsa çabucak memnuniyetsizlik ve isyan çıkar diye dağınık yerleştirildiler. Trabzon’da ve diğer yerlerde karaya çıkan halk arasında bu tehlikeye işaret eden belirtiler de ortaya çıkmıştı.”¹⁶¹ Bu yüzden hiçbir Çerkes grubu yerleşeceği yerleri kendi inisiyatifleri ile seçmediği¹⁶² gibi “Çerkes beyleri kabilelerinden ve birbirlerinden ayrı olarak yerleştirildiler. Böylece yurt ve beylerinden mahrum kalan ve yerleştirilmek üzere küçük gruplar halinde parçalanan Çerkesler, belirli bir müddet sonra yerli halkla uyum sağlamışlardır.”¹⁶³

Diğer yandan “Rusya sürgüne tabi tuttuğu Çerkez ulusunun peşini sürgünde de bırakmadı, Kafkasya’ya yakın Osmanlı topraklarına yerleştirilmelerine şiddetle karşı çıktığı gibi, 1864 sürgününde Balkanlara yerleştirilen Çerkezler ikinci bir kez daha Ruslar tarafından sürülmüşlerdir.”¹⁶⁴ Bu iş için Ruslar 23 Aralık 1876 İstanbul (Tersane) Konferansında Rumeli’de Çerkezlerin iskân edilmemesi kararını çıkarttılar. “Avrupa devletleri de bu isteği desteklediler.”¹⁶⁵ “13-17 yıldır Balkanlarda bulunan Kafkasyalıların”¹⁶⁶ “büyük bir kısmı, neredeyse tamamına yakını 1877’den sonra tekrar Anadolu’ya ve Suriye’ye nakdedilmişlerdir.”¹⁶⁷ Aydemir’e¹⁶⁸ göre tekrar yerlerinden edilen bu nüfus 300 bini buluyordu. Balkanlarda Çerkezlerin boşalttığı yerlere derhal Hıristiyanlar yerleştirildi. Örneğin, “Osmanlı idari kayıtlarına göre,¹⁶⁹1879’da Aziziye köyünde Çerkezlerin terk ettikleri yerlere Plevne ve Sofya göçmenleri yerleştirildiler.”¹⁷⁰

Ruslar Çerkezlerin vatanlarından sürülmelerini düzenlemek amacıyla “10 Mayıs 1862’de bir komisyon oluşturdular.”¹⁷¹ Resmi olarak Kafkasya’dan yerli halkların Osmanlı topraklarına sürülmesi, 1862 yılında işte bu Kafkas Komisyonu’nun konuyla ilgili kararı onayladıktan sonra, askeri ve siyasi

161 Moskovskiye Vedomoti, 5 Mayıs 1864, no.99, s.3’dan M. Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkezler...*, s. 53.

162 Marc Pinson, *Ottoman Colonization of the Circassians in Rumeli After the Crimean...*, s. 83.

163 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 1914...*, s. 75.

164 Süleyman Erkan, *Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım...*, s. 9.

165 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 207.

166 Mustafa Saadet, “Balkanlarda Çerkez İzleri”, *Nart Dergisi*, sayı 38, Temmuz-Ağustos 2004, s.49.

167 Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 162.

168 İzzet Aydemir, *Göç: Kuzey Kafkasyalıların...*, s. 137.

169 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi-Dahiliye; No: 658379, 8 Mayıs 1882.

170 Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri: 1877-1890*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1994, 16. Dizi, Sayı.73, s. 176.

171 Tiğhugen Qumuqu, *Yistanbül’de Kafkas Savaşlarının Sonucudur*, çev. Fahri Huvaj, *Kafkasi Dergisi*, sayı 43-46, Ağustos 1990-Ocak 1991, s.17.

bir önlem olarak uygulandı.¹⁷² Bu dönemden sonra da artık Çerkezler için ölüm kalım savaşları başladı. Çar döneminin şoven tarihçisi R. A. Fadayev bu döneme ilişkin olarak 1865'te şöyle yazdı: “Çerkez toprakları devlete lazımdı, onların kendilerine ise hiç gerek yoktu.”¹⁷³

Bu karardan sonra, Çarın orduları işgal edilen topraklardaki halkları planlı bir şekilde ve bir daha toparlanamayacak şekilde toptan yok etmeye, imha etmeye başladılar ve yerlerine Rusları veya tetikçileri Kazakları yerleştirmeyi yoğunlaştırdılar. Öyle ki, Adigeleri köy ve topraklarından çıkaran ordu birlikleri, yaşanan yerleri, ekinleri ve bahçeleri imha ediyor, geri dönüş için hiçbir şey bırakmıyordu. Örneğin “Rus birlikleri Abzekh köylerinde Tuba’yı ele geçirmesi üzerine, köy yerlileri kendilerine teslim olup tutsak edildikten sonra tümünü öldürdüler. Kurbanlar arasında gebeliği ilerlemiş iki kadın ve beş çocuk da bulunmakta idi.”¹⁷⁴ Albay Şarapa o dönemi şöyle anlatmaktadır: “General Bigiç’in komutasında bizim birlikler çekirge sürüsü gibi dağlı köylere saldırıyorlardı. Darı, mısır, buğday ve çavdar tarlaları topların, atların ve askerlerin altında ezilip imha ediliyordu, köyler alev alev yanıyor, duman ormanlara kadar yükselerek her tarafı sarıyordu.”¹⁷⁵ Kafkas-Rus savaşlarını yerinde izleme olanağı bulan Fransız asıllı gezgin Dumas¹⁷⁶ ise şahit olduğu bir olayı şöyle tarif ediyordu: “Bir kazak savaşçı, bir dağlıyı öldürmekle kalmıyor, cesetlerin kellerini de koparıyordu. Bunu gören diğer Kazaklar ise vahşi bir şekilde bağıyordu”. Bu durumu İngiltere kraliçesine yazdıkları bir dilekçe de açık açık dile getirmişlerdi. Dilekçede Rus askerlerinin ellerine düşen çaresiz kadınları, yaşlıları ve çocukları koyun boğazlar gibi kestikleri; kestikleri başları süngüleriyle kekle oynar gibi oynadıkları; uygar ve insanlık dışı anlatılması güç bir zulüm ve baskı uyguladıkları¹⁷⁷ yazılmıştı.

Çerkezlerin nasıl top yekûn imha ve sürgün edildiklerini bir başka askeri anıda şu şekilde kayda geçilmişti: “Savaş son derece amansızsa cereyan

172 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 241.

173 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 241.

174 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, no:2 17 Mart Aralık 1864 Dickson’dan Russel’e bir yazısı’dan Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 35; PRSCET, Belge no: 4.

175 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı...*, s. 248.

176 Alexander Dumas, *Kafkasya Maceraları*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, No.3, 2000, s. 48,67.

177 Bkz.: PRSCET, Belge-3’ün eki.

ediyordu. Biz geri dönülmesi imkânsız bir tarzda ve askerın bastığı her toprak parçasını son ferde kadar Çerkeslerden temizlenerek adım adım ilerliyorduk. Kar erir erimez ve ağaçlar yeşermeden önce yüzlerce köyleri ateşe veriyorduk. Ekinler atlara yediriliyor veya çiğnetiliyordu. Köy nüfusu gafil avlandığı takdirde, derhal asker korumasında en yakın Kazak köyüne götürülüyor ve daha sonra Türkiye'ye sevk ediliyordu. Bizim yaklaşımımız sırasında boşalan kulübelerde çoğu zaman masanın üzerinde içinde kaşığı ile beraber henüz soğumamış lapaya, üstünde iğne takılı tamiri yarım kalmış elbiselere, döşemeye yayılmış bir şekilde bırakılan çeşitli çocuk oyuncaklarına rastlıyordu. Fakat bezen askerlerimizin canavarlığa kadar varan hunharca hareketler de yapılıyordu.”¹⁷⁸Yine, 1 Aralık 1863 The Free Press'te Fransızca olarak yazılmış bir habere göre, gözleri oyulmuş yaşlı bir erkek cesedine şu sözcükler içeren bir yafta iliştilmişti:¹⁷⁹ “Git, temsilcilerinle buluş, Paris'te iyi göz doktoru bulabilirsin”.

“1862-1864 Çerkesya'nın can çektiği yıllardı. Daha fazla direnmek faydasızdı ve Çerkeslerin önlerinde iki seçenek buluyordu: Kuban'ın sol kıyasına yerleşmek ya da Osmanlı'ya gitmek. Çerkesler ikincisini seçtiler.”¹⁸⁰ Zaten Ruslar Çerkeslerin vatanlarından sürülmelerini düzenlemek amacıyla bir komisyon oluşturmuşlardı.

Rusya, göçmenlerin dönebileceğinden korkuyordu. Çünkü dağlılara orada dini duygulara kapılarak Rusya'ya karşı düşman oluyorlardı. Böylece Osmanlı ile Rusya arasında göç resmi bir çerçeve aldı. Çar hükümeti, 1962 tarihinde de Kafkasya'dan göç etme kararı çıkardı.”¹⁸¹ Diğer yandan zaten “Osmanlı misyonerler tarafından göç teşvik ediliyordu.”¹⁸² Özellikle “gücü zayıflayan Osmanlı devleti, Kafkasyalılar ile bu gücünü takviye etmek istiyordu.”¹⁸³

Bu yaşanan olaylardan sonra, Fransa'nın, İngiltere'nin ve onlara boğazına kadar borçlu Osmanlı devletinin Kafkasya siyasetleri ani bir sapmayla Çer-

178 Russkaya Starina, cilt 22, 1878, s.249'dan Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya (1917-1970)*, s. 9.

179 Çerkeslerin Sürgünü, *Kafdağı Yayınları*, no:3, 1993, s.11.

180 Raşad Tuganov, *Rusya ve Avrupa Basınında Çerkez Sürgünü*, s. 49.

181 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 450, Dosya 64, s.26'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı...*, s. 258.

182 V. V. Pokshishevskiy, *Geography of Prerevolutionary Colonization...*, s. 516.

183 Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya...*, s. 19.

keslerin aleyhine döndü. "İstanbul'da Çerkeslerin Kafkasya'dan çıkarılmasına karşı çıkan Çerkes paşalar saf dışı edildiler."¹⁸⁴ "Fransa imparatoru 3. Napolyon 5 Kasım 1863'te Polonya ve Kuzey Kafkasya aleyhinde bir konuşma yaparak Rusya işgaline arka çıktı."¹⁸⁵ "İngiltere ise Rusya'nın işgalini onaylar bir şekilde tarafsızlığını açıkladı."¹⁸⁶

1863 Baharına doğru Kuban ötesi toprakları yerli nüfustan büyük oranda arındırıldı ise de köylüler daha dağlık bölgelere çekilerek mücadeleyi sürdürdüler. Öyle ki, 1864 Mayıs'ında Kafkas Savaşlarının bittiği ilan edilse de 1865'e kadar birçok Çerkes, mücadelesini sürdürdü.¹⁸⁷ Bu yüzden 10 Kasım 1863 tarihinde Kafkasya Ordusu Başkumandanının harbiye vekiline şu mesajı geçmek zorunda kaldı: "*Batı Kafkasların fethi ile ilgili plan açısından şimdi de kıyı şeridini temizlemeliyiz.*"¹⁸⁸ Belge niteliğindeki bu mesaj, Kafkasya'da Ruslar tarafından yürütülen etnik temizleme harekâtının bir süre daha devam edeceğinin belgesidir.

Kafkas-Rus Savaşı'nın son aylarında Rus Ordusu'nun Şapsığ ve Abzekh köylerinin büyük kısmını yaktığını ve halkı yerlerini terk etmeye zorlandığını askeri anılardan öğrenmek mümkündür. "Köyler çoğunlukla kışın ve ilkbaharın başında yok edilmiştir. Çünkü barınaksız kalan halkın koşulları o zaman daha ağır olmuş ve bu, direnişlerini kırmaya yardımcı olmuştu. Sonunda binlerce kadın, çocuk ve yaşlı açlıktan, soğuktan, hastalıktan ölüme mahkum edilmiş, fakat onların ölümü Kafkas-Rus Savaşı'nın sonunu yakalamıştır."¹⁸⁹ O zaman Rus Pşeha Müfrezesi'nde asker olan İ. Drozdov, izlenimlerini anılarında şöyle anlatıyor:

"Yolda gözümüzün önünde arz eden sarsıcı manzara şöyle idi: Oraya buraya dağılmış ve köpekler tarafından parçalanmış, yarı yenmiş çocuk, kadın ve yaşlı cesetleri... Açlıktan ve hastalıktan tükenmiş, zayıflıktan bacaklarını zor kaldıran, bitkinlikten düşen ve aç köpeklere canlı canlı yem olan göç-

184 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 173.

185 *Kafkasya Kültür Dergisi*, 1970 özel sayı, s.76.

186 International Herald Tribune, 7 Temmuz 1864.

187 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu, 1-9, Sıra 8, dosya 2, sayfa 217'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 247.

188 Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, fon 1, sıra 1, dosya 26643'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 251.

189 Murat Paşsu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 108.

menler... Bu ölçülerde ve böyle sefalete insanlık nadiren şahit olmuştur.”¹⁹⁰

Bu şekilde ölüme yenik düşenlerden arta kalanlar hayatta kalmak için çok hızlı bir şekilde yerlerini yurtlarını terk ettiler. Diğer taraftan da Osmanlı Hükümeti “İslam dinine mensup nüfus kazandığını ve bununda Türk ordusu için kazanç olduğunu”¹⁹¹ düşünerek bu göçü özendiriyordu. Beklenen son da gerçekleşmeye başladı. “30 Nisan 1864’te Trabzon’da bulunan bir muhabir ‘Çerkes kabilesi Ubıhların göçü başladı. Geçen hafta 34 gemiyle 18 bin Çerkes geldi... Bu gemilerin büyük bir kısmında gerekenden iki kat fazla yolcu bulunuyordu ve bu yüzden yolculuk sırasında sıkışıklık yüzünden ezilerek 134 kişi öldü... Çerkesler korkunç felaketler yaşıyorlar. 50 bin kadarı gömüldü. 60 bin göçmen açık havada veya şehrin sokaklarında yatıp kalkıyorlar”¹⁹² diye haber geçti.

Kısa bir süre içerisinde “Kafkas sıra dağlarını aşan on binlerce dağlı, bütün mallarını ve mülklerini bırakarak Anapa, Novorossiysk, Tuapse, Soçi ve diğer limanlara birikti. Karadeniz’in Kafkasya kıyısına yüzlerce gemi doldu. Rus ve Osmanlı gemileri aralıksız olarak göçmen taşıdılar. Fakat gemiler yetmedi. Kıyıda aylarca bekleyen gruplar vardı ve halleri çok perişandı. Yiyecekleri olmadığı gibi sokaklarda barınıyorlardı.¹⁹³ “Sahilin gemilere binmek için biraz uygun olan bütün noktalarına birkaç bin aileden oluşan büyük halk kalabalıkları yığıldı... Kıyıya gelen her göçmen grubunu sıkı bir incelemeden sonra üç gruba ayırdılar. Hali vakti olanlar kendi hesabına gönderiliyordu. Diğerlerine kendi paralarına ilave olarak para veriliyordu. Yoksullar ise hazine hesabına taşınıyordu. Bir ailenin durumunu belirlemek için ise genellikle yanlarında bulunan mal varlığına bakılıyordu.”¹⁹⁴ “Sahilde bindikleri gemilerin bir kısmı o kadar çok kişi aldı ki, battı; örneğin 2 bin yolcu ile yola çıkan Spinks gemisi batınca 200 kişi kurtulabildi.”¹⁹⁵

Samsun ve Trabzon ana çıkış limanlarıydı, bu limanlara gelenler hastalı-

190 Kavkazski Sbornik, Kafkas Külliyyatı, Tiflis 1887, cilt:2, s. 456’dan Murat Paşşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 132.

191 PRSCET, Belge no: 10.

192 Ruski İnvaid, 26 Mayıs 1864, no:117, s.14 ve 23 Eylül 1864 n.10, s.5’dan Murat Paşşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, ss. 56-57.

193 Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, fon 12, Sıra 6, Dosya 282, s.5’dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 251.

194 Ruski İnvaid, 30 Eylül 1864, No: 206, ss.1-2’dan Murat Paşşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 65.

195 Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”..., s. 13.

ğa tutuldu; yine İngiliz Raporlarına göre her limanda 200-250-300 kişi her gün ölüyordu.”¹⁹⁶ “28 Nisan 1864’te bölgede bulunan *Times* muhabiri ‘bu talihsizlerden 27 bini son derece kötü durumda Trabzon’a geldiler’ diye haber geçti. “Yine başka bir haberde ‘gemiyle gelen 600 Çerkes’den üç veya dört günlük yolculuktan sonra 370’i karaya ulaşabildi. Fırtınalı havada Karadeniz’de yolculuğun bütün sıkıntılarına katlanan çocuklu kadınların en temel ihtiyaç maddeleri bile yoktu; bebeklerini elbiselerinden kopardıkları parçalarla sarıyorlardı. Güverteler ölümler ve can çekişenlerle dolu. İşte Karadeniz sularında şimdi her gün yaşanan manzara bu”¹⁹⁷ diye yazdı.

Açlık, soğuk ve salgınlardan binlerce insan ölüyor ve adeta bir can pazarı yaşanıyor. O döneme tanık olan ve Çar yönetiminin askeri sömürgeci işgaline hak veren A. P. Berje bile şöyle yazdı: “17 bin dağlunun toplandığı Novorossiysk koyunda gördüklerimi unutmuyacağım. Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, ateist olsun onların durumlarını görenler mutlaka çöker ve perişan olurdu. Ruslar, Çerkeslere hayvanlara bile yapılmayacak şeyler yaptılar. Şu gördüğüm olayları kağıda gözyaşım damlamadan nasıl yazacağım? Kışın soğunda, kar, yağmur altında, evsiz, yiyeceksiz ve elbisesiz bu insanları tifo ve çiçek hastalığı da durumlarını iyice kötüleştiriyordu. Anasız kalmış bebekler ağlıyor, aç bebekler ölmüş annelerinin göğüslerinden anne sütü arıyorlardı; genç bir Çerkes kadını paçavralar içinde, açık havada, ıslak toprağın üzerinde iki yavrusu ile birlikte uzanmış, biri ölüm öncesi çırpınışlarla yaşamla mücadele veriyor, diğeri ise soğuktan kaskatı kesilmiş annenin göğsünden açlığını gidermeye çalıyor. Binlerce insan göz önünde ölüp tükeniyordu ve böyle manzaralara sık sık rastlanıyordu.”¹⁹⁸ Yine o dönem olaylara bizzat katılanların anlattıklarına bakılırsa göçmenlerin on binlercesi yolda açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmüşlerdi. “Trabzon’daki Rusya elçi yardımcısı Moşnin, 28 Aralık 1863’te Kafkasya Hattı Karargahı Komutanı Kartsev’e günde 40-60 kişinin öldüğünü, sadece Samsun’da 60 bin Çerkes’in gömüldüğünü yazmaktadır.”¹⁹⁹

196 Cahit Tütüm, 1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler, Kafdağı, sayı 33-36 (Ekim 1989-Ocak 1990) s. 83; Kemal Karpat, 21 Mayıs Sürgünü, s. 13.

197 Moskovskiye Vedomoti, 5 Mayıs 1864, no.99, s.3’dan Murat Papşu, Vatanından Uzaklara Çerkezler, s. 52.

198 “Viseteniye Gortsev s Kavkaz (Dağların Kafkasya’dan Sürgünü) Russkaya Starina Dergisi, St. Petersburg Şubat 1881, cilt 33, no 22, sayfa 362-363 Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü, s. 32, Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, s. 251, Murat Papşu, Vatanından Uzaklara Çerkezler, s. 75’dan Avledin Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, s. 147.

199 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı..., s. 31.

Trabzon'daki Rusya Konsolosu Moşni ise şöyle yazdı: “Sürgünden beri 1864’ün 10 Haziran tarihine kadar Trabzon ve Havalisinden 247 göçmen geçmiştir. Yaklaşık üç sene içinde ölü sayısı 19 bin olmuştur. Bölgede 63.190 göçmen kalmıştır. Tifo ve çiçek yüzünden çocuk ölümü fazladır.”²⁰⁰ “Samsun ve Sinop gibi diğer limanlarda karaya çıkmış olanlar da yüksek oranda ölüm yazgısını paylaştılar. Göçün en yoğun olduğu zamanlarda Samsun’da günde 50 sığınmacı ölmekte idi.”²⁰¹ “Osmanlı belgelerin göre ise, bu ölümlerin büyük çoğunluğu 0-30 yaş arasındaki çocuk ve gençlerden oluşmakta idi.”²⁰² “Bir başka kaynağın tahminine göre yarım milyon kişinin beşte biri aşırı yüklenme ve tifüs sonucu teknelerde ölmüştü.”²⁰³ O yüzden bu teknelere o dönemde ‘yüzen mezarlar’ adı verilmişti. Öylesine korkunç dramlar yaşanmakta idi ki, bugün ancak sinemalarda izleyebileceğimiz olaylar yaşandı. Örneğin, “ölü çocuğu günlerce saklayıp ninnilerle uyutur gibi yapan, ama kokan çocuk kucağından sökülüp denize atılınca, bir an bile düşünmeden kendini onun ardından azgın dalgalara fırlatan Kafkasyalı anne.”²⁰⁴ Bunun gibi nice örnekler anlatılır. Bu yüzden “o yolculukta sağ kurtulup yüz yaşına kadar Anadolu’nun bir dağ köyünde yaşayan bir Çerkes ninenin yaşamı boyunca bir kez bile olsun balık yemediği”²⁰⁵ söylenmektedir.

Rusya içinde onlara düşman olanların sayısında bir azalma olacağı endişesiyle İngiltere ve Fransa göçü durdurmak istedi, fakat etkili olamadı. 1864 Nisan’ında Çerkeslerin toplu göçü ile ilgili olarak Osmanlı ve Rusya arasında yapılan görüşme neticesinde Osmanlı, İmparatorluk topraklarında Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa oranla arttırma kaygısıyla bu Müslüman-Çerkes göçünü benimsedi fakat; “Osmanlı makamlarının Çerkes göçmenleri topraklarının en zayıf ve kritik bölgelerine yerleştirerek gelecek savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun nöbet erleri gibi kullanacağı”²⁰⁶ endişesiyle Ruslar, Osmanlı makamlarının göçmenleri Kafkasya sınırın-

200 Rusya Dış siyaset arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, sayı 8, dosya 19, s.127’den Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 269.

201 Justin Mc.Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, s.39’dan. Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 21 Aralık 1863 Stevens’dan Russel’e bir yazısı. PRSCET, Belge no: 15.

202 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, s. 181.

203 Marc Pinson, *Ottoman Colonization of the Circassians...*, s. 82.

204 Çetin Öner, *Şu Bizim Çerkesler...*, s. 71.

205 Çetin Öner, *Şu Bizim Çerkesler...*, s. 72.

206 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Dosya 19, sayfa 26’den Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 269.

dan uzak olmak şartıyla imparatorluğun her yerine iskan edebilecekleri belirtti. “Osmanlı Hükümeti ise, Çerkeslerin yerleştirilmesiyle Rumeli ve Anadolu’da Müslüman nüfusu arttıracağını ve ordu için nitelikli savaş gücü sağlayacağını düşünüyordu”²⁰⁷ ki, daha sonraları Balkanlardaki Çerkesler tekrar yerlerinde edildiler.

“1864 yılı Mayıs ayının 20’sine gelindiğinde Çarlığın 4 ayrı ordusu Ubih bölgesinin Soçi yakınlarındaki kıyıda 50-60 km içeride, Mzımta nehrinin sağ kıyısında bulunan Kbaada Vadisi’nde buluştular. Bir gün sonra 21 Mayıs 1864’te bu dört ordu birleşerek Kafkasya’yı boşaltmanın şenliğini yaptılar, savaşın sonunun ilan edip Çarlık döneminin zaferi olarak andılar. Fakat aynı tarih bugün Çerkeslerin sürgünün yıldönümü olarak andıkları tarihtir.”²⁰⁸ “27 Temmuz 1864’te de Kafkasya Genel Valisi Mihail, 1567 yılında Çar VI. Ivan’ın başlatmış olduğu Kafkas-Rus Savaşlarının bittiğini belirten belgeyi imzaladı.”²⁰⁹ Yine de “Rus birlikleri halkı yaşadıkları topraklardan sürmek için dağlara hareket düzenlediler. Coğrafik koşullardan yararlanan halk ne Laba’ya (*Rusya içler, c.a.*) ne de Türkiye’ye göç etmek istemeyerek şiddetle direndiler. Bunun üzerine köyler, ekinler ve yiyecek stokları yok edildi.”²¹⁰ Yani, Ruslar, “Çerkezler için kendi köylerinde yaşam sürdürmeyi olanaksız kılacak bir saldırı ve zulüm dizisine başvurdular. Bu göçe zorlamanın klasik yöntemi idi: Evleri, tarlaları yak, yık, kaçmaktan veya aç kalıp ölmekten başka seçenek bırakma.”²¹¹ O zamanlar Rus Ordusunda asker olan K. Geys bu uygulamanın askeri bir strateji olduğunu anılarında şu şekilde dile getirmektedir:

Kont Lev Tolstoy ise bu tür olayları şöyle tarif ediyordu: “Köylere gece karanlığında dalıvermek adet edinilmişti; böylece, tam baskına uğramış olan kadınlar ve çocuklar kaçacak zaman bulamıyordu ve gece karanlığının örtüsü altında Rus askerlerin, ikişer, üçer evlere girmesini izleyen dehşet sahneleri öylesineydi ki bunları hiçbir görevli raporlarına almaya cesaret edemezdi.”²¹²

207 Kemal Karpat, *The Eviction of the Circassian from Caucasus and the Balkans, and Their Settlement in Syria*, The Third International Conference on the History of Bilad Al Sham’da sunulan bir bildiri: Nisan 1980, Amman: The University of Jordan, ss.5; 19-24

208 Anzor Kuşabiyev, “21 Mayıs Sürgünü”, s. 16; Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, ss. 11, 92.

209 Tuğan Kumukov, *Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü*, s. 29.

210 Thamokov, 1990’dan Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 110.

211 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 10 Ekim 1863 Stevens’dan Russel’e bir yazısı; belge 881-1259 12 Nisan 1864 Bulwer’dan Russel’e bir yazı’dan Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 35.

212 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 34.

Savaşın resmen bittiği ilan edilmesine rağmen Kafkasya'da etnik temizlik hareketi devam etti ve adeta can pazarına dönüşen toplu sürgünler gerçekleşti. Bu ölüm kalım savaşında Çerkesler, artık Rusların yanı sıra göçün ağır şartlarına, açlığa, hastalığa, soygun ve talana karşı da savaş vermek zorunda kaldılar. Örneğin, 17 Ekim 1864'te Larnaka'dan (Kıbrıs) geçilen bir haberde sürgün mağdurlarının halleri şu şekilde tarif ediliyordu: "*Halleri perişandı. Küçük üç gemi halinde 2718 kişiden sadece 1344'ü karaya çıktı; diğerleri ya ölmüş ya da ölüm döşeğinde gemilerde kalmışlardı. Hemen hemen hepsinin ölüm nedeni açlıktı. Hepsinin ayaklarında yaralar vardı; yaklaşık üç gündür hiç su içmemişlerdi. Yolcuların her gün 40 ile 50'si ölmüştü. Bu, karaya çıktıklarının dördüncü gününe kadar devam etti.*"²¹³ Yine "Çerkes mültecilerle tıka basa dolu bir buharlı gemi ise Larnaka'ya yaklaştırılmamıştı. Yüzen bir tabut gibi gözden yitip gitmişti Akdeniz'de. O gemideki 2100 Çerkes'in akıbetinin ne olduğu ise bugüne kadar öğrenilememiştir."²¹⁴ Larnaka Limanı'na yaklaştırılmayan Timova adlı gemi ise yolu değiştirilerek Antalya Limanı'na yönlendirilmişti."²¹⁵ Yani farklı doğal koşullar ve açlık ve hastalıklar yüzünden Çerkes göçmenler büyük zayıat verdiler. "Varna'ya gemiyle götürülen 940 kişiden 46'sı yolda vefat etmesi,"²¹⁶ Kıbrıs Adasında Larnaka limanına varan üç küçük gemide 2100 kadar Çerkes'ten en az üç yüz kişi 32 günlük yol süresince yaşamını yitirmesi örneklerden sadece bir ikisidir. Hatta Larnaka yetkilileri ve Fransız Konsolosu, hasta göçmenleri bulaşma korkusuyla kıyıya almak istemedi. Manzara gerçekten akıl almaz derecede vahimdi."²¹⁷

İşte bütün bu yaşanan olaylar neticesinde Kafkasya, Kafkasya'nın gerçek sahipleri olan Çerkeslerden arındırılmıştır. Örneğin, "1864 yılından önce 1835'de Abhaz-Abazin (Abaza) nüfusu 128 bin 800 kişi olduğu"²¹⁸, "1857'de 144 bin 546 kişi olduğu söyleniyordu. Bunların 80 ile 94 bin arası nüfus

213 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 5 Aralık 1864 Dickson'un Stuart'a bir yazısının'dan Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 41; Russki İnvaid'in haftalık eki; St Petersburg, 9 Kasım 1864, No: 40, s.1-2'dan Murat Papşu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, s. 71.

214 Baturay Özbek, *Çerkez Tarihi...*, s. 157; Çetin Öner, *Şu Bizim Çerkesler...*, s. 70.

215 Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, İstanbul'daki İngiltere Elçisi Layard ve Dışişleri Bakanı Salisbury arasında 523 ve 881 numaralı yazışmaları, cilt 2, s.387 ve 536; Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 139.

216 Russkaya Starina Dergisi, St. Petersburg 1882, cilt 33, s.535'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 270.

217 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 270.

218 Feodro Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları...*, s. 95.

güneydeki Abhazya'da yaşıyorken geri kalanları Kuzey Kafkasya'nın daha dağlık bölgelerinde yaşıyordu. Oysa, 1866 yılına gelindiğinde toplam nüfustan geriye kalan 79 bin 190 kişi olmuştur."²¹⁹ Yani, Kafkas-Rus savaşları neticesinde bu grubun % 50'si Kafkasya'da etnik temizliğe maruz kalmıştır. Büyük Çerkes sürgününden üç yıl sonra dahi Abhazya'daki Abazalar rahat bırakılmadı. "Rus askerleri Abaza köylerine geldi evleri yıktı, sürüleri, hayvanları ve öteki malları gasp edip götürdüler, Abazaların elinde ölmeyecek kadar bir şeyleri kaldı."²²⁰

"Aynı şekilde 1864 sürgününden önceki dönemlerde Adıgelerin nüfusu 1 milyondan fazla idi. Ama 1864 sürgününden sonra toplam 50 binden az kaldılar."²²¹ Bu nüfusun 418 bini sadece 1863-1864 yılları arasında yerlerinden edildiler."²²² "1858-1864 yılları arasında sadece Kuzeybatı Kafkasya'dan 398.955 kişi Osmanlı topraklarına göç ettirilmiştir. Bir tek yıl içerisinde, 1864'te 342.748 Adige yerlerinden olmuştur. 1865'te ise 106.795 Adige sürülmüştür."²²³

Rus Göç Komisyonunun raporlarına göre, Karadeniz'in doğusundaki limanlarda 1858'den 1865'e kadar 493.193 kişi gönderilmişti. Fakat 10 binlerce kişi hiçbir kayda girmeden göç etmişti... Kuban Oblastı'nda 1 milyon yerli nüfustan geriye 1867'de 90 bin kişi kaldı... Bunlardan yalnızca 418.292 kişi 1863 sonbaharı ve 1864 yılı boyunca sürgün edilmişlerdi."²²⁴ Total olarak, "Çerkeslerin %10'luk bir kısmı hariç tamamı yerlerinden yurtlarından sürüldüler."²²⁵

"Dzidzaria'ya göre göç hareketinin artmasının asıl nedeni Çarlığın, Kafkasya'da hâkimiyetini tipik askeri-feodal yönetimlerle güçlendirme çabasıdır... Öyle ki, zor koşullar karşısında her şeyi göze alıp anavatanla-

219 Yura G. Argun, *Abhazya'da Yaşam ve Kültür...*, s. 19.

220 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, No:13, 16 Mayıs 1867 Trabzon, Palgrave'den Stanley'e bir yazısından Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 36.

221 Anzor Kuşhabiyev, 21 Mayıs Sürgünü, *Nart Dergisi*, sayı 21, Mayıs-Haziran 2004, s.16.

222 Cevdet Hapı, Kafkasya-III (Tarihsel Nüfus ve Koloni Dönemi), Kafdağı, Sayı.31-32, 1987, s. 11.

223 Merkezi Devlet Arşivi, fon VUA, Dosya 6696, sayfa 270-271'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı*, s. 255.

224 Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı...*, ss. 31, 29.

225 Avledin Dumanış, *Çerkes Kültürü Üzerine...*, s. 146.

rı Çerkeskaya'ya dönmek için İstanbul'daki Rus konsolosluğuna başvuran göçmenlere verilen cevap "*Dağlıların geri dönüşü söz konusu bile olamaz*"²²⁶ şeklinde oldu. Eğer "bu yasağa rağmen Kafkasya'ya dönüş yapan olursa müebbet olarak Rusya'nın iç kısımlarına sürülmeleri"²²⁷ emredildi.

Bu denli yoğun göç karşısında Osmanlı Devleti, gerek mali gerek ise organizasyon açısından hazırlıklı değildi. Hatta göçün büyüklüğü Rus ve Osmanlı yetkililerinin beklediğinden fazla oldu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlara ilave olarak yeni sıkıntıları beraberinde getirir de göç akını; devletin göçleri kontrol altına alarak uygunsuzlukları önlemeye çalıştığı görülmekle birlikte, insanlığa, devletin şanına ve halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşer düşüncesiyle de kesin bir şekilde yasaklama yoluna gidilmemiştir. Çünkü böyle davranmak, insanlığa, devletin şanına ve halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşerdi.²²⁸ Diğer yandan "bu göçlerin getirdiği iskân sorununu çözmek için ne yeterli finans ne de yönetim örgütünde uzman insan gücü vardı; bu nedenle kendi yörelerine gönderilen Çerkeslerin derdine derman olma işi yerel birimlere havale edildi."²²⁹ Sonunda "İstanbul'a daha fazla göçmen gönderilmesi yasaklandı ve onların Anadolu'da tutulmasına karar verildi. Trabzon ve çevresinde 247.000'e yakın insan yerleştirildi. Bunların 19 bini öldü. Samsun ve çevresine 100 bin kişi yerleştirildi. Ölüm oranı yaklaşık günde 20 kişi idi. Tifüs salgını insanları kırıyordu."²³⁰ Bu yüzden "İstanbul'a sokulmayıp Akdeniz'e doğru pas geçirilen iki gemiden bir Antalya Limanı'na demirleyip boşaltılırken, ikincisine izin verilmemiş ve tıka basa Çerkes sürgünlerinin dolu olduğu bu geminin akıbeti de kesinlik kazanamamıştır."²³¹

Çerkesler Trabzon'a gelirken, "kendileri ile birlikte tifüsü de getirmişlerdi; koşullar bir aralık öylesine kötüleşti ki bütün halk kentten kaçtı."²³² Kor-

226 Aslan Peneşu, Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması, s. 38; Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Sayı 8, dosya 19, Sayfa 188'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 276.

227 Osetya Cumhuriyeti Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi, Fon 12, Sayı 5, Dosya 20, Sayfa 27'dan Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı...*, s. 277.

228 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler...*, s. 106.

229 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 43.

230 V. V. Pokshishevskiy, *Geography of Prerevolutionary Colonization...*, s. 516.

231 Çetin Öner, *Şu Bizim Çerkesler...*, s. 71.

232 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 195-812, No:9, 15 Nisan 1864 Stevens'dan Bulwer'a bir

kudan fırıncılar bile fırınlarını kapatıp kenti terk ettiler.²³³ Osmanlı Hükümeti, salgınların yayılmaması için özel kamplar kurarak göçmenleri burada tuttular. “Trabzon’daki Akçakale kampı böyle bir ölüm kampı idi. Buradaki mağdurlar fazla ekmek alabilmek için bazen cenazeleri saklıyorlardı. Çünkü kişi başına ekmek veriliyordu. Sarıdere, Sinop, Samsun ve Giresun kamplarında da durum vahim ve feci idi.”²³⁴

Kafkaslı göçmenlerin içine düştüğü bu zor durumlar bir sektörün yeniden canlanmasını da sağladı: “Osmanlı devleti köle ve cariye ticaretine hiçbir şekilde müdahale etmediği”²³⁵ gibi “Büyük Çerkes Sürgünü’nün başladığı 1860’lı yıllarda Trabzon ve Samsun’da Osmanlı Hükümetince geçici köle pazarları dahi kuruldu.”²³⁶ “İstanbul, Kahire ve hatta Tahran’a bile köle satılıyordu. Arzın yükselmesini sağlayan mağdur göçmenlerden ucuz fiyata, bazen sadece ekmek fiyatına köle alan yüzlerce fırsatçı ve köşe dönücü tüccar büyük karlar sağladı. Tahmini rakamlara göre sadece 1863-1864 arasında 10 binden fazla köle satılmıştı.”²³⁷ Hatta “30 Ocak 1867’de Baş vezirin, Padişaha gönderdiği bir yazıda²³⁸ ve 31 Mart 1867 ‘Arz Tezkeresi’nde²³⁹ bu sayının 150 bine ulaştığı anlaşılmaktadır”. Zaten kısa bir süre sonra “Çerkes kadınları ve çocuklarının satılması yasaklandı ve satışta bulunanlar akrabalarına iade edildi.”²⁴⁰

Çar Hükümeti, ancak 1864 Aralık ayında Kafkasya’da mutlak egemenliğini kurduğuna, yeterince etnik temizlik yaptığına emin olunca topluca göçlerin durdurulabileceğine karar verdi. Fakat, Büyük Çerkes Sürgününden sonra da bütün ağırlığı ile Çerkesleri etkilemesini sürdürmüştür. Örneğin,

yazısından Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 42.

233 PRSCET, Belge no:15, 19 Mayıs 1864.

234 Rusya Dış Siyaset Arşivi, Baş Arşiv Fonu 1-9, Sayı 8, dosya 19, Sayfa 105’den Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı*, s. 270; Theophil Lapinski, *Çerkeslerin Kafkasya’dan Göçü (1874)*, çev. İbrahim Dışsoy, *Kafdağı Dergisi*, sayı 43-46, Ağustos 1990-Ocak 1991, ss. 22-25.

235 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 196.

236 *Tarih ve Toplum Dergisi*, 1984: s.57, 62.

237 *Oteçestvennyje Zapiski Dergisi*, 1874, Sayı 2-3, ss.351-352’den Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, *Çerkez Soykırımı...*, s. 271.

238 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 59.

239 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 197.

240 Nikolayevski Vestnik 21 Haziran 1865, No:46, s. 193-194’dan Murat Papsu, *Vatanından Uzaklara Çerkesler...*, s. 77 içinde.

“1865’te Türkiye’ye 22 binden fazla Çeçen göçe zorlandı. Vsemirniy Puteçstvennik gazetesi, 1871’de şunları yazıyordu: ‘Bir yıl içinde göçmenlerin üçte ikisi öldü... Batum yakınlarında yerleşen 22 bin göçmenden sadece 7 bin kişi kaldı. Samsun civarında yerleşen 30 bin kişiden 1800 kişi kaldı. Hatta Çarlığın propagandacılarından Y. Drozdev dahi ‘Bu ölçüde sefaleti insanlık zor görür’ diyordu.”²⁴¹

Sonuç

Yüzyıllarca özgür yaşamış olan Çerkesler, Kafkas-Rus Savaşları sürecinde Rusların yayılmacı, zalim politikalarına karşı ulusal kurtuluş hareketi vermiş ve yenilmişlerdir. Çerkesler yalnızca savaşı değil, yerlerini ve yurtlarını da kaybetmişlerdir. Bu yüzden büyük çoğunluğu Türkiye’de olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşamak zorunda bırakılan Çerkesler, bu süreç içerisinde her türlü milli kültürel değerlerini yitirerek, bir millet olarak tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile de karşı karşıyadırlar. İçinde buldukları bu durumun en önemli sebebi, işte bu yayılmacı Rus politikasıdır ve özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren şiddetlenen savaşlardır. Bu savaşlar sadece bir işgal hareketi olarak kalmadı, fakat gelişen süreç içinde bütün Kafkas halklarını toptan yok etme veya onların yaşam kaynaklarını kurutarak Çerkesleri ülkelerinden ayrılmaya zorlamak şeklini de aldı.²⁴² Ayrıca “göçler, sadece askeri yenilginin sonucunda hemen düşünülmüş tedbirler değildi.”²⁴³ Çarlık Hükümetinin, önceden planlayıp uyguladığı holocaust/etnik temizleme hareketinin bir sonucudur. Bu süreçten farklı Kafkas halkları, farklı şekilde etkilenmişlerdir. Örneğin, sürgünler “Kuzeydoğu Kafkasya’yı fazla etkilemedi. Çünkü toplam nüfuslarına göre Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar’dan yer değiştirenler çok azdı. Halbuki, Çerkes ve Abazalar için sürgünler yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bunlar nüfuslarının yaklaşık beşte dördünü kaybetmişler ve Kafkasya’da kalanlar dahi ovaya indirilmişlerdir.”²⁴⁴

Kayıt altında olan sürgün veya göçe zorlanmış Çerkeslerin miktarı hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Çünkü birçok nüfus hareketi

241 Tuğan Kumikov, *Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü...*, ss. 23, 32.

242 Sedat Öden, *Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası...*, s. 7; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 77; Aslan Peneşu, *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya’da Yayılması; Tıghugen Qumuqu, Yistanbık’e Kafkas Savaşları’nın Sonucudur*, s. 16.

243 Rahmi Tuna, *Çerkeslerin Kafkasya’dan Göçü...*, s. 127.

244 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 175.

kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölümlülük oranı da tespit edilememiştir. “Sayısı 10’dan fazla çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmaması ve bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması; yüksek oranlara varan ölümün kesin olarak bilinmemesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması, kesin olan rakamların ise kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü ‘Büyük Çerkes Sürgünü’nde Kuzey Kafkasya’dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren tam güvenilir istatistikler yoktur.”²⁴⁵ Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı vermektedir. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir. Kafkasya’da ne kadar nüfusun yerlerinde edildiği konusunda oldukça farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Rus verilerini dikkate alan veriler bu sayının 500 bin ile 1 milyon arasında olduğunu belirtirken, Türkiye kaynaklı çalışmalarda 1 ile 2 milyon civarında olduğu iddia edilmektedir. Örneğin, Habiçoğlu²⁴⁶ ve Polatkan²⁴⁷ için bu rakam 1,5 milyon civarındadır. Polatkan’a göre, Büyük Sürgün sürecinde yerlerinden edilen Çerkeslerin 200 ile 400 bini Balkanlara, 1 milyonu Anadolu’ya, 25 bini Suriye ve Ürdün’e ve 10 bin kadarı ise Kıbrıs’a yerleştirilmişlerdir. Yine, Rus kaynaklarını referans gösteren Avagyan’a²⁴⁸ göre ise bu rakam 398 bin kişi ile sınırlı idi. Aynı belgelere dayanan “C. Havadis (8 R 1278/ Ağustos 1861) 1855’ten 1861’e kadar 350 bin göçmenin Osmanlı topraklarına geldiğini yazarken, Sadrazam Ali Paşa 1864’te padişaha verdiği raporda 1855-1864 arası dönemde 311.333 kişi olduğunu belirtiyordu.”²⁴⁹ Fakat 1861’den sonra da çok yoğun bir şekilde Kafkasya’dan ayrılmalar/sürülmeler olmuştur. Bu döneme ait sürgün ancak 1865’te tamamlanabilmiştir. Yine McCarthy’e²⁵⁰ göre 1856-1864 arası tarihi topraklarından çıkartılan Çerkes sayısı takriben 1.200.000 kişidir. Bunlardan 400 bin kişi yollarda yaşamını yitirmiş ve 800 kişi de yerleşim yerlerine ulaşabilmiştir. Avagyan’ın²⁵¹ kendisine göre 1857-1866 arasında 1 ile 1,5 milyon arasında nüfus Osmanlı İmparatorluğuna yerleştirilmiştir. Berzeg’e

245 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 157.

246 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 13.

247 Salih Polatkan, “Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Yapılan Göçler”, *Kuzey Kafkasya Dergisi*, sayı 66-67, Mart-Nisan-Mayıs 1987, s. 8.

248 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist...*, s. 54.

249 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler...*, s. 72.

250 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 38; “Çerkeslerin Yaşadığı Gerçek Anlamda Bir Sürgündür” (Röportaj), *Nart Dergisi*, Sayı.43, Mayıs-Haziran 2005, s. 13.

251 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist...*, s. 60.

göre,²⁵² 1857-1876 yılları arasında 1.400.000; Akarlı'ya göre,²⁵³ 1860-1878 arası 400.000; Karpat'a göre,²⁵⁴ 1859-1879 arası 2 milyon; Kafkasya Genel Valisi'ne göre²⁵⁵ 858-1864 arası 398.000; Ali Meram Kemal'e göre,²⁵⁶ 1 milyon ve bu nüfusun 300 bini Balkanlara gerçekleştirilmiştir); Dündar'a göre²⁵⁷ 1859-1979 arası 2 milyon; Erkan'a göre²⁵⁸ 1860-1876 arası 700.000; Bice'e göre,²⁵⁹ 1859-1879 arası 2 milyon; Journal de Costantinople'nın²⁶⁰ 11 Ocak 1865 tarihli haberine göre, 520.000; Bianconi'e göre,²⁶¹ 1876 tarihi itibarıyla 600.000; Fadeyev'in²⁶² 1864 tarihi itibarıyla 1 milyon; D. E. Eremev²⁶³ 1875 tarihi itibarıyla 1.800.000; genel olarak Aydemir'e göre,²⁶⁴ 1,5 milyon (300 bini Balkanlara); İpek'e göre,²⁶⁵ 1.508.000 (yine 300 bini Balkanlara); Tuna'ya göre,²⁶⁶ 800 bin; R. G. Landa'a göre,²⁶⁷ 1-3 milyon arası; Kafli'ya göre,²⁶⁸ 1.616.000; İstanbul'da ilk defa Çerkesce basılan Guaze²⁶⁹ dergisine göre, 1.760.000 kişi Kafkasya'dan sürülmüştür. 1864 tarihi itibarıyla yine bu sürgünlerden F. Ph. Kanitz' a göre²⁷⁰ 250.000'i ve Pinson'a göre,²⁷¹ 420.000'i Balkanlara doğru gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere, bu sürgün mağdurla-

252 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 160.

253 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 1914...*, s. 56.

254 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 1914...*, s. 69.

255 Gürcistan Merkezi Devlet Arşivi, fon 416, op. 3d. 146, s.6'dan Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkezler*, s. 54.

256 *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1995: 460.

257 Fuad Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası:1913-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 56.

258 Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908)...*, s. 10.

259 Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler...*, s. 52.

260 Marc Pinson, *Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66...*, s. 76.

261 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830 1914...*, s. 68.

262 *Birleşik Kafkasya dergisi*, İstanbul 1964, no: 1, s.12.

263 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist...*, s. 55.

264 İzzet Aydemir, *Göç: Kuzey Kafkasyalıların...*, s. 109, 137.

265 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri...*, s. 4.

266 Rahmi Tuna, *Çerkezlerin Kafkasya'dan Göçü...*, s. 137.

267 Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist...*, s. 56.

268 Kadircan Kafli, *Türkiye'ye Göçler*, İstanbul: Çetüt Matbaacılık, 1966, s. 30.

269 *Guaze*, 10 Nisan 1911 İstanbul, sayı:2, s.2.

270 Nihat Berzeg, *Çerkez Sürgünü: Gerçek...*, s. 158.

271 Marc Pinson, *Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus...*, s. 75.

rı kısa bir süre sonra bu yerlerinden de sürülerek, Anadolu'ya, Suriye ve Ürdün'e yerleştirilmişlerdir.

Sürgün edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen farklı rakamlara rağmen şurası açıktır ki, gerçekler belgelenen rakamların çok üstündedir: "Tüm Kuzey Kafkasya'da kalan ve yer değiştirmeyen bütün Çerkeslerin sayısı 150 ile 200 bin dolayındadır."²⁷² 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adıgelerin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizleme harekâtının ne kadar nüfusa mal olduğu anlaşılacaktır. Özellikle "Miladi 1864 ve daha sonraki tarihlerde Kafkas-Rus Savaşları neticesinde Kafkasya'dan 2 milyon 200 bin kişi yerlerinden edilmiştir; fakat bunların 1 milyonu savaş esnasında, göç esnasında uğradıkları şiddet karşısında hayatını kaybetmiştir."²⁷³

Sonuçları ve süreç itibarıyla bakıldığında Kafkas-Rus Savaşları, zalimce, gayri insani koşullarda gerçekleşmiştir. Yaşanan süreç ve sonuçların kendisi ise, çağın değerleri ile söylenecek olursa 'İnsan Hakları'na aykırıdır ve bir soykırımdır. Çünkü "Çerkesler, Rusların önünden kaçmış halk değildir. Tarihte örneği olmayan vatan savunması vermiştir ve kaybettiği için de ülkelerinden zorla çıkartılmış bir halktır. Yaşanılan olayları izah etmeye, göç bir kenara sürgün kavramı -sürgün kavramı zayıf kalır- ancak soykırım, katliam bu olayın karşılığı olabilir"²⁷⁴. Kaldı ki, "Resmi Rus tarihinde, "Dağlıların Göçü" olarak tanımlanan, 19. yüzyılın bu büyük nüfus hareketinin bir sürgün olduğu artık kabul ediliyor"²⁷⁵ olmasına ve "tarihin en önemli sürgünleri arasında olmasına rağmen, Kafkasya halklarının uğradığı bu dramatik facialar ne yazık ki uluslararası dikkate değer ilgi görmemiştir."²⁷⁶ Fakat "sürgün, Çerkeslerin tarihi gelişiminde olumsuz rol oynadı. Sosyoekonomik, politik, ve kültürel gelişmelerini, Kafkasya sınırları içinde onlarca yıl geri bıraktı. Rus Çarının politikası sonucunda Çerkes halkı darmadağın oldu. Şimdi ortada sürgün öyküsünden başka bir sorun daha var: Çerkeslerin Çarlığın uyguladığı soykırım sonucunda yitirdiği büyük, telafî edilemez maddi, kültürel, insani ve toprak kayıplarını kim nasıl tazmin edecek?"²⁷⁷

"Bugünkü Rusya için değilse de Çarlık dönemindeki Rusya'nın, yani Rus

272 A. Jaimoukha, *The Circassians*, Surrey: Curzon Press, 2001, s. 69.

273 Bkz.: Karpat, *The Status of the Muslim Under European Rule...*

274 Kemal Karpat, "21 Mayıs Sürgünü", *Nart Dergisi*, Sayı.21, Mayıs-Haziran, 2004, s. 14

275 Murat Papuş, *Vatanından Uzaklara Çerkesler...*, s. 13.

276 Süleyman Erkan, *Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım...*, s. 10.

277 Tuğan Kumikov, *Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü...*, ss. 32, 33.

: Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü

Çarlığı'nın katliam/soykırım bir yana Çerkesleri sürgün ettiğine dair bir karar almış/aldırılmış bile değil."²⁷⁸

Kaynakça

Abrec, Almir. "Size Bir Ay Süre Tanıyorum", çev. Cevdet Hapı, *Kafdağı Dergisi*, sayı 43-46, Ağustos 1990-Ocak 1991.

Argun, Yura G. *Abhazy'da Yaşam ve Kültür*, çev. H. Ersoy-Y. Karadaş. İstanbul: Nart Yayınları, 1990.

Avagyan, Arsen. *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*. Ludmillan Denisenko, der. Yasemin Gedik. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Aydemir, İzzet. *Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*. Ankara: Gelişim Matbaacılık, 1988.

Bağ, Yaşara. *Çerkeslerin Dramı: İşgal, Sürgün ve Göç, Çerkes Sürgünü*. Ankara: Kafder Yayınları, 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İrade Tasnifi-Dahiliye. No: 658379, 8 Mayıs 1882.

Baytugan, Barasbi. Kuzey Kafkasya (1917-1970), Orhan Boğbay (der.). Samsun: Yedi Yıldız Yayınları, 1998.

Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.

Berzeg, Nihat. *Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*. Ankara: Takav Matbaacılık, 1996.

Bice, Hayati. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No-65. 1991.

Birleşik Kafkasya Dergisi. no.1 , İstanbul: 1964.

Broxup, Marie. *Caucasian Muridism in Soviet Historiography*. Society Central Asian Studies, Print Series No: 10, 1986.

278 Anzor Kuşabiyev, "21 Mayıs Sürgünü" ..., s. 16.

Çelik, Osman. *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*. Ankara: Gelişim Matbaası, 1992.

Colarusso, John. *Circassian Reportriation: When Culture is Stronger than Politics, The World & I*, Issue, November 1991. Washington D.C.: The Washington Times Publishing Corporation, 1991.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Doğan, Erhan ve Mazlum, Semra. *Türkiye'de Dışpolitika Yapım Sürecinde Sivil Toplum Kurumlarının Etkileri*, İstanbul: Bağlam yayınları, 2005.

Dumas, Alexander. *Kafkasya Maceraları*, çev. Sedat Özden. İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, No.3, 2000.

Dumanış, Avledin. *Çerkes Kültürü Üzerine*. Etüd. Kayser: Kayseri Kafkas Derneği, 2004.

150

Dündar, Fuad. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası:1913-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Esadze, Semen. *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, çev. Murat Papşu. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

Erkan, O. Aydın. *Tarih Boyunca Kafkasya*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999.

Erkan, Süleyman. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1876-1908)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Merkezi, 1996.

Erkan, Süleyman. "Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkez Sürgünü Örneği". *Nart Dergisi*, Sayı.43, Mayıs-Haziran 2005.

Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Vakfı Yayınları, 1979.

Guaze Gazetesi, sayı:2. İstanbul: 10 Nisan 1911.

: Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü

Habiçoğlu, Bedri. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993.

Hapi, Cevdet. "Kafkasya-III (Tarihsel Nüfus ve Koloni Dönemi)". *Kafdağı*, Sayı.31-32, 1987.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri: 1877-1890*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. 16. Dizi, Sayı.73, 1994.

Jaimoukha, A. *The Circassians*. Surrey: Curzon Press, 2001.

Kaflı, Kadircan. *Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: Çetüt Matbaacılık, 1966.

Kalmık, Betal. *Adıge Devrim Hareketi Kabartay-Balkar'da Devrim Mücadelesi*. Çev. Cevdet Hapi. İstanbul: Nıbeçü Yayınları, 1980.

Karpat, Kemal. "The Eviction of the Circassian from Caucasus and the Balkans, and Their Settlement in Syria", "The Third International Conference on the History of Bilad Al Sham". Amman: The University of Jordan, 1980.

Karpat, Kemal. *Ottoman Population 1830 1914: Demographics and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1985.

Karpat, Kemal. "21 Mayıs Sürgünü", *Nart Dergisi*, Sayı-21, Mayıs-Haziran, 2004.

Karpat, Kemal. "The Status of the Muslim Under European Rule: The Eviction and Settlement of the Çerkes". *Journal of Institute Minority Affairs*, cilt 1, no.2. 2004.

Karpat, Kemal. "21 Mayıs Sürgünü", *Nart Dergisi*, sayı 21, Mayıs-Haziran, 2004.

Kasumov, Ali ve Kasumov, Hasan. *Çerkez Soykırımı*, çev. Orhan Uravelli. Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1995.

Kundukh, Aytek. *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi*, Haz. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul: Gözde Kitapları Yayınevi, 1987.

Kuşhabiyev, Anzor. "21 Mayıs Sürgünü", *Nart dergisi*, sayı 21, Mayıs-Haziran, 2004.

Lapinski, Theophil. "Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü 1874", çev.: İbrahim Dipşov, *Kafdağı Dergisi*, Sayı 43-46, Ağustos 1990-Ocak 1991.

Luxembourg, N. *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1998.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bige Umar. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998.

McCarthy, Justin. "Çerkeslerin Yaşadığı Gerçek Anlamda Bir Sürgündür" (Röportaj), *Nart Dergisi*, Sayı.43. Mayıs-Haziran. 2005.

Mühime, 32. cilt, no 383 6 Recep 989 / 6 Ağustos 1581.

Öner, Çetin. *Şu Bizim Çerkesler*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.

Özbek, Baturay. *Çerkes Tarihi Kronolojisi*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1991.

Öztuna, Y. *Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: FFK yayını. 1986.

PRSCET . "Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey". London: Harrison and Sons. 6 Haziran 1864,

Papşu Murat (der.), *Vatanından Uzaklara*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2004.

Peneşu, Aslan. *Müridizmin Kuzeybatı Kafkasya'da Yayılması*, çev. Murat Papşu. Sbornik Statey Molodih Uçyonih, Aspirantov (Genç bilim adamları ve Araştırma Görevlilerinin Makaleleri Seçkesi). Maykop: Meotı Yayınevi, 1993.

Pinson, Marc. *Russian Expulsion of Mountaineers from the Caucasus, 1856-66, and its Historical Background, Demographic Warfare-An Aspect of Ottoman and Russian Policies, 1854-66* (yayınlanmamış doktora tezi). Cambridge: Harvard University, 1970.

Pinson, Marc. *Ottoman Colonization of the Circassians in Rumili After the*

: Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü

Crimean. Etudes Balkaniques. No:3, 1972.

Pokshishevskiy, V. V. *Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Processes in the North Caucasus, Soviet Geography, Cilt.xxv, 1984.*

Polatkan, Salih. "Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğ'una Yapılan Göçler", *Kuzey Kafkasya Dergisi. Sayı 66-67, Mart-Nisan-Mayıs 1987.*

Qumuqu, Tiğhugen. "Yıstanbilk'ue Kafkas Savaşları'nın Sonucudur", çev. Fahri Huvaj *Kafdağı Dergisi, Sayı: 43-46, Ağustos1990-Ocak 1991.*

Saadet, Mustafa. "Balkanlarda Çerkez İzleri", *Nart Dergisi, sayı 38, Temmuz-Ağustos 2004.*

Saydam, Abdullah. "Freedom Movements in Northern Caucasia", *Eurasia Studies, cilt 2, No.1 . Spring, 1995.*

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. dizi, sayı. 75, 1997.*

Tarih ve Toplum Dergisi, sayı 7 1984.

Tavkul, Ufuk. *Kafkas Dağlarında Hayat ve Kültür: Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyoekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir Deneme. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1993.*

Tavkul, Ufuk. "İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi, sayı 25, 1998.*

Tornau, Feodor Feodoroviç. *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları, Çev. Keriman Vurdem. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, no 8, 1999.*

Tuna, Rahmi. *Çerkezlerin Kafkasya'dan Göçü, Kafkasya Üzerine Beş Konferans. İstanbul: Kafkas Kültür Derneği Yayınları, 1977.*

Tutum, Cahit. "1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler", *Kafdağı, sayı 33-36, Ekim 1989-Ocak 1990.*

Yeni Kafkasya Dergisi, sayı 24, İstanbul: 1961.

<http://karachaymalkar.bravehost.com/islamiyetkavkaz.html>.

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Özet: Siyasi tarihin tanıklık ettiği sürgünlerin en kapsamlıları Rusya coğrafyasında gerçekleşmiştir. Çarlık Rusya döneminde izlenen Pan-Slavist politikanın Ruslaştırma şekline dönüştürülen boyutu ile tek tip toplum yaratma eğilimi, bu hedeflere ulaşılmasına engel oluşturduğuna inanılan milletlerin sürgüne tabii tutulmalarını beraberinde getirmiştir. Rusya'nın sürgün ettiği insan sayısı; Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı ve Gürcü olmak üzere, yaklaşık 2.500.000 kadardır. Sürgün edilen milletlerin topraklarına Rus Kazakları yerleştirilmiştir. Sürgünler bu dönemle de sınırlı kalmamıştır. 1920-1949 yılları arasında Rus hükümetince 41 sürgün kararı alınmış ve bu kararlar tatbik edilmiştir. Çarlık Rusya döneminde olduğu gibi, Sovyetler döneminde de sürülen insanların yerlerine Rus kökenliler yerleştirilerek, bu topraklardaki etnik yapı değiştirilmiştir. Bu politikanın en belirgin örneği Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya'nın batı sahilleridir. Sürgünlerin bir ortak özelliği de sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Özellikle Çarlık Rusya döneminde sürülenlerin Yahudiler dışında tamamı Müslüman'dı.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Mezalim, Kafkasya, Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı, Gürcü, Kazak.

Ethnic Exiles in Czarist Russia and the Soviet Union

Abstract: The most extensive exiles witnessed in the past took place in Russia. The Pan-Slavist policy pursued by Czarist Russia, had turned into a process of Russification; the aim of which was to create a homogenous society. Due to these aspects of the Pan-Slavist policy, those nations believed to be obstructing the attainment of these goals were exiled. The total number of Tatars, Cicassians, Abkhasians, Chechens, Kazans, Daghestanians, Georgians and Khazaks exiled by Russia amounts to approximately 2,500,000. Russian Khazaks were settled onto the lands of these exiled nations. The exiles, howe-

ver, were not limited to this period alone. Between the years 1920-1949 a succession of Russian governments decided to send certain groups into exile on 41seperate occassions and by settling persons of Russian origin onto the lands where these exiled persons once lived, the ethnic composition of these lands was altered. The most blatant manifestation of this policy was to be seen in the northern region of the Blacksea and the western shores of Caucasia. A common feature of these exiles was that those who were exiled were predominantly Muslims. Apart from the exiled Jews, those persons exiled during the period of Czarist Russia were all Muslims.

Key Words: Exile, Massacre, Caucasia,Tatar, Circassian, Abkhasian, Chechen,Kazan, Daghestanian, Georgian, Khazaks.

Siyasal nedenlerden kaynaklanmış olmasına rağmen, dünyadaki birçok göç ya da sürgün olayı, Siyasi Tarih'in diğer konuları kadar ilgi görememiştir. Günümüzde, dünyada hemen her konunun tarihi, büyük oranda, bütünsellik içerisinde ele alınmış olmasına rağmen, henüz dünyanın bir "Göç ve Sürgün Tarihi" bütünüyle yazılabilmiş değildir. Bu eksiklik giderilemediği sürece, uluslararası kamuoyu sadece Yahudi Sürgünü ve Soykırımı ile sözde Ermeni Soykırımına odaklanmaya devam edecek ve ne yazık ki, bunlardan daha vahim sürgünler ve soykırımlar göz ardı olacağı gibi mukayeseli tarih çalışmaları yapabilme imkânı da ortadan kalkmış olacaktır.

Siyasi Tarihin tanık olduğu en kapsamlı sürgün olayları günümüzde "Rusya" diye adlandırılan coğrafya üzerinde gerçekleşmiştir. İlk Rus Çarlığı'nın kurulduğu¹ tarihten itibaren, gerek imparatorluk döneminde, gerekse Sovyetler döneminde Rusların egemenlik sahalarında yaşayan milletlerden ve toplumlardan sürgün ya da göçe uğramamış hemen hiçbir millet yoktur. Sadece Sovyetler döneminde 1920-1949 yılları arasında hükümetçe 41 sürgün kararı alınmış ve bu kararlar tatbik edilmiştir.² Fakat Rusya tarafından gerçekleştirilen asıl önemli sürgünler Çarlık döneminde özellikle XIX. yüz yıldaki Tatar, Çerkez ve Yahudi sürgünleridir ki, bunlar sınır ötesi sürgünlerdir. Sovyetler dönemindeki sürgünler, ülke içi sürgünler oldukları için sonraları bu kararlardan vazgeçme şansı bulunmasına ve bunların kısmen

1 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara: 1993, s. 145.

2 "Population Transfer in The Soviet Union", <http://www.dangeruss-industries.com>

de olsa telafi edilmesine rağmen, ülke dışı sürgünler bir anlamda telafisi mümkün olmayan gerçek anlamda “sürgün”ler sayılmalıdır.

Bu çalışmada Rusya tarafından gerçekleştirilen sürgünler analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikli amaç, hiçbir zaman sürgün eden, edilen ve sürgünleri kabul eden kesimler için bir suçlama getirmek değil, bu sürgünlerin de tarihte gerçekleşmiş olduğunu objektif biçimde ortaya koyabilmektir. Bu nedenle, konu incelenirken elden geldiği ölçüde sürgün olayının bütün unsurları göz önünde bulundurulmaya çalışılacaktır.

Tarihte kitlesel siyasal sürgünlerin en belirleyici ortak kriteri etnik ayrımcılıktır. Bir ülkede iktidarı elinde bulunduran milletler domine ettikleri diğer milletleri iktidarlarını ilelebet garanti edebilmek amacıyla çoğu kez sürgün etmişlerdir. Ancak klasik imparatorluklar döneminde, Merkantilist yaklaşımın da etkisiyle nüfus da ekonomik bir değer olarak kabul gördüğünden sürgünler belirli bir süre ya tamamen ortadan kalkmış, ya da ülke topraklarıyla sınırlı tutulmuştur. Fransız İhtilâli ile sistemleşen “Nasyonalist” yaklaşımın klasik imparatorluklara karşı başlattığı reaksiyoner tutum etnik farklılıkları da yeniden ve daha güçlü biçimde ortaya çıkardığından, sürgün politikaları anlık uygulamalar olmaktan çıkmış, sistemli ve bilinçli icraatlar haline gelmiştir.

Fransız İhtilâli ile 1815 Viyana Kongresi kararlarına rağmen, nasyonalist akım uluslararası ilişkilerde daha çok yönlendirici bir rol oynamaya başlamıştır. XIX. yüzyıla damgasını vuran etnik nasyonalist anlayışın iki ayrı tarafı bulunduğu çoğu kez göz ardı edilmiştir. Etnik milliyetçilik daha çok imparatorluklara karşı bir başkaldırı, bir bağımsızlık mücadelesi olarak yalın şekilde değerlendirilmiş, fakat bunun emperyal (hâkim) milletlerde doğurduğu karşı milliyetçilik çoğu kez analizlerin dışında tutulmuştur. Bağımsızlık mücadelesi veren toplumlardaki milliyetçilik bir anlamda bağımsızlığı engellemeye çalışan egemen milletlerin elinde ırkçılığa dönüşmüştür. İnsanlığı sayısız çatışmalara ve iki kez de dünya savaşına götüren bu ırkçı yaklaşımlardır.

XIX. yüzyılın dünya siyasetinde etkili olmuş, ırkçı temele dayalı iki büyük hareketi bulunmaktadır. Bunlar Pan-Germanizm’le Pan-Slavizm’dir. Bunlar arasındaki çatışmanın dünya savaşına yol açtığı dikkate alınırsa ne kadar güçlü oldukları anlaşılabilir. İşte bunlardan Pan-Slavizm, Rusya’daki etnik temizlik hareketinin gerçek nedenidir.

Pan-Slavizm'i sadece Fransız İhtilâli'nin etkisi ile ortaya çıkmış yeni bir ideoloji olarak düşünmek yanıltıcı olabilir. Fransız İhtilâli'nin etkisinin yanında Pan-Slavizm daha çok Rusya'nın tarihi gelişmelerinden kaynaklanmıştır.³

Slav toplumlarında millet bilinci ve devlet geleneği oldukça geç sayılabilecek dönemde gerçekleşmiştir. Başta Nestor'unki olmak üzere bir çok Rus kroniğinden anlaşıldığına göre, ilk Rus Devleti olarak kabul edilen Kiev Knezliği'nin kurulması, ancak M.S.862 yılında, İsveç asıllılar (Vareg-Ruslar) sayesinde olmuştur.⁴ Rusya'ya da Doğu Slavları topluluğu yüz yıllarca Avar, Hazar, Kuman, Moğol, Altın ordu, Kazan gibi devletlere boyun eğmiş ve onlara sürekli vergi ödemişlerdir. Korkunç İvan'la Çarlık rejimi ihdas edildikten sonra, 1589'da Ortodoksluğun patrikhane düzeyine çıkarılmasıyla Rusya İmparatorluğuna giden yol açılmıştır. Slav kimliği ve bilincinin oluşmasında Rusya devlet adamları kadar Ortodoksluğun da büyük etkisi olmuştur.

I.Petro ile başlayan Çarlık İmparatorluğu, IV. İvan devrinden beri Rusya'nın, gerek iç gerekse dış politikasında büyük bir güç olmaya başlayan Slav bilincini daha da güçlendirmiştir. Ulus-devlet anlayışının dünyadaki en büyük temsilcisinin bu dönemde Rusya olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Bunun nedenleri arasında, ilk kez başka milletlere karşı elde edilen siyasi başarılar kadar siyasi rövanşizmi de saymak gerekir. Çünkü Rusya'nın Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmesi, bir zamanlar baskısı altında yaşadığı milletler olan İsveç, Polonya ve Türk-Moğolları bu defa etkisi altına almasıyla olmuştur. Rusya'nın I. Petro ile soyunduğu tarihi misyon ancak güçlü bir Slav dayanışmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle Çarlık İmparatorluğu'nun idare anlayışı, Slav milletinin diğer milletleri yönetme isteğinden çok, onlarla çatışma esasına dayandırılmıştır. Bu politika kaçınılmaz olarak devleti Slav milliyetçiliğine teslim etmeyi gerektirmiştir. Böylece, Ortodokslukla da disipline edilen Slav milliyetçiliği, daha Fransız İhtilâli gerçekleşmeden sistematik bir hale gelmiş ve bu olgunluğu ile bölgenin siyasetinde önemli bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte, Rusya devlet idaresinde egemen güç olan Slav milliyetçiliği henüz bütün dünya Slavlarının birlikteliği demek olan "Pan-Slavizm" anlamına da gelmemektedir. Pan-Slavist görüşün Rusya sınırları içerisinde

3 Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c.II, Sayı 2-4, Ankara: 1953, s.264.

4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.21.

doğmamış olması bu bakımdan ilginçtir. Pan-Slavizm fikrini XVII. Yüz yılın ortalarında ilk kez ortaya atan kişi Hırvat orijinli Juraj Krizaniç'tir. Ancak bu bile bütün dünyadaki Slavların tek bir devlet çatısı altında birleşmeleri yönündeki bir fikir değildir. Krizaniç'in amacı o dönemde Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarının egemenlikleri altında yaşayan ve Güney Slavları denen toplumların bu ülkelerden ortak mücadele sonucu bağımsızlıklarını elde etmeleridir. Rusya'nın bu tarihlerde bu fikre ancak dış desteği söz konusudur.

Fransız İhtilâli'nden sonra ve özellikle XIX. yüz yılın ortalarından itibaren, milliyetçiliğin yaygınlaştığı ve uluslar arası ilişkilerde yönlendirici olduğu dönemde bile, Pan-Slavizm Rusya'nın öncülük ettiği bir hareket değildi. İlk Pan-Slavist fikrin Rusya'nın dışında ortaya atılmasında olduğu gibi, ilk Pan-Slav kongresi de 1848 yılında Prag'da gerçekleşmiştir. Frantisek Palacky başkanlığında toplanmış olan kongrenin amacı bile Rusya'nın önderliği altında birleşmek değildi. Kongreye Slovak, Lehli, Ruten (Ukraynalı), Hırvat, Sırp, Sloven ve Rusya temsilcileri katılmıştı. Çekler ve Slovakların 237 kişiy-le katıldıkları kongreye Rusya'dan sadece anarşist Bakunin'le eski Rus dini mensubu (starover) papas Miloradov katılmıştı.⁵

Rusya'nın toplanan ilk Slav kongresine fazla ilgi duymamasının bazı nedenleri vardı. Bunlardan birincisi Polonya'ya karşı izlemiş olduğu siyasetti. Polonya'yı 1894'de Prusya ve Avusturya'yla birlikte haritadan sildiği gibi, 1830'da yeniden bağımsızlık için ayaklanan Polonya'yı kanlı bir şekilde ezmişti. Polonyalıların da slav olmaları ve bu kongreye aşırı ilgi duymaları nedeniyle Rusya'ya karşı soğuk davranacakları aşikârdı. İkincisi ise, kongreye katılan diğer Slav topluluklarının anti-Rus bir politika izlemeleriydi. Nihayet üçüncü bir neden de, kongrenin toplanmasından birkaç ay önce Avusturya'ya karşı başlamış olan Macar ayaklanmasını Rusya'nın göndermiş olduğu askerlerin hem de çok kanlı bir şekilde bastırılmış olmalarıydı.⁶ Doğal olarak, Macarların özgürlük isyanını bastırılmış olan Rusya'nın bir çoğu Avusturya'nın sınırları içerisinde yaşamakta olan Slavlara aynı amaç için destek vermesi bir çelişki oluşturacaktı. Ayrıca Çar I. Nikola da Türkiye'ye karşı izlediği yayılmacı politikasını Avusturya ve batıyla arasını açarak riske atmak istemediği için Slavist ve Pan-Slavist hareketleri tasvip etmiyordu. Fakat Rusya'nın Türkiye ile Kırım Savaşı'na girmesi ve de yenilmesi Pan-

5 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.258.

6 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12 baskı, İstanbul: 1999, s.10.

Slavizm'e yaklaşımında da önemli bir değişiklik meydana getirmiştir.

Kırım Savaşı, şüphesiz ki Rusya'yı hedefinden bir süre de olsa alıkoymuştu. İngiltere, Fransa ve Piyemonte gibi Batı devletlerinin Osmanlı Devleti'ne vermiş oldukları destek Rusya'yı yenilgiye uğrattığı gibi uluslar arası camiada da yalnız bırakmıştı. Bu durum Rusya'nın Slavcılık silâhına daha sıkı bağlanmasına yol açmıştı. Dış politikasında henüz bir dinamizm kazanmamış olmasına rağmen Slav bilinci ülke içerisinde ve kamuoyunda oldukça güçlüydü. Slavcılık akımı (Slavophile) daha 1830'larda Moskova'da doğmuştu. Grek patrikleri hakkında geniş araştırmaları olan şair Aleksey Khomyakov ve onun yakın Ortodoks arkadaşları tarafından sistematik bir düşünce haline getirilen bu akım, Batı kültürü karşısında Slav kültürünü ve Ortodoksluğu üstün tutmaya çalışıyordu. Akımın bazı radikal temsilcileri işi I. Petro'nun XVII. yüz yıl Batılılaşma hareketlerinin eleştirisine kadar götürüyor, hatta çoğu Petro öncesi Moskova'sının geleneksel Slav giysilerini giyiyordu.

Balkan Savaşları yenilgisinin Türkiye'de Türkçü-Turancı görüşü güçlendirdiği gibi, 1856 Kırım Savaşı yenilgisi de Rusya'da Slavcılık akımını zirveye ulaştırdı ve hem iç hem de dış politikasının lokomotifine haline getirdi. Mikhail Chernyayev, Konstantin Leontiev, Rotislav Andreyevich Fadeyev, İvan Vasilyevich Kireyevskiy, Konstantin Aksakov, Pogodin ve özellikle "Rusya ve Avrupa" adlı eseriyle tanınan Nikolai Yakovlevich Danilevskiy gibi yazar, şair ve tarihçiler Slavcılığı ateşlediler.⁷ Bu fikir adamlarının desteği ile Slavcılık Pan-Slavizme dönüşerek Kırım Savaşı sırasında ölen I. Nikola'nın yerine tahta geçen Çar II. Alexandr'ın elinde bir ideal haline geldi.

Pan-Slavizm'in siyasi bir hareket haline gelmesi, Rusya'nın bu akımı kendi emperyalist hedefleri için bir vasıta olarak seçmesiyle mümkün olmuştur.⁸ Rusya dışındaki diğer Slav orijinli milletlerin bazılarının Katolik olmaları nedeniyle (Polonyalılar ve Hırvatlar) Pan-Slavist harekete soğuk bakmaları ve diğer Slavların da Rusya ile bütünleşmelerinin coğrafi imkânsızlığı Rusya önderliğindeki Pan-Slavist hareketi giderek Pan-Russizm boyutuna taşımıştır. Yukarıdaki bazı etkin isimlerin desteği ile ülke içerisinde de güçlenen Rusculuk ülke yönetiminde muhtemelen Fransız İhtilâli'nden de etkilene-

7 "Panslavizm" The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, <http://www.bartleby.com>.

8 Rusya'nın Kafkasyadaki Emperyalist hedefleri için, bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: 1990, s. 94.

rek ırkçı bir anlayışın temellerini oluşturmuştur. Bu politikadan en çok etkilenenler Rusya içerisinde yaşayan fakat Rus olmayan milletler olmuştur.

Çarlık rejiminin kabulünün hemen arkasından başlayan Rus yayılcılığı 1552'de Kazan ve 1557 yılında da Astrahan Hanlıklarının ele geçirilmesiyle ilk kez Rus olmayan milletlerin topraklarına girmişti.⁹ Rusya'nın bu Müslüman ülkeleri Osmanlı Devleti'ne ve Kanunî Sultan Süleyman'a rağmen elde etmesi şüphesiz ki bir başarı sayılmalıdır. I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde tam anlamıyla bir imparatorluk haline gelen Rusya, I. Aleksandr zamanında Gürcistan'ı da sınırları içerisinde katmıştı. XIX. yüz yılın ortalarına gelindiğinde Rusya'nın sınırları Varşova'dan Bakü'ye kadar uzanan sahayı içine alıyordu.

Bu geniş coğrafya üzerinde yaşayan ve Rus olmayan milletler Rusya'nın Slavist politikasının ilk hedefi haline geldiler. Bu Ruslaştırma politikasının mucidi Nikolay İlminsky kabul edilmektedir. İlminsky metodunun özünü Rus olmayan milletlerin çocuklarının Rus okullarında Rus kültürü doğrultusunda eğitilmesi oluşturmaktadır. Eğitimini tamamlayan gençler, geniş Rusya topraklarının ücra köşelerinde istihdam ettirilerek kendi milletleriyle bağlantıları kesilir, güven duyulanlar bu milletlerin Ruslaştırılmalarında kullanılırdı. Çocuklarını Rus okullarında okutmak istemeyenler bilinçli şekilde cahilliğe zorlanırdı. Birçok insan çocuklarını Rus okullarına göndermek için adeta yarıştırdı. Kırsal kesimlerde yaşayanların çocuklarının Rus okullarına gönderme şansı daha azdı. İş bulmanın yolu büyük ölçüde Rusça bilmekten geçiyordu. Ruslaşma tehlikesi nedeniyle Rus okullarına gönderilmeyen çocuklar ilkel düzeyde eğitim yapan okullara gönderiliyor ve modern bilgi ve düşüncelerden yoksun yetiştiriliyordu.

Rusya'da tek tip toplum yaratma isteği 1856'dan itibaren etnik ayrımcılığa dönüştü. Orta Asya ve Türkistan'ı kendisine yayılma alanı olarak seçen II. Aleksandr arka cephesinden emin olmak için Kafkasya milletlerine karşı yaklaşık bir asırdan beri sürdürülen operasyonu sonuçlandırmaya karar verdi.¹⁰ Azerbaycan'ın büyük bir bölümü ile Gürcistan Rusya'nın kontrolü

9 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: 1997, s. 56; Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı. 6, Samsun:1992, s. 118.

10 Ayrıntı için bkz. John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özen, İstanbul: 1989; Poul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin*

altında olmasına rağmen Kuzey Kafkasya'da henüz tam otorite tesis edilememişti. Kuzey Kafkasya milletlerinin Rusya'ya karşı mücadeleleri Kırım Sorunu ile yakından ilgiliydi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasındaki belirsizlik¹¹ bir ölçüde Kırımı bağlıydı ya da Kuzey Kafkasya ile ilişkiler Kırım vasıtasıyla yürütülürdü. 1768-74 Savaşı sonrasındaki Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Kırım ile bağlantısı kesilmişti. Bu anlaşmada öngörülen Kırım'ın bağımsızlığı çok uzun sürmedi ve 1783 yılında Rusya tarafından resmen varlığına son verildi.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Kuzey Kafkasya milletleriyle Rusya arasında yeni bir dönemi başlattı ki bu bir asır kadar sürecektir. Kırım'ın düşmesiyle birlikte Osmanlı Devleti Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başlamışsa da bu ne Kafkasya'da tutunabilmeyi, ne de Kafkas milletlerini Rusya'ya karşı koruyabilmeyi sağladı. Ferah Ali Paşa vasıtasıyla Soğucak Valiliği'nin ihdas edilmesi ve Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde bazı limanların inşası kısa ömürlü girişimler oldu.¹² Fakat bu girişimlerin Kafkas milletlerinin Rusya'ya karşı sürdürecekleri mücadeleye örgütlenme yönünde katkı sağladığına şüphe yoktur. Ancak bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ile arasında meydana gelen her savaştan özellikle Kuzey Kafkasya milletleri büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Kuzey Kafkasya milletlerinin Rusya'ya karşı sürdürmüş oldukları ve "Müridizm Hareketi" olarak adlandırılan savaş Kuzey Kafkasya'da iki hat üzerinde gerçekleşmiştir. Biri Şamil'in liderliğindeki Dağıstan ve Çeçenistan hattı, diğeri de Çerkez kabilelerinin yaşamış oldukları Çerkezya, Kabardey, Adige ve Karaçay hattıdır. Şamil hareketi daha geç dönemde başlamasına rağmen Çerkez-Rus savaşı oldukça eski tarihlere dayanıyordu. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı-Rus savaşı sona ermesine rağmen, bu savaşla başlayan Çerkez-Rus çatışması hiç sona ermemiştir. 1779'da Transkuban ülkelerine ulaşmada bir engel olarak görülen Karaçay bölgesine yönelik başlayan çatışmalar sürüp gitmiştir.¹³

Direnışı, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: 1985.

11 Osmanlı Devleti'nin dönem politikası için, bkz. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya siyaseti*, İstanbul, 1979.

12 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı...*, s.64.

13 Kadir Natho, "The Russo-Circassian War", <http://circassianworld.5u.com>

1791'deki Yaş Anlaşması ile Kafkasya'nın Çerkez bölgelerinin Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğu var sayılıyor ve Anapa başta olmak üzere bazı Batı Kafkasya limanları elde ediliyordu. Ancak 1807'de Rusya ile başlayan yeni savaşla tekrar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıyordu. 1812 Bükreş Anlaşması'na göre, Osmanlı Devleti, Anapa Limanı'nın kendisine verilmesine karşılık, Bziba nehrinden Rion'a kadar olan Karadeniz sahillerinin Rusya'ya aidiyetini kabul ediyordu. Bu yeni statüyü tanımak istemeyen Çerkezler'in Rusya'ya karşı mücadeleleri devam ederken Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1828-1829 savaşı çıktı. Bu savaş sırasında Rusya'nın Anapa'ya karşı başlattığı saldırı esnasında başta Abhazlar olmak üzere Çerkezler, Şapsıglar ve Çeçenler Osmanlı Devleti ile işbirliği yaptılar. Ancak Osmanlı Devleti'nin kaybı onunla işbirliği yapmış olan Kafkas milletlerinin de kaybı sayıldı. 2 Eylül 1829 daki Edirne Anlaşmasıyla, Kafkasya'nın bütün Transkuban bölgesi, Poti ve Anapa kaleleriyle Karadeniz sahilleri tamamen Rusya'ya bırakıldı.¹⁴

Şüphesiz ki Edirne Anlaşması'nın kararları Kafkasya milletlerini zor durumda bırakmıştı. Artık kendilerinin Rusya'nın egemenliğinden kurtulabilmelerinin zaten Rusya'ya karşı kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin gücüyle değil salt kendi güçleriyle mümkün olabileceği anlaşılmıştı. Bu durumun Kafkas milletlerini Rusya'nın diğer rakiplerinden olan İngiltere'den de yardım istemeye götürdüğünü gösteriyor. İngiltere'nin de Kafkas milletlerinin Rusya'ya karşı vermiş oldukları savaşa ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Daha Edirne anlaşması sırasında Kafkas Milletlerinin temsilcilerinden olan Seferbey Zan'la İstanbul'da görüşen İngiltere'nin İstanbul elçisi kendilerine destek sözü vermişti. Bu söz Osmanlı Devleti'nin Kafkasyalılara karşı desteği ile birleşince Kafkas milletleri yeniden ümitlenmişti. İngiliz gezginleri ve casusları Kafkas kabileleri arasında sık sık dolaşmaya başlamışlardı. Bunlar arasında Kafkas milletlerini Rusya'ya karşı kutsal savaşa (cihad) davet edenler de vardı. Yıllar sonra, Lord Palmerston adlı bir İngiliz Parleментарin Lordlar Kamarasında yapmış olduğu bir konuşmadan anlaşıldığına göre, müridizm hareketini Ruslara karşı kışkırtanlar Osmanlılarla birlikte İngilizlerdi. Palmerston'un konuşmasında, "Sayın Lordlarım, Çerkezleri kendi başlarına büyük felâketlerle baş başa bıraktığımız doğrudur. Oysa biz onlardan yardım istedik ve onları büyük fedakârlık ölçüsünde de kullandık..."¹⁵ şeklinde bir itiraf da yer almaktadır.

14 John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası...*, s.32.

15 Poul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve...*, s.17.

Gerek İngiltere'nin ve Osmanlı Devleti'nin teşviki, gerekse Edirne Anlaşması'nın yarattığı fiili durum Kafkas milletleriyle Rusya arasındaki çatışmaları şiddetlendirmişti. Hatta Çar I. Nikola dahi Kafkasya'da savaşan Rus askerlerine moral vermek amacıyla 1837 yılında bölgeyi ziyaret etmişti.¹⁶ I. Petro'dan sonra Kafkasya'yı ziyaret eden ilk Rus Çarı'nın Nikola olması Rusların bu savaşı ne kadar çok önemsediklerini göstermektedir.

1854'de başlayan Kırım Savaşı sırasında Seferbey Zan İngiliz ve Osmanlılar tarafından Ruslara karşı yürütülen savaşı organize etmek amacıyla Kafkasya'ya gönderilmişti. Ancak anlaşıldığına göre Kafkasya'nın doğusunda İmam Şamil yönetimiyle birliktelik sağlanamamıştı. Bunun üzerine Anapa'ya gelen Osmanlı, İngiliz ve Fransız subaylar Seferbey Zan'ı resmen bu göreve getirdiklerini açıklamalarına rağmen Müridizm'in temsilcisi olan Komutan Magomet Amin'le uzlaşmaya varılamamıştı. Çerkez kaynakları bu durumu İslâm'ın radikal kanadıyla modern bir eğitim almış olan Seferbey'in anlaşmazlığı şeklinde yorumlamaktadırlar.¹⁷

1859 yılında Kafkasya'nın doğusundaki savaş İmam Şamil'in esir düşmesiyle Ruslar'ın zaferiyle sonuçlanınca, bu bölgedeki savaşı yürüten Prens Baryatinsky bütün dikkatini Kafkasya'nın batısına çevirmişti. Çerkezya, Adige, Kabardey ve Abhazya bölgelerindeki en kanlı savaşlar birer soykırımını andırır şekilde bu tarihten sonra gerçekleşmiştir.¹⁸ Kuzey Kafkasya'yı iki operasyon bölgesine ayıran Rusya, Çerkez orijinli kabilelerin birbirleriyle bağlarını keserken, onları ümitsizliğe düşürerek teslim olmaya zorluyordu. Yalnız olarak Rusya ile başa çıkamayacaklarını anlayan Çerkezler, çaresiz bir şekilde uluslar arası yardım için Türkiye, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, bir çok ülkeye çağrıda bulunuyordu. Düzenlenen Çerkez kongresi ile oluşturulan parlamento dış ilişkileri yürütmeye çalışıyordu. Ancak Rusya donanması bütün Batı Kafkasya sahillerini denetim altına alarak Çerkezleri adeta dünyadan izole etmişti.¹⁹

Dış dünyadan her hangi bir yardımdan ümidini kesen Çerkezler için artık Rusya ile görüşmek ve barış istemekten başka çare kalmamıştı. Çerkezler

16 Kadir Natho, "The Russo-Circassian War"..., s.12.

17 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.15.

18 From Terror to Terrorism: the Logic on the Roots of Selective Political Violence" <http://circassianworld.5u.com>

19 A.Y. Chirg, "Circassian Navy During Russian-Caucasian War", <http://circassianworld.5u.com>

500 kişilik bir heyetle Rus yetkililerle görüşmeye karar verdiler. Heyet, 11 Eylül 1861'de Prens Orbeliani başkanlığındaki bir Rus heyeti ile Novorosisk limanında bir araya geldiler. Hacı Berzek başkanlığındaki Çerkez heyeti, Rus yetkililere, kendilerine karşı savaştıklarını ve yenildiklerini söyleyerek, barış istediklerini ve Rusya egemenliğine boyun eğmeyi kabul ettiklerini belirtmelerine rağmen, sadece mesajın imparator'a iletileceği cevabıyla yetinmek zorunda kaldı. İmparator'dan gelen cevap ise daha da kötüydü. Bir ay içerisinde Kuban ötesine veya Türkiye'ye göç.²⁰

1862 yılında Çerkezistan bölgesi komutanlığına General Mihail Nikolaevich getirilmişti. Çerkezlerin imparatorun önerilerinin hiç birine yaklaşmak istememeleri nedeniyle, Rus askeri harekâtına devam edildi. 1864 yılı baharına kadar devam eden operasyon tamamen sona ermiş ve Çerkez kabileleri bütünüyle teslimiyeti kabul etmişlerdi. Resmi Rus ordusunun sivil halka karşı yürütmüş olduğu savaşın galibinde sürpriz olmamıştı. Kafkasya genel komutanı Evdokimov Çar II. Aleksandr tarafında kutlanırken Kafkas milletlerine bir aylık süre tanındığı tekrarlandı. Kararın uygulanması için dörde ayrılan Rus ordusu bütün Kafkasyayı kontrol altına aldı.²¹

21 Mayıs 1864'te Çerkezler için Kafkasya'dan ayrılık dönemi başlamıştı. Rusya'nın 1783'den itibaren Kırım'da başlattığı etnik sürgünlere Kafkasya da dahil oluyordu. Kırım'da yaşayan bir milyon Tatar halkının nüfusu 238 bine düşmüştü.²² Şimdi sıra Çerkezlerin sürülmesine gelmişti. Üstelik Rusya'ya karşı savaşan Çerkezlerin sürgün edilmesi, savaş sırasında insan haklarına ve sivil halka karşı zarar verilmemesini öngören ilk Cenevre sözleşmesinin imzalandığı yılda (1864) gerçekleştirilmişti.

1864 sürgününün bir facia olduğu çok net bilgi ve belgelerle ortadadır. 1.200.000 dolayında Çerkez ve onlardan daha az Çeçen ve diğer milletler bir iki yıl içerisinde Rusya'nın yukarıda belirtilen baskısıyla topraklarını terk etmeye ve de başka ülkelere göç etmeye zorlanmışlardır. İlk aşamada sadece 70.000 aile (bir aile ortalama beş kişi) Balkanlara sürülmüştür. Mark

20 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.26.

21 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.28.

22 Gulnara Bekirova, "The Problem of Crimean Tatar Emigrations in the Russian Historical Literature, 1800-1930", <http://www.iccrimea.org>

Pinson'un "yüzen mezarlar" adını verdiği, savaş artığı eski gemilerden sürgünleri taşıyanların Karadeniz'de kaç tanesinin battığı bilinmiyor.²³ Taşıma kapasitelerinin çok üzerinde göçmen taşıyan gemilerin, yolcuların güvenliğini hiçe sayarak alacakları parayı düşünmelerini önleyebilecek her hangi bir yetkili makam söz konusu değildi. Yalnız Trabzon'da ilk yıl sürgün edilen Çerkezlerden 53.000 kişi ölmüştü. Deniz kazaları ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle, batılı gözlemcilerin raporlarında da belirtildiği gibi, Samsun'da günlük ortalama ölü sayısı 500 civarında idi.²⁴ Bulaşıcı hastalık ve açlığın pençesinde kıvranan sürgünlerden Trabzon dâhilinde başka bölgelere sevk için bekleyenler arasında bu sayı 400 idi. Osmanlı Arşivinde bulunan birçok belgede yer alan bilgilere göre, Çerkez ve Abhaz sürgünleri için karantina binaları yetersiz kaldığından sürgünlerin geçici olarak yerleştirildikleri binaların tamamı karantina haline getirilmişti.²⁵ Bu karantinelerde görev yapmış olan bir İtalyan Doktor Barozzi'nin raporunda belirtildiğine göre, insanlar hayatta kalabilmek için bitki köklerini ve ekme kırıntılarını yiyorlardı.²⁶

Kırım ve Kafkasya sürgünleri Osmanlı Devleti'nde dünyada ilk defa olmak üzere bir "Göçmen Komisyonu"nun kurulmasına sebep olmuştu.²⁷ Komisyonun bu beklenmedik sayıda ve koşuldaki sürgün olayı karşısında aciz kaldığı anlaşılıyor. Bu günün koşullarında dahi yüz binlere ulaşan göçmenleri istihdam etmenin zorlukları düşünüldüğünde bunu normal kabul etmek gerekir. Sürgün dalgalarının ardı arkası kesilmeyince, Şehremaneti (Belediye) ne bağlı olan bu komisyonlar bağımsız birer resmi kurum haline getirilerek, şubeleri, imkânları ve yetkileri genişletilmiştir. Gerek Osmanlı Devleti'nin göçmen politikasından, gerekse bu komisyonların faaliyetlerinden Batı kaynaklarında övgüyle söz edilmektedir.²⁸

Sürgün olayının en dramatik yönü Rusya'nın anlık bir kararına dayanması-

23 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies About Russian-Circassian War and the Circassian Genocide", <http://www.circassianworld.5u.com>

24 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies...", <http://www.circassianworld.5u.com>

25 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri, Trabzon: KTÜ. Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 1996, s.168.

26 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies...", <http://www.circassianworld.5u.com>

27 Ahmet Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, Sayı 2, 1966, İstanbul, s.10.

28 Ahmet Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu"...

dı. Karpat'ın haklı olarak belirttiği gibi, 1859'da Şamil'in teslim olması üzerine Kuzey Doğu Kafkasya'dan 40.000 kadar Müslüman'ın Osmanlı Devleti'ne göçüne dair Rusya'nın müsaade isteği Padişah Abdülmecid'e iletilmişti.²⁹ Sayıları milyonları bulan Çerkez sürgünleri de Rusya tarafından bu anlaşma saydığı olaya dayandırılmaktadır. Oysa ortada Çerkez göçlerini konu alan her hangi bir anlaşma mevcut değildir. Yine Karpat'a göre, 1864 ve daha sonraki yıllardaki sürgünlerde Kafkasya'dan dışlanan insan sayısı 2 milyon ile 2.200.000 arasındadır ve bunların Bir milyonu yollarda ölmüştür.³⁰ 1864-1867 yılları arasında Kafkasya'dan Anadolu'ya gelerek yerleştirilenlerin sayısı Osmanlı Göçmen Komisyonlarının tutanaklarına göre 600.000 civarındadır. Göçler 1876 yılına kadar daha küçük gruplar halinde devam etmiş ve Rumeli'de iskân edilenlerle birlikte sayı bir milyonu aşmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Kafkas milletlerinin yeni acılar yaşamasına yol açmıştır. Savaşta Osmanlı Devleti'ni destekledikleri gerekçesiyle Çerkez ve Abhazlar kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne sürülmüşlerdir. Kars, Ardahan ve Batum'da 1878 Yeşilköy ve Berlin Anlaşmalarıyla Rusya'ya bırakılması bu sancak ahhalilerinin de büyük ölçüde Anadolu içlerine göç etmelerine neden olmuştur. Savaş anında ve savaşın hemen akabinde kitlesel boyutlara ulaşan göçler, ilerleyen yıllarda daha küçük gruplar şeklinde devam etmiş ve 1878-1908 yılları arasında da Kafkasya'dan göç edenlerin sayısı 500.000'i bulmuştur.³¹

1864'de Rusya tarafından Kafkasya'dan sürgün edilen ve Osmanlı Devleti tarafından Rumeli'ye yerleştirilen yaklaşık 400.000 kadar Çerkez ahalisi, burada yaşayan Türklerle birlikte bu savaş sırasında ikinci bir sürgüne uğratıldılar. Bir yandan Rumeli'den trenlerle, diğer yandan Kafkasya'dan vapurlarla ilk aşamada İstanbul'a ulaşan göçmen selleri nedeniyle zaman zaman İstanbul'un şehir nüfusu ikiye katlanmıştır.³² Sultan Ahmet ve Ayaşofya civarındaki kamu binalarında ve okullarda geçici olarak barındırılan göçmenlerin İstanbul'da oluşturdukları manzaralara yürek dayanmazdı. O günlerde İstanbul'da yayınlanan Vakit gazetesinde yer alan bir habere göre,

29 Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*, Londra, Wisconsin: Madison, 1985, s.57; "Karpat Çerkez Sürgünü Anlattı", <http://circassianworld.5u.com>

30 Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*..., s.57.

31 Erkan, s.86.

32 Balkan Göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, C.I-II, Ankara, 1968-1970 ve Nedim İpek, "Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)", Doktora Tezi, İstanbul: 1991.

Kafkasya'dan gelen bir gemideki bütün göçmenler ölmüş ve topluca Karaca Ahmet Mezarlığına defnedilmişlerdi. Şehrin ekmek ihtiyacını karşılayabilmek için ilave fırınlar kurulmuş, göçmen hastaneleri açılmıştı.³³ Bütün iyi niyetli gayretlerine rağmen hükümetin ağır göçmen sorunlarının karşısında aciz kaldığı anlar oluyordu.

Çarlık Rusya'sı döneminde izlenen Pan-Slavist politikanın Ruslaştırma şekline dönüştürülen boyutu ile, tek tip toplum yaratma eğilimi sonucu, bu politikanın uygulanmasında engel oluşturduğuna inanılan milletler sürgüne tabii tutulmuşlardır. Rusya'nın sürgün ettiği insan sayısı, yukarıdaki rakamlar hesap edildiğinde, Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı ve Gürcü olmak üzere yaklaşık 2.500.000 kadardır. Sürgün edilen milletlerin topraklarına Rus Kazakları yerleştirilmiştir. Rusya kadar başka milletleri topraklarından sürgün etmiş başka bir devlet yoktur. Bu coğrafyada göç ve sürgünün her çeşidine rastlamak mümkündür. Bu dönemlerdeki Slavist yaklaşımdan Rusya'da yaşayan Yahudiler de nasibini almış ve yaklaşık 180.000 Yahudi Anti Semitizm hareketi sonucu Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, göçler ve sürgünler Çarlık dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Sovyetler Birliği Döneminde sürülen insan sayısı Çarlık zamanındakilerden daha az değildir.

1917'deki Bolşevik İhtilâli ile Çarlığın yıkılması ve aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen hükümet darbesiyle, komünist sisteme geçilmiş olmasına rağmen, Pan-Slavist politikanın özünde her hangi bir değişiklik olmamıştır. Komünist ideolojinin felsefesiyle çelişkili gibi görünse de sürgün politikalarında uygulama da bir farklılık yoktur. Hatta Pan-Slavizm'in fiilen Çarlık zamanında değil, Sovyetler döneminde gerçekleşmiş olduğunu söylemek bile yanlış değildir.

Gerçekten, Sovyetler Birliği liderliğindeki Varşova Paktı'nın, Doğu Almanya, Macaristan ve Romanya dışındaki üyelerinin Slav kökenli ülkelerden oluşması, bu oluşuma büyük ölçüde bir Slav Bloku görünümü kazandırmıştır. Komünist birliktelik adı altında gerçekleşen esas itibarıyla Pan-Slavizmden başka bir şey değildir. 1923 yılında Sosyalist Bulgar lider Aleksandr Stanbuliski'nin, Yeşil Enternasyonal denemesinin tutmaması üzerine, der-

33 Vakit Gazetesi, 8 Rebiülevvel, 5-6 Rebiülahir 1295, Nr.859, 884, 885.

hal bundan vazgeçerek Güney Slavları birliği fikrine sarılması,³⁴ komünist blok içerisinde bile ideolojik birliktelikten önce Slav milliyetçiliğinin geldiğini göstermektedir. Ancak dışa karşı Pan-Slav Bloku olarak görülen bu devletler örgütlenmesi, Sovyetler Birliği adındaki ülke sınırları içerisinde yine Pan-Russizm'i ön planda tutmuştur. Rus milliyetçiliği özellikle Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin gerek iç, gerekse dış politikasında her zaman Marksist, Leninist doktrinlere ağır basmıştır.

Lenin zamanında, 1920 yılında, ideolojik muhalefetlerinden dolayı, sadece 45.000 Terek Kazağı Ukrayna ve Kuzey Batı Rusya'ya sürülürken, Stalin dönemindeki sürgünlerin tamamına yakını etnik farklılıklar nedeniyle gerçekleştirilmiştir.1930 yılında 18.000, 1933 de de 200.000 Kazak Çin, Moğolistan, Afganistan ve İran'a sürülmüştür. 1935'de, Leningrad şehrinde yaşayan 30.000 Finli, Batı Sibiryaya, Kazakistan, Tacikistan ve Vologda yerleşim bölgesine, aynı yıl içerisinde, 42.000 Alman ve Polonyalı, Ukrayna'nın doğu sınırlarına yakın bölgelere gönderilmiştir.1936da ise bir önceki yıl Ukrayna'ya yerleştirilen Alman ve Polonyalılar tekrar Kazakistan'a sürülmüşlerdir.1937'de Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içerisinde yaşayan yaklaşık 2.000 Kürd toplanarak Kazakistan ve Kırgızistan'a sürülmüştür. Aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen bir başka etnik sürgünde, Batı Sibiryaya ve Uzak Doğuda yaşayan 172.000 Koreli'nin Kazakistan ve Özbekistan'a gönderilmeleridir.³⁵

1938'de,Azerbaycan'ın güney sınırlarında yaşayan 6.000 İran Yahudisi Türkmenistan'ın kuzeyindeki çöllere sürüldüler.1940 yılında, Beyaz Rusya'nın batı sınırlarında yaşayan 140.000 Polonyalı Urallar ve Sibiryaya,61.000'i ise Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmüştür. Aynı yıl içerisinde 75.000 Polonyalı daha yine Urallar ve Sibiryaya gönderilmişlerdir.

1941 yılında, 11.000 aile Krasnoyarsk,Omsk ve Novorosibirisk'e,30.000 kişi Chernovtsy ve İzmail Oblastlarına, 45.000 kişi de Novorosibirsk ve Kirov'a sürülmüştür.³⁶ 22 Haziran 1941'de Hitler'in Sovyetler Birliği'ne savaş açması³⁷ sonucu, Stalin tarafından Hitler'e yardım ihtimalleri göz önüne alınarak

34 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Ankara: SBF. Yayınları,1969, s.20.

35 Lias Godfrey, *Göç*, çev. Mehmet Çağrı, İstanbul: 1978, s.54.

36 Lias Godfrey, *Göç...*, s.57.

37 "Population transfer in the Soviet Union...", <http://www.dangeruss-industries.com>

ülkede yaşayan Almanlar sürgünde ilk sırayı almaya başlamışlardır.

1942'de Leningrad Oblast'ından 9.000 Finli ve Alman Krasnoyarsk, Krai ve Yakutistan'a ülkenin çeşitli kasaba ve köylerinde yaşayan Alman, Rum, Roman, Kırım Tatarı ile Kuzey Kafkasya'dan (Krasnodar) Rus olmayan bazı vatandaşlar Sibirya'nın çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdir.

1943'de Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nden önce 500, ardından da 70.000 kişi Kazakistan ve Kırgızistan'a, Kalmukistan özerk bölgesinden çok sayıda Kalmuk Türkü Omsk ve Novosibirsk'e sürülmüştür.³⁸

1944 yılı sürgünlerin en yoğun yılı olmuştur. 1943'e kadarki sürgünler düşman'a yardım etme olasılığı iddiasıyla gerçekleştirilmiş ise, bu tarihten sonraki sürgünleri aynı kategoride değerlendirmek zordur. Çünkü 1943'deki Stalingrad Savaşı'nı Sovyetlerin kazanması sonucu Almanlar zaten Rusya topraklarını boşaltmaya başlamışlardı. Sovyet toprakları için bir güvenlik tehdidi kalmadığına göre, savaşın kazanılması üzerine gerçekleştirilen sürgünleri Sovyet yönetiminin kendi vatandaşlarına yönelik etnik cezalandırma olarak değerlendirmek gerekir.

170

Almanların Sovyet sınırlarını terk ettiği tarihin hemen akabinde, 393.000 Çeçen, 91.000 İnguş ve Dağıstanlı, 38.000 Balkar Kazakistan ve Kırgızistan'a, Rostov'dan 3.000 Kalmuk Omsk ve Novosibirsk'e sürülmüştür. Bu toplu sürgünlerin yanı sıra, Sovyet sınırlarının çeşitli bölgelerine dağılmış olan Çeçen, İnguş, Kalmuk, Karaçay ve Balkarlardan 4300 vatandaş yine Sibirya'nın uçra bölgelerine sürülmüşlerdir. Mayıs 1944'de, 182.000 Kırım Tatarı Özbekistan'a, Türk, Bulgar, Rum ve Ermeni'lerden toplam 42.000 kişi yine Özbekistan'da yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Güney Gürcistan'daki 92.000 Mesket Türkü ile 1.000 Laz ve bazı Kürd gruplar da Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a dağınık bir şekilde sürülmüşlerdir. Sürgünlerin uluslar arası yardım çağrılar sonuçsuz kalmıştır.³⁹

Etnik sürgünlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bir süre daha devam ettiği görülüyor. 1948'de Karadeniz sahillerinde yaşayan Rum ve Ermenilerden (Daşnak Grubu) 58.000 kişi Kazakistan'a sürülmüştür. 1951'de Baltık ülkelerinden 4.000 i çocuk olmak üzere 9.400 kişi ile Kulak'lardan 35.000

38 "Population transfer in the Soviet Union...", <http://www.dangeruss-industries.com>

39 British Foreign Office, 195/2 488.

kişi Sibiryâ'nın uzak bölgelerine sürülmüşlerdir.⁴⁰

Sovyetler Birliği dönemindeki sürgünlerin Stalin sürgünleri olduğunu söylemek çok da yanlış sayılmaz. Gerçekten 1924'de Lenin'den Sovyetlerin yönetimini devralan Stalin'in 1927'de Troçki'yi Komünist Partiden tasfiye ederek ülke dışına çıkarması ve iktidarı tam kontrol etmesiyle başlayan sürgünler, yine onun öldüğü yıl olan 1953 yılına kadar devam etmiştir. Sürgünlerin detayları incelenecek olursa, bunların salt Komünist rejimden kaynaklandığını söylemek zordur. Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu milletlerden her kesimin sürgüne tabi tutulduğu ve sadece Rus ve Gürcü asıllıların sürgün kapsamı dışında kaldığı varılması gereken ilk önemli sonuçtur. Gürcü asıllı olması nedeniyle, Gürcülerin sürgün kapsamı dışında kalmasını Stalin'in duygusal bir politikası olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak, sürgünlerin Rus olmayan hemen her milleti içermesi, Sovyetler Birliği döneminde de Slav milliyetçiliğinin gücünü, devlete hâkimiyetini ve Komünist ideolojiye olan üstünlüğünü göstermektedir. Komünist düzen için tehdit olarak algılanan Rus olmayan milletlerin sürgünü, Slav milliyetçiliğinin bir öngörüsü olarak, komünizm vasıta olarak kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Sürgünlerin gerçekleşmesinde dikkati çeken ve etkili olan bir başka husus, Rusya'nın coğrafi sınırlarının genişliğinin bunlara sağladığı kolaylıktır. Avrupa kıtasının neredeyse üç katı genişliğindeki Sovyet kontrol sahası sürgünleri kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Çoğu boş ve ağır yaşama koşullarının bulunduğu bölgelere yapılan sürgünlerin sürüldükleri topraklarındaki akrabalarıyla ve hatta dünyayla bağlantıları tamamen kesilmiştir. Kafkasya'dan, Kırım'dan ve Sovyetlerin Batı bölgelerinden sürülen insanlar için, Novosibirsk ve Yakutya neredeyse dünyanın öteki ucuydu.

Sürgün edilen ve tamamı Rus olmayan milletlerden oluşan insanlar büyük ölçüde öz kimliklerini ve kültürlerini kaybederek asimile olmuşlardır. Okullarda sadece Rusça eğitim yapıldığından, bir kuşak sonra kendi dilini konuşabilen insan neredeyse kalmamıştır. Sürgüne tabi tutulan milletlerin kendi topraklarındaki sayıları da zaten az olduğundan, sürgünle bölünmeleri, gelecek dönemlerde, Rusya için bir potansiyel azınlık olma ihtimallerini de ortadan kaldırmıştır. Özellikle Kırım'da Tatarların ve Kafkasya'da Çerkez orijinli milletlerin hem Çarlık Rusyası döneminde, hem de Sovyetler döneminde sürgüne uğramaları, diasporadaki sayılarının kendi öz vatanlarında-

40 Gulnara Bekirova, "The Problem of Crimean...", s.14.

kinden daha fazla olması gibi garip bir durum ortaya çıkarmıştır. Stalin'den sonraki Sovyet yöneticileri zamanında ve Sovyetlerin dağılmasından sonra, sürgünlere topraklarına dönme şansı tanınmışsa da, gerek komünist dönemde uygulanan kolektif mülkiyet uygulaması, gerekse sürgünlerin büyük oranda fakir düzeyde olmaları öz vatanlarına dönmelerini önlemiştir.

Çarlık Rusya'sı döneminde olduğu gibi, Sovyetler döneminde de sürülen insanların yerlerine Rus kökenli vatandaşlar yerleştirilerek, bu topraklardaki etnik yapı değiştirilmiştir. Bu politikanın en belirgin örneği Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya'nın batı sahilleridir.

Nihayet, sürgünlerin dikkati çeken bir diğer özelliği de bunların büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Özellikle Çarlık Rusya'sı döneminde sürülenlerin Yahudiler dışında tamamı Müslüman'dı. Sovyetler döneminde de durum çok farklı değildir. Bu sürgünlerin dünyada gereken yankıyı görmemesi ve bugün batı dünyasının sadece Yahudi soykırımı ile sözde Ermeni soykırımına odaklanmış olması hem bilim adına, hem de insanlık adına düşündürücüdür.

172

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12. b. İstanbul: 1999.

Baddeley, John F. *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şehy Şamil*, çev. Sedat Özen. İstanbul: 1989.

Bekirova, Gülnana. "The Problem of Crimean Tatar Emigration in The Russian Historical Literature, 1800-1930". <http://www.iccrimea.org>

British Foreign Office, 195/2 488.

Chirg, A. Y. "Circassian Navy During Russian – Caucasian War". <http://www.circassianworld.com>.

Eren, Ahmet Cevat. "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, sayı 2. İstanbul: 1966.

Erkan, Süleyman. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.

: Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler

“From Terror to Terrorism: Logic on The Roots of Selective Political Violence”, <http://www.circassianworld.com>.

Genocide, <http://www.circassianworld.com>.

Godfrey, Lias. *Göç*, çev. Mehmet Çağrı. İstanbul: 1974.

Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: 1979.

Henze, Poul B. *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu. Ankara: 1985.

İpek, Nedim. “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 6. Samsun: 1992.

Karpat, Kemal. “Karpat Çerkez Sürgünü Anlattı”, <http://www.circassianworld.com>.

Karpat, Kemal. *Ottoman Population (1830-1914)*. Madison/Winsconsin-London: 1985.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Ankara: 1990.

Kurat, Akdes Nimet. “Panslavizm”, *A.Ü. D.T.C.F Dergisi*, sayı 6. Samsun: 1992.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*. Ankara: 1993.

Natho, Kadir. “The Russo-Circassian War”, <http://circassianworld.54.com>.

“Population Transfer in The Soviet Union”, <http://www.dangeruss.com>.

Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*. Ankara: SBF Yayınları, 1969.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: 1997.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri*, cilt I-II. Ankara: 1968-70.

Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim

Erhan TÜRBEDAR
ASAM Balkan Uzmanı
eturbedar@asam.org.tr

Özet: 1990'larda dünyanın tanık olduğu önemli olaylardan biri, Bosna savaşı olmuştur. O yıllarda, Bosna ve Boşnaklar komşularının sistematik saldırısına uğramış olmasına rağmen, dünya Bosna'da yaşananlara uzun süre bir iç savaş gözüyle baktı. Boşnaklar ise, tarih içinde defalarca olduğu gibi, Sırp ve Karadağlıların yeni bir saldırısına uğradıklarını söylüyorlardı. Bosna savaşıyla birlikte, son 350 yıl içinde Boşnaklar on temel mezalim dalgasına uğramıştır. Bir süreklilik arz eden bu mezalim dalgalarında Boşnakların tek "suçu", farklı isim taşımaları ve tanrıya farklı bir şekilde dua etmeleriydi. Diğer taraftan, bu mezalimlerin ortak amacı, etnik temizlik yoluyla Boşnakların sayısını azaltmak, Boşnakları göçe zorlamak ve nihayetinde bölgenin etnik haritasını değiştirmek olmuştur. Bu makalede, tarihte Boşnaklar üzerinde işlenen mezalimlerin genel hatlarıyla aydınlatılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bosna, Sancak, Boşnaklar, Mezalim.

The Atrocities the Bosniaks Have Been Subjected to Throughout History

Abstract: One of the most important events of the 1990's, as witnessed by the world, was the war in Bosnia. Although Bosnia and the Bosniaks were subject to systematic attacks from their neighbors during this period, the world complacently regarded the Bosnian crisis as a civil war. The Bosniaks however, having been targeted repeatedly throughout history by the Serbs and Montenegrins, maintained that they were once again under their attack. Including the Bosnian war the Bosniaks have been subjected to atrocities in ten waves throughout a span of 350 years. The only "fault" of the Bosniaks who endured these atrocities was that they carried different names and that they communed with God in a different manner. The common objective of these atrocities was to systematically thin the Bosniak population through ethnic cleansing thus forcing them into exile and in effect ultimately changing the ethnic geography of the region. This article aims to shed light on the massacres inflicted upon the Bosniaks through history.

Key Words: *Balkans, Bosnia, Sandzak, Bosniaks, Atrocity.*

Giriş

1352 yılında Gelibolu'nun yakınlarındaki Çimpi Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlar'a ilk adımını atmış, bunu ise Orta Avrupa'ya doğru yaklaşık 350 yıl süren ilerleme izlemiştir. Bu ilerlemenin ardından bir geri çekilme süreci başlamış ve yaklaşık 210 yıl devam etmiştir. 1912 yılından itibaren Osmanlı Balkanları tamamen kaybetmiştir.

Osmanlılar Balkanlar'ı fethederken, istisnai olaylar hariç, gayrimüslimlere planlı ve sistematik zulümler uygulamamıştır. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılacak insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmemiştir. Sultanların Balkanların gayrimüslimlerini islamlaştırma veya Türk olmayanları türkleştirme gibi politikaları da olmamıştır.¹ Sultanlar ayrıca, yetkilerini kullanırken sadece şeriatı değil, tebası olan halkların örf ve adetlerini de dikkate almıştır.² Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına zorunluluk olmadıkça müdahale etmedikleri gibi, kiliselerin yok edilmesi gibi bir politikadan da uzak kalmışlardır. Tam tersine, Osmanlı yönetimi sırasında, Balkanlar'ın birçok yerinde, yeni kiliselerin ve manastırların inşasına izin verilmiştir.³ Ne var ki Balkanlı tarihçiler bu tür gerçekleri göz ardı etme eğilimindedirler.

Osmanlı Avrupa'ya zulüm yapmak için gitmemiş olmasına rağmen, çekilme sürecinde, buralarda yerleşik Müslüman halk sistematik mezalime maruz kalmıştır. Batılı tarihçilerden hemen hiç biri, Balkan Müslümanlarının başarılarına gelen trajedilerle ilgilenmemiştir. Resmi rakamlara göre günümüzde Balkanlardaki Müslümanların toplam sayısı yaklaşık 8 milyon 250 bin civarındadır. Bu rakam bölgenin toplam nüfusunun yüzde 12'sine karşılık gelmektedir. Oysa, Osmanlı nüfusu ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Kemal Karpat'a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların Balkanlardaki

- 1 Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 23; Vladimir Velebit, "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, Cilt 33, Sayı 2, Yaz 1999.
- 2 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1999, s. 170.
- 3 Géza Dávid, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124, 2002, s. 76.

nüfusa oranı yüzde 43'lere varmıştı.⁴ Bu fark, başlı başına, Balkanlardaki Müslüman varlığının yok edilmesinin incelenmesini gerektirmektedir.

Mezalim Balkanlardaki Müslümanların ortak kaderi olmuştur. Bunların içinden Boşnaklar, tarihin onlara karşı en acımasız davrandığı kanaatindedirler. Son 350 yıl içinde Boşnaklar on ayrı devrede sistematik mezalimin kurbanı olmuşlardır. Bunlardan sonuncusu olan ve 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna savaşı ise, tarih içinde Boşnaklara karşı işlenen mezalimin bir devamı niteliğindedir. Bu makalenin amacı, Müslüman bir halk olmaları nedeniyle Boşnakların uğradığı mezalime ışık tutmaktır. Görüleceği gibi, Boşnaklar barış dönemlerinde bile, hiçbir suç işlemeyen, sırf sahip oldukları kimlikleri yüzünden öldürülmüştür. Bu mezalim incelenmeden önce, kısaca Boşnakların kimliği üzerinde durulmasında yarar görmekteyiz.

Boşnaklar Kimdir?

Bosna'nın Osmanlı döneminde bir "altın çağı" yaşadığı doğrudur. Ancak, Boşnaklar üzerine çalışırken, Osmanlı öncesi dönemden işe başlamak gerekmektedir. Aksi takdirde, "Bosna ve Boşnaklar tarihte hiçbir zaman var olmamıştır" diyerek, Boşnakların kimliği ile ilgili, kendi amaçları doğrultusunda yazı yazma eğiliminde olan Sırp ve Hırvat tezlerine hizmet edilecektir. Hırvatlarda ve Sırlarda, Bosna'yı kendi topraklarına dahil etme arzusu, tarih içinde sürekli var olmuştur. Bu yöndeki planlarını hayata geçirebilmenin araçlarından biri, Boşnak kimliğini bütünüyle reddetmekten geçmiştir.⁵ Özellikle milliyetçilik akımlarının ağırlık kazandığı 19. yüzyılda bu yönde daha sistematik adımlar atılmış ve tarih kitapları yeniden yazılmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığı zaman, Bosna Devleti Orta Çağ'dan beri sürekli var olmuş ve önce Banlar, ardından krallar tarafından yönetilmiştir. Bosna toprakları bazen genişlemiş, bazen de daralmıştır. Ne var ki Bosna'nın Orta Çağ tarihi yeterince araştırılmış değildir. Bu konudaki boşluğu kapatmaya çalışan Zagreb Üniversitesi'nden Hırvat asıllı tarihçi Nada Klaiç'e göre, Orta Çağ'daki Bosna Devleti, komşu Sırp ve Hırvat devletlerinden daha es-

4 Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Eylül 2005, s. 42.

5 Aslında Balkanlar'da Müslümanların etnik ve kültürel kimliği de yok edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, "Ömer" ismi üzerine anlatılan hikâyeye, Türklerin sahip oldukları kimliklerinden nasıl koparılmaya çalışıldığını göstermektedir: Makedonya'da yaşayan ve soy ismi Ömer olan bir Türk, Yugoslavya Krallığı sırasında Omeroviç, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği Bulgar işgali sırasında Omerov, en sonunda da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Makedonya Cumhuriyeti'nde Omerski olarak isim değişikliklerine uğramış, her seferinde de Türk asıllı Ömer'e, Slav kökenli olduğu propagandası yapılmıştır.

kidir.⁶ Diğer taraftan, Orta Çağ Bosna Devleti'nin, günümüze kadar bir süreklilik arz ettiği görülmektedir. Osmanlı döneminde Bosna ayrı bir birim olarak varlığını sürdürmüş, Boşnakça ise devlet dilleri arasında sayılmıştır. Bunun yanında Bosna, 1878 yılından itibaren girdiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi altında da, 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda ve sonraki Yugoslavya devletlerinde de, hep kendi topraklarıyla ayrı bir bütünü oluşturmuştur.⁷

Boşnakların kökeni araştırılmaya başlandığı zaman, genel olarak “tanrının sevdiği kulu” anlamına gelen Bogumiller karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Boşnak tarihçiler genel olarak Bogumillik içinde kökenlerini, siyasi ve kültürel kimliklerini aramaktadırlar. Bogumiller hem Katolik, hem de Ortodoks kilisesine direnmiş ve kendi “Bosna Kilisesi”ne sahip olmuştur. Bosna'da Katolik Kilisesi'nin etkisinin zayıflamasını, kendine özgü kavramlarıyla Bosna kilisesinin yayılmasını hoş karşılamayan Papalık, Bosna'ya karşı Haçlı Seferleri örgütlemiştir.⁸

Hangi ırk ve milletlerin Bosna'nın kültürel değerlerinin ilk temsilcilerinin olduğu konusunda yeterli açıklık bulunmuyor ise de, bu çerçevede Bosna'nın en eski yerlileri olarak “İlirler” anılmaktadır. Nitekim bazı tarihçiler, Orta Çağ Bosnalılarının kimliklerinde, İilir kökenine işaret etmektedir.⁹ Dahası, nadir de olsa, Bosna'da kökleri İilir kavimlerine kadar uzanan bir kültürel devamlılığın izlerine de rastlandığına işaret edilmektedir.¹⁰

Tarihçi Enver İmamović, “Boşnak” kelimesinde 2000 yıldan fazla bir sürekliliğinin var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Antik Çağ'da Bosna'da “Poseni” (Boseni) olarak anılan bir İilir kavmi yaşamıştır. İmamović ayrıca, Roma İmparatorluğu döneminde Bosna'nın “Bassania” ismiyle anıldığının ispatlandığını ileri sürmektedir. Bunun dışında, 6. ve 7. yüzyıllarda Slavların

6 Nada Klaić, “Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)”, Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000, s. 51.

7 Yalnızca 1939 tarihli Tsvetkoviç-Maçec anlaşmasıyla Bosna toprakları kısa bir süre Sırp ve Hırvatlar arasında bölüştürülmüş, ancak kağıt üzerinde kalan bu anlaşmayı Boşnaklar hiçbir zaman tanımamıştır.

8 Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, ss. 65-88.

9 Örnek olarak bkz. Enver İmamović, *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*, Saraybosna: Art 7, 1998, ss. 5-30; Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski Identitet*, Saraybosna: Bosanska Knjiga, 1997, s. 20; Dubravko Lovrenović, “Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)”, Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998, ss. 46-47.

10 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 33.

Balkanlar'a gelmesiyle "Bassania"nın önce "Bosona", ardından "Bosna" olarak ad değişikliğine uğradığını savunmaktadır.¹¹ Bu tür tezlerden hareketle, Boşnak tarihçiler, Orta Çağ'da Bosna topraklarında yaşayanların genel olarak "Boşnyani" adıyla anıldıklarını belirtmektedirler. Boşnyani'den ise "Boşnyak" ("Boşnak") kelimesi gelişmiştir.

Görüldüğü gibi, "Bosnalı" kavramı, her şeyden önce kökleri geçmişe uzanan etnik ve siyasi bir kimliği ifade etmektedir. Enver İmamoviç'in analizinden ise Boşnakların ne "İslamlaşmış Sırlar" ne de "İslamlaşmış Hırvatlar" olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bu konuda Boşnak tarihçileri arasında bile bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin, tarihçi Mustafa İmamoviç Boşnakları, etnik açıdan güney Slav kökenli, dini ve kültürel-politik deneyim açıdan ise güney Slavlardan farklı bir millet olarak tanımlamaktadır.¹² Gerçekten de, 6. ve 7. yüzyıllardaki Slav istilaları, her şeyden önce Bosna'da yeni bir dilsel ve kültürel kimliğin oluşmasını sağlamıştır. Slavların Bosna yerlileri üzerindeki etkisi o kadar güçlü olmuştur ki, bu ülke Orta Çağ'da tipik bir Slav devleti görünümünü vermiştir.¹³ Nitekim o döneme ait dilsel ve kültürel nedenlerden dolayı, Bosna'yı oluşturan nüfus Slav olarak adlandırılabilir. Ancak, Bosna nüfusundaki ırksal çeşitlilik olgusu da dikkate alınmalıdır. Tarih içinde Gotlar, Hunlar, İranlı Alanlar ve Avarlar gibi değişik ırklar Batı Balkanlara yerleşip, Romalılar ve Slavlar arasına karışmışlardır.¹⁴ Bir Türk kavmi Avarlar, 7. yüzyılda Bizans, Hırvat ve Bulgar orduları tarafından Balkanlardan sürülmüştür. Ancak, yapılan bazı araştırmalar, Bosna ve Karadağ'ın bazı bölgelerinde Avarlara ait uzun süreli yerleşim alanlarının mevcut olduğunu göstermiştir.¹⁵ Nada Klaiç, Slavların ilk politik (devlet) örgütlenmelerinde, önemli Avar unsurlarının yer aldığını savunmakta ve Avarlar'ın Bosna topraklarında yaklaşık 200 yıl sürmüş olan yönetiminden söz etmektedir.¹⁶ Klaiç ve diğer bazı tarihçiler, ilk Slav yöneticilerine ait "Ban" ve "Jupan" gibi unvanların, kelime olarak Avarlara ait olduğunu ve "zengin"/ "mülk sahibi" anlamlarına geldiğini de ileri sürülmektedir.¹⁷

11 E. İmamoviç, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 31-32.

12 Mustafa İmamoviç, "Boşnjački Etnos: Identitet i Ime", *Prilozi*, Saraybosna: Institut za Istoriju, 2003, ss. 314-315.

13 Harun Crnovršanin ve Nuro Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja: Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju*, Tuzla: Bosanska Riječ, 2001, s. 30.

14 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, ss. 34-36.

15 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 36.

16 N. Klaiç, "Srednjovekovna Bosna...", ss. 60-63.

17 N. Klaiç, "Srednjovekovna Bosna...", s. 63; D. Lovrenović, "Od Slavenskog...", s. 47.

Boşnakların tarihsel merkezi ve anavatanı Bosna-Hersek 1463 yılında Osmanlı tarafından fethedilmiştir. Osmanlılar Bosna-Hersek'i sadece fethetmemiş, buraya yeni bir medeniyeti de getirmiştir. Günümüzde de gözlemlenen İslam kültürü, söz konusu medeniyetin Bosna'da oldukça benimsendiğini göstermektedir. Modern Boşnak kimliği, bu suretle, Osmanlı Devleti yönetimi sırasında bugünkü şeklini almıştır.

Boşnakların etnik kökeni ve kimliği üzerine tartışmayı daha fazla sürdürmek, bu makalenin amacını aşacaktır. Kanaatimizce, politik açıdan Bosna devletinin yok edilmesi maksadıyla Boşnak kimliğinin reddediliyor olması başlı başına bir mezalim sayılmalıdır. 1990'lardaki Bosna savaşında, Sırp tarafı tarafından bombalanan ilk yerler arasında, zengin Osmanlı arşivine sahip olan Saraybosna Şark Enstitüsü ve Bosna-Hersek Milli Kütüphanesi yer almıştır. Bunların yok edilmesiyle, herhalde, Boşnakların tarihinin silinmesine çalışılmıştır.

1683-1699: Katolik İttifak Güçlerinin Müslümanlara Saldırısı

Bosna'nın Osmanlı Devleti içine dahil edilmesinin ardından, Boşnaklar da bu yeni yöneticilerinin fetih ordusu içinde yer almıştır. Örneğin, Macaristan'ın işgalinin yolunu açan 1526'daki Mohaç Muharebesi'ne, Bosna'dan 20 bine yakın kişi katılmıştır.¹⁸ Diğer taraftan, 1711 yılında Rusya'ya karşı yürütülen seferde 1553 Bosnalı sipahinin katılmış olması da, Osmanlı ordusunda Bosna kuvvetlerinin taşıdığı önemi göstermektedir.¹⁹ Yapılan bir çalışmada, 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına kadar, Boşnakların Osmanlı saflarında toplam 241 silahlı çatışmaya katıldıkları belirtilmektedir.²⁰

Savaşlarda gösterdikleri başarılarından dolayı, Boşnaklar ödül olarak Avrupa'nın değişik yerlerine yerleştirilmişlerdir. Nitekim, Tsetinyska Krajina, Dalmaçya, Lika, Slavonya ve Macaristan'ın çoğu kentlerinde Boşnakların yaşadığı görülmektedir. Örneğin, Evliya Çelebi 1660 yılında kaleme aldığı seyahatnamesinde Budin (Budapeşte), Siget, Şikolş, Peçuj, Stolni Biograd, Temişvar gibi kentlerde sadece Bosnalı (Boşnak) dilinin duyulduğunu, Budin'in bütün yerlilerinin Boşnak olduklarını, Kanyija'da da çoğunluğu

18 Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Tuzla: Harfograf, 1998, s. 62.

19 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, ss. 165-166.

20 Ivo Žanić, "Hajduci, Kmetovi, Askeri i Vitezovi: Simbolični Identiteti JNA i Postjugoslavenskih Vojski", *Polemos*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak-Haziran 1998.

Boşnakların oluşturduğunu yazmıştır.²¹ 1625 yılına ait bir Hırvat kaynağından ise, o tarihlerde Dalmaçya bölgesinde de önemli miktarda Boşnak asıllı ailenin yaşadığı anlaşılmaktadır.²²

Boşnakların bu şekilde Avrupa'nın değişik yerlerine yerleştirilmesi, kendilerine karşı ilk mezalimin gerçekleştirilmesine de ortam hazırlamıştır. İkinci Viyana Kuşatması'ndaki bozgun, Osmanlı gücünün sona ermesinin başlangıcı olmuştur. 1683 yılında başlayan ve Avusturya, Polonya ile Venedik Cumhuriyeti ordularının ittifakı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Viyana Kuşatması'nın ardından, Osmanlılar Avrupa'da fethettikleri bazı bölgeleri kaybetmeye ve güneydoğuya doğru çekilmeye başlamıştır. Dahası, Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılabilir olduğu görülmüş, bu ise Balkan halklarının ulusçu örgütlemesini teşvik edici bir rol oynamıştır.²³

Macaristan, Slavonya, Lika, Krbava, Dalmaçya ve Boka Kotorska'da hakiyetin kaybedilmesiyle birlikte, Osmanlı Ordusu'nun geri çekildiği bölgelerden Boşnak ahali de göç etmek zorunda kalmıştır. Zira Hristiyan İttifak güçleri sadece Türklere karşı değil, İslam'ı benimseyen herkese karşı savaş açmıştı. Gönüllü göç etmeye yanaşmayanlar ya zorla göç ettirilmiş, ya öldürülmüş, ya da zorla Katolikleştirilmiştir. Sadece Lika bölgesinde 1680 yılında yaklaşık 7 bin Boşnak ailesinin (30 bin kişi) yaşamakta olduğu belirtilmektedir.²⁴ 1687 yılına gelindiğinde, bunların büyük kısmı bölgeden kaçmak zorunda kalmış, geride kalan yaklaşık 1.700 kişinin ise zorla Katolik dinini kabul ettiği kaydedilmiştir.²⁵ Diğer taraftan 1687 yılında Boka Kotorska bölgesindeki Müslümanların bir kısmı, özellikle de Herceg Novi ile Risan'lı olanlar, Venedikliler ile Karadağlılar tarafından öldürülmüştür. Bir yıl sonra benzer kaderi, Karadağ'ın günümüzdeki başkenti Podgoritsa'nın yakınlarında bulunan Medun kenti ve Kuç'taki Boşnaklar da yaşamıştır. Bunun yanında, Herceg Novi'den 3.500, Medun ve Kuç'tan ise 280 Müslüman sürgün

21 Macaristanlı tarihçi Geza David, belirtilen dönemde Macaristan'daki Müslümanların sayısının 50 bine yaklaştığına ve bunların büyük kısmının Boşnak olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Géza Dávid, "Osmanlı'nın Yerli Halklarla İlişkileri: Macaristan Örneği", Ayşe Yıldız Topuz (haz.), *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu, Gelibolu, 1 Kasım 1999*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2001, s. 91.

22 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 93-94.

23 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 60.

24 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 94-95.

25 Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslam*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 188.

edilmiştir.²⁶ Bu mülteci akımlarının, Bosna'nın nüfus yapısı üzerinde büyük etkileri olmuştur. Tahminlere göre, İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan süreç ve sonrasında, yaklaşık 130 bin Müslüman Bosna'ya sevk edilmiştir.²⁷

Bugünkü Macaristan ve Slavonya'nın belli bölgelerini kapsamış olan tarihi Kanyija bölgesindeki Boşnaklar, en kötü kaderle karşılaşmışlardır. Kanyija komutanı Piri Ahmed Efendi 1689 yılında bir mektupta özetle şunları yazmıştı: "Bu mektup, kuşatılmış olanların gözyaşlarıyla yazılmış ve eline geçecek olan ilk üst düzey Osmanlı yöneticisine gönderilmiştir. Biz kendi aramızda, Kuran'ın okunduğu ve ezan sesinin duyulduğu Sultanın kalelerini, düşmana teslim etmeme konusunda anlaştık. Acil yardım bekliyoruz". Ancak yedi yıl boyunca sultandan hiçbir yardım gelmeyince, bütün Kanyijalı Müslümanlar Hristiyan ittifak güçleri tarafından öldürülmüştür.²⁸

1683'te başlayan bu birinci mezalim dalgası, Osmanlılar ile İttifak güçleri arasında 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'na kadar sürmüştür.²⁹ Bu antlaşmadan önce İttifak güçleri, günümüzdeki Makedonya'nın başkenti Üsküp'e kadar ilerlemiş ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Saraybosna, Yeni Pazar ve Üsküp gibi kentleri harap edip, ateşe vermiştir.³⁰ Örneğin, Ekim 1697'de, Savoy Prensi Eugene'nin komutası altındaki Avusturya ordusu Saraybosna'ya girip, önce talan etmiş, ardından Boşnakların çoğunu öldürüp, kenti ateşe vermiştir. Bu olay, Saraybosna'nın tarihinde yaşadığı en büyük trajedi olarak hatırlanmaktadır.³¹ Prens Eugene'nin askeri günlüğünde şu kayıt yer almaktadır: "24 Ekim günü Saraybosna'yı ve çevresindeki bütün alanı ateşe verdik. Düşman peşine düşen hücum birliğimiz, çok sayıda Türkü öldürdükten sonra, yanlarında birçok kadın, çocuk ve ganimet getirdi."³²

Eugene'nin beraberinde köle olarak götürdüğü Saraybosnalı Müslümanın sayısı yaklaşık 10 bin olarak tahmin edilmektedir.³³

26 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 61.

27 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 149.

28 "Bosanski Muslimani-Historija Jedne Borbe za Opstanak" isimli belgesel, I. Bölüm, Saraybosna, 1994.

29 Karlofça Antlaşması ile Macaristan ve Transilvanya Habsburglulara, Dalmaçya ve Yunanistan'daki geniş topraklar ise Venedik'e bırakılmıştır.

30 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 65.

31 N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, ss. 78-79.

32 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 151.

33 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 58.

1711: “Türkleşenlerin İmha Edilmesi”

28 Haziran 1389’da cereyan eden Birinci Kosova Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki egemenliğinin kapılarını önemli ölçüde açmıştı. Bu savaşta Osmanlı’nın karşısında yenik düşen Hristiyan ittifakının liderliğini, Osmanlı güçleri tarafından öldürülen Sırp Prens Lazar Hrebelyanoviç yapmıştı. Birinci Kosova Savaşı’nı kazanmış gibi davranan Sırp lar, 28 Haziran tarihini en kutsal günleri arasında saymakta ve “Vidovdan” adı altında kutlamaktadırlar. Gerçekte ise, Sırp lar ve Karadağlılar bu savaşta yenilgiyi hiçbir zaman sindiremediği için, yüzyıllar boyunca bunun intikamını Balkanlardaki Müslümanlardan almaktadırlar.

İşte 1711 yılında Karadağ’da gerçekleştirilen katliamın, bu öç alma girişimlerinin ilki olduğu söylenebilir. İkinci Viyana Kuşatması’nda Hristiyan dünyasının Osmanlı karşısındaki galibiyetinden cesaret alan ve Rusya tarafından desteklenen Karadağ, topraklarını geri almak için planlar yapmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Boşnaklara yönelik ikinci mezalim 1711 yılında, Noel arifesinde gerçekleştirilmiştir. “Türkleşenlerin İmha Edilmesi (İstraga Poturica)”³⁴ olarak adlandırılan bu olayda, Karadağ’ın Tsetinye kentinde Çekliçi aşiretinden ağırlıklı olmak üzere, bin civarında Boşnak katledilmiştir.³⁵ Bu olaydan önce, “Eski Karadağ” olarak adlandırılan topraklarda 800 asker ile 3.500 sivil Boşnak yaşamış, ancak katliamdan kurtulmayı başaranlar göç etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde Saraybosna’da yaşayan Mustafiç, Vraniç, Osmanagiç ve Bayramoviç gibi aileler, “Türkleşenlerin İmha Edilmesi” planından dolayı göç edenler arasında yer almaktadır.³⁶

Ancak sözünü ettiğimiz bu ikinci mezalim dalgasının yılı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. 1711 yılı yanında, 1702 ve 1707 yılları anılmaktadır. Bunun yanında, Müslümanların katledilmesine ilişkin kanıtlayıcı herhangi belgenin bulunmadığına, olayın halk arasındaki söylentilerle yayıldığına da dikkat çekenler vardır.³⁷ Boşnak tarihçi Mustafa Memiç, 1711 yılı üzerinde ısrar etmekle birlikte, bu katliamın Rusya tarafından kışkırtıldığına da savunmaktadır.³⁸

34 Aslında “Poturica” kelimesiyle, Hristiyanlıktan İslam’a geçenler kast edilmektedir. “Boşnaklar hakiki Türk dinindedir” cümlesinden anlaşıldığı üzere, “Türk” kelimesiyle dini kimlik ifade edilmektedir.

35 Ragip Hacıç, bu katliamda öldürülenlerin sayısını 1.200 olarak göstermektedir. Bkz. Ragip Hadžiç, “Sva Bošnjačka Stradanja”, *Novi Horizonti*, Sayı 79, Mart 2006.

36 Mustafa Memiç, “Sarajevo Kao Migracioni Centar Muslimana iz Crne Gore”, *Dževad Juzbašić (haz.), Prilozi Historiji Sarajeva*, Saraybosna, Institut za Istoriju, 1997, ss. 491-492.

37 A. Popović, *Balkanlar da İslam...*, s. 193.

38 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 78-79.

Günümüzde Sırbistan ve Karadağ'ın okullarında öğrencilere ezberletilen, Karadağ edebiyatının başyapıtı ve aynı zamanda Sırp şiir edebiyatının şaheserlerinden "Gorski Vijenac" (Dağ Çelengi), 1711'deki Boşnak katliamına yer vermektedir. Yazarı Petar II. Petroviç Nyegoş olan ve Karadağ'ın kurtuluşundan bahseden bu eserde, nefret fetihçi Türklerden çok, "Türkleşenler" (İslam'ı benimseyenler) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türklerden kurtulabilmenin yolunun, "Türklerin yardımcılarında" kurtulmaktan geçtiği fikriyle, Türkleşenlerin ya Hristiyanlığa geri döndürülmeleri, ya da öldürülmeleri öngörülmüştür.³⁹ Boşnaklar üzerinde gerçekleştirilen 1711 katliamını Nyegoş söz konusu eserinde, büyük bir heves ve zevkle kaleme almıştır. Ayrıca gerçekleştirilen katliamlar, kahramanlıklar olarak yansıtılmıştır.⁴⁰

1804-1820: Sırp Ayaklanmaları

Sırbistan için bütün 19. yüzyıl, Osmanlı'dan kopma çabaları ve zamanla kendi ulusal ve yerel devlet kurumlarının inşa edilmesinin gölgesinde geçmiştir. Bu süreç boyunca, Müslümanlar üzerinde de sistematik vahşet uygulanmıştır. Nitekim Boşnaklara yönelik üçüncü mezalim, birinci ve ikinci Sırp ayaklanmalarının sonucu olarak 1804 yılında, "Belgrad Paşalığı" olarak bilinen Sırbistan topraklarında başlamış ve 1820'ye kadar devam etmiştir. Corce Petroviç-Karacorce'nin isyancıları sürekli olarak Müslümanlara saldırmış, malvarlıklarını talan etmiş ve cinayetler işlemiştir.⁴¹ Örneğin, 8 Ocak 1807'de Sırp'ların Belgrad'ı ele geçirmesiyle, burada yaşayan yaklaşık 20 bin Boşnak ve diğer Müslüman içinden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı Hristiyanlaştırılmış, bir kısmı da sürgün edilmiştir.⁴² Karacorce'nin resmi biyografçısı Konstantin N. Nenadoviç, Belgrad'da yaşananlar hakkında şunları yazmıştır: "Türkler nerelerde yakalandıysa, kesildi. Ne yararlılar, ne kadınlar, ne de çocuklar affedildi"⁴³

Bazı Boşnaklar Belgrad'daki bu katliamdan kurtulabilmek için, kendilerini Çingene olarak tanıtmışlardır.⁴⁴ Nitekim günümüzde de Sırbistan'da, Çingene dilinden bir tek kelime bile bilmeyen "Çingeneler" bulunmaktadır.

39 Vladimir Corović, *Istorija Srpskog Naroda*, Belgrad, Janus, İnternet yayını, 2001, <http://www.rastko.org.yu/>

40 "Gorski Vijenac" a İnternet ortamında ulaşılabilir; http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/umetnicka/gorski_vijenac.html.

41 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 95.

42 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 96.

43 Mirko Grmek, Marc Gjidara ve Neven Šimac, *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o Jednoj Srpskoj Ideologiji*, çev. Ivan Gotthardi Škiljan, Zagreb: Globus, 1993, s. 17.

44 A. Popovic, *Balkanlar'da İslam...*, s. 191; "Bosanski Muslimani... isimli belgesel.

Çar Duşan'ın devletinin canlandırılmasını arzulayan Karacorçe,⁴⁵ Belgrad Paşalığı'nın dışında da etkin olabilmenin yollarını aramıştır. Bu çerçevede, Karacorçe'ye bağlı güçler 1809 yılında -günümüzde de Boşnakların yoğun olarak yaşadığı- Sancak bölgesinin Yeni Pazar ve Senice (Syenitsa) kentlerine saldırmıştır. 23 Nisan 1809'da ele geçirilen Senice, trajik bir kader yaşamıştır. Senice komutanı Hacı Bey Çaviç ile Karacorçe arasında yapılan anlaşma gereğince, Senice hiçbir direniş göstermeden Sırlara bırakılmıştır. Bunun karşılığında, Boşnakların serbestçe kenti terk etmeleri öngörülmüştü. Ancak, Karacorçe sözünü tutmamış, Boşnakları katletmiştir. Senice'de yaşananların kayıtlarını tutan Antoniye Protiç'in bir yazısında, bu katliamda 2.500 Boşnakın öldürüldüğü belirtilmektedir.⁴⁶ Bu arada, Karacorçe 1809 yılında Yeni Pazar'a da saldırmış ve kenti ateşe vermiştir. Ayrıca, Ujitse ve etrafındaki Müslüman köyler de, defalarca Karacorçe'nin saldırılarına uğramış ve göç etmek zorunda bırakılmışlardır.⁴⁷

Karacorçe'nin kendisi ise, 24 Temmuz 1817'de rakibi prens Miloş Obrenoviç'in adamları tarafından öldürülmüştür. Obrenoviç, sözde Osmanlı yönetimine itaat edeceğini göstermek için Karacorçe'nin kesilmiş başını sultana göndermiştir.⁴⁸ Ancak gerçekte, Karacorçe'nin hedefleri yönünde hareket etmeye devam etmiştir.

1830-1867: Özerk Sırbistan'ın Boşnaklardan "Arındırılması"

Sırlar 19. yüzyılda Rusya sayesinde, Osmanlı Devleti'nden değişik imtiyazlar elde etmeye başlamışlardır. Örneğin, Mayıs 1812'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan barış antlaşmasınının 8. maddesinde, Sırlara bazı avantajların sağlanacağı vaadi yer almaktadır.⁴⁹ Sırp Prensi Miloş Obrenoviç de, Osmanlı'nın "Rus saldırısı korkusu"ndan istifade ederek, gücünü pekiş-

45 Orta Çağ Sırp Devleti, Stefan Nemanya hanedanlığından olan ve Eylül 1331'de Sırp Çarı olarak taç giyen Duşan'ın yönetiminde parlak dönemini yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç savaştan yararlanan Çar Duşan, Arnavutluk'un bütün güney bölgesini kapsayan ve kuzey Yunanistan'ın çoğu kesimlerine kadar uzanan bir Sırp devleti kurmuştur. Çar Duşan'ın 1355'deki ölümünden kısa bir süre sonra İmparatorluk dağılmış, Sırp Devleti'nin parlak dönemi sona ermiştir. 1360'larda ise Sırp Devleti'nde iç iktidar mücadelesi başlamış, böylece 1370'lerin sonlarına doğru birçok prenslik ortaya çıkmıştır.

46 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 98-99.

47 Safet Bandžović, "Iseljavanje Muslimanskog Stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosanski Vilajet", *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

48 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 94.

49 Snežana Trifunovska (der.), "Treaty of Peace Between Russia and Turkey, Bucharest, 16 (28) May 1812", *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994, s. 5.

tirmeyi ve ülkesini bağımsızlığa doğru götürmeyi hedeflemiştir. Nitekim, Ekim 1826'da imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşması'nın 5. maddesi ve anlaşmanın ikinci ekinde, Osmanlı Devleti'nin, Sırlara bazı imtiyazlar vereceği belirtilmiştir.⁵⁰ Sırlar tarafından talep edilen imtiyazlar, içişlerinde bağımsızlık, Bosna'ya ait bazı bölgelerin Sırbistan'a bağlanması, vergi muafiyeti, Müslümanlara ait toprakların idaresinin Sırlara devredilmesi, Osmanlı garnizonlarının bulunduğu yerler dışında, Müslümanların Sırbistan'a yerleşmesinin yasak edilmesi gibi hususları kapsamaktaydı. Nitekim Rusya'nın baskıları karşısında direnemeyen Osmanlı Devleti, Sultanın 1 Ekim 1829'da yayımladığı bir Hatt-ı Şerif ve Ekim 1830'da yayımladığı bir fermanla, bu taleplerin yerine getirilmesini kararlaştırmış ve böylece Sırbistan özerkliğe kavuşmuştur. Sözü geçen Sultan fermanında Müslümanlarla ilgili şu hükümler bulunmaktadır:

“Müslümanlar ve düşük rütbeliler, kalelerin dışında kalan Sırbistan topraklarında artık ikamet edemeyecek”, “...kalelerin güvenliğini sağlayanlar dışında, hiçbir Osmanlıya Sırbistan'da ikamet etme izni verilmeyecektir”⁵¹

Böylece Müslüman halka yeniden göç yolu görünmüştür. Boşnaklar bu devrede genel olarak Bosna'ya yerleştirilmişlerdir.⁵² Bu arada, Bosna'ya ait bazı toprakların Sırbistan'a bırakılması kararı, Bosna'da 1831/32'de, Osmanlı'ya karşı özerklik mücadelesinin yaşanmış olmasının temel sebeplerinden biri olmuştur.

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti içinde özerk bölge statüsüne kavuşmasının bir sonucu olarak, 1830-1867 yılları arasında Boşnaklara yönelik dördüncü bir mezalim süreci yaşanmıştır. Sırbistan özerkliğini elde eder etmez, Boşnaklar ve diğer Müslümanları, siyasi, psikolojik, ekonomik ve dini sebeplerle planlı bir şekilde göçe zorlamıştır. Bunun sonucunda zamanla Ujitse, Çaçak, Şabac, Soko ve Belgrad'daki Müslümanlar sürekli olarak göç etmek zorunda kalmışlardır.

50 S. Trifunovska, “Convention Between Russia and Turkey Explanatory of the Treaty of Buharest [of 16 (28) May 1812], Ackermann, 25 September [7 October] 1826”, ss. 6-8.

51 S. Trifunovska, “Firman of the Sultan of Turkey Relating to Servia, Constantinople, October 1830”, s. 13. Ayrıca bkz. Trifunovska, “Hattı-Sheriff Issued by the Sublime Porte to Servia, Constantinople, 1 October 1829”, ss. 9-10.

52 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 96.

Öte yandan, Sırbistan'ın özerkliğiyle birlikte, Balkanlar'da "Büyük Sırbistan"ın kurulması yönünde fikirler ileri sürülmeye başlamıştır. Nitekim 1843 yılında, Sırbistan İçişleri Bakanı olarak görev yapmaya başlayan İliya Garaşanin, "Naçertanije" isimli gizli belgesinde, büyük Sırbistan projesini geliştirmiştir. Garaşanin, Sırp Çarı Duşan'ın Orta Çağ'da başlattığı "Bizans İmparatorluğu yerine büyük bir Slav çarlığının kurulması" projesinin Türkler yüzünden kesintiye uğradığını belirtmiştir. Türklerin kurduğu devlet Balkanlar'da ölmekte olduğuna göre, Garaşanin, eski Sırp fikirlerinin yeniden hayata geçirilmesinin zamanı geldiğine işaret etmiştir. Bu çerçevede, Osmanlı yönetimi altındaki Bosna'nın Sırplaştırılmasına yönelik önlemler üzerinde durmuştur. Örneğin Garaşanin, genç Boşnakların Sırp Devleti'nde üst düzey memurlar olarak yetiştirilmesini, ardından "öğrendikleriyle" memleketlerinde hizmete gönderilmelerini önermiştir. Ayrıca, Boşnaklara Slav bilincinin aşılması uğruna, Bosna'nın genel tarihi ile ilgili kitapların da Sırbistan'da hazırlanmasının önemli olduğunu belirtmiştir.⁵³ Görüldüğü gibi Balkan tarihi sadece kalemle değil, kapsamlı devlet politikaları ile de değiştirilmeye çalışılmıştır.

1860 yılında, Miloş Obrenoviç'in oğlu olan Prens Mihailo Obrenoviç'in yönetime geçmesiyle, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Obrenoviç her şeyden önce, hâlâ Türklerin kontrolünde olan Sırbistan kentlerini ele geçirmeye karar vermiştir. Dahası, Obrenoviç 1838 tarihli Anayasa'yı ihlal ederek, Osmanlı yönetiminden onay almadan, iç "reformları" gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu uygulamalar önce bazı küçük hadiselere, ardından da silahlı çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. En büyük çatışma 15 Haziran 1862'de Belgrad'da yaşanmaya başladı. Önce tüfeklerle yürütülen çatışma, Osmanlı topçu birliklerinin Belgrad'ı kaleden dört saat boyunca bombalamalarıyla sürmüştür.⁵⁴ Bu Sırp-Osmanlı gerginliğine çözüm bulmak amacıyla, 4 Eylül 1862'de, Kanlıca'da, 12 maddelik bir protokolün imzalanmasıyla sonuçlanan bir uluslararası konferans düzenlenmiştir. Protokolün 6. maddesinde, Soko ve Ujitse'deki kalelerin yıkımı kararlaştırılmış, Osmanlı Devleti ise Belgrad, Smederevo, Feth-İslam (Kladovo) ve Şabats'daki garnizonları dışında,⁵⁵ Sırbistan'dan çekilmeye razı olmuştur. Protokolün 8. maddesinde ise, Osmanlıyla birlik-

53 İlija Garaşanin, "Naçertanije", 1844, <http://www.genocid.org/>.

54 "Bombardovanje Beograda 1862 Godine", Sırbistan Devlet Arşivi, <http://www.archives.org.yu>.

55 1867'de Sultanın yayımladığı bir Ferman ile bu dört kent de tamamen Sırlara bırakılmıştır.

te, Müslümanların da Sırların kontrol ettiği topraklardan “bir an önce” göç etmeleri öngörülmüştür.⁵⁶

Ujitse, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın Sırbistan'daki en büyük yerleşim birimlerindendi. Balkanlardaki Müslümanların göçleri konusunda uzman olan Safet Bancoviç, Ujitse'nin o sıralarda “küçük İstanbul” olarak anıldığını belirtmektedir.⁵⁷ 1772-1847 yılları arasında yaşamış olan ünlü Sırp yazar Yoakim Vuyiç'e göre, 1826 yılında Ujitse'de 1.200 Türk evi, 20 cami ve 80 Sırp evi bulunmaktaydı. 1889-1892 yılları arasında, Üsküp'te, Sırbistan konsolosu olarak görev yapmış olan Vladimir Kariç'e göre ise, 1844 yılında Ujitse'de 3.697 Türk ve 707 Sırp yaşamaktaydı.

Kanlıca'da imzalanan protokole uygun olarak, Ujitse kentinden göçler gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 400 kişiden oluşan ilk grup 19 Eylül 1862'de kenti terk etmiştir. Bancoviç'e göre, bu göç dalgası Ujitse'den 2.917 erişkin ve 917 çocuk Müslüman'ı kapsamıştır.⁵⁸ Böylece, Ujitse'deki Müslüman nüfus kısa zamanda eriyip gitmiştir. Bu Müslümanların büyük bir kısmı Bosna'ya, geri kalanları ise Arnavutluk ve Makedonya'ya göç etmiştir. Ujite'deki Müslümanların benzer kaderini, Soko bölgesindeki Müslümanlar da yaşamıştır. Ancak bu bölgedeki kasabalarda yaşayan Müslümanlar oldukça direnmiştir. Ne var ki aralarından sadece Mali Zvornik ve Sakar'daki Müslümanlar, yaklaşık kırk yıl kadar yerlerinde kalmayı başarabilmiştir.⁵⁹ Ujitse ve Soko'dan zorunlu uzaklaştırılan Boşnaklar için, sultan Abdülaziz, Bosna'da Yukarı ve Aşağı Azize'yi (bugünkü Bosanski Şamats ve Oraşye) inşa etmiştir.

Sırbistan'daki Müslümanların göçü bu şekilde bitmemiştir. O döneme ait Saraybosna'daki Rus Konsoloslugu'nun verilerine göre, sadece 1867-1868 yılları içinde Sırbistan'dan Bosna'ya 30 bin Müslüman göç etmiştir.⁶⁰ Bu arada, dördüncü mezalim dalgası Sırbistan'da yaşanmış olmasına rağmen, Karadağ'da yaşayan Boşnaklar da rahat bırakılmamıştır. Örneğin, Novitsa Tseroviç ve Milyan Vokov voyvodalarınca örgütlenen Karadağlılar, 27 Ha-

56 S. Trifunovska, “Protocol of Conference Between Plenipotentiaries of Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia, and Turkey, Relative to the Affairs of Seriva, Kanlidja, 4 September 1862”, ss. 46-47.

57 S. Bandžović, “Iseljavanje Muslimanskog...”

58 S. Bandžović, “Iseljavanje Muslimanskog...”

59 A. Popovic, *Balkanlar'da İslam...*, s. 191.

60 İbrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u Ruskim Izvorima (1856-1878)*, Saraybosna, IRO Svetlost, 1988, s. 91.

ziran 1858'de, 3 bin üzerinde Boşnakın yaşadığı Kolaşin'e saldırarak, kenti harap etmişlerdir. Bu olayda 600-1000 kadar Müslüman halk –bir kısmı yakılarak- öldürülmüştür.⁶¹

1876-1878: Osmanlı'ya Karşı açılan Savaşın Getirdikleri

Boşnaklar üzerindeki beşinci mezalim, 1876 ile 1878 yılları arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'dan ele geçirdikleri topraklar üzerinde yaşanmıştır. O yıllarda Osmanlı ordusunun iyice zayıflamış olması, Sırp ve Karadağlıların Türklere savaş ilan etmesine fırsat sağlamıştır. Sırbistan ve Karadağ orduları arasında 16 Haziran 1876'da imzalanan gizli bir anlaşma ile, Osmanlı'ya karşı birlikte savaşa girilmiştir. Rusya'nın da desteklediği bu savaş, Balkan Müslümanları açısından yeni bir mezalim dalgasının habercisi olmuştur. Nitekim, 1878'in başlarından itibaren Sırp ordusunun Niş, Pirot, Toplitsa ve Vranje bölgelerini ele geçirmesiyle 100 bine yakın Boşnak, Arnavut ve Müslüman Çingene sürgün edilmiştir.⁶² Benzer şekilde Karadağ ordusu Nikşiç, Bar, Ultsiny gibi bugünkü Karadağ kentlerini ele geçirip, Müslümanları göçe zorlamıştır.

Ele geçirilen bu kentlerin ilhaki, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi'nde alınan kararlarla meşruluk kazanmıştır. Berlin Kongresi ayrıca, bütün Balkan ülkelerindeki Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen etnik temizlik ve soykırıma "yasallık" sağlamıştır. Diğer taraftan Berlin Kongresi'nde Balkan haritası, büyük güçlerin bölgedeki dengesini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanınmış; 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü Büyük Bulgaristan toprakları üçe bölünüp bir Bulgar Prensiği oluşturulmuş; Sancak bölgesi Osmanlı'ya bırakılıp, Bosna Avusturya-Macaristan'ın işgaline terkedilmiştir.

Berlin Kongresi'nde alınan kararların hemen ardından, bugünkü Karadağ toraklarından yaklaşık 20 bin Boşnak ve Arnavut sürülmüştür. Bunların bir kısmı Bosna'ya, bir kısmı bugünkü Sancak bölgesine, bir kısmı da Arnavutluk'a yerleşmiştir.⁶³ Plav ve Gusinye Müslümanları Berlin Kongresi'nde alınan kararlara karşı çıkıp, topraklarının Karadağ yönetimi-

61 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 155-156.

62 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 144

63 M. Memić, "Sarajevo Kao...", s. 492.

ne bağlanmasına direnmiş,⁶⁴ ancak bu direniş uzun sürmemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline karşı yaklaşık üç ay süren Bosna direnişi de benzer kaderi yaşamıştır.

Boşnaklar, tarihteki beşinci mezalim dalgasıyla karşı karşıya kalırken, Balkanlar'daki diğer Müslümanlar çok daha zorlu günler yaşamışlardır. 1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi neticesinde, Rus ordusu ve silahlı Bulgarlar, bugünkü Bulgaristan ve Romanya topraklarında, yaklaşık 300 bin Müslümanı öldürmüş, bir milyonunu ise sürgün etmiştir.⁶⁵

1878 Bosna İşgali ve Boşnak Göçleri

Berlin Kongresi'nin kararlarıyla Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan yönetimi altına bırakılmış olması, yeni göç hareketlerine yol açmıştır. 400 yıldan fazla Osmanlı Devleti içinde yaşadıkdan sonra, başka dinden, başka kültür ve gelenekten yöneticilerin Bosna'ya dayatılmış olması, Boşnakları tereddüt içine gömmüştür. Bunun yanında, imtiyazlı toplumsal, ekonomik ve siyasi statünün yitirilmiş olması, can ve mal güvenliğinin bulunmaması ve ağırlaşan baskılar yüzünden, Boşnakların bir kısmı göç yolunu seçmiştir. Bosna'dan göç edenlerin kayıtları daha geç tutulmaya başladığı için, bu konuda kesin rakam verilememektedir.⁶⁶ Ancak, 150 bin ile 300 bin arasında değişik rakamlar telaffuz edilmektedir. Örneğin, Enver İmamović, 1878-1910 yılları arasında Bosna'dan Osmanlı Devleti'ne, 200 binin üzerinde Boşnakın göç ettiğini tahmin etmektedir.⁶⁷ Bosna ile ilgili Osmanlı Arşiv belgelerine göre ise, sadece 1882-1900 yılları arasında 120 bin kadar Boşnak Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.⁶⁸

Bosna'dan Anadolu'ya doğru en büyük göçler, 1878-1883, 1888, 1891-1892, 1899, 1900-1901 ve 1909-1912 dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı,

64 Mustafa Memić, "Bošnjaci Svoju Domovinu Zovu Bosna i Hercegovina", 13 Eylül 2003, www.bosnjaci.net.

65 Kemal H. Karpat, "Hidžret iz Rusije i s Balkana: Proces Samodefniranja u Kasnoj Osmanlijskoj Državi", *Znako-vi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

66 Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 27.

67 E. İmamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 108.

68 *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 7, Ankara: 1992, s. 309.

: Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim

1882-1883 yılları arasında Boşnak muhacirler için bütçesinden 1 milyon altın liralık yardım ayırmıştır.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Avrupa'da gerilemeye başlamasından sonra, Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Bosna'da ilk defa, ilke olarak, Müslüman bir halkın kendi hayat tarzını sürdürmesine izin verilmiştir. Bir başka ifadeyle, Avusturya-Macaristan yönetimi Boşnakların göçüne yönelik, "etnik temizliği" andıracak planlı politikalar izlememiştir.⁷⁰ Ancak, söz konusu göçün durdurulması için de yeterli çaba göstermemiştir. Dahası, Boşnakların arazi ve emlaklarına el koymak, ırz ve namuslarına saldırı, evlerini devamlı aramak, kabristanlarını imha etmek, işgalci devlet memurları tarafından insanlık dışı muamelelerin yapılması gibi uygulamalar, Boşnakların göç yolunu seçmesine neden olmuştur.⁷¹ Diğer taraftan, Bosna'da Katolik unsurunu güçlendirmek maksadıyla, Avusturya-Macaristan yönetimi kendi topraklarındaki Katolikleri, Bosna'ya yerleşmeye teşvik etmiştir. Örneğin, bir Avusturya-Macaristan müfettişinin raporunda, 1878-1883 yılları arasında, sadece Bihaç'a ve etrafındaki bölgeye 10 bin – 12 bin Lika'lı Hırvatın göç ettirilip yerleştirildiği belirtilmektedir. 1910 yılına kadar, aralarında en çok Hırvat, Alman, Sloven, Macar, Çek ve Polonyalıların yer aldığı 114.591 kişinin Bosna'ya yerleştiği belirtilmektedir.⁷²

191

Bosna'nın Avusturya-Macaristan yönetimi altına girmesiyle, Boşnaklar kültürel ve siyasi açıdan tecrit edilmişlerdir. Örneğin, 1910 yılında Bosna'da 170 Sırp ve 183 Hırvat kültürel derneği varken, Boşnaklara ait kültürel derneklerin sayısı sadece 19'du.⁷³ Diğer taraftan okullardaki eğitim sistemi Boşnak kültürünü ihmal etmiş, okul kitaplarında ise Boşnaklar yıllarca aşağılanmıştır. Devlet yönetiminde de Boşnaklara yeterince yer verilmemiştir.⁷⁴

1912-1913: Balkan Savaşları ve Balkan Devletlerinin Mezalimi

Birinci ve İkinci Balkan Savaşları sürecinde, 1912-1913 yılları arasında bütün Balkan Müslümanları üzerinde trajik bir mezalim gerçekleştirilmiştir.

69 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, s. 108.

70 V. K. Bukić, *Bosanski Identitet...*, s. 30.

71 Bu tür olayların belgeleri için bkz. *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)...*, ss. 171-216.

72 E. Imamović, *Porijeklo i Pripadnost...*, ss. 101, 106.

73 Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, s. 93.

74 Duraković, *Prokletstvo Muslimana...*, s. 142.

Osmanlı'nın terk ettiği topraklarda kalan Müslümanlar, çaresiz ve yaşadıkları ülkelerdeki yöneticilerin insafına terkedilmiş bir durumda yaşamak zorunda kalmışlardır. Justin McCarthy'nin verilerine göre, Balkan Savaşları öncesinde, Osmanlı'nın Avrupa'daki bölümlerinden alınmış topraklarda (Arnavutluk hariç), 2.315.293 Müslüman yaşamaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında bu rakam yüzde 62 oranında eksilerek, 1.445.179'e inmiştir. Bu süreçte 632.408 kişi ölmüş, 812.771'i ise göç etmiştir.⁷⁵ Diğer bazı çalışmalarda da McCarthy'nin istatistiklerine yakın sonuçlara ulaşılmıştır.⁷⁶ Öldürülen bu Müslümanların tek "suçu", farklı isim taşımaları, farklı dil konuşmaları ve Tanrıya farklı bir şekilde dua etmeleri olmuştur.

Balkan Savaşları sonucunda topraklarını genişleten Sırp, Birinci Balkan Savaşı esnasında Sancak, Kosova ve Makedonya'da yaşayan Boşnak, Arnavut, Türk ve diğer Müslümanları sürekli katletmiştir. Örneğin, 1912'nin sonbaharında *Kievskaya Mysl* isimli gazeteye muhabirlik yapmak üzere Balkanlar'a gönderilen Rus Marksist teoriyeci ve devrimci Lev Troçki'nin tanıklıkları, tüyler ürperticidir. Troçki, Makedonya'da sivil Arnavut ve diğer Müslüman köylülerin, Çetnikler⁷⁷ tarafından amansız öldürüldüklerini, etrafta başı kesik Müslüman cesetlerin yattığını, Müslüman köylerinin yakıldığını, Müslümanlara ait değerli eşyaların sistematik bir şekilde yağmalandığını, Arnavutların evlerinden kapı ile pencerelerin bile sökülüp götürüldüğünü yazmıştır. Bir Sırp askerinin "Çok sayıda Arnavut öldürdüm, ancak üzerlerinde değerli bir şey bulamadım. Ancak bir genç Türk kadınına kestiğimde, üzerinden 10 altın lira çıktı" veya bir Sırp çavuşunun "Kosova'nın Ferizay kentinde yaptığımız tek şey tavuk kızartmak ve Arnavutları öldürmektir" yönündeki konuşmaları, Müslümanlara yönelik bu mezalim dalgasını yeterli açıklıkta gözler önüne sermektedir.⁷⁸

Makedonya 1878 yılından sonra Sırbistan, Karadağ, Sancak, Kosova, Bos-

75 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap, 1998, ss. 191-192.

76 H. Yıldırım Ağanoglu, "Osmanlı Döneminde Rumeli'den Türk Göçlerinin Genel Değerlendirilmesi", H. Yıldırım Ağanoglu (haz.), *Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyumu, 31 Mayıs - 9 Haziran 2002*, İstanbul: Şahinler Matbaacılık, 2002, ss. 63-64.

77 "Çetnik", Sırp tarihinin geçmiş dönemlerine ait kahramanlaştırılmış haydutlar için kullanılan geleneksel bir terimdir.

78 Leon Trotsky, *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*, New York: Pathfinder Press, 1993, ss. 267-272.

na-Hersek ve Bulgaristan'dan gelen Müslüman nüfusla dolup taşmıştı. Bazı tahminlere göre 1875-1881 yılları arasında bu kişilerin sayısı bir milyonu bulmaktaydı.⁷⁹ Troçki'nin de tanıklıklarından anlaşıldığı gibi, bu haldeki Makedonya, 1912-1913 yıllarında tam bir ateş altındaydı. Özellikle Yunan ve Bulgarların ele geçirdiği Ege Makedonyası topraklarında yaşayan Müslümanlar büyük bir mezalime uğramıştı. Bu mezalimle ilgili olarak, Amerikan basını şunları yazıyordu: "Yunanlıların Müslümanlar üzerinde gerçekleştirdiği suçlar ve vandallık, insan zihninin açıklayabileceği türden değildir."⁸⁰

Gerçekten de Osmanlı'ya karşı savaş açan Balkanlar'daki ittifak güçlerinin duyurdukları başlangıçtaki hedefleri, kısa sürede Müslüman nüfusun katledilmesi ve mallarının talan edilmesi eylemine dönüşmüştür.

Balkan Savaşları boyunca Bosnalı Boşnaklar genel olarak rahat kalabilmiştir. Ancak, Eylül 1912'den sonra Osmanlı'nın sınırlarından çıkan ve Sırbistan ile Karadağ orduları tarafından işgal edilen Sancak bölgesindeki Boşnaklar, yeni bir felaketle karşı karşıya kalmışlardır. Sancaklı Boşnaklar üzerinde cinayetler, gayrimenkullerine yönelik yağmacılık ve kundaklamalar tarzındaki olaylar, neredeyse sıradan bir hal almıştır. Karadağ'ın sınırlarında kalan Boşnaklar üzerinde daha yoğun mezalim gerçekleştirilmiştir. Özellikle Bihor, Peşter, Plav ve Gusinye'li Müslümanlar, bundan en çok nasibini almıştır.

Plav ve Gusinye'deki olayları ayrıntılarıyla araştıran Mustafa Memiç'e göre, Boşnaklar ve Arnavutlar, 1912 yılının Kasım ve Aralık aylarında önce silahsızlandırılmıştır. Bunun ardından, Müslümanların içindeki önde gelenler tutuklanarak, Karadağ'ın Nikşiç kentine sevk edilmiştir. Karadağlı Müslümanların asıl kara günleri, Avro Tsemoviç komutasındaki tugayın Şubat 1913'te Plav ve Gusinye'ye yerleştirilmesiyle başlamıştır. Karadağ Askeri Bakanlığı'nın onayıyla, Tsemoviç'in önerdiği bir askeri sıkıyönetim mahkemesi oluşturulmuştur. Böylece, Boşnak ve Arnavutların sistematik bir şekilde kurşuna dizilmesine başlanmıştır. Şubat-Nisan 1913 dönemi içinde neredeyse her gün Müslümanlar gruplar halinde kurşuna dizilmiştir. Bu süreç içinde 600-800 kadar kişinin kurşuna dizildiği belirtilmektedir. Bir Arnavut tarihçiye göre ise, sıkıyönetim mahkemesinin kararlarıyla öldürülenlerin sayısı 1813'tür.⁸¹

79 Safet Bandžović, "Muslimani u Makedoniji i Prvi Balkanski Rat", *Znakovi Vremena*, sayı 13-14, Sonbahar-Kış 2001.

80 S. Bandžović, "Muslimani u Makedoniji..."

81 M. Memić, "Bošnjaci Svoju..."

Tsemoviç yürüttüğü bu katliamların paralelinde, Gusinye ve Plav'daki Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasını da sürdürmüştür. Haç öpmeyi reddedenler öldürüldüğü için, Müslümanların bir kısmı ölmektense, Hıristiyanlaşmaya razı olmuşlardır. Bu devrede Hıristiyanlaşan Boşnak ve Arnavutların sayısı 12 bin civarındadır. Bu arada, Karadağ ordusunun Hıristiyanlaştırma politikalarını, günümüzde Kosova'nın sınırları içinde yer alan İpek ve Cakova kentlerinde de gerçekleştirdiği bilinmektedir.⁸²

1918-1940: Güney Slavlar Devleti'nin Kurulması ve Boşnakların Durumu

1914 yılında, Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip, Habsburg tahtı veliahtı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Silahlı Kuvvetleri'nin Başmüfettişi olan Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürüp, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur. 1915 yılında, önde gelen Sırp, Hırvat ve Sloven mülteciler, merkezi Londra'da bulunan bir "Yugoslavya Kurulu" oluşturarak, Yugoslavya Devleti'nin kurulması fikrini savunmaya başlamışlardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarzında, Balkanlar'da etkili olacak yeni bir Orta Avrupa koalisyonunun kurulmaması için, Fransa, İngiltere ve Rusya bu fikri desteklemiştir. Bunun sonucunda, Yugoslavya Kurulu ile Sırbistan Hükümeti arasında müzakereler yürütülüp, 20 Temmuz 1917'de "Girit Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bu deklarasyondan hareketle, 1 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven (SHS) Krallığı ilan edilmiştir. 1929 yılından itibaren bu ülke kısa adıyla Yugoslavya olarak anılmaya başlamıştır.

Kurulan bu yeni devlette, Boşnakları nasıl günlerin beklediği önceden belliydi. SHS'nin ilk Başbakanı Sırp asıllı Stoyan Protiç, Boşnaklara karşı tamamen düşmanca bir tavır içindeydi. Bosna'ya ve Boşnaklara SHS içinde nasıl bir rolün verilmesi gerektiği üzerine yürütülen tartışmalar sırasında, Protiç 1917'de şu sözleri söylemiştir:

"Bosna'yı bize (Sırbistan'a) bırakın. Bizim Bosna ile ilgili çözümümüz var. Ordumuz Drina nehrini geçince Türklere 24 saat, en çok da 48 saat süre verecektir. Daha önce Sırbistan'da yaptığımız gibi, verilen süre içinde "delerinin dinine" geri dönmeyen Boşnakların hepsi kesilecektir."⁸³

82 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 225.

83 M. Grmek, M. Gjidara ve N. Šimac, *Etničko Čišćenje...*, s. 82.

Gerçekten de SHS içinde bütün Müslümanlar zor günler yaşamıştır. Cınayetler, soygunlar, Müslümanların evlerinin kundaklanması, camilerin depo olarak kullanılması; Müslüman çocukların okula gitmesini caydırmak için okullarda Ortodoks dualarıyla derse başlanması gibi olaylar, 1918 sonrasında da yaşanmış ve bununla Müslümanların göçe zorlanması hedeflemiştir. Müslümanlarda güvensizlik duygusu yaratmak için, ayrıca Müslümanlardan silahlar toplanmış, Sırp ve Karadağlılara ise silah dağıtılmıştır.⁸⁴ Çoğu zaman Müslümanlar hiçbir sebep olmadan öldürülmüş, devlet ise bu konuda herhangi önlem almamıştır. Suçlusu hiçbir zaman yakalanmayan yüzlerce Müslüman öldürülmüştür. Örneğin, sadece Plav ve Gusinye’de yaşayan Müslümanlardan, 1919 yılında, 450’ye yakın kişi öldürülmüştür. 1920 yılında, Bosnalı Boşnakların SHS hükümetine gönderdikleri bir mektupta, Sancak ve Makedonya’da yaşayan Müslümanlar üzerindeki terörün durdurulması talep edilmiştir. Müslümanların asılsız iddialarla tutuklanmasına son verilmesi ve Müslümanların daha adil bir şekilde devlet kurumlarında istihdam edilmesi de, mektuptaki talep arasında yer almıştır.⁸⁵

Krallığın kurulmasının hemen ardından başlatılan toprak reformu uygulamaları, Boşnak, Arnavut, Türk ve Makedonları çok olumsuz etkilemiştir. Söz konusu toprak reformlarını inceleyen Cenana Efendiç Semiz’e göre, bu insanlardan alınan topraklar, toprak reformu adına alınanların toplamının dörtte üçüne karşılık gelmektedir. Semiz ayrıca, 1918-1919 yıllarındaki birinci toprak reformunda Makedonya, Kosova, Sancak ve Karadağ’daki Müslümanlardan toplam 231.098 hektarlık toprağın alındığını belirtmektedir.⁸⁶

1918-1941 arası dönemde Müslümanların önde gelenleri sürekli takip altında olmuştur. Onların tutuklanması için değişik gerekçeler aranmıştır. Uygun bir gerekçe bulunamadığında, gerçek dışı iddialara başvurulmuştur. Örneğin, Sancaklı Boşnaklardan Mithatbeg Hociç, Sancak’tan ayrılmamış olmasına rağmen, sözde Ermeni soykırımına katıldığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁸⁷

84 Hajrudin Čengić, *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 g.: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*, Saraybosna: Euro MH Komerc, 1999, s. 35.

85 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, ss. 34-35.

86 Dženana Efendiç Semiz, “Srpska Agrarna Reforma i Kolonizacija 1918. Godine”, Aleksander Ravlić (haz.), *Jugoistočna Europa 1918.-1995 Zbornik Radova s Međunarodnog Znanstvenog Skupa (1995, Zadar)*, Zagreb, Hrvatski Informativni Centar & Hrvatska Matica Iseljenika, 1997.

87 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, s. 38.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Müslümanlara karşı işlenen zulümler yüzünden, zaman zaman bazı Müslümanlar silahlanarak ormanlık bölgelere sığınmıştır. Bunlardan birisi, hayatını korumak için ormana sığınan, komitacı, Sancaklı Boşnak Yusuf Mehoniç idi. Sırp ve Karadağlıların zulümlerine baş eğmeyen Mehoniç'i bahane gösteren Karadağlılar, daha önce planlandıkları Şahoviçi katliamını gerçekleştirmiştir.

Karadağ sınırları içinde kalan Sancak bölgesinin Biyelo Pole belediyesinin yakınlarındaki Şahoviçi köyünde, Kurban Bayramı'na denk gelen 10 Kasım 1924 tarihinde, 600-750 Boşnak katledilmiştir.⁸⁸ Boşnaklardan silahlar daha önce toplanmış olduğu için, katliam herhangi bir direnişle karşılaşmamıştır. Kaçmayı başaramayan Boşnakların korkunç bir şekilde katledilmiş olması dışında, o sıralarda nüfusun yüzde 73'ünü Boşnakların oluşturduğu Şahoviçi'de, tecavüzler ve soygunlar da yaşanmıştır. Sağ kurtulmayı başaran tanıklar, küçük çocukların anne-babalarının gözleri önünde kesildiğini, insanların samanlık içinde diri diri yakıldığını, imamların alınına haç kazıtılıp öldürüldüklerini, Kurban Bayramı nedeniyle kurban kesen bir Boşnakın ise bir grup tarafından ağaca asılıp, kurban gibi kesildiğini anlatmışlardır.⁸⁹

196

Şahoviçi katliamının özelliği, barış zamanında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu katliamın gerçekleşmesine yol açan olay, Kolaşin belediye başkanı Boško Boškoviç'in öldürülmesiydi. Bu cinayeti, Şahoviçi ve Pavino Pole'nin Karadağlı başkanları siyasi ve ekonomik amaçlarla planlamış, bunun sayesinde ise bölgenin Müslümanlardan arındırılması sağlanmıştır. Bir plan çerçevesinde, yukarıda adı geçen Boşnak kaçak Yusuf Mehoniç ve yandaşları, Boškoviç'in cinayetinden sorumlu tutulmuştur. Bu ise, kıskırtılan yaklaşık 2000 kişilik silahlı Sırp ve Karadağlıların Müslümanlara saldırmasına yol açmıştır.⁹⁰ Gerçi katliam Şahoviçi ile sınırlı kalmamış ve yakınlarındaki Pavino Pole'ye de sıçramıştır. Orada da 80'in üzerinde Boşnak vahşice katledilmiştir. Bunun dışında civardaki Çeoçe, Draşkovina ve Sokolats gibi köylerde de, 100 üzerinde Müslüman öldürülmüştür. Hakiya Avdiç "Sancaklı Müslümanların Durumu" isimli kitabında, öldürülen bu 100 kişiden çoğunun adlarını vermektedir.⁹¹

88 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 301.

89 Ulvija Mušović, "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima", *Danas*, 23 Kasım 2004.

90 H. Čengić, *Borba za Opstanak...*, ss. 426-427.

91 Aktaran H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, s. 303.

Devlet Şahoviçi katliamını neredeyse 34 yıl boyunca gizli tutulmaya çalışmıştır. Bir tek Milovan Cilas, Londra'da yayımlanan "Adaleti Olmayan Devlet" isimli kitabında, Şahoviçi katliamından bahsetmiştir. Milovan Cilas'ın dikkat çeken özelliği, babası Nikola Cilas'ın Şahoviçi katliamını örgütleyenlerden biri olmasıydı.⁹² Boşnaklar ise ancak 1991 yılından sonraki dönemde bu katliam üzerine yazı yazma cesaretinde bulunabilmiştir. Dönemin Yugoslavya yetkilileri bu katliam ile ilgili ne bir soruşturma yapmış, ne de suçluları cezalandırmıştır.⁹³ Hayrudin Çengiç'e göre, devlet (Belgrad) bu katliamın planlarından çok önceden haberdar olmuştur. Aslında, katliamın gerçekleşmesinin arifesinde, bölge Müslümanlarının devletin jandarma güçleri eliyle silahsızlandırılmış olması, Şahoviçi katliamından devletin de sorumlu olduğunu göstermektedir.⁹⁴

Şahoviçi katliamı, bölgedeki Müslümanların yoğun bir şekilde göç etmesine neden olmuştur. Yugoslavya yetkilileri Şahoviçi katliamında gerçekten kaç kişinin öldürüldüğünü hiçbir zaman açıklamamıştır. Ayrıca "göç giderlerini karşılayacak harçlık" karşılığında topraklarını satıp⁹⁵ bölgeyi terk etmek zorunda olanların sayısı da gizli tutulmuştur. Karadağlı Boşnaklar, gerçekleşen katliamdan günümüze kadar Şahoviçi'de (bugünkü adı Tomaşevo) tarımsal alanda ürün alınamadığını belirterek, buranın, vahşice öldürülen Boşnakların laneti altında olduğunu inanmaktadırlar.⁹⁶

Bütün bunların dışında, Yugoslavya Krallığı döneminde Bosna'daki Müslüman etkinliğinin kırılmasına çalışılmıştır. Örneğin, 1929 yılında Bosna-Hersek toprakları Vrbas, Primorye, Drina ve Zeta Banlıklarına bölüştürülerek, Müslümanların bu bölgelerin hiçbirinde çoğunluğa sahip olmamaları sağlanmıştır.⁹⁷ Ancak, Saraybosna'da kurulan "Yugoslavya Müslüman Örgütü" sayesinde, Bosna fiili olarak özerkliğini koruyabilmiştir. Diğer taraftan, 1939 yılındaki Tsevtkoviç-Maçek anlaşmasıyla, Primorye Banlığı ile Drina Banlığı'nın topraklarının bir kısmı, yeni kurulan Hırvatistan Banlığı'na da-

92 H. Crnovršanin ve N. Sadiković, *Sandžak-Porobljena Zemlja...*, ss. 299-300.

93 U. Mušović, "Osamdeset Godina..."

94 H. Čengiç, *Borba za Opstanak...*, s. 428.

95 H. Čengiç, *Borba za Opstanak...*, s. 430.

96 Erhan Türbedar, 2005 yılında, Karadağ'ın Plevla (Tashica) kentinden birkaç Boşnak ailesiyle yapılan konuşma.

97 V. K. Bukić, *Bosanski Identitet...*, s. 36.

hil edilmiştir.⁹⁸ Ancak, Bosna'nın Hırvatlarla Sırlar arasında bölüştürülmesine yönelik bu plan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte uygulanamamıştır.

1941-1945: İkinci Dünya Savaşı'nın Boşnaklara Getirdikleri

Boşnaklar İkinci Dünya Savaşı yıllarında da kendini Sırlarla Hırvatların arasında bulmuştur. Yugoslavya'yı işgal eden faşist güçler ile işbirliğinde olan Hırvat Ustaşalar,⁹⁹ bu konumlarından yararlanarak, pek uzun ömürlü olamayan "Bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti"ni ilan etmişlerdir. 1941'de ilan edilen bu devlet, Bosna'nın topraklarının bir kısmını da kendi sınırlarına dahil etmiştir. Ustaşa lideri Ante Paveliç Boşnakları "Hırvat soyunun çiçekleri" olarak gördüğü için, Boşnaklar faşist Hırvatların sistematik zulmüne uğramamıştır.

Noel Malcolm'a göre İkinci Dünya Savaşı 75 bin Boşnakın hayatını almıştır.¹⁰⁰ Mustafa İmamović ise bu rakamın 103 bin olduğunu iddia etmektedir.¹⁰¹ Önemli olan, Boşnakların işgalci faşist güçler tarafından değil, kendi komşuları tarafından öldürülmüş olmasıdır.¹⁰² Özellikle Sırp Çetnikler, bir taraftan dini nefret yüzünden, diğer taraftan da etnik açıdan temizlenmiş "büyük Sırp devleti"ni oluşturmak uğruna, acımasızca ve sistematik bir şekilde Boşnakları katletmiştir.

Çetniklerin hedefleri, Stevan Molyeviç tarafından hazırlanan 20 Haziran 1941 tarihli ve "Homojen Sırbistan" isimli memorandumda açıklanmıştır. Söz konusu memorandumdaki ana fikre göre, "Sırların Yugoslavya içinde yönetici millet olma hakları vardır. Böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi için, Sırların yaşadığı bütün bölgeleri içerecek şekilde homojen bir Sırbistan oluşturulmalıdır". Bir başka ifadeyle, büyük Sırbistan'ın oluşturulması için,

98 SHS Krallığı'nın kurulmasıyla Hırvatlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde sahip oldukları özerkliği tamamen yitirmişler ve bu yüzden, zamanla, bağımsız Hırvatistan'ı savunan görüşler güç kazanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan "Hırvat sorunu"nu çözmek için, Belgrad, Hırvatlara özerklik tanımayı kararlaştırmış ve 1939 yılında, bugünkü Hırvatistan ile Bosna'nın yukarıda belirtilen kısmını kapsayan "Hırvatistan Banlığı"nın kurulmasına izin vermiştir.

99 SHS Krallığı'ndan memnun olmayan Hırvatlar yurt dışına kaçıp, Krallığın yıkılması için faaliyet gösteren "Hırvatistan Kurtuluş Örgütü"nü (Ustaşalar) oluşturmuştur. Nitekim 9 Ekim 1934'te, Fransa'nın Marsilya kentinde Sırp asıllı Kral Aleksandar'a düzenlenen suikasti koordine edenler arasında Ustaşalar da bulunuyordu.

100 N. Malcolm, *Bosna'nın Kisa...*, s. 304.

101 Mustafa İmamović, *Istoriya Bošnjaka*, Saraybosna: Preporod, 1997.

102 "Bosanski Muslimani...", isimli belgesel.

kentler ve köyler etnik açıdan temizlenip, Sırp olamayanların yerine Sırp- ların yerleştirilmesi gereklidir. Bu çerçevede, 20 Aralık 1941'de Çetnik li- deri Draja Mihailoviç'in yayımladığı bir talimatta, Bosna ve Sancak'ta ya- şayan Boşnakların ve diğer Müslümanların yok edilmesi, geri kalanların ise Türkiye'ye ve diğer bölgelere sürülmesi emredilmiştir. Bununla birlikte Mihailoviç, Hırvatların da yok edilmesini istemiştir.¹⁰³

İlk toplu kıyımları Çetnikler Lubinye, Vişegrad, Kulen Vakuf ve Koray'da gerçekleştirmiştir. Ancak, Müslümanlara yönelik en vahşice katliamlardan biri, 1941 kışı ile 1942 yazı boyunca yaşanmıştır. Bu dönem içinde özellikle Foça, Gorajde, Vlasenica ve Srebrenitsa'dan binlerce sivil Boşnak katledilip, cesetleri Drina nehrine atılmıştır. Bu olaylarla ilgili Çetnik kaptan Sergiye Mihailoviç'in raporlarından birinde, sadece Foça ve Gorajde'de beş bine yak- kın Boşnakın katledildiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Benzer katliamları Çetnikler İkinci Dünya savaşının diğer yıllarında da gerçekleştirmiştir. Örneğin Şubat 1943'te, Foça-Çayniçe bölgesinde, sekiz bini ihtiyar, kadın ve çocuk olmak üzere, dokuz binden fazla Boşnak öldürülmüştür.¹⁰⁵

Çetniklerin saldırılarından kurtulmak için Boşnaklar farklı çıkış yolları ara- mıştır. Aralarından bir kısmı Hırvatlarla işbirliğine girmiş, bir kısmı Alman yönetimi altında Bosna için bir özerklik talep etmiş, küçük bir kısmı da Boşnakları kesmemeleri için Çetniklere yalvarma yolunu seçmiştir. Ancak Boşnakların en büyük kısmı, komünist önder Yosip Broz Tito'nun liderli- ğindeki faşizm karşıtı harekete katılmıştır. Tito'yu en çok sevenler Boşnak- lar olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu önderin kurduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde (YSFC), Boşnaklar siyasi ve kültürel açılardan tecrit edilmişlerdir. "Boşnak" kelimesinin kullanılmas- na bile izin verilmemiş ve Boşnaklar sadece dini kimlikleriyle kendini ifade edebilmiştir. Boşnakların yoğun olarak yaşadığı Sancak bölgesine özerkli- ğin tanınması taleplerine de Tito karşı çıkmıştır.¹⁰⁶

103 Seka Brkljača, Muhidin Pelesić ve Husnija Kamberović, "Bosna i Hercegovina u Toku Drugom Svjetskog Rata", Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998, ss. 358-359.

104 S. Brkljača, M. Pelesić ve H. Kamberović, "Bosna i Hercegovina...", s. 359.

105 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 298.

106 Sancaklı Boşnak komünistler dışında, Sırp ve Karadağlı komünistlerin de isteği üzerine, 1943'te "Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi" (AVNOJ) Sancak'ı özerk bir bölge olarak ilan etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından AVNOJ başkanlığı, "Sancak özerkliğini gerektiren etnik, ekonomik ve siyasi sebeplerin

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Çetniklerin Boşnaklara yönelik katliamları durmuş, ancak bu kez, işgalci güç ile olan işbirlikleri yüzünden, Partizanlar Boşnaklardan intikam almaya başlamıştır. Komünist ideolojiye karşı çıkan herkes, Partizanlar tarafından neredeyse yargılanmadan öldürülmüştür. Nitekim 1945-1946 yılları arasında, Tito'nun uygulattığı kitlesel cinayetlerde 250 bine yakın kişinin öldürüldüğü tahmin edilmektedir.¹⁰⁷

Boşnakların kültürel ve manevi kalkınmasını amaçlayan "Genç Müslümanlar" (Mladi Muslimani) teşkilatının Bosna'da kurulması, Boşnaklara karşı yeni mezalimi beraberinde getirmiştir. Boşnakların milli benliğinin sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda, Genç Müslümanlar tarzı teşkilatlara izin verilmiştir. Nitekim bu teşkilatın üyelerine yönelik ilk tutuklamalar 1946'da başlamıştır. Teşkilata asıl darbe 1949'da indirilmiştir. Büyük işkencelerin uygulanmış olması dışında, teşkilat üyelerinden onlarca kişi ölüm cezasına, binin üzerinde kişi ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırılmıştır.¹⁰⁸ Hapis cezasına çarptırılanlar arasında, Bosna savaşında Boşnakların liderliğini yapmış olan Aliya İzetbegoviç de yer almıştır.

Son olarak, kurdurduğu "Halkı Koruma Şubesi (OZN) isimli bir gizli polis teşkilatıyla, Tito'nun gerçek veya hayali siyasi düşmanlarını "avladığı" da belirtilmelidir. OZN'a ve istihbarat teşkilatının başına getirilen Sırp asıllı Aleksandar Rankoviç bu yetkilerini kullanarak, YSFC'deki Müslümanların göç ettirilmesine yönelik politikaları izlediği belirtilmelidir. Bunun sonucunda sadece 1952-1967 yılları arasında YSFC'den Türkiye'ye 175.392 Türk, Arnavut, Boşnak ve diğer Müslümanlar göç etmiştir.¹⁰⁹

1992-1995: Bosna Savaşı

20. yüzyıl, Saraybosna'da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başlamış, Saraybosna'ya savaşın geri dönmesiyle ise bitmiştir. Aradaki fark, 1914'te bütün dünya Balkanlar'la ilgilenmiş, ancak 1990'lara gelindiğinde,

mevcut olmadığını" öne sürerek, Sancak'ın özetliğini desteklemekten vazgeçmiştir (Hodimir Sirotković ve Lujko Marjetić, *Povijest Država i Prava Naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb: Školska Knjiga, 1988, s. 365; Milan Andrejevich, "The Sandžak: A Perspective of Serb-Muslim Relations", Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki (der.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra: Hurst & Company, 1997, s. 173.

107 N. Malcolm, *Bosna'nın Kısa...*, s. 305.

108 "Bosanski Muslimani...", isimli belgesel.

109 H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihî Göç*, İstanbul: Kum Saati, 2001, s. 328.

uluslararası topluluğun bu bölgeye ilgisi düşük kalmıştır. ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, Bosna savaşının önlenmesi ve bir an önce sona erdirilmesi konusunda yeterince çaba göstermemiştir.

1990'ların başlarında dünyanın tanık odluğu önemli gelişmelerden biri, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması ve bunun paralelinde Eski Yugoslavya topraklarında savaşların yaşanması olmuştur. 1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Hükümeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi ve Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımasından sonra, Belgrad'ın Bosna'ya yönelik silahlı saldırısı başlamıştır.¹¹⁰

Bosna savaşında ölenlerin sayısı hakkında farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. 100 bin ile 300 bin arasında değişik rakamlar sunulmaktadır. Boşnaklara ait bazı bölgeler etnik açıdan temizlendikten sonra, Müslüman kimliğini yansıtan tüm kültürel varlıkların yok edilmesi, başlıca hedeflerden biri olmuştur. Örneğin, Bosna savaşında 985 cami ya yok edilmiş, ya da ciddi hasar görmüştür.¹¹¹

Bosna savaşında Boşnaklara yönelik diğer suçlar da işlenmiştir. Nitekim eski Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesinde (USSM), Omarska, Keraterm ve Tronpolye insan toplama kamplarında işlenen suçlar, Vişegrad ve Brčko'da işlenen cinayetler, Foça'da yaşanan tecavüzler ve seks köleliği, Saraybosna'nın bombalanması gibi olaylar yüzünden değişik kişiler yargılanmış ve mahkum oluşturdur.

Savaş yıllarında Bosna-Hersek'in 50 belediyesinde, içinde 100 binin üzerinde Sırp olmayanın tutulduğu, yaklaşık 520 insan toplama kampının Sırp-larca oluşturulduğu rapor edilmiştir.¹¹² Siviller herhangi bir suç işlemeyen, sırf etnik kimliği yüzünden bu kamplara götürülmüştür. Manyaç, Omarska, Trnopolye Keraterm ve Brezina gibi insan toplama kampları, bunların en kötülerini olarak bilinmektedir. Bu kamplarda bireysel ve toplu cinayetler işlenmiş olması dışında, değişik yöntemlerle acımasız işkenceler de uygulanmıştır.

110 Sırbistan'ın Bosna Savaşı'ndaki rolü için bkz. Erhan Türbedar, "Yüzyılın Davası: Bosna Adalet Peşinde", *Stratejik Analiz*, sayı 73, Mayıs 2006, ss. 28-36.

111 "Mladic Je Bio Milosevicev Agent", *Sense*, 29 Mart 2006.

112 "Biesen: Unistenje Nesrpskog Stanovnistva u BIH je Rezultat Pazljivo Priprenljenog Plana", *Fena*, 27 Şubat 2006.

Bu bağlamda, Boşnak kadınlara ve kız çocuklarına sistematik bir şekilde tecavüz edilmiştir. Bu amaçla, bazen oteller, özel evler, meyhaneler, kadın toplama kamplarına dönüştürülmüştür. Reşit olmayan kız çocukları ve ihtiyar kadınlar bile kurbanlar arasında yer almıştır. Çoğu durumda, kadınlara, çocuklarının gözleri önünde tecavüz edilmiştir. Tecavüz sonucunda hamile kalarak bu çocuğu doğurmak zorunda olan kadınlar da bulunmaktadır. Boşnak kadınlara örneğin cinsel sapıklık nedeniyle değil, savaşın genel amacı doğrultusunda verilen talimatlar doğrultusunda tecavüz edilmiştir.¹¹³ “Kadın-Savaş Kurbanı” isimli derneğin başkanı Bakira Haseçiç, yaklaşık 25 bin kadına tecavüzle ilgili belgelere sahip olduklarını açıklamıştır. Haseçiç’e göre, bazı kadınların tecavüzden sonra öldürülmüş olabileceği ve birçok tecavüz kurbanının da bu konuda konuşmak istememesi nedeniyle, tecavüz edilenlerin gerçek sayısının çok daha fazla olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Yaklaşık üç yıl boyunca Sırp larca kuşatma altında tutulan başkent Saraybosna’da da insanlık dramı yaşanmıştır. Bosnalı Sırp ların askeri gücünde yer almış bir USSM tanığı, Saraybosna’da her hareket eden şeye ateş etmek için emir aldıklarını ve Sırp keskin nişancılarının Boşnak sivillere ateş ettiklerini itiraf etmiştir.¹¹⁵

Bosna Savaşı’nın en büyük trajedilerinden biri, Srebrenitsa katliamı olmuştur. Srebrenitsa, Bosna Savaşı yıllarında, sivil Boşnakları UNPROFOR’un¹¹⁶ koruması altına almak amacıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından “güvenli bölge”¹¹⁷ olarak ilan edilen bir kentti. Buna rağmen kent 11 Temmuz 1995’te Ratko Mladiç’in komutası altındaki Bosnalı Sırp Ordusu’nun eline geçmiştir. Bu olayın ardından sekiz binin üzerinde sivil Boşnak, altı gün içinde katledilmiş, böylece İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana görülmemiş bir soykırım suçu işlenmiştir. USSM’deki yargılama sürecinde elde edilen delillerden, bu katliamın ayrıntılı bir şekilde önceden tasarlandığı anlaşılmaktadır. Katledilecek olan Boşnakların taşınması için

113 Azra Adžajlić-Dedović, “Etnička Silovanja u Službi Terora i Realizacije Političkih Ciljeva u BiH od 1992. do 1995. Godine”, *Znakovi Vremena*, Sayı 18-19, Kış-İlkbahar 2003.

114 Alenko Zornija, “Film »Grbavica« Oslıkava Stvarnost”, *Vjesnik*, 21 Şubat 2006.

115 “Pripadnik Srpskih Snaga u Sarajevu Svjedočio Na Suđenju Generalu Galiću: Snajperisti su Pucali na Sve Što se Pomjera”, *Vijesti*, 22 Ocak 2002.

116 Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force).

117 6 Mayıs 1993’te Güvenlik Konseyi, Srebrenitsa’nın yanı sıra Saraybosna, Tuzla, Jepa, Gorajde ve Bihaç’ı “güvenli bölge” ilan eden 824 Sayılı Kararı kabul etmiştir.

otobüslerin önceden temin edildiği, katliamın gerçekleşeceği yerlerin önceden hazırlandığı, bazı toplu mezarların önceden kazındığı, daha fazlası için ise kazı makinelerinin hazır bulundurulduğuna dair kanıtların olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ Böylece, Srebrenitsa Avrupa'nın ikinci Auschwitz'i haline gelmiştir.

Srebrenitsa güvenli bölgesinin korunması konusunda yeterli önlem alınmayan Birleşmiş Milletler, yaşanan bu trajedi karşısında seyirci kalmıştır. Srebrenitsa ve Jepa'nın düşmesi ile Sırp, Sırp Cumhuriyeti olarak adlandırılan Bosna'nın doğusundaki toprakların etnik açıdan temizlenmesi harekâtını başarıyla sonuçlandırmışlardır. Bu durum, Bosna'nın çatışan taraflar arasında bölüştürülmesini, dolayısıyla bir barış antlaşmasına varılmasını kolaylaştırmıştır. Daha önce barış antlaşmasının imzalanmasını bir türlü sağlayamayan uluslararası topluluk, belki bu sebepten dolayı Srebrenitsa'nın düşmesine göz yummuştur. Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler Srebrenitsa ve Jepa gibi güvenli bölgeleri koruma yükümlülüğünden de kurtulmuştur. Gerçekten de, Bosna savaşı ile ilgili "Srebrenitsa'nın düşmesine neden izin verildi?" gibi soruların cevabı beklenmektedir. Bu sorulara cevap verilmediği sürece, uluslararası hukuka ve adalete düşürülmüş bulunan gölge sürecektir.

Bosna savaşının yaşandığı yıllarda, Sancaklı Boşnaklar da zor günler yaşamıştır. Sırbistan ve Karadağ yönetimi Sancaklı Boşnaklar üzerinde sistematik baskı uygulamıştır. Sözde Sancak Devleti'ni kurmaya çalıştıkları gerekçesiyle, bazı önde gelen Sancaklı Boşnaklar tutuklanmıştır. Diğer taraftan "silah arama operasyonları" yoluyla yüzlerce Boşnak işkence görmüştür.¹¹⁹ Zulümden kurtulmak için bazı Boşnak köylüler "ineğini satıp" Sırtan silah satın alarak, yetkililere "teslim etmek" zorunda kalmıştır. Aslında bu silah toplama operasyonlarını Sırp ve Karadağlılar geçmiş yıllarda da uygulamış ve Müslümanlar bu yöntemle göçe zorlanmıştır. Nitekim Bosna savaşı döneminde 60 bin – 80 bin kadar Boşnak'ın Sancağı terk ettiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında, 1990-1995 yılları arasında 34 Sancaklı Boşnak öldürülmüş, 100'ün üzerinde kişi kaçırılmış,¹²⁰ Boşnaklara ait 105

118 Deyan Anastasiyevic, "Podsecanje: Srebrenica za Pocetnike", *Vreme*, sayı 752, 2 Haziran 2005.

119 Bu konudaki tanıklıklar için bkz. Semiha Kaçar, *Svjedočenje iz Sandžaka*, Yeni Pazar: Sandžački Odbor za Zaštitu Ljudskih Prava i Sloboda, 2002.

120 En büyük kaçırma eylemlerinden biri Ştrptsi olayıdır. 27 Şubat 1993'te Belgrad'tan Bar kentine doğru seyahat eden tren, Sırbistan'ın Prijepolje kentinin yakınlarında bulunan Ştrptsi köyünde Sırp milisleri tarafından

gayrimenkul havaya uçurulmuş, 27 Boşnak köyü ise etnik açıdan temizlenmiştir.¹²¹

Sonuç

Avrupa'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Balkan ülkelerinde ise daha uzun süre, Avrupa'da Türk ve Müslümanların yaşamaması gerektiği düşüncesi mevcut olmuştur. Balkanlar'ı gezen Avusturyalı jeolog Ami Boue'nin 1854'te yazdığı gibi, Batılı insanlar, Balkanlar'daki bütün Müslümanların Asya'ya sürülmesi gerektiği fikrini desteklemişlerdir. Bu yüzden, Balkanların "istenmeyen yerlileri" durumunda olan Türk ve diğer Müslümanlara karşı işlenen mezalim ya hiç ele alınmamış, ya da önemsiz gösterilmeye çalışılmıştır. Birkaç tarihçi hariç, Balkanlar'daki Müslümanlara uygulanan mezalime karşı Batı dünyasının kayıtsızlığı, "Batılı insani değerler" kavramı açısından her halde bir insanlık ayıbı olarak nitelendirilebilir. Balkanlı Müslümanlar sadece bireyler olarak değişik biçimlerde mezalime maruz kalmamış, yüzyıllarca Balkanlar'da bıraktıkları kültürel izleri de büyük ölçüde yok edilmiştir.

Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar tarih içinde, herhangi bir suç işlemeyen, sırf sahip oldukları etnik veya dinsel kimlikleri yüzünden, gayrimüslim komşuları tarafından öldürülmüştür. Nitekim, bu makalenin inceleme konusu olan masum Boşnak sivil halk, toprak ve ideoloji yüzünden öldürüldüğü gibi, sırf Müslüman oldukları için de katledilmiştir. Özellikle Katolik, İslam ve Ortodoks medeniyetlerinin kesişme noktasında yer almış olan Bosna, bu talihsiz jeopolitik konumunun bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Tarih içinde Boşnaklara karşı işlenen mezalim, süreklilik arz etmiştir. Bütün bu mezalimin ortak amacı, etnik temizlik yoluyla Boşnakların sayısını azaltmak, Boşnakları göçe zorlamak ve nihayetinde bölgenin etnik haritasını değiştirmek olmuştur. Nitekim 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna savaşı, bu projenin bir devamı niteliğindedir.

zorla durdurulup, 21 yolcu kaçırılmış ve öldürülmüştür. Bu yolcuların 19'u Boşnak, diğerleri Hırvatı (Rifat Rastoder, "Tri Godine Od Zločina u Štrpcima: Zametanje Tragova", *Sandžačke Novine*, Sayı 1, Ocak 1996, ss. 31-33). Diğer bazı örnekler de devletin, azınlıklara yönelik işlenen cinayetlere seyirci kaldığını göstermektedir. Örneğin, 22 Kasım 1992'de Sancak bölgesinde bulunan Syeverin köyünden Priboy kentine işçileri taşıyan bir yolcu otobüsü, Sırp milis güçleri tarafından durdurulmuş, içinden 16 Boşnak kaçırılıp, katledilmiştir. Dönemin Sırbistan makamları bu olay hakkında herhangi bir soruşturma yapmamıştır.

121 Izveštaj o Položaju Bošnjačke Nacionalne Manjine u Srbiji, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 1998 yılı raporu.

Bu makalede Boşnaklarla ilgili olarak ele almaya çalıştığımız konular, uzun süre yazılması yasak olan konulardı. Bugün bile, Boşnaklara karşı işlenen mezalimin aydınlatılması çabaları yetersizdir. Olayların bütün ayrıntıları bilinmemektedir. Toplum psikolojisi açısından, sonuç olarak yazılmayan gerçeklikler, hiç olmamış gibi kabul edilmektedir. Buna karşılık -Ermeni soykırımına ilişkin iddialar gibi- defalarca zihinlere işlenen konular ise, toplum tarafından gerçeklermiş gibi algılanabilmektedir. Yapılması gereken, ulusal acıların unutulmaması, tarihi incelemelere daha fazla önem verilmesinin ulusal bilincimize işlenmesidir. Bir millet kendi tarihini en başta kendisi yazmazsa, başkalarının yazdıklarından kendini “öğrenmek” zorunda kalabilecektir ki, böyle bir sonucun ulusal bilinçte yaratılabileceği yanlış ve olumsuz etkileri, yansımaları görmemek mümkün değildir.

Uluslararası topluluk senelerdir Boşnaklara “geçmiş unutulmalı, gelecek düşünülmelidir” mesajını vermektedir. Kuşkusuz arabayı sürerken, ileriye bakmak gerekmektedir. Ancak, ara sıra aynadan geriye bakılmazsa, beklenmedik bir “kazayla” karşı karşıya kalınabilir. İşte bu çerçevede, tarih boyunca zulme kurban edilmiş Müslümanların durumlarına, geçmişte yaşananlara daha yakından bakabilmek ulusal bir sorumluluktur.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihli Göç*. İstanbul: Kum Saati, 2001.

Ağanoğlu, H. Yıldırım. “Osmanlı Döneminde Rumeli'den Türk Göçlerinin Genel Değerlendirilmesi”. H. Yıldırım Ağanoğlu (haz.), *Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyumu, 31 Mayıs – 9 Haziran 2002*. İstanbul: Şahinler Matbaacılık, 2002.

Ahmad, Feroz. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”. Marian Kent (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Anastasiyevic, Deyan. “Podsecanje: Srebrenica za Pocetnike”. *Vreme*, Sayı 752, 2 Haziran 2005.

Andrejevich, Milan. "The Sandžak: A Perspective of Serb-Muslim Relations", Hugh Poulton ve Suha Taji-Farouki. *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra: Hurst & Company, 1997.

Babuna, Aydın. *Bir Ulusun Doğuşu, Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Bandžović, Safet. "Iseljavanje Muslimanskog Stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosanski Vilajet". *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

Bandžović, Safet. "Muslimani u Makedoniji i Prvi Balkanski Rat". *Znakovi Vremena*, Sayı 13-14, Sonbahar-Kış 2001.

"Biesen: Unistenje Nesrpskog Stanovništva u BIH je Rezultat Pazljivo Pripremljenog Plana", *Fena*, 27 Şubat 2006.

"Bombardovanje Beograda 1862 Godine", Sırbistan Devlet Arşivi, <http://www.archives.org.yu/>

206

"Bosanski Muslimani-Historija Jedne Borbe za Opstanak" isimli belgesel. I. Bölüm, Saraybosna, 1994.

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 7, Ankara: 1992.

Brkljača, Seka. PELESIĆ, Muhidin ve KAMBEROVIĆ, Husnija. "Bosna i Hercegovina u Toku Drugom Svjetskog Rata", Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998.

Bukić, Vera Kržišnik. *Bosanski Identitet*. Saraybosna: Bosanska Knjiga, 1997.

Corović, Vladimir. *Istorija Srpskog Naroda*. Belgrad, Janus, İnternet yayını, 2001, <http://www.rastko.org.yu/>

Crnovršanin, Harun ve SADIKOVIĆ, Nuro. *Sandžak-Porobljena Zemlja:*

Bosna, Sandžak i Kosovo Kroz Historiju. Tuzla: Bosanska Riječ, 2001.

Čengić, Hajrudin. *Borba za Opstanak Bošnjaka u Sandžaku 1919-1926 g.: Istina o Jusufu Mehonjiću i Huseinu Boškoviću*. Saraybosna: Euro MH Komerc, 1999.

Dávid, Géza. "Osmanlının Yerli Halklarla İlişkileri: Macaristan Örneği". Ayşe Yıldız Topuz (der.), *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu, Gelibolu, 1 Kasım 1999*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Dávid, Géza. "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim". Metin Kunt ve Christine Woodhead (der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 124, 2002.

Dedović Adžajlić, Azra. "Etnička Silovanja u Službi Terora i Realizacije Političkih Ciljeva u BiH od 1992. do 1995. Godine". *Znakovi Vremena*, Sayı 18-19, Kış-İlkbahar 2003.

Duraković, Nijaz. *Prokletstvo Muslimana*. Tuzla: Harfograf, 1998, s. 62.

Garašanin, Ilija. "Načertanije". 1844, <http://www.genocid.org/>.

Grmek, Mirko. GJIDARA, Marc ve ŠIMAC, Neven. *Etničko Čišćenje: Povijesni Dokumenti o Jednoj Srpskoj Ideologiji*. çev. Ivan Gotthardi Škiljan, Zagreb: Globus, 1993.

Hadžić, Ragip. "Sva Bošnjačka Stradanja". *Novi Horizonti*, Sayı 79, Mart 2006.

Imamović, Enver. *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*. Saraybosna: Art 7, 1998.

Imamović, Mustafa. *Istorija Bošnjaka*. Saraybosna: Preporod, 1997.

Imamović, Mustafa. "Bošnjački Etnos: Identitet i Ime". *Prilozi*, Saraybosna: Institut za Istoriju, 2003.

Izveštaj o Položaju Bošnjačke Nacionalne Manjine u Srbiji, Helsinki Com-

mitte for Human Rights in Serbia, 1998 yılı raporu.

İnalçık, Halil. "Türkler ve Balkanlar". *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Eylül 2005.

Kaçar, Semiha. *Svjedočenja iz Sandžaka*. Yeni Pazar: Sandžački Odbor za Zaštitu Ljudskih Prava i Sloboda, 2002.

Karpat, Kemal H. "Hidžret iz Rusije i s Balkana: Proces Samodefiniranja u Kasnoj Osmanlijskoj Državi". *Znakovi Vremena*, Sayı 12, Yaz 2001.

Klaić, Nada. "Srednjovekovna Bosna: Politički Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)". Jusuf Žiga (der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 2000.

Lovrenović, Dubravko. "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)". Safet Halilović (haz.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar, 1998.

208

Malcolm, Noel. *Bosna'nın Kısa Tarih.*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999.

Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 1999.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*. çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap, 1998.

Memić, Mustafa. "Sarajevo Kao Migracioni Centar Muslimana iz Crne Gore". Dževad Juzbašić (der.), *Prilozi Historiji Sarajeva*, Saraybosna, Institut za Istoriju, 1997.

Memić, Mustafa. "Bošnjaci Svoju Domovinu Zovu Bosna i Hercegovina". 13 Eylül 2003, www.bosnjaci.net.

"Mladic Je Bio Milosevicev Agent", *Sense*, 29 Mart 2006.

Mušović, Ulvija. "Osamdeset Godina od Zločina Nad Muslimanima u Šahovićima". *Danas*, 23 Kasım 2004.

Njegoš, Petar II Petrović. *Gorski Vijenac*. <http://www.rastko.org.yu/>

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Popovic, Aleksandre. *Balkanlar'da İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

"Pripadnik Srpskih Snaga u Sarajevu Svjedočio na Suđenju Generalu Galiću: Snajperisti su Pucali na Sve Što se Pomjera", *Vijesti*, 22 Ocak 2002.

Rastoder, Rifat. "Tri Godine Od Zločina u Štrpcima: Zametanje Tragova". *Sandžačke Novine*, Sayı 1, Ocak 1996.

Semiz, Dženana Efendić. "Srpska Agrarna Reforma i Kolonizacija 1918. Godine". Aleksander Ravlić (haz.), *Jugoistočna Europa 1918.-1995 Zbornik Radova s Međunarodnog Znanstvenog Skupa (1995, Zadar)*, Zagreb, Hrvatski Informativni Centar & Hrvatska Matica Iseljenika, 1997.

Sirotković, Hodimir ve MARGETIĆ, Lujo. *Povijest Država i Prava Naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb: Školska Knjiga, 1988.

Tepić, Ibrahim. *Bosna i Hercegovina u Ruskim Izvorima (1856-1878)*. Saraybosna, IRO Svjetlost, 1988.

Trifunovska, Snežana. *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994.

Trotsky, Leon. *The Balkan Wars (1912-13): The War Correspondence of Leon Trotsky*. New York: Pathfinder Press, 1993.

Türbedar, Erhan. "Yüzyılın Davası: Bosna Adalet Peşinde". *Stratejik Analiz*, sayı 73, Mayıs 2006.

Velebit, Vladimir. "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population". *East*

European Quarterly, c.33, Sayı 2, Yaz 1999.

Žanić, Ivo. “Hajduci, Kmetovi, Askeri i Vitezovi: Simbolični Identiteti JNA i Postjugoslavenskih Vojski”. *Polemos*, c.1, Sayı 1, Ocak-Haziran 1998.

Zornija, Alenko. “Film »Grbavica« Oslıkava Stvarnost”. *Vjesnik*, 21 Şubat 2006.

13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Dava

Sevin **ELEKDAĞ**
ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
selekdag@iksaren.org

Özet: *Bosna Soykırımı davası 13 yıldır Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) esas defterine kayıtlı bulunuyor. Bu davayla Saraybosna esas itibarıyla, Divan'ın, Bosna Hersek'te soykırım yapıldığı, bunun sorumluluğunun Belgrad Hükûmetine ait olduğu ve bu hükûmetin söz konusu sorumluluğu nedeniyle ortaya çıkan sonuçları tazmin etmesi gerektiği hususunda hüküm vermesini talep etmektedir. Davaya bakmaya ilişkin yargı yetkisinin bulunduğu karar verdiği takdirde, Divan bu iddiaları değerlendirecektir. Bununla birlikte, davadaki her iki tarafın da Soykırım Sözleşmesi'nin yorumu, uygulanması ve devlet sorumluluğu ilkelerinin uygulanması ile ilgili olarak görüş ayrılığına sahip olmaları, davayı son derecede karmaşık bir hale getirmektedir. Bu davayı etkileyen çeşitli unsurları ve her iki tarafın ileri sürdüğü savları ortaya koymak amacıyla güden bu makale, Bosna Hersek'in başına gelenin insanlık vicdanında derin yara açan korkunç bir trajedi olduğunu kabul etmekle birlikte, aslında UAD'nin bu tür soykırım davalarının görülmesi için uygun merci olmadığı görüşündedir.*

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Adalet Divanı, Soykırım, Bosna Hersek, Sırbistan Karadağ, Sırp Cumhuriyeti, Özel kasıt, Devlet sorumluluğu, Haksız fiil.*

On The Docket for 13 Years: The First Genocide Case Brought Before the International Court of Justice Invoking the Genocide Convention

Abstract: *The Bosnian Genocide case has been on the docket of the International Court of Justice (ICJ) for 13 years. With this case, Sarajevo essentially wants the Court to adjudge and declare that genocide occurred in Bosnia Herzegovina, that responsibility thereof rests with Belgrade, and that the latter must redress the consequences of incurring such responsibility. Should it decide it has jurisdiction to hear the case, the Court shall assess these claims. However, both parties are divided on the interpretation and application*

of the Genocide Convention and on the application of the principles of State responsibility making this case infinitely complex. Aiming to highlight the various factors at play in this case and the arguments advanced on both sides, this article acknowledges the need for a dramatic expression of outrage for the tragedy which befell Bosnia, but ultimately concludes that the ICJ is not the appropriate venue to hear such cases of genocide.

Key Words: *International Court of Justice, Genocide, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro, Serb Republic, Specific intent, State responsibility, Wrongful act.*

Giriş

1992 yılının başlarında Sırp kuvvetleri, Sırp olmayanlara ve özellikle de Bosnalı Müslümanlara sistematik bir şekilde zulüm uygulayarak ve bu kişileri yerleşik oldukları topraklardan kovarak Bosna Hersek'in büyük bir kısmını kontrolü altına aldı. Bu süreç içinde, Sırp birliklerin vahşet ve gaddarlığını tanımlayan Sırpça ve Hırvatça'da kullanılan "etnik temizlik" tabiri İngilizceye de aktarıldı¹. Genellikle Bosna Savaşı, birden fazla etnik grubun barındığı Bosna Hersek devletini imha etmeyi amaçlayan Sırp lar ve büyük çoğunluğu Müslüman olan Saraybosna hükümeti arasındaki bir çatışma olarak yansıtıldı. Yaklaşık üç yıl süren savaş, NATO'nun müdahalesi ve 20 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe giren Dayton Anlaşması ile sona erdi. Bu anlaşma, Bosna Hersek'i, Hırvatlar, Müslümanlar ve Sırp lar olmak üzere üç halkı kapsayan, fakat Bosna Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti'nin oluşturduğu iki ayrı tüzel kişiliğe sahip tek bir devlet olarak tanımlıyordu.

Bosna Savaşı sırasında işlenen suçların niteliğine dayanılarak açılan bu dava, Uluslararası Adalet Divanı'nın bakacağı, Soykırım Sözleşmesi'ne dayanan ilk dava olma özelliğini taşıyor. Saraybosna'nın Bosna Savaşı sıra-

1 Birleşmiş Milletler ile Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin aldığı bazı kararlarında etnik temizlik kavramına atıfta bulunmasına karşın bu kavram uluslararası hukukta tanımlanmamıştır. Ancak, uluslararası hukukta tanımlanmamış olmasına rağmen, hukukçular, diplomatlar ve akademisyenler tarafından yapılan tanımların çoğu, etnik temizliğin, belirli bir bölgeyi etnik açıdan türdeş hale getirmek ve söz konusu bölge üzerinde hak iddiası için zemin hazırlamak amacıyla, belirli bir gruba mensup sivilin bahse konu bölgeden başka bir bölgeye zor kullanılarak sürülmesi anlamına geldiği hususunda uyum halindedir (bkz: William A. Schabas, *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss.189-201).

sında Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal ettiğine ilişkin eski Yugoslavya'ya karşı suçlamalarda bulunmasından bu yana on yıldan fazla bir süre geçmiş bulunuyor. Davanın 27 Şubat 2006 tarihinde başlanan duruşmaları 9 Mayıs'ta sonuçlandı. Divan'ın kararını ise, bu yılın sonuna doğru veya gelecek yılın başlarında vermesi bekleniyor.

Söz konusu davaya ilişkin duruşmaları incelemeyi amaçlayan bu makalede, önce davanın usul, sonra da esasa ilişkin tartışmaları incelenip değerlendirilecektir. Esasa ilişkin tartışma, Bosna Hersek heyetinin nihai savunmasında dile getirmiş olduğu talepler ışığında üç bölümde ele alınacaktır. Bu şekilde, sırasıyla, Bosna'da soykırım suçunun vuku bulup bulmadığı, suç varsa bundan doğacak sorumluluğun davalı devlete² ait olup olmayacağına ilişkin sorunsallar ve nihayet bu tür bir sorumluluktan doğacak olası sonuçlar incelenecektir. Ancak, hukuki konulara girmeden önce, kısaca, davanın tarihçesine ilişkin bilgilerin verilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

1. Davanın Tarihçesine İlişkin Özet

Bosna Hersek, Bosna Savaşı sırasında işlenen mezalim nedeniyle Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (YFC) soykırım suçunu işlemiş olduğu iddiasıyla UAD'na başvurmuş, bundan hemen sonra da, Divan'dan haklarını koruyabilmesi için geçici önlemler alması talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine, YFC de Divan'a kendisi adına geçici önlemler alınması talebiyle başvurmuştur. Divan, tarafları dinledikten sonra aldığı 8 Nisan 1993 tarihli ara kararı uyarınca geçici önlemleri belirlemiş, ayrıca, YFC ile Bosna Hersek'in mevcut uzlaşmazlıklarını ağırlaştıracak veya kapsamını genişletecek herhangi bir girişimde bulunmamaları gerektiğini vurgulamıştır. 13 Eylül 1993

2 Sırbistan-Karadağ Devletler Birliği Anayasal Belgesi 60. md'nde belirtildiği gibi, 21 Mayıs'ta Karadağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ile ilgili bir referandum düzenlenmiştir. Referandumun ardından, toplanan oyların resmen onaylanarak yüzde 55,5'inin müspet olmasına dayanılarak, Karadağ Parlamentosu 3 Haziran tarihinde resmi bir Bağımsızlık Bildirgesi sunmuştur. Yapılan bu açıklamaya istinaden, Sırbistan hükümeti ise, Sırbistan'ın Sırbistan-Karadağ'ın yasal ve siyasi ardılı olduğunu ilan etmiştir. Bu yüzden, bugünkü Sırbistan Cumhuriyeti, önceden Federal Yugoslavya Cumhuriyeti olarak ve bu duruşmalarda Sırbistan-Karadağ olarak anılan davalı devlettir. Dolayısıyla, referandum sonucu Sırbistan Cumhuriyeti'nin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin işlemiş olduğu suçlardan beraat etmesine veya hâlihazır davadan kaynaklanan hukuki durumdan sorumlu tutulmamasına yol açmaz. Bununla birlikte anılan sonuç nedeniyle, Divan Sırbistan'ı tazminatla mahkûm ettiği takdirde, Karadağ'ın bu tazminata ortak olması gerekmeyecektir.

tarihinde tarafların yeni talepler sunması üzerine, UAD almış olduğu geçici önlemler kararının acilen ve etkili bir şekilde uygulanmaya konmasını teyiden açıklamıştır. Bunu takiben, Divan'ın davayı görme konusunda yetkili olmadığı yönünde YFC'nin yaptığı ön itirazları değerlendirmek amacıyla UAD duruşmaları askıya almıştır. Bilahare Divan, 11 Temmuz 1996 tarihinde verdiği kararlar, ön itirazları reddederek Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesi uyarınca ilgili uzlaşmazlık hakkında davaya bakma yetkisine sahip olduğunu ve yapılan başvurunun kabul edilebilir olduğunu açıklamıştır.

1 Kasım 2000 tarihinde Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilen YFC, bu gelişme üzerine, anılan tarihten önce Birleşmiş Milletler üyesi olmadığı ve dolayısıyla Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne de taraf bulunmadığı, ayrıca Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olmadığı gerekçeleriyle 23 Nisan 2001 tarihinde, UAD'den 1996 yılında aldığı kararı gözden geçirmesini talep etmiştir. UAD, 3 Şubat 2003 tarihli kararıyla YFC'nin bu başvurusunu kabul edilemez bulmuştur.

Bu bağlamda bir noktanın anımsanmasında yarar vardır. Bu da, Belgrad hükümetinin 1999'da, aynı yılın Mart ayında Kosovo Savaşı sırasında NATO tarafından gerçekleştirilen bombardıman nedeniyle bazı Batılı devletlerin soykırım suçu işledikleri iddiasıyla UAD'de dava açmış olduğu, ancak, Divan'ın (2004 Kuvvet Kullanmanın Hukuki Niteliğine İlişkin Kararlarında), YFC'nin 2000 yılından evvel *Birleşmiş Milletler'e üye olmadığı gerekçesiyle* davaya bakmamış olduğudur. Anlaşılacağı üzere, Divan bu şekilde kendisi açısından sorun yaratacak bir karar vermiş ve Divan'ın davaya bakmaya yetkili olmadığı yönündeki itirazları destekleyecek zemini oluşturmuştur. Bu tür itirazlar, doğal olarak (Divan'ın 3 Şubat 2003 tarihli kararına rağmen) Divan tarafından halen bakılmakta olan davanın karara bağlanmasına engel teşkil edebilir. Divan'ın mevcut davayı görüşme konusunda yargı yetkisine sahip olup olmadığı hususu, öncelikli olarak her iki tarafın sunduğu savlar ışığında aşağıda incelenecektir.

2. Divan'ın Davalıya Açık Olması

Duruşmalarda Sırbistan-Karadağ'ı temsil eden heyet, nihai savunmasında da açıkladığı üzere, Divan'ın davayı kişi bakımından (*rationae personae*) yargılama yetkisine sahip olmadığını ileri sürmüş, buna gerekçe olarak da, başvuru dilekçesi sunulduğunda Divan'ın davalının müracaatına açık olmadığını, ayrıca davalının Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesiyle hiçbir zaman bağlı olmaması nedeniyle de Divan'ın yargı yetkisine tabi olmadığını

belirtmiştir.³

Divan'ın kişi bakımından yargı yetkisinin olabileceğine ilişkin başka dayanak noktalarının bulunmadığı bir gerçektir. Divan'ın hangi koşullarda devletlere açık olacağı ise, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 35. maddesinde düzenlenmiştir. Bu anılan maddenin 1. ve 2. fıkralarında şu şekilde ifade edilmektedir:

“1.Divan, işbu Statü'ye taraf olan devletlere açıktır.

2.Divan'ın hangi koşullarda öteki devletlere de açık olacağı, yürürlükteki antlaşmaların özel hükümleri saklı kalmak üzere Güvenlik Konseyi'nce belirlenir; ancak bu koşullar hiçbir durumda tarafları Divan önünde eşitsiz bir konuma sokmayacaktır.”

Eğer taraflardan biri Statü'nün 35. maddesi uyarınca taraf devlet olamıyorsa veya devlet sıfatına sahip değilse, Divan ilgili davaya bakamaz. Bu itibarla, yukarıda belirtilen koşullar sırasıyla aşağıda incelenecektir.

2.1 Davalı Statü'ye Taraf Mıdır?

Birleşmiş Milletlere üye olan bütün devletlerin kendiliğinden (ipso facto) Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne taraf olduğu kabul edilmektedir.⁴ Bundan dolayı duruşmalar sırasında, UAD Statüsü'nün 35. maddesinin 1. fıkrası uyarınca Divan'ın YFC'ye açık olup olmadığına ilişkin olarak yapılan tartışmalar, genellikle davalının başvurusunu sunduğu sırada Birleşmiş Milletler üyesi olup olmadığı konusuna odaklanmıştır.

1992–2000 yılları arasındaki dönemde, YFC'nin Birleşmiş Milletler üyeliği hususundaki yasal konumu oldukça karmaşık bir durum yansıtıyordu. Bu nedenle, Divan, YFC'nin bu sekiz yıllık dönem boyunca sahip olduğu statünün muğlak bir nitelik taşıdığını ve farklı değerlendirmelere açık olduğunu belirtmiştir.⁵ Duruşmalar sırasında, davalı, bu belirsizlik durumunun YFC'nin 2000 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararlarıyla Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesiyle netleştiğine dik-

3 CR 2006/12, sf. 21–22, para. 15–16 (Softic) ve CR 2006/45 (çeviri), ss.66–67, para. 25 (Stojanovic).

4 Birleşmiş Milletler Antlaşması, md. 93.1.

5 Case Concerning Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium) Judgment, General List No. 105, *Uluslararası Adalet Divanı*, Aralık 2004, <http://www.icj.org/icjwww/idocket/iybe/iybeframe.htm>, paras. 64 ve 73.

kat çekmiştir. Davalı bu nedenle, 2000 yılından önceki dönemde YFC'nin Birleşmiş Milletler'e üye olmadığını, bu itibarla da şu anda görüşülmekte olan davanın açıldığı tarihte UAD Statüsü'ne taraf olamayacağını ileri sürmüştür.⁶ Bu iddia, aynı zamanda Divan'ın, Kuvvet Kullanmanın Hukuki Niteliğine İlişkin olarak verdiği kararlara dayandırılmıştır. Belirtildiği üzere, bu kararlarda, YFC'nin ancak 1 Kasım 2000 tarihinden itibaren Birleşmiş Milletler üyelik statüsüne sahip ve dolayısıyla da Statü'ye taraf olduğu kaydedilmişti.⁷

Davalı iddiasını kanıtlamak amacıyla⁸, YFC'nin Birleşmiş Milletler üyesi olmadığına dair 19 Eylül 1992 tarih ve 777 sayılı Güvenlik Konseyi ve 22 Eylül 1992 tarihli 47/1 sayılı Genel Kurul kararlarına atıfta bulunmuştur. Genel Kurul'da kabul edilen metnin bir tekrarı olan Güvenlik Konseyi kararındaki konuya ilişkin bölümler aşağıda özetlenmiştir:

“Güvenlik Konseyi,

...

“ Eskiden Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti olarak tanınan devletin mevcut olmadığını göz önünde tutarak,

...

“1. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (Sırbistan-Karadağ) eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler üyeliğini otomatik olarak sürdürmeyeceğini dikkate alarak; bu durumda, Genel Kurul'a, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler üyeliği için başvuruda bulunması ve Genel Kurul çalışmalarına katılmaması hususunda karar alması tavsiyesinde bulunur.”⁹

Davalı ayrıca, yapılan oylamaların ortaya koyduğu üzere, Birleşmiş Milletler üyelerinin verilen kararları büyük bir çoğunlukla desteklediğini belirt-

6 CR 2006/13, s.15, para. 2.18 (Djerić).

7 Case Concerning Legality of Use of Force... paras. 79 ve 91.

8 Bosna-Hersek'i temsil eden heyetin savunduğu ve Davalı'nın neden 1 Kasım 2000 tarihinden önce Birleşmiş Milletler üyesi olmadığı savına ait kısa ve öz içerik için, bkz : CR 2006/ 44, ss.10–30, paras. 1.1- 1.63 (Varady).

9 Güvenlik Konseyi Kararı 777 (1992), para.1, 19 Eylül 1992, *Birleşmiş Milletler*, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/451/57/IMG/N9245157.pdf?OpenElement>

miştir. UAD Statüsü'nün 35. maddesinin 1. fıkrası uyarınca 1 Kasım 2000 tarihinden önceki dönemde Divan'ın YFC'ye açık olmadığına ilişkin olarak alınan kararın 1993 yılında açılan ve halen görüşülen davaya uygulanması gerektiğine karar verilmiştir.¹⁰

Bu iddialara karşı davacı, YFC'nin 1993 yılında (daha açık bir ifade ile 1992 ile 2000 yılları arasındaki dönemde) BM üyesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunarak bu görüşü destekleyen birbiriyle tutarlı bir dizi kanıtın mevcudiyetini ileri sürmüştür.¹¹ Ayrıca, Bosna Hersek'i temsil eden heyet, her ne kadar Divan, Kuvvet Kullanmanın Hukuki Niteliğine İlişkin Davada farklı kararlar almış olsa da, bu kararların söz konusu davaya özgü ve onunla sınırlı olması gerektiğini savunmuştur.

Davacı'nın ileri sürdüğü gibi, YFC önce "devam eden devlet"¹² olduğunu iddia etmiş, belli bir süre sonra ise "ardıl devlet" statüsünü kabul etmiştir. Her ne kadar devamlılık durumu Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin çoğunluğu tarafından desteklenmese ve tartışmalara yol açmış olsa da, YFC'nin "devam eden devlet statüsünün" 2000 yılına kadar sürdüğü bir vakıadır. Dolayısıyla, davacıya göre, YFC'nin Birleşmiş Milletler üyeliği kesintisiz sürmüş, sadece statüsü "devam eden devlet"ten "ardıl devlete" dönüşmüştür.¹³

Davacının, Güvenlik Konseyi'nin 777(1992) ve Genel Kurul'un 47/1 kararlarına getirdiği yoruma göre, bu kararlar, YFC'nin ne Birleşmiş Milletler üyeliğini askıya almış, ne de ihracını öngörmüştür. Böyle olunca da, YFC'nin kurumsal statüsü değişmemiş ve ayrıcalıklardan daha az yararlansa da üyeliğini sürdürmüştür.¹⁴ Bu bağlamda davacı, iddiasını ispat etmek amacıyla,

10 Güvenlik Konseyi Kararı... para. 4.50.

11 Bkz: CR 2006/37 (çeviri). ss. 3-17, paras. 5-39 (Stern).

12 Sovyetler Birliği'nin dağılarak son bulması, devletlerin tanınması konusunda yeni bir yöntemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1991 Aralık ayında Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında yapılan Minsk Antlaşması ile S.S.C.B.'nin sona erdiği ilan edilmiştir. Bundan hemen sonra, Rusya Federasyonu, 13 Ocak 1992 tarihinde yayımladığı bir bildirimle kendisinin S.S.C.B.'nin "devam eden devleti" olduğunu belirterek, üçüncü devletlerce herhangi bir şekilde tanınmasından icap etmediğini vurgulamıştır. Rusya Federasyonu'nun bu tezinin uluslararası alanda bir tartışmaya yol açmadığı ve zımnen kabul edildiği gözlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak, S.S.C.B.'nden ayrılan devletler için tanıma işlemine başvurulurken, Rusya Federasyonu'nun mevcudiyet ve varlığı için hiç bir işlem yapılmamış ve bu devlet otomatik bir şekilde tanınmıştır. (Bkz: Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2003,s.341).

13 CR 2006/37(çeviri). s.21, para. 54 (Stern).

14 CR 2006/37(çeviri). s.9, para. 17 (Stern).

YFC'nin Genel Kurul ile bağlarını kopartmayıp sürdürdüğünün kanıtlarını belirtmiş ve Birleşmiş Milletlerin diğer organlarının çalışmalarına katıldığını da kaydetmiştir.¹⁵

Bununla birlikte davacı, her ne kadar bir devletin bir antlaşmaya taraf olması belirli şekillerde beyan edilen iradesine bağlı olsa da, uluslararası bir örgüte üyelik statüsüne ilişkin meselelerin, her bir davanın ayrı ayrı kendine öz koşullar çerçevesinde incelenmesi gerektiği nedeniyle çok daha karmaşık olduğunu kabul etmektedir.¹⁶ Bu bağlamda, davacı 1996 yılında alınmış olan kararın, Kuvvet Kullanmanın Hukuki Niteliğine ilişkin kararlardan farklı sonuçlara vardığına, ancak (bu yazının konusu olan davadan farklı tarafları bağlayan) 2004 yılı kararların davalıyı bağlamadığını iddia etmektedir. Ayrıca, 1996 kararının reddinin sorgulanabilmesinin, ancak, UAD Statüsü'nün 61. maddesinde öngörüldüğü üzere, yargılamanın yenilenmesi suretiyle mümkün olabileceğine dikkat çekmektedir.¹⁷ Oysa Divan, 3 Şubat 2003 tarihli kararıyla YFC'nin bu konudaki başvurusunu reddetmiştir. Dolayısıyla, davacı, 1996 kararının gözden geçirilemez olduğunu, ayrıca 13 yıldır Divan'ın esas defterinde yer alan bir davayla ilgili kararın alınabilmesi için Divan'ın yargı yetkisine ilişkin bir girişimde bulunmak zorunda kalınmasının "olağandışı" ve hatta "gerçeküstü" olduğunun altını çizmiştir.¹⁸

Eğer Divan bu davayı yargılamaya yetkili olup olmadığı konusunu yeniden açacak olursa, Statüsü'nün 35. maddesinin 1. fıkrası uyarınca kişi bakımından yetkisini (rationae personae) inceledikten sonra, 35. maddenin 2. fıkrası uyarınca Divan'ın yargı yetkisine sahip olup olmadığını değerlendirecektir. Bu değerlendirme sırasında Divan'ın önce, Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesinin yürürlükte olan bir antlaşmanın özel hükmünü oluşturup oluşturmadığını, sonra da bu sözleşmenin davalıyı bağlayıp bağlamadığını saptaması gerekmektedir. Bu sorular sırasıyla aşağıda incelenecektir.

15 CR 2006/37(çeviri). s.13, para. 28–29 (Stern). Davacı ayrıca, YFC'nin Divan ile olan ilişkilerinin etkilenmediğini de belirtmiştir.

16 CR 2006/37(çeviri). s.3, para.5(Stern).

17 UAD Statüsü'nün 61 Maddesi'nin 1. fıkrasına göre: "Hükmün yenilenmesi isteği ile Divan'a başvurulması ancak, kesin bir etki yapabilecek nitelikte olup hükmün açıklanmasından önce Divan'ca ve hükmün yenilenmesini isteyen taraflarca bilinmeyen bir olayın keşfedilmiş olması nedeniyle ve olayın bilinmemesi anılan tarafın kusurundan ileri gelmişse mümkündür."

18 CR 2006/37(çeviri). s. 23, para.1 (Pellet).

2.2 Soykırım Sözleşmesi UAD Statüsü'ne Göre Yürürlükte Midir?

35. maddenin 2. fıkrasında yer alan “yürürlükteki anlaşmalar” sözcükleri, söz konusu anlaşmaların hangi tarihte yürürlükte olacakları belirtilmediğinden pek çok değişik yorumlara yol açmıştır. Divan, bu sorunu 2004 yılında inceleyen şu hususu belirtmiştir:

“Yürürlükte olan anlaşmalar ifadesinin yorumlanmasında, UAD Statüsü'nün yürürlüğe girdiği tarihte yürürlükte olan anlaşmalar veya yorumlamaların gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan anlaşmalar anlaşılmalıdır ...”¹⁹

Davalı, yukarıdaki ilk yoruma paralel bir görüş benimsemiş, YFC'nin (davanın kapsadığı dönemde) Soykırım Sözleşmesi'ne taraf idiye de, UAD Statüsü'nün 35. maddesinin 2. fıkrası uyarınca Divan'ın davalıya açık olabilmesi için gerekli koşulların, Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesi tarafından karşılanmadığını, zira, Sözleşme'nin Statü'nün yürürlüğe girmesinden sonra yürürlüğe girdiğini vurgulamıştır.²⁰ Konuyu inceledikten sonra, Divan'ın 2004 yılındaki kararı da bu yönde olmuştur.

Diğer taraftan, Davacı, “yürürlükte olan anlaşmalar” ifadesinin davanın açıldığı tarihte yürürlükte olan anlaşmalara atıfta bulunduğunu ileri sürmekte ve Divan'ın 8 Nisan 1993 tarihinde aldığı ve içeriği aşağıda belirtilen ara karara ilişkin görüşleri benimsemektedir:

“Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesi'nde olduğu gibi çok taraflı bir anlaşmada yer alan uzlaşma niteliğindeki bir hüküm... ilk nazarda (prima facie) yürürlükte olan bir anlaşmada yer alan özel bir koşul olarak yorumlanabilir...”²¹

Davalı “ilk nazarda” sözcüklerinin konuyla ilgili kesin bir kanaat olarak yorumlanmaması gerektiğini belirtmişse de, davacı söz konusu ifadenin (her

19 Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium), Judgment, General List No. 105, *Uluslararası Adalet Divanı*, 15 Aralık 2004, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iybe/iybeframe.htm>, para. 100.

20 CR 2006/45, s. 28, para. 4.52–4.60. (Djerić).

21 Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Request for the Indication of Provisional Measures, Order, General List No. 91, *Uluslararası Adalet Divanı*, 8 Nisan 1993 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>, para. 19.

ne kadar zımnen olsa da) 1996 yılında Divan tarafından tekrarlanmış olduğuna dikkati çekmiştir. Davacı ayrıca, Kuvvet Kullanmanın Hukuki Niteliğine İlişkin Dava’da alınan Divan kararına ekli, Yargıç Elaraby’nin karşı görüşüne atıfta bulunmuştur. Yargıç Elaraby anılan görüşünde, Divan’ın “yürürlükteki anlaşmalar” tanımı için yaptığı ve davalının tutumunu yansıtan yorumun “haksız biçimde kısıtlayıcı”²² olduğunu ve bu kadar dar bir yorumun UAD Statüsü’nün yapımcıları tarafından öngörülmediğini belirttikten sonra²³, esasen, Soykırım Sözleşmesi gibi “jus cogens”²⁴ (buyruk kural) niteliğini kazanmış çok taraflı evrensel bir antlaşmanın uygulanma alanına giren davaların böyle bir kısıtlamadan istisna edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵

Yargıç Elaraby’ye göre, yürürlükte olan ve “jus cogens” niteliğindeki bir antlaşmaya dayanarak bir devletin davasını UAD’ye götürmesine bir kısıtlama getirilmemesi icap eder. Bu yaklaşım, esasen 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin öngördüğü, anlaşmaların “buyruk kuralları” geçersiz kılamayacağı yolundaki hükümle de uyum halindedir.²⁶

2.3 Soykırım Sözleşmesi’nin IX. Maddesi Davalıyı Bağlamakta Mıdır?

UAD Statüsü’ne göre, duruşmalar, Statü’ye taraf olmasa da, yürürlükteki bir anlaşmada yer alan özel bir maddeye taraf olan bir devlete karşı başlatılabilir. Bu nedenle, (1. paragraf yerine) 35. maddenin 2. fıkrasında öngörülen yetki dikkate alındığında, Divan’ın önce “anlaşmanın yürürlükte” olup olmadığını inceleyerek açıklığa kavuşturduktan sonra, YFC’nin Soykırım Sözleşmesi’ne ve onun IX. Maddesine taraf olup olmadığını saptaması gerekmektedir.

22 CR 2006/36 (çeviri), ss.57–58, para.66. (Stern).

23 Case Concerning the Legality of Use of Force, Seperate Opinion of Judge Elaraby, *Uluslararası Adalet Divanı*, 15 Aralık 2004, <http://www.icj-cij.org/ucjwww/idocket/iyit/iyitframe.htm>, para. 9.

24 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 53. maddesi jus cogens kurallarının bir tanımını içermektedir. Buna göre, “...genel uluslararası hukukun buyruk kuralı, uluslararası devletler camiasının bütünü tarafından, aksine hiçbir kuralın konulması olanağı bulunmayan ve ancak genel uluslararası hukukun aynı nitelikteki yeni bir kuralıyla değiştirebileceği kabul edilen ve tanınan bir kuraldır.”

25 Seperate Opinion of Judge Elaraby...para 15.

26 Bu nedenle, UAD Statüsü’ndeki “yürürlükteki anlaşmalar” tabiri, anlaşmaların, “buyruk kural” ihlalleriyle ilgili hukuki çözüm getirme girişimlerini engellenemeyeceği görüşüne uygun olarak yorumlanmalıdır. Bkz: Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin (Vienna Convention on the Law of Treaties) 53. md. ve 64. md.

2.3.1 YFC Soykırım Sözleşmesi'ne Taraf Olma Hakkına Sahip Midir?

Davalı'nın iddiasına göre, Soykırım Sözleşmesi'nin XI. maddesi uyarınca, YFC, Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olma hakkına sahip değildi, çünkü Birleşmiş Milletler üyesi değildi ve yetkili Birleşmiş Milletler organlarından da bu hususta bir davet almamıştı. Davalı bu iddiasını, Soykırım Sözleşmesi'nin XI. maddesi'ndeki şu ifadeye dayandırmaktadır:

“... ”

1 Ocak 1950'den sonra, Genel Kurul tarafından, yukarıda belirtildiği gibi imzaya davet edilen herhangi bir Birleşmiş Milletler üyesi veya Birleşmiş Milletlere üye olmayan Devlet, işbu Sözleşme'ye taraf olabilir. Onaya ilişkin uluslararası belgeler Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne teslim edilir”

Davalı ayrıca, Bosna Hersek'i temsil eden heyetin bu konuda ortaya attığı sava da karşı çıkmış, Birleşmiş Milletler organlarının o dönemde çatışmaya taraf olanlarla temas kurarak belirli taleplerde bulunmuş olmalarını, tarafların Sözleşme'ye katılmaları yönünde davet edilmeleri şeklinde yorumlanamayacağını da belirtmiştir.²⁷

Davacı ise, davalının bu iddialarını çürütmek için, YFC'nin, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin tüm taahhütlerini üstlendiğini açıklayan bildirgesine atıfta bulunmuştur. Söz konusu bildirgenin konumuzla ilgili bölümü şöyledir:

“Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin uluslararası yasal ve siyasi kişiliğini devam ettiren Devlet olarak Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin uluslararası nitelikte üstlendiği tüm taahhütleri değişmez ve kesin olarak yerine getirecektir.”²⁸

Davacı; Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) Soykırım Sözleşmesi'ni (çekince koymadan)²⁹ onaylayıp imzaladığından, YFC'ye söz konusu nitelikte bir davette bulunmanın gereksiz olduğunu, zira anılan

27 CR 2006/45, s.37, para. 5.27 (Zimmerman).

28 Bkz: Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia) Preliminary Objections, General List No. 91, *Uluslararası Adalet Divanı*, 11 Temmuz 1996, http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyjudgment/ibhy_ijudgment_19960711_frame.htm, para. 17.

29 YSFC Soykırım Sözleşmesi'ni 11 Aralık 1948'te imzaladı ve onay belgesini çekince koymadan 29 Ağustos 1950 tarihinde sundu.

bildirge ile YFC'nin Soykırım Sözleşmesi'ne (ve IX. maddesine) ³⁰ taraf olduğunun kabul edildiği belirtilmiştir. Niyet ifadesinin davet icabının yerini alabileceğine ilişkin sav ilk bakışta tartışılabilir gibi görünse de, Sözleşme'ye katılımı olabildiğince yaygınlaştırıp genişletmek amacıyla üye olmayan ülkelere davet yapılmış olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde bu savın daha güçlü olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, davet koşulu, hiç bir şekilde Soykırım Sözleşmesi'ne olan katılımı kısıtlamak için öngörülmemiştir.³¹

Açıklanan nedenlerle, YFC'nin Soykırım Sözleşmesi'ne taraf olabilmesi için gereken yasal koşulların mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu halde, YFC'nin Sözleşme'ye gerçekten taraf olup olmadığını incelememiz gereklidir.

2.3.2 YFC Sözleşme'ye Taraf Mıdır?

Davalı, duruşmalar sırasında, Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesi uyarınca Divan'ın YFC üzerinde yargı yetkisinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Bu iddiasıyla davalı, başvuru dilekçesi sunulduğunda YFC'nin Soykırım Sözleşmesi'ne (ya da IX. Maddesi'ne) tabi olmadığını ifade etmiştir. Nitekim, davalı savunmasında, eski YSFC'nin sona erdiğini, YFC de eski YSFC'nin uluslararası yasal kişiliğini devam ettirmediğinden, YSFC'nin taraf olduğu anlaşmalara taraf olma konumunu sürdürmediğini vurgulamaktadır. Davalı, ayrıca, YFC'nin Soykırım Sözleşmesi'ne 2001 yılında taraf olduğunu, bu nedenle Sözleşme'nin ancak bu tarihten itibaren YFC için bağlayıcılık kazandığını da kaydetmiştir.³²

Daha önce temas edildiği gibi, davacı, YFC'nin Sözleşme'ye (hiçbir koşul olmadan) tabi olmayı sürdürmek istediğini açıkladığını belirtmiştir. Durumdan anlaşılacağı üzere, 1996 yılında Divan, Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesi uyarınca yargı yetkisine sahip olduğunu belirtmek için, YFC'nin başvuru dilekçesini sunduğu tarihte Sözleşme'ye taraf olduğu görüşünü kabul etmek zorunda kalmıştır.³³ Divan'ın bu tür bir sonuca varabilmek

30 CR 2006/37 (çeviri), ss. 44–45, para.25 (Stern).

31 B.M. Genel Kurulu Kararı 368 (IV) 3 Aralık 1949; bkz: CR 2006/36 (çeviri), sf.44, para 20 (Stern).

32 O dönemde YFC Soykırım Sözleşmesi'nin IX. maddesine çekince koymuştu (bu 2001 tarihinden sonra yapılan başvuruları bağlamaktadır).

33 CR 2006/36 (çeviri), ss.40–41, para.13. (Stern).

amacıyla dayandığı unsurlar -davacı'nın uluslararası hukuka uygun olarak nitelediği³⁴ devletin rızası- çeşitli zamanlarda ve farklı biçimlerde ortaya konulmuştur.³⁵

Bununla birlikte, bu tür rızaya yönelik ifadeler ortaya konulmamış olsa bile, YFC devam eden devlet olarak kabul edilmediğinden, YFC'nin Sözleşme'ye ardıl devlet olarak tabi olacağı görüşü hala göz önünde bulundurulabilir. Bu durum kendiliğinden ardıllık kuralı gereğince mümkün olabilecekti. Anlaşmalar Açısından Devletlerin Ardıllığı Hakkındaki Viyana Sözleşmesi'nin 34. maddesi şöyledir:

“Bir Devlet'e ait olan bölgelerin bir veya birden fazla kısımları, bir veya birden fazla Devlet kurmak üzere birbirinden ayrılırsa, öncel Devletin varlığını sürdürüp sürdürmemesinden bağımsız olarak, öncel Devlet'e ait bölgelerdeki ardıl Devletlerin kurulduğu tarihte yürürlükte olan anlaşmalar her bir ardıl Devlet adına geçerliliğini sürdüreceğinden, bu şekilde kurulan ...”³⁶

Kendiliğinden ardıllık kuralına göre, ardıl devletler önceki devletin (predecessor state) anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini ülkenin dağılması üzerine tanımama hakkına sahip değillerdir. Her ne kadar bu ilke tartışmalara açık olsa da, davacı tarafından belirtildiği üzere, buyruk kural (jus cogens) normlarına dâhil olan anlaşmalarda geçerliliği yaygın şekilde kabul edilmiştir.³⁷ Aslında bu husus UAD'nin, “...hiçbir sözleşmeden doğan zorunluluk bulunmasa *dahi*, uygar uluslar tarafından devletleri bağlayıcılıkları tanınan anlaşma ilkelerinin temelini oluşturan ilkeler...” olarak tanımladığı 28 Mayıs 1951 tarihli mütalaasında da teyit edilmiştir.”³⁸

34 CR 2006/36(çeviri), s.50, para.37 (Stern).

35 Davacı'nın işaret ettiği gibi, YFC'nin Sözleşme'ye tabi olmaya yönelik isteğini belirttiği çeşitli durumlara örnek olarak bkz: CR 2006/36 (çeviri), ss.52-56, paras. 5-59 (Stern). Buradaki asıl mesele bunların ardıl veya devam eden devlet olma yönünde birer bildirge olup olmadığı değil, Sözleşme'ye tabi olma isteğinin birer ifadesi olmasıdır.

36 1969 Anlaşmalar Açısından Devletlerin Ardıllığı Hakkındaki Viyana Sözleşmesi (Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties) md.34, para. 1a.

37 CR 2006/36 (çeviri), s.50, para 38(Stern).

38 Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Advisory Opinion, 1951 I.C.J. 15, *Uluslararası Adalet Divanı*, 28 Mayıs 1951, <http://teaching.law.cornell.edu/faculty/drwcasebook/docs/genocide%20convention%20decision.pdf>, s.7, (italikler eklenmiştir).

Eğer Divan, Sözleşme'nin IX. maddesi uyarınca davalı üzerinde yargı yetkisine sahip olduğunu belirlerse, Bosna Hersek'te vuku bulan eylemlerin soykırım niteliği taşıyıp taşımadığına, söz konusu eylemlerin ve eylemlerden doğan sonuçların ne dereceye kadar davalı devlete isnat edilebileceğine dair soruşturma yürütebilecektir. Bu hususlar aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

3.Soykırım: Yasak Fiillere Yönelik Özel Kastın Saptanması

Bu davadaki her iki taraf da Bosna Hersek'te çok ciddi suçlar işlendiğinin bilincinde olmakla birlikte, bu suçların yasal açıdan nitelendirilmesinde farklı görüşlere sahiptirler. Divan'dan beklenen bu husustaki anlaşmazlığın çözüme bağlanmasıdır. Esasında, gerek davalı, gerekse davacı, soykırım suçunu oluşturabilecek maddi fiillerin tanımı üzerinde mutabık kaldıkları gibi, bu hususta Sözleşme'de yer alan yasak fiiller listesinin yeterli derecede kapsamlı olduğu hususunda da genellikle hemfikirdirler. Buna rağmen bu husustaki bazı fikir ayrılıklarının neden ve gerekçelerinin, soykırım kavramının hukuki çerçevesinin incelenmesinden sonra ele alınması daha yararlı olacaktır.

3.1 Soykırım Suçunun Tanımı

Soykırım Sözleşmesi'nin II. maddesinde soykırım suçu şöyle tanımlanmaktadır:

“Bu Sözleşme'ye göre soykırımın anlamı, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, sırf bu niteliği nedeniyle, (as such), kısmen veya tamamen yok etme kastıyla aşağıda sayılan fiillerin işlenmesidir:

- (a)Grup üyelerini öldürmek;
- (b)Grup üyelerine ciddi bedensel veya akli zarar vermek;
- (c)Bir grubun üyelerini, kasten, bunların fiziki olarak kısmen veya tamamen yok edilmesi sonucunu vereceği önceden bilinen yaşam koşulları altına koymak;
- (d)Grup içi doğumları bilinçli olarak önlemeye yönelik tedbirler koymak;
- (e)Grup içindeki çocukları başka bir gruba zorla nakletmek”.

Bu tanım ışığında, soykırım suçunun varlığından söz edilebilmesi için üç ana unsurun mevcudiyeti gerekmektedir. Bunlardan birincisi ulusal, ırksal, etnik veya dinsel bir grubun hedef olarak alınmasıdır. İkincisi, hedef alınan grubun mensuplarının, kısmen veya tamamen yok edilmelerine yol açacak nitelikteki Sözleşme'nin II. maddesinde (a)'dan (e)'ye kadarki fıkralarda sayılan yasak fiillerden birine veya birkaçına tabi tutulmalarıdır- ki bu suçun

maddi, yani objektif unsurunu (actus reus) oluşturmaktadır. Üçüncü unsura gelince, söz konusu eylemle hedef alınan grup mensuplarının sırf o gruba aidiyetleri nedeniyle “kısmen veya tamamen yok etme –özel- kastı”nın mevcut olmasıdır- ki bu da suçun genel anlamdaki suç kastını ifade eden unsurunun ötesinde bir kavramdır.

Davada, şayet esasa girilmesi söz konusu olursa, objektif unsurun (actus reus) varlığının kanıtlanmasının güç bir sorun oluşturmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim taraflar savunmalarında (sadece Bosna-Hersek adına yapılanlar değil) pek çok sayıda Müslüman ve diğer Sırp olmayan kişilerin Sözleşme'nin II. maddesinin (a) ile (e) fıkralarında sayılan yasak fiillere maruz kaldıklarını açıklamışlardır.

Sübjektif unsur kapsamında özel kastın (special intent) incelenmesine gelince, bu unsurun kanıtlanmasında ciddi sorunlarla karşılaşılacağı anlaşılmaktadır. Nitekim davalı, Bosna Hersek'in bu özel niyetin varlığını kanıtlamakta başarısız olduğunu iddia etmiştir.

Bilindiği üzere, soykırım suçunun saptanmasında, özel kastı içeren sübjektif unsurun oluşması kilit niteliktedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Sudan'ın Darfur bölgesinde halen sürmekte olan çatışmayı incelemek üzere kurmuş olduğu uluslararası soruşturma komisyonunun hazırladığı rapor, Ruanda ve eski Yugoslavya uluslar arası ceza mahkemelerinin soykırım suçuna dair davlarda verdikleri kararlar ışığında, suçun sübjektif unsuruna, netlik kazandıran bir değerlendirme içermektedir. Raporda, sübjektif unsur şu şekilde ikiye ayrılmaktadır: (a) Suçun tanımında yasaklanan fiillerin (öldürme, ciddi fiziki veya akli zarar verme, vs.) gerçekleştirilmesi için gerekli suç kastı. (b) Şahısları, sırf o gruptan oldukları için “tamamen veya kısmen” imha etme kastı. Buradaki birinci unsur, genel kasıt anlamındayken, ikinci unsur soykırım suçunun oluşması için gerekli olan “şiddetli (aggravated) suç niyetini veya özel kastı” tanımlamaktadır³⁹. Dolayısıyla, yukarıda değinildiği üzere ve diğer cürümlerden farklı olarak, soykırım suçunun kasten (ve bilerek) işlenmesine ilaveten, suçun hangi sebep (veya saik) ile işlendiği de suçun manevi unsurunun bir parçasını oluşturmaktadır.⁴⁰

39 “Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General”, Cenevre, *United Nations*, 25 Ocak 2005, http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf, para. 491.

40 Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nce kurulan Ad Hoc Komite tarafından hazırlanan Soykırım Sözleşmesi taslağı, 1946'da teşkilatın hukuk işlerinden sorumlu olan Altıncı Komite'ye ile-

Şu hususun önemle altının çizilmesi gerekir ki, saik (motive) olgusunun soykırım suçunun ayrılmaz bir parçası olduğu yönündeki görüşün farklı bir şekilde yorumlanması halinde, Sözleşme'nin içerdiği soykırım tanımındaki, "sırf bu niteliği nedeniyle" (as such) ibaresinin hiçbir anlamı kalmaz ve bu durumda soykırım suçunun diğer vahşet olaylarıyla (örneğin insanlığa karşı suçlar veya etnik temizlik) karıştırılmayacak bir şekilde tanımlanması zorlaşır, hatta imkânsız hale gelebilir.

Mevcut dava bağlamında, bir devletin soykırım suçunu işlemiş olduğuna dair çıkarsamanın yapılabilmesi, sanıkların soykırım suçunu Sözleşme'nin II. maddesinin tanımladığı şekilde işlemiş olduklarının kanıtlanmasına bağlıdır. Bu şekilde, özel kasıt şartı göz ardı edilmeyecek, yalnızca devletin sorumluluğunu üstlenme kabiliyetine sahip kişilere aktarılacaktır.⁴¹ Suçun sübjektif unsurunu daha ayrıntılı bir şekilde incelemeyen evvel, sözleşme tarafından korunan ve bu davada söz konusu olan grupların niteliğine değinmek gerekecektir.

3.2 Saptanan Grupların Niteliği

Belirli bir gruba mensubiyeti saptayan ölçütlerin, soykırımın tanımlanmasında çok önemli bir unsur olduğu açıktır. Soykırım olgusu, kişilerin bir gruba mensup olmalarından kaynaklanan saik dışındaki diğer saiklerle gerçekleştirilen yasak filleri kapsamamaktadır. Diğer bir deyişle, soykırım, sonuçta bir grubun, tamamen veya kısmen, kasten yok edilmesine odaklıdır.

Davacı, hedeflenen ve Sözleşme tarafından korunduğu kabul edilen grubun, teorik açıdan müspet veya menfi ölçütlere göre ele alınabileceğini belirtmiştir. Müspet ölçütlere göre, hedeflenen grup, Bosna Hersek'teki

tildikten sonra, soykırım suçunun tanımlanmasında özel kasıta ilaveten saik kavramına (faili suç işlemeye sevk eden hissiyat) ne ölçüde itibar edileceği bir hayli yoğun tartışmalara yol açmıştır. Saik konusundaki değişik görüşler, meşhur sırf bu niteliği nedeniyle 'as such' ibaresinin Venezüella delegesinin önerisi üzerine, Sözleşme taslağının 2. maddesine eklenmesiyle uzlaştırılmıştır. Esasında, Venezüella temsilcisi 'as such' ifadesini hem görüşler arasında uzlaşma sağlamak, hem de saik kavramını metne zımını de olsa dâhil etmek için önermişti (Bkz: William A. Schabas, *Genocide...*, sf. 249-256). Burada şunu vurgulamak gerekir ki, Komite Başkanı tarafından Venezüella önerisinden farklı olarak saik kavramını içermediği düşünülen Birleşik Krallık'ın önerisi, yirmi sekiz olumsuz oya karşı dokuz olumlu oy ve altı çekimser oyla reddedilmiştir (Bkz: Machteld Boot, *Genocide, Crimes Against Humanity, War Crimes*, Hart Publishing, Oxford, 2002, s. 412).

41 William A. Schabas, *Genocide...*, s. 444.

Müslümanlar'la birlikte Bosnalı Hırvatlardır. Menfi ölçütlere göre ise, hedeflenen grup, Sırp olmayanlardır. Davacı, her iki teorik sınıflandırmayı kabul ediyorsa da, menfi ölçütlere dayalı bir yaklaşımın bu davaya daha uygun olduğunu ileri sürmektedir.⁴² Bu nedenle Bosna-Hersek, nihai savunmasında, Divan'dan, davalının, "Bosna Hersek sınırları içinde ve bu sınırlarla kısıtlı olmamak kaydıyla, özellikle Müslüman nüfus olmak üzere, Sırp olmayan milli, etnik veya dini grupları kısmen ve kasten yok ederek Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal ettiğine dair hüküm vermesini talep etmiştir.⁴³

Davalı ise, bu davada davacının bahsedilen grubu tanımlarken benimseydiği yaklaşımın sorunlu olduğunu iddia etmekte ve şu görüşleri ileri sürmektedir: Söz konusu grup yeterince iyi tanımlanamadığından, davacının "kısmen" tanımını kullanırken neyi kast ettiğini anlamak özellikle güçtür. Davacı kısmen de olsa Sırp olmayan bir grubu yok etme kastından bahsederken, dünyanın her yerinde yaşayan ve Sırp olmayan herkesin yok edilmesi niyeti kapsamında Bosna Hersek'te yaşayan Sırp olmayan kişileri mi kast etmektedir, yoksa davacı "kısmen" tanımıyla Bosna Hersek'te yaşayan Sırp olmayan nüfusun bir kısmının hedeflendiğini mi belirtmeye çalışmaktadır?⁴⁴ Her iki şekilde de Divan, tanımlanan grubun bu dava bağlamında hedeflenen kısmının, grubun önemli bir kısmını (substantial part) oluşturduğunu saptamak zorunda kalacaktır.⁴⁵

Davacı ayrıca, Bosnalı Hırvatların da soykırım eylemlerine hedef olduğunu, ancak bunun nispeten daha az ölçüde gerçekleştiğini iddia etmektedir.⁴⁶ Eğer zaruri olan özel kasıt unsuru mevcutsa, ceza kuralını ihlal eden fiil soykırım suçunu oluşturur, yok eğer özel kasıt mevcut değilse, gerçekleşen eylemler ne denli vahşet içerse ve kapsamlı olsa da soykırım suçu oluşmaz. Bu nedenle, davalının da haklı olarak belirttiği gibi, aslında davacı tarafından iddia edilen "nispeten daha az ölçüde" soykırımın ne anlama geldiği-

42 Bkz.: CR 2006/32 (çeviri), s.16, para.9 (Stern). Ayrıca korunan grup tanımının objektif ve/veya sübjektif ölçütlere göre yapılabileceğine dikkat çekilmiştir; Bkz.: CR 2006/32 (çeviri), s. 18–24 (Stern).

43 CR 2006/37, s. 59, para.1 (nihai savunmalar).

44 CR 2006/43 (çeviri), s. 35, para 38.

45 Grubun "önemli" bir kısmı dendiğinde, bu tanımın nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin kısa ve özlü bir yorum için bkz.: Cecile Tournaye, "Shorter Articles, Comments, and Notes, Genocidal Intent Before the ICTY", ICLQ cilt 52, Nisan 2003, ss. 460–461.

46 CR 2006/32 (çeviri), s.16, para.9. (Stern); CR 2006/43 (çeviri), s.28, para. 12 (Ivanovic).

ni anlamak da güçtür.⁴⁷ Bu durum, hedef grup (veya gruplar) belirlenirken müspet ölçütlerin kullanılmasını daha da sorunlu bir hale getirebilecektir.

Ancak, Sırp olmayanların hedef grup olarak tanımlandığı menfi ölçütün uygulanması da ciddi sorunlar yaratacaktır. Zira Sırp olmayan kişilerin oluşturduğu nüfus kitlesini, milli, ırksal, etnik ve dinsel bir grup olarak tanımlamak mümkün değildir. “Sırp olmayanlar”, birbirinden farklı milletlere, etnik gruplara ve dinlere mensup bireylerden oluşan bir gruptur. Bu bakımdan, “Sırp olmayan nüfus kitlesini” diğer gruplardan farklı ve milli, etnik veya dini özelliklere sahip bir grup olarak nitelemek mümkün değildir.

Bu bağlamda davalı, Bosnalı Sırpların, Bihaç bölgesindeki Müslümanlara sağlamış olduğu destek ve yardımın altını çizmektedir.⁴⁸ Eğer failin bu gruba karşı soykırım kastı mevcut idiye, grubun bir parçasını oluşturan unsurlardan birinin (belli bir bölgede bulunan ve erişime açık olan bir kısmın) Sözleşme’de öngörülen yasak fiillere maruz bırakılmadığını açıklamak son derece güç olacaktır.

Özet olarak, müspet ve menfi ölçütleri davacının beyan ettiği şekliyle bu davaya uygulamanın güç olduğu görülmektedir. Davacı her ne kadar menfi tanımın bu davaya daha iyi uyduğunu belirtse de, soykırım kastının mevcut olduğu savını kanıtlamak açısından, özellikle de bu yaklaşımın benimsenmesi hatalı olacaktır. Soykırım suçunun mevcudiyeti, hedef aldığı kişilerin belirli bir (homojen) grup kimliğine sahip olması nedeniyle yok edilmiş olmalarını gerektirmektedir. Yani, bu yok etmeye yönelik kasıt, belli bazı (milli, ırksal ve dini) özelliklere sahip olmadıkları için değil de, bilakis bu özelliklere sahip oldukları için bireylere yönelir. Grubu menfi ölçütleri dikkate alarak saptarsak, mağdurların belli bazı gruplara mensup olmalarından ötürü hedef alındıklarını açıklamak güçleşecektir.

Bir grubun, menfi ölçütlerin dikkate alınarak saptanmasını, yani belirli kişilerin bir gruba mensup olmadıkları için hedef alınmasını, askerî / stratejik bir nitelik taşıyan amaç ve saiklerle açıklamak daha makul ve anlaşılır görünmektedir. Soykırımın vuku bulduğu durumlarda, fail hedef aldığı topluma karşı işlediği suçu, kurbanların sırf o topluma mensubiyetleri nedeniyle amaçlamaktadır. Bunun kanıtlanamaması halinde, genel olarak insanlığa

47 CR 2006/43 (çeviri), s.28, para.12 (Ivanovic).

48 CR 2006/43 (çeviri), ss.26–27 (Ivanovic).

karşı işlenen suçlardan söz edilebilirse de, bir etnik temizlik harekâtının soykırım niteliğini taşıdığı veya soykırımı dönüştüğünü ileri sürmek mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla, özel kastın saptanamaması halinde, Sırp olmayanların hedef alınmış olmasını, ancak askerî / stratejik nedenlerden kaynaklanan ve *soykırımcı bir nitelik taşımayan* etnik temizlik gerekçesiyle açıklamak mümkün olacaktır. Soykırım suçunun ayırdedici ölçütü olan “özel kasıt” unsuru aşağıda incelenecektir.

3.3. Örtülü Soykırım Kastının Ortaya Çıkarılması

Ruanda ve eski Yugoslavya uluslararası ceza mahkemelerinin soykırımına ilişkin olarak baktıkları davalar incelendiğinde, çoğu zaman soykırım kastını açıkça ortaya koyan kanıtlar bulunmadığını, bu nedenle mahkemelerin özel kastın mevcudiyetini kanıtlamak hususunda ciddi müşküllerle karşılaştıkları görülmektedir. Bu durumda, mahkemeler, özel kastı, belirli karinelere göre saptama yoluna gitmişlerdir. Bu bakımdan, özel kastın saptanmasına yönelik karineler açısından bir içtihat ortaya çıkmakta olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴⁹

3.3.1 Hedef Alınan Grubu Yok Etmeye Yönelik Eylemlerin Niteliği

Soykırım Sözleşmesi'nde belirtilen yasak fiiller, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenmiş suçlar bağlamında da suçun objektif unsurunu oluşturabilir. Davacı ve davalı, bu tür eylemlerin soykırım suçu oluşturabilmesi için soykırım kastı güdülerken işlenmeleri gerektiğinde mutabıktırlar. İşte bu nedenle, mağdurların grup mensubiyeti nedeniyle yok edilirken, diğer gruplara dokunulmaması soykırım kastının mevcudiyetine karine sayılıyor.⁵⁰ Dolayısıyla, davacı'nın (gerek müspet, gerekse menfi ölçütlere göre) hedeflenen gruba karşı benimsediği yaklaşım, bu davayla güttüğü amacı destekleyen bir nitelik taşımamaktadır.

49 Akayesu; Kayishema ve Ruzindana; Kristic, ve Jelisc kararlarının incelenmesi bu hususta bir içtihat ortaya çıktığını çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle hakimler, karinelere dayanarak birbirlerinin kararlarına atıfta bulunmayı ihmal etmemişlerdir.

50 Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargı Dairesi, Tabu'nun belediye başkanı olan Jean Paul Akayesu ile ilgili davada özel kastın örtülü olduğu durumlarda bunun belirlenebilmesine ilişkin şunlar ifade edilmiştir: “İşlenen vahşet olaylarının boyutu, genel nitelikleri, ülke veya bölge çapında gerçekleştirilmeleri, ayrıca mağdurları taammüden ve sistemik olarak belirli bir gruba mensup olmaları nedeniyle hedef alırken, *diğer gruplara dokunulmaması* gibi unsurlar da, Yargı Dairesi'ne belirli bir fiilden soykırım kastını çıkarma imkanı verebilir” (“Prosecutor v. Jean Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T”, Chamber I Judgement, International Criminal Tribunal for Rwanda, 2 Eylül 1998, <http://69.94.11.53/default.htm>, para.524 (italikler eklenmiştir).

Hedef alınan grubu yok etmeye yönelik eylemler çerçevesinde, mağdurların sistematik bir şekilde imha edilmesi, suç fiillerinin büyük ölçekte tahrip etkisi yaratması ve grubun dayandığı sosyal ve kültürel temelleri çökertici bir nitelik taşıması da soykırım kastının mevcudiyetine ilişkin karineler arasında sayılmaktadır.⁵¹ Davacı, duruşmalar boyunca bu hususların tasvirine büyük önem vermiştir. Davacı tarafından uzman tanık olarak çağrılan Andras Riedlmayer, katıldığı duruşmada Bosna Hersek'teki kültürel felaketi tüm boyutlarıyla gözler önüne sermiş, kültürel ve dini binalarla abidelerin insafsızca imhasını etkili biçimde anlatmıştır.⁵²

Öte yandan, davalı, yasak fiillerin niteliğine veya niceliğine bakarak soykırım kastının ortaya çıkarılamayacağı iddiasıyla bu fiillerin savaş ortamında işlenmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Davalı, soykırım suçu gerçekleşmiş olsa, savaşın buna bir mazeret olarak gösterilemeyeceğini, savaşın ancak işlenen yasak fiillere alternatif bir gerekçe teşkil edebileceğini belirtmiştir.

3.3.2 Soykırımı Öngören Bir Planın Mevcudiyeti

Yukarıda sözü edilen içtihadı göre, soykırımı öngören bir plan veya politikanın mevcut olması ya da bunun varlığına işaret eden kanıtlar da yok etme kastının mevcudiyetine karine sayılıyor.⁵³ Bu bağlamda, yasak fiillerin uygulanmasından önceki dönemde soykırım için gerekli yok etme iradesinin oluşmaya başlamış olması da, bu yöndeki bir bulguyu destekler nitelikte olacaktır. Her ne kadar, davalı ve davacı, bu konuda hemfikir iseler de, davalı, soykırımına yönelik bir iradenin ve bunu içeren bir planın mevcudiyetine ilişkin görüşü reddetmektedir.⁵⁴

Davacı'ya göre soykırım iradesini içeren bir plana ilişkin en önemli karine, tüm Sırp'lar için ortak bir devlet kurmayı öngören siyasi hedeftir. Belgrad'ın

51 Akayesu davasında örtülü kastın, "fiillerin yarattığı büyük ölçekteki tahrip etkisinden ve grubun varlığının dayandığı temelleri çökertici nitelikteki özelliğinden" çıkarılabileceği de ifade edilmiştir. Bkz: Prosecutor v. Akayesu...para 524.

52 Bkz: CR 2006/22.

53 YUCM'nin Temyiz Dairesi, Jelisc davasında, bir plan veya politikanın mevcudiyetinin soykırım suçunun hukuki bir cüzü olduğu görüşünde olmamakta birlikte, özel kastın kanıtlanması açısından bir plan veya politikanın mevcudiyetinin birçok durumda önemli bir faktör olduğunu ve bir plan veya politikanın mevcudiyetinin suçun kanıtlanmasını kolaylaştırabileceğini ifade etmiştir. Bkz: "Prosecutor v. Goran Jelisc, Case No.: IT-95-10-A", Appeals Judgement, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 5 Temmuz 2001, <http://www.un.org/icty/jelisc/appeal/judgement/jel-aj010705.pdf>, paras.47-49.

54 CR 2006/ 41 (çeviri), s. 3, para 7.

(evvelden tasarlanmış olan) politikaları için yol gösterici niteliğinde olan bu plan, 1992 yılı Mayıs ve Haziran aylarından itibaren olmak üzere ağırlıklı olarak Pale (1992 yılında bağımsızlığının temelleri atılmış olan Sırp Cumhuriyeti) tarafından uygulamaya konulmuştur.⁵⁵ Davacı, Bosna Hersek'teki mezalimin 1992 yılı Mart ayında başlamış olmasına rağmen, bu politikaların kaynağında Sırp halkının soykırım mağdurları olarak yansıtıldığı 1986 tarihli Sırp Akademisi Muhtıra taslağının bulunduğuna işaret etmektedir. Davacı, Sırp'ların soykırım mağdurları olduğu (ve eğer nihai önlem alınmadığı takdirde soykırım mağduru olacakları) yönündeki propagandanın amacının, soykırımın ideolojik temelini oluşturan Büyük Sırbistan ideolojisini yeniden alevlendirmek olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ 19. yüzyılda doğan ve eski Yugoslavya'daki komünist platformun çöküşüyle hortlayan bu ideolojiye germi veren Miloseviç, 15 Ocak 1991 tarihindeki beyanatında da "Sırp'ların ayrı Devletler halinde yaşayabilmelerinin kabul edilebilir olmadığını" belirtmiştir.⁵⁷ Davacı, bütün bu hususların, Sırp'ların, homojen ve coğrafi bütünlüğü olan bir devlet kurmak için Bosnalı Müslümanlar ile kendilerine yabancı diğer unsurları yok etme kastını ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸

Davalı taraf ise, Sırp liderlerin böyle bir ideolojinin takipçisi olmadıklarını, bir Sırp ulusu yaratmak yerine güney Slav halklarının birliği anlamına gelen pan-Slavizm hareketini ön plana çıkardıklarını ve bunun esasında Versay Antlaşması kapsamında Yugoslavya'nın yaratılmasına yol açan bir hareket olduğunu iddia etmişlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında Avusturya-Macaristan tarafından yapılan propagandalarla, bu birleştirme hareketine tepki olarak Hırvat ve Sloven eyaletlerinin bağımsızlık elde edebilmelerine yardım etmek amacıyla, Sırp'ların güneydeki Slavlar üzerinde egemenlik kurma ihtirasında oldukları anlamına gelen "Büyük Sırbistan" kavramı icat edilmiştir.⁵⁹

Bu tarihi değerlendirme kabul edilse bile, yine de "Büyük Sırbistan" ülküsü-

55 CR 2006/2, ss. 47-48, paras. 64-68 (van den Biesen).

56 Davalı iddiasında bir Sırp İmparatorluğu anlamında Büyük Sırbistan yaratmaya yönelik bir amaç olmadığını, ancak Sırp halkının Osmanlı işgalinden kurtularak özgürlüklerini edinme talebi ve isteği içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Bkz: CR 2006/19 (çeviri), s.24, para. 230.

57 CR 2006/2, s.30, para. 7 (van den Biesen).

58 CR 2006/2, s. 32, para. 12 (van den Biesen).

59 CR 2006/ 19 (çeviri), ss. 23-25, paras.227-235.

nün davalı tarafından farklı ve saldırgan bir biçimde 1992-1995 yılları arasında hortlatıldığı ve bu ülkünün Bosna Hersek'teki savaşı tetiklediği ileri sürülebilir. Buna ilişkin planların da uygulamaya hazır şekilde elde tutulması gerekmez. Yasak fiillerinin uygulanmasından önceki dönemde bir yok etme iradesinin oluşmaya başlaması soykırım için gerekli kastın mevcudiyetine karine sayılmakla birlikte, soykırım fiillerinin uzun bir süre boyunca tasarlanmış olmaları şartı aranmaz. Her ne kadar bir harekâtın başlangıcındaki kasit bir grubun imhası olmasa dahi, bu kastın harekâtın uygulanması sırasında, daha sonraki bir aşamada amaca dönüşebileceği de akla yakın bir gelişmedir.⁶⁰ Belgrad'ın Sırp olmayanları yok etmeyi öngören planı savaşın çıkmasıyla örtüşen süre zarfında oluşturulmuş olsa bile, Divan, yine de bu planların ve planlar gereğince gerçekleştirilen uygulamaların etnik halkların ayrıştırılması gibi belli bazı askeri ve stratejik amaçlara ulaşılması sınırlarının ötesine geçip geçmediğini tahkik etmek zorundadır. Ancak bu noktadan sonra, soykırım amaçlı bir etnik temizliğin gerçekleşip gerçekleşmediği tartışılacaktır.

3.3.3 Ayrımcı Niyetin Uygulanması

Soykırım kastı örtülü ise bunu ortaya çıkaracak belki de en önemli unsurlardan biri, hedef gruba karşı "ayrımcı niyet"in uygulanmış olması ve "nefret"in besleniyor olmasıdır. Nitekim uluslararası ceza hukukunda belirli bir ağırlığa sahip olan görüşe göre, özel kastın temelinde ayrımcılık veya ayrımcı niyetin (discriminatory intent) yattığı ve bunun oluşmasındaki temel etkenin ırkçı bir saik olduğu ileri sürülmektedir.⁶¹ Örneğin, William A. Schabas, soykırım suçunu örgütleyen ve planlayanlarda ırkçı veya ayrımcı bir saikin mevcut olmaması halinde işlenen suçun soykırım olarak nitelenebileceğini vurgulamaktadır. Yine, YUCM tarafından bakılan Goran Jelusic davasında Yargı Dairesi (Trial Chamber), soykırım fiili ile tamamen veya kısmen yok edilmek istenen gruba karşı duyulan "ayrımcı niyetin" ve beslenen "nefretin" suçun işlenmesinde temel saik olduğunu belirtmiştir.⁶²

Ancak, duruşmalarda hedef alınan gruplara yönelik sistematik vahşetin saikinin "nefret duygusu" olduğu çıkarımına varmak için açık verilere yer

60 "Prosecutor v. Radislav Krstic, Case No. IT-98-33-A", Appeal Judgment, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 19 Nisan 2004, <http://www.un.org/icty/krstic/Appeal/judgement/index.htm>, para. 572.

61 William Schabas, *Genocide...*, s. 254-255.

62 Prosecutor v. Goran Jelusic..., paras.70-71 ve 78-80.

verilmemiş, aynı zamanda hedef gruba karşı sarf edilen alçaltıcı ifadelere değinilmemiştir. Bunun nedeni, yazılı savunma metinlerinde Bosnalı Müslümanlar ile Hırvatların katlandığı korkunç acıların yanı sıra bunlara karşı uygulanan aşağılayıcı muamele ve sarf edilen aşağılayıcı sözlerin⁶³ ayrıntılarının sunulmuş olmasındandır. Mahkeme kurallarına göre, tekrardan kaçınılması amacıyla bu hususlar duruşmalarda ele alınmamıştır.⁶⁴ 1993 yılında Bosna Hersek tarafından Divan'a sunulan başvuru dilekçesinde değinilen çeşitli raporlar ve hayatta kalan mağdurların ifadeleri de, hedef gruplara karşı yapılan ayrımcılığın sürekli nitelikte olduğunu ve alçaltıcı ifadelerin sarf edilmesinin gelenek haline geldiğini ortaya koymaktadır.⁶⁵

Kristic davasında, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (YUCM) Yargı Dairesi, "ayrımcılığa yönelik suçlar sadece Srebrenitsa'da yaşanan olaylarla sınırlı olmayıp Bosnalı Sırplarla, Müslümanlar ve Hırvatlar arasında 1992–1995 yıllarında yaşanan savaşın tamamını kapsayan niteliktedir" demiştir.⁶⁶ Ancak, bu kararda soykırım kastının 1995 Srebrenitsa katliamından sadece birkaç gün önce somutlaştığının ifade edildiği düşünülürse, bu tür bir kastın bahse konu savaşın önceki aşamalarında mevcut olduğu sonucuna varmak güç olacaktır.⁶⁷

63 Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Kayishema ve Ruzindana davasında şunu belirtmiştir: "Yargı Dairesi kastın sözlerden ve fiillerden çıkarılacağı ve kasdi fiillerin örüntüsüyle kanıtlanabileceği görüşündedir. Daire, özellikle... hedef alınan grubun üyelerine karşı alçaltıcı ifadelerin kullanılmasını [özel kastın] kanıt[ı] olarak kabul eder." Bkz.: "Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T", Judgment, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, 21 Mayıs 1999, <http://69.94.11.53/default.htm>, para. 93.

64 Divan Kararları'nın 60. md., 1 paragrafa göre: "Her iki taraf adına yapılan sözlü ifadeler duruşma sırasında ilgili tarafın iddialarına uygun sunulabilmeleri için gerekli olanın sınırları içinde olabildiğince kısa ve öz tutulacaktır. Ayrıca, tarafları halen ayıran hususlara doğrudan yönelecek içerikte, duruşmaların kapsadığı dava konusunun tamamen üzerinden geçmeyecek şekilde olacak veya içerdiği gerçeklerle savları kısmen yineler hususta gerçekleşecektir." Bkz.: International Court of Justice: Rules of Court (1978), Uluslararası Adalet Divanı, 1 July 1978, http://www.icj-cij.org/ijcwww/ibasicdocuments/ibasictext/ibasicrulesofcourt_20050929.htm

65 Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), *Uluslararası Adalet Divanı*, 20 Mart 1993, <http://www.icj-cij.org/ijcwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>; paras.30-31.

66 "Prosecutor v. Radislav Krstic, Case No. IT-98-33-T", Trial Judgment, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 2 Ağustos 2001, <http://www.un.org/icty/kristic/TrialC1/judgment/index.htm> s.196 para. 562

67 Ancak, YUCM kararlarının UAD açısından bağlayıcı olmadığı da bir gerçektir. Diğer bir deyişle, UAD'nin, YUCM'den farklı olarak, soykırım kastının 1995 Srebrenitsa katliamından evvel oluşmaya başladığını ileri sürme ihtimali yine de mevcuttur. Ne var ki, böyle bir gelişme halinde, ya YUCM'nin itibarı zedelenecektir, ya da UAD'nin siyasi içerikli kararlar verdiği gerekçesiyle güvenilirliği ağır bir darbeye maruz kalacaktır.

Yukarıda değinilen hususların hiçbiri tek başına, işlenen yasak fiillerin soykırımına dönüşüp dönüşmediği sonucuna ulaşma hususunda yeterli olmaz, ancak hepsi bir arada değerlendirildiklerinde, bu tür bir sonucun çıkarılması için sağlam bir zemin oluşturabilir. Eğer Divan, hedef alınan grubun Sözleşme'nin koruması altındaki bir grup olduğunu kabul ederse, soykırımın gerçekleştiğine ilişkin bir karar alabilmesi için yasak fiillerin etnik açıdan temizlenmiş bölgeler yaratma amacını aştığını ve bu fiillerle hedeflenen grubun yok edilmesinin amaçlandığı kanısına varması gerekecektir. Diğer bir deyişle, grubun (veya grupların) imhası kendi başına bir amaca dönüşmüş olmalıdır. Aksi takdirde, soykırımı temel oluşturacak kilit unsur olan özel kastın mevcudiyetini kanıtlayabilmek mümkün olmayacaktır.

Bu bağlamda dikkate alınması gereken bir husus, Darfur Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun, soykırım niyetinin mevcudiyeti hususundaki kuşkuları nedeniyle "Sudan Hükümeti bir soykırım politikası izlememiştir" sonucuna varmasıdır.⁶⁸ Soruşturma Komisyonu raporunda, "hükümet kuvvetleri ile hükümete bağlı paramiliter birliklerin, tüm Darfur'da, sivillerin öldürülmesi, işkence, insanların kaybedilmesine yol açan fiiller, köylerin imhası, ırza geçme ve diğer tür cinsel vahşet, yağma ve nüfusa zorla yer değiştirtme de dâhil, her türlü saldırıda bulduklarının" saptandığını belirtmiş ve "bu fiillerin geniş ve sistematik bir" şekilde uygulandığını da kaydetmiştir. Buna rağmen Komisyon, "Soykırım suçunun varlığı için gerekli kilit unsur olan soykırım niyetinin, en azından Merkezi Hükümet yetkilileri için mevcut olmadığı" sonucuna varmıştır.⁶⁹

Eğer Divan söz konusu davada, benzer bir karara varacak olursa, dava konusu olan fiillerin yasal açıdan insanlığa karşı suç teşkil edecek şekilde tasnif edilmesi gerekebilecektir. Ancak, Uluslararası Adalet Divanı'nın bu tür suçlar üzerinde yargı yetkisine sahip olmadığı da bir vakiadır. Bu durum, Divan'ın bu tür davalara bakılması için en uygun yer olduğu hususunda tereddütler uyandıracak niteliktedir. Zira soykırım kastının mevcut olmadığı yönünde bir karar alınması gibi bir durum ortaya çıktığında, Divan'ın adaleti yerine getirmesi son derece güçleşecektir.

68 Darfur Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Güvenlik Konseyi'nin 18 Eylül 2004 tarihli ve 1564 sayılı kararı uyarınca kurulmuştur.

69 "Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General", Cenevre, *Birleşmiş Milletler*, 25 Ocak 2005, http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf, ss. 3-4.

Eğer Divan, Sırp Cumhuriyeti'nin yasak fiilleri soykırım kastı ile işlediği yolunda bir sonuca varırsa, Divan bu sefer anılan fiillerin YFC'ne isnat edilmesini sağlayacak hukuki bir temel bulunup bulunmadığına karar verecektir. Bir devletin soykırımından sorumlu tutulabilmesi için, devlet sorumluluğunu yükümlenebilecek kişilerin özel kasıtlı soykırım suçunu işlemiş olmaları gerekir.

4. Yasak Fiillerin Davalıya İsnat Edilebilmesi

Bu davadaki taraflar, 1992 ile 1995 yılları arasında Bosna Hersek'te işlenen (ve davacının soykırım olarak nitelediği) yasak fiillerin, YFC'ne isnat edilip edilemeyeceği hususunda ihtilaf halindedir. Tarafların görüşlerdeki ayrılıklar üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar, (1) Sırp Cumhuriyeti'nin 'bağımsızlığı', (2) "kontrol testi" ile isnat ve yükümlülük, (3) ve son olarak da suç ortaklığı meselesidir.

4.1 Sırp Cumhuriyeti'nin Statüsü

Bosna-Hersek'te işlendiği iddia edilen soykırım suçundan doğan sorumluluğun görüşüldüğü duruşmalar sırasında, davacı, Sırp Cumhuriyeti'nin kukla bir devletten başka bir şey olmadığını, bu nedenle de Sözleşme'de sayılan yasak fiillerin işlenmesinden doğan sorumluluğun "egemen" devlet olan YFC'ne ait olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Duruşmalarda, Sırp Cumhuriyeti'nin esas itibarıyla o dönemki YFC'nin bir organından başka bir şey olmadığı ileri sürülmüştür.

Buna karşılık davalı, Bosnalı Sırp'ların farklı bir siyasi kimliğe sahip olduğunun altını çizerek, Bosna Hersek'te kurulan bağımsız bir Sırp Devletine ait temellerin 1992 yılından itibaren atılmış olduğuna dikkat çekmiş, tanınmış olsun veya olmasın, bu devletin devlet olma durumuna ilişkin yasal koşulları sağlamış olduğunu savunmuştur. Davalı, ayrıca, kurulan devletin tanınmamasının, yasal değil de siyasi görüşlerden kaynaklandığını ve Belgrad'dan

70 Bu sava ilişkin olarak Davacı nedenlerini Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen "Uluslararası Açılan Haksız Fiillerde Devletlerin Sorumluluğu 2001" (Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001) başlıklı metnin 4. maddesine dayandırmaktadır. Bu metnin 4. maddesi aşağıdaki gibidir:

1. Uluslararası hukuka göre ister yasamaya yönelik, isterse idari, yargısal veya herhangi bir başka işlev olsa da, Devlete ait örgütlenme içinde ne türlü bir konumda bulunursa bulunsun, merkezi bir Hükümetin organı olarak hangi karakterde olursa olsun, bir devletin bölgesel birimlerinden hangisi olursa olsun herhangi bir Devlet organının idari davranışı söz konusu Devletin fiili olarak kabul edilecektir.
2. Söz konusu devlet organına o devletin iç hukukuna uygun statüde olan her türlü kişi ve kurumlar da dâhildir"

bağımsız bulunan Bosnalı Sırpların kendilerine özgü siyasi bilinçlilik içinde olduklarını belirtmiştir.⁷¹ Bu bağlamda Lord Owen, YUCM önündeki tanıklığı sırasında, 1993 yılındaki Sırp Cumhuriyeti Millet Meclisi'nin genel tutumuna değinerek şunları söylemiştir:

“Bu insanların o dönem Milosevic ile aynı siyasi parti mensubu olmadıklarını unutmayın, Sırp tarihi hakkında farklı görüşlere sahiptiler... Karadzic kendisini Tito ile Partizanlardan çok farklı bir geleneğe sahip olacak şekilde, bir çeşit Mihajlovic Sırp'ı olarak görmeye başlamıştı.”⁷²

Yukarıda belirtilen hususların ışığında, her ne kadar Bosnalı Sırpların kendilerine özgü bir siyasi gündeme sahip oldukları sonucuna varmak mümkün olsa da, gerçekten bağımsız bir devletten bahsetmek mümkün olmayabilir. Duruşmalar sırasında, davacı, Sırp Cumhuriyeti bütçesinin Eski Yugoslavya Cumhuriyeti⁷³ yardımlarına fazlasıyla bağımlı olduğu iddiasında bulunmuş, ordunun tamamen YFC tarafından sübvansede edildiğine dikkati çekerek ordu yöneticilerinin maaş ve ikramiyelerini doğrudan Belgrad hükümetinden aldıkları gerçeğinin altını çizmiştir.⁷⁴

236

Bu savları bir arada inceleyecek olan Divan, soykırımın vuku bulup bulmadığını saptarken, Bosnalı Sırpların kendi “siyasi gündemleri” nedeniyle değil de, bu “siyasi gündeme” rağmen, Soykırım Sözleşmesi'nde belirlenen yasak fiilleri işleyip işlemediklerine karar vermesi gerekecektir. Yani Divan, Bosnalı Sırpların, Belgrad hükümeti kararlarına vasıta olmak suretiyle bu fiilleri gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini saptayacak ve buna göre kararını verecektir.⁷⁵

4.2 Kontrol Testi

Bosna Hersek'i temsil eden heyet, duruşmalar sırasında, Divan'ın, Sırp Cumhuriyeti'nin YFC'nin bir organı olarak iş görmediğini saptaması halinde, YFC'nin Sırp Cumhuriyeti üzerinde bölünmez ve etkili şekilde kontrol

71 CR 2006/16.s.33, para.91.

72 CR 2006/ 16, s.49, para 146.

73 CR 2006/9, ss.27-48, paras.14-59 (Torkildsen).

74 CR 2006/9, ss. 25-27, paras. 7-13 (Torkildsen). Ayrıca bkz.: CR 2006/2, s. 41, para.39.

75 Bu karar “etkili kontrolün” oluşturulabilmesi (veya “Nikaragua testini” geçmek) için, Sırp Cumhuriyeti'nin YFC'ye belli bazı açılardan bağımlı olduğunu veya tarafından kontrol edildiğini göstermenin yeterli olamayacağı görüşünü destekler niteliktedir. Ayrıca söz konusu yasak fiiller işlenirken YFC'nin emirlerinin de yerine getirildiğinin ispatlanması gerekir.

sahibi olduğu yönünde karar alması gerektiğini ileri sürmüştür. Davacıya göre, her iki yorum tarzı da aynı sonuca ulaşmakta olup, bu da, söz konusu süre içinde Bosna Hersek bölgesinde işlenen yasak fiillerin sorumluluğu davalı devlete ait olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁶

Davalı, bu denli etkin bir kontrole ilişkin tek kabul edilebilir deneyin, Divan'ın 1986 yılında Nikaragua davasında verdiği karar sırasında uygulandığını belirtmiştir. Söz konusu davada, Nikaragua, Sandinist yetkililerine karşı Kontra ayaklanmasını destekleyen ABD'ye karşı dava açmıştır. Her ne kadar Divan ABD'nin ülkedeki askerî ve paramiliter eylemler için eğitim, silahlanma, finansman, donanım ve destek sağlamış olduğuna ve anlaşmadan doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği kararına varmış olsa da, ABD Kontraların işledikleri suçlardan dolayı doğrudan sorumlu tutulmamıştır.⁷⁷ Benzer şekilde, Sırp Cumhuriyeti tarafından işlenen suçlar nedeniyle davalıya sorumluluk yüklenmesi için, YFC'nin yardımında bulunduğu veya Sırp Cumhuriyeti üzerinde kontrol kurduğunun kanıtlanması yeterli sayılmayacaktır. Bu durumda davalıya sorumluluk yüklemek için, davalı devletin tüm soykırım harekâtına kontrol ve kumanda ettiğinin ve soykırımın gerçekleşmesi kasıt ve fiiline katıldığının saptanması gerekecektir.

Bu davada verilebilecek kararın olağandışı bir ağırlığa sahip olacağını söylemek hiç de abartılı olmayacaktır. Bu bakımdan, karara ulaşmak için yararlanılacak "kanıt standardının" (burden of proof) son derece özenli ve güven verici olması zorunludur. Bu nedenle, Nikaragua davasında uygulanan "etkin kontrol" yaklaşımının desteklenmesi eğilimi benimsenebilir. Bu arada, davacının, soykırım iddiasına konu olan eylemleri gerçekleştiren kişilerin YFC'ye olan yakın bağımlılık ilişkisini ortaya koyduğu duruşmaların önemi de vurgulanmalıdır. Çünkü bu ilişkiler, özellikle de suç ortaklığı kavramından ötürü davalıya sorumluluk isnat edilip edilemeyeceğine karar verilirken dikkate alınacaktır

76 Davacı bu savı 2001 UHK Maddeleri arasında yer alan ve aşağıda sunulan 8. Madde'ye dayandırmaktadır: "Bir kişi veya bir grubun hal ve hareketleri, bir Devlet'in emirlerini yerine getirmek üzere veya bu Devlet'in idaresinde veya kontrolü altında gerçekleşiyorsa, bu kişi veya kişilerin hal ve hareketleri uluslararası hukuk kapsamında o Devlet'in fiili olarak kabul edilecektir."

77 Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment on Merits, General List No. 70, *Uluslararası Adalet Divanı*, 27 Haziran 1986, http://www.icj-cij.org/icjwww/icasces/inus/inus_ijudgment/inus_ijudgment_19860627.pdf, s.65, para. 116.

4.3 Soykırım Suçuna İştirak

Eğer Divan, Sırp Cumhuriyeti'nin YFC'nin bir organı olmadığına veya Belgrad hükümetinin YFC üzerinde bölünmez ve etkili kontrol sahibi olmadığına karar verecek olursa, davacı, Sözleşme'nin III. maddesinin (e) fıkrası uyarınca Divan'dan en azından davalının soykırım suçuna iştirak ettiğine karar vermesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca, diğer bir seçenek olarak, davacı, nihai savunmasında, Divan'ın davalıyı soykırıma “yardım ve teşvik ettiği” (aiding and abetting) kabul edilmesi talebinde bulunmuştur.

Duruşmalardaki açıklamalarından, davanın taraflarının, yukarıda söz konusu iki tür suç ortaklığı arasındaki farklılıklar hususunda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, III. maddenin (e) fıkrası uyarınca soykırımda suç ortaklığı için, suça iştirakin soykırım saiki ile olması gerekirken, “yardım ve teşvik” seçeneğinde, faile suça iştirakten doğan sorumluluğun isnat edilebilmesi için soykırım kastı bir ön koşul sayılmamaktadır.⁷⁸ Ancak, YUCM Statüsü'nün 7.1. maddesinde değinilen “yardım ve teşvik” kavramlarını bu davaya uygulamak güçtür.

Davacı, suç ortaklığına ilişkin bu alternatif tanımın, devlet sorumluluğu ile ilgili uluslararası hukukun genel ilkelerine dayandığını belirtmiştir.⁷⁹ Ancak, Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) tarafından 2001'de onaylanan metnin 16. maddesi ile belirlenen hükme göre, bu tür bir yardım veya yataklığın bir devlet tarafından sağlanması zorunludur.⁸⁰ Davalı, uygulama açısından (bu davadaki birincil fail olan) Sırp Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak eylemde bulunmuş olduğunu ileri sürmüş olsa da⁸¹, her şeye rağmen bu durum Dayton Anlaşması yürürlüğe girinceye dek yasal olarak tanınmamıştır.

Bu nedenle, “yardım ve teşvik eder” biçiminde suç ortaklığı durumunun bu

78 CR 2006/31 (çeviri), ss. 31–32, para. 76 (Pellet).

79 CR 2006/31, s. 40, para.77(Van den Biesen).

80 2001 tarihli Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen metnin 16. Madde şöyle demektedir:
 “Eğer bir Devlet bir başka Devlet'in uluslararası haksız fiili gerçekleştirmesine yardım veya yataklık (aids or assists) ederse, aşağıdaki koşullarda uluslararası hukuka göre sorumludur:
 (a) Bu Devlet uluslararası hukuka göre haksız fiil oluşturan fiilin gerçekleşmesine duruma ayrıntılarıyla bildiği halde yardımcı olmuş ve
 (b) Fiil Devlet tarafından gerçekleştirilmesi halinde haksız fiil oluşturacak ise.”

81 CR 2006/16, ss.49–51, para. 145–154 (van den Biesen).

davaya uygulanamayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, eğer YFC'ye suç ortağı olarak sorumluluk isnat edilecek ise, davacı özel kastın mevcudiyetini kanıtlama yükümlülüğünden kurtulmuş sayılmayacaktır. YFC açısından bu tür bir kastın mevcut olduğu kabul edilse ve Divan soykırımın gerçekleştiğine ve davalının bundan sorumlu olduğuna karar verse dahi, bu durumun ne tür sonuçlar doğuracağı meselesi vardır ki, bunu izleyen bölümde ele alacağız.

5. Devlet Sorumluluğu ile Doğuracağı Sonuçların Kapsamı

Soykırım Sözleşmesi, bir uluslararası antlaşma olması nedeniyle, Sözleşme hükümlerini ihlal etmeleri durumunda taraf devletlerin uluslararası sorumluluğuna yol açmaktadır. Sorumluluğun isnadından önce, soykırım suçunun uluslararası ceza hukuku yasalarına uygun olacak şekilde saptanması gerekmektedir. Müteakiben, soykırım faillerinin devlet sorumluluğunu üstlenme kabiliyetine sahip olup olmadıkları ve bu durumdan doğabilecek olası sonuçlar incelenirken, ceza hukukundan medeni hukuk alanına geçilmiş olunacaktır. Bu davadaki taraflar ise, bu iki hukuk alanı arasındaki sınırlar geçilirken izlenecek yol hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Görüşlerdeki bu farklılık, esas itibarıyla Soykırım Sözleşmesi'nde öngörülen devlet sorumluluğun kapsamı ile bundan doğacak sonuçlara atfedilen bir- birinden farklı nitelikteki yorumlardan kaynaklanmaktadır. Devlet sorumluluğuna ilişkin Sözleşme'deki tek madde olan IX. madde aşağıdaki gibidir:

“Sözleşmeciler arasında, işbu Sözleşmenin yorumlanmasına, uygulanmasına veya yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ilişkin anlaşmazlıklar- bir devletin soykırım veya III. maddede sıralanan diğer suçlara ilişkin sorumluluğu da dâhil olmak üzere- anlaşmazlığa taraf olan herhangi bir devletin isteği üzerine, Uluslararası Adalet Divanı'na sunulacaktır.”

Davalı, “devlet sorumluluğu” tanımının soykırım suçunun işlenmesiyle oluşacak olası sonuçları ifade etmek için kullanılmadığı (ve kullanılmayacağı) görüşündedir. “Devlet sorumluluğu” kelimelerinin özgün anlamı için Sözleşme kapsamında taraflarca üstlenilen yükümlülüklerden doğan sorumluluklara bakılması gerekecektir. Sözleşme taraflarının birincil öncelikli sorumlulukları V. ve VI. maddeler ile kayıt ve şarta bağlanmıştır. V. madde ile Sözleşme'deki yasaları yürürlüğe koyabilmek için gerekli mevzuatı kanun ile düzenleme yükümlülüğünü kapsar niteliktedir. VI. madde ise, soykırım (veya Sözleşme'nin III. maddesinde sayılan diğer fiiller) için ilgili devletin fiilin gerçekleştirildiği bölgesinde yer alan yetkili bir mahkemede

yasal duruşmalar düzenleme yükümlülüğünü kapsar. Davalı, bu nedenle Sözleşme'ye taraf devletlere ait sorumlulukların sadece önleme ve cezalandırma üzere özel görevlerle ilgili olarak düzenlenmiş maddelerin ihlalleriyle sınırlı olduğunu iddia etmektedir.⁸²

Davalı, ayrıca, Sözleşme'de tazminatla ilgili olarak özel bir hüküm bulunmadığına dikkat çekerek, tarafların Divan'ın zorunlu yargı yetkisini kabul ederken, devletler arasında farklı bir medeni hukuk telafi yönteminin uygulanmasını üstlenmediklerini belirtmiştir.⁸³ Bu nedenle davalı, bu tür bir ihlal söz konusu olduğunda uygun telafi yönteminin mahkeme hükmü (declaratory judgment) ile sınırlı olması gerektiğini ve Sözleşme'nin IX. maddesinin münhasıran yargı yetkisi ile ilgili olduğunu, tazminat ve telafi yöntemleriyle ilgili olmadığını vurgulamaktadır.⁸⁴

Buna karşılık davacı, devletin sorumluluğunun sadece önleme ve cezalandırma yükümlülüklerine ilişkin olası ihlalleri kapsamakla kalmadığını, aynı zamanda soykırıma veya Sözleşme'nin III. maddesinde sayılan fiiller nedeniyle oluşan yükümlülüklerinin ihlalini de kapsadığını ileri sürmektedir.⁸⁵ Bir devletin bu tür sorumluluklarından doğan sonuçların sadece mahkeme hükmünün açıklanmasıyla kısıtlanamayacağını belirten davacı, esasında uluslararası hukukun bu hususta tam anlamıyla donanımlı olduğunu, dolayısıyla da Sözleşme'nin tazminatla ilgili olarak hüküm içermemesinin bir önemi olmadığını kaydetmiştir.⁸⁶ Bu hususlara ilaveten davacı, Bosna Hersek ile yurttaşlarının maruz kaldıkları çeşitli türdeki hasar, zarar ve ziyanın, mali açıdan değerlendirilebilecek nitelikte olduğundan tazminat şeklinde telafi edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷

82 CR 2006/17, s. 43, para.304. Davalı ayrıca bu sorumluluğun ilgili Devletin bölgesel yargı yetkisi veya kontrolü altındaki bölgelere de uzandığına dikkat çekmektedir (CR 2006/16, s. 15, para.20).

83 CR 2006/16, s.14, para.18'dan Nehemiah Robinson, *Soykırım Sözleşmesi. Kökenleri ve Yorumlar*, New York, 1949, s.43.

84 Biz ise, UAD'nin yargı yetkisinin -sadece anlaşmalar hukuku boyutlarıyla- 1948 Sözleşmesinin uygulanmasına ve yorumlanmasına ilişkin olabilecek hukuki uyumsuzlukların çözümünü kapsayabileceğini; bu kapsamla sınırlı olarak devlet sorumluluğunun de incelenebileceğini; buna karşılık, soykırım suçunun işlenmiş olup olmamasına ilişkin davaların, bireysel cezai sorumluluklarla ilgili ceza davaları olduğunu ve UAD'nin yargı yetkisinin dışında kaldığını düşünmekteyiz.

85 CR 2006/31(çeviri), s. 9, para 22(Pellet).

86 CR 2003/31(çeviri), s. 9, para 23(Pellet).

87 Davalı bu değerlendirmeyi 2001 tarihli UHK Maddeleri'ndeki 36. Madde'ye dayandırmaktadır, telafi şekilleri ile ilgili az ve öz bir tartışma metni için bkz: CR 2006/11(çeviri), ss.17-27, para. 1-22 (Pellet). Bu bağlamda,

Devlet sorumluluğu kapsamının Soykırım Sözleşmesi'nin III. maddesini de içerecek şekilde genişletilerek ve söz konusu sorumluluğu bir anlaşmanın ihlalden kaynaklanan uluslararası haksız fiiller çerçevesinde ele almak suretiyle, soykırım *suçu* için devlet sorumluluğu hususunda bir *medeni* hukuk mahkemesinde karara varılmasına ilişkin çıkmazın aşılabilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Uygulama açısından bakılacak olursa, bu yaklaşımın, devletin *bireyler tarafından işlenen* suçlardan nasıl sorumlu tutulabileceğine görünürde açıklık getirdiği ileri sürülebilir. Bu şekilde, genel hukuk ilkelerine müracaat edilerek, Sözleşme'nin IX. maddesi uyarınca Divan'ın sahip olduğu yargı yetkisi ustalıklı bir şekilde genişletilmiş olacaktır. Oysa bu yaklaşım, Sözleşme'nin IX. maddesine aykırıdır. Şöyle ki: IX. madde, *Divan'a*, bireyler tarafından işlenen suçlarla ilgili değil de (cezai sorumluluk), bireylerin eylemlerini önleme ve cezalandırma hususunda bir devletin üstlendiği görevin ihlalleri (uluslararası sorumluluk) çerçevesinde yargı yetkisi sağlamaktadır.

Sonuçta, Sözleşme esas itibarıyla bireylerin cezai sorumluluklarını kapsayan bir belge niteliğindedir. Buna mukabil, devlet sorumluluğuna karşın bireysel cezai sorumluluğun yıllar zarfında muazzam bir şekilde geliştiği de bir vakiydir. Öte yandan soykırım suçunun ne denli ağır bir suç olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, bu suçun önlenmesi için adaletin en etkin ve caydırıcı yöntemlerinin kullanılmasının çok büyük önem taşıdığı takdir edilir. Hukuk mahkemesine başvurularak, sadece birkaç failin suçu nedeniyle tüm bir toplumu (devleti) sorumlu tutmak seçeneğinin en uygun yöntem olarak kabul edilmesi ve adaletin bu şekilde tecelli edeceğinin düşünülmesi uygun olmayacaktır. Bu görüşler, özellikle de, işlenen suçlardan sorumlu olanların devrik olmaları durumunda geçerli olacaktır. Aynı zamanda, bir hukuk mahkemesine başvurma seçeneğinin, davaya taraf olan devletlerin nüfuslarının karışık olması nedeniyle, sözde mağdurlar ile sözde zalimler olarak sınıflandırılmalarının zor olduğu hallerde uygun olmayacağı söylenebilir. UAD'de verilecek bir karar sonucunda Bosnalı Sırp lar sözde mağdurlar tarafında yer alacak, öte yandan örneğin Kosovalı Arnavutlar

nihai savunmalarında Davacı'nın ayrıca Davalı'dan 8 Nisan 1993 ve 13 Eylül 1993 tarihlerinde Divan tarafından geçici önlemlerin belirlenmesine ilişkin alınan ara kararlara uymamasından ötürü "sembolik tazminat" (symbolic compensation) sunmasını talep ettiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, Bosna-Hersek'i temsil eden heyet kabul ettiği gibi, bu durum non bis in idem ilkesi uyarınca güçlük çıkaracak hususlar doğuracaktır (CR 2006/11 (çeviri), s.34, para. 42 (Pellet)). Bunun nedeni de ara kararların mevcut uzlaşmazlık konusu olan yükümlülüklerin ihlallerine ek olarak bir başka husus içermemesidir; bu ara kararlar Soykırım Sözleşmesi kapsamında yükümlülükleri hatırlatma niteliğinde okunmalıdır.

kendilerini sözde zalimler tarafında bulabileceklerdir.⁸⁸ Ayrıca, yaşanan son gelişmeler ışığında Karadağ Cumhuriyeti işlenen suçların sonuçlarından devlet düzeyinde “beraat edecektir”. Bu nedenle, kararlar belirlenecek sorumluluğun davaya taraf olanlar arasında adilane bir şekilde taksim edileceği hususunda tereddütler mevcuttur.⁸⁹ Görüldüğü üzere, mevcut soykırım davasının Uluslararası Adalet Divanı’nda görüşülmesi ve bu bağlamda devlet sorumluluğunun tespit edilmesi, davayı içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Sonuç

Söz konusu dava, esas itibarıyla soykırım kadar karmaşık bir suçun saptanmasının yanında, bu suç nedeniyle devlet sorumluluğunun ortaya çıkarılmasının yarattığı çetin sorunlar ile ilgilidir. Bu makalenin de ortaya koymaya çalıştığı üzere, Divan, Soykırım Sözleşmesi’nin IX. maddesi uyarınca davalı üzerinde yargı yetkisine sahip olduğunu belirlerse, bu gelişme bugüne kadar el atılmamış bir dizi hukuki sorunun ele alınmasına ve bunlara çözüm aranmasına yol açacaktır. Bu arada, davadaki her iki tarafın da Soykırım Sözleşmesi ve devlet sorumluluğu ilkelerinin yorumlanması ve uygulanması ile ilgili olarak görüş ayrılığına sahip olmaları, davayı son derecede karmaşık bir hale getirmektedir.

Davaya bakma konusunda Divan’ın yetkisinin olduğunu saptaması halinde, Divan’dan ilk aşamada beklenen, Bosna Hersek’te işlenen çok ciddi suçların gösterdikleri yasal özellikler bakımından taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının çözüme kavuşturulmasıdır. Bu yazıda gösterildiği üzere, Bosna Hersek’te işlenen yasak fiillerin soykırım olduğu yönünde birçok karinenin bulunmasına karşın, bu yönde bir çıkarıma varmayı güçleştiren birçok unsurun da bulunduğu bir gerçektir. Esas itibarıyla, Divan’ın, soykırımın gerçekleştiğine ilişkin bir karar alabilmesi için, Bosna Hersek’te işlenen yasak fiillerin etnik halkların ayrıştırılması gibi belli askeri ve stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesine ilişkin sınırların ötesine geçtiği ve bu fiillerin hedef aldığı kurbanları sırf belirli bir gruba mensubiyetleri nedeniyle işlendiği kanısına varması gerekecektir. Bunun kanıtlanamaması halinde, etnik temizlik harekâtının soykırım niteliğini taşıdığı veya soykırıma dönüştüğünü ileri sürmek mümkün olmayacaktır.

88 CR 2006/45, s.55, para 6.8 (Varady).

89 CR 2006/12, s.49, para 1.17 (Varady).

YUCM, Krstic davasında, Bosna Hersek'teki savaş esnasında, soykırım niteliğini taşıyan veya soykırımı dönüştüren etnik temizlik harekâtlarının, 1995 yılında Srebrenitsa'da ortaya çıkmış olduğunu saptamıştır. Ancak, bu kararda soykırım kastının katliamdan sadece birkaç gün önce somutlaştığını ifade etmiş olması nedeniyle, bahse konu savaşın önceki aşamalarında soykırım kastının mevcut olduğu sonucuna varmak güç olacaktır. Ayrıca, Schabas'ın belirttiği gibi, yerel nitelikteki bir soykırımın, ulusal düzeyde bir soykırım planı veya politikası olmadığı izlenimini yaratabileceği ve böyle bir durumda suçun büyük boyutta organize edilmediğine de bir karine oluşturabileceği göz önünde bulundurulduğu takdirde, Srebrenitsa soykırımının Belgrad hükûmetine isnat edilmesi hususunda ciddi tereddütler söz konusu olacaktır.⁹⁰ Bu bağlamda, YUCM'nin, o dönemde Sırbistan-Karadağ olarak bilinen devleti, fiilleriyle sorumluluk altına sokabilecek bir kişinin soykırım kastına sahip olduğuna ilişkin bir bulgu saptayamamış olması da önem taşımaktadır.

UAD tarafından alınacak ve YUCM'nin değerlendirmeleri ile uyumlu olacak olan bir karar, soykırım niyetini Srebrenitsa olayları ile sınırlayan, ancak bundan doğan sorumluluğun davalı devlete isnat edilemeyeceği yönünde tecelli edecek bir karar olacaktır. Ancak, Divan'ın, yargı yetkisinin *devletlerin* üstlendiği görevlerin ihlalleri ile sınırlı olması ve bireysel cezai sorumluluğu kapsamaması nedeniyle, böyle bir saptamada bulunması halinde adaletin nasıl tecelli edilebileceği meçhuldür. Divan'ın bundan farklı bir karar alması halinde ise, siyasi içerikli kararlar verdiği gerekçesiyle saygınlığı ağır bir darbeye maruz kalacak ve bu tür davalara bakılması için en uygun yer olduğu hususunda tereddütler doğacaktır.

Divan'ın YUCM'nin değerlendirmelerinden farklı olarak, Bosna Hersek'te soykırım kastının saptanamadığı yönünde bir karar alması halinde, insanlığa karşı suçlar üzerinde yargı yetkisine sahip olmaması nedeniyle, *bu davanın bir sonucu olarak* adaleti yerine getirmesi ve bunun yanında Bosna Hersek'te insanlık vicdanında derin yara açan korkunç trajediyi, dünya kamuoyuna yansıtması son derece güç olacaktır. Bundan farklı olarak, Divan'ın, Bosna Hersek'teki fiillerin soykırım kastıyla işlendiği ve bundan doğan sorumluluğun davalı devlete isnat edilmesi gerektiğini öngören bir

90 CR 2006/43(çeviri), s.38, para.49 (Ivanovic)'dan William Schabas, "Was Genocide Committed in Bosnia and Herzegovina? First Judgements of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", (Kasım 2001) Fordham International Law Journal, s.23, paras.42-43,

karara varması halinde, artık devrik olan birkaç failin bu son derece ağır suçları nedeniyle tüm bir toplum (devlet) sorumlu tutulmuş olacaktır. Üstelik bu sorumluluğun davaya taraf olanlar arasında adilane bir şekilde taksim edilebileceği de mümkün görünmemektedir.

Görülebileceği üzere, bireyler tarafından işlenen soykırım suçunun cezai ve hukuki boyutları karıştırılarak devletler arasındaki bir uyumsuzluk gibi ele alınması çok ciddi güçlükler yaratmaktadır. Oysa bu açıdan bireylerin sorumluluğunu tespit etmek nisbeten daha kolay ve anlaşılır bir husustur. Dolayısıyla, bu makalenin ortaya koymaya çalıştığı gibi, bu davayı son derece karmaşık bir hale getiren esas konu, devlet sorumluluğunu Soykırım Sözleşmesi'nin III. maddesini de içerecek ve devletin bireyler tarafından işlenen suçlardan ötürü sorumlu tutacak şekilde genişletilmesidir. Bu yaklaşım, Soykırım Sözleşme'nin IX. maddesine aykırıdır. Zira anılan maddeye göre, taraf devletlere ait sorumluluğun (ve Divan'ın yargı yetkisinin), sadece önleme ve cezalandırmaya ilişkin maddelerin ihlalleriyle sınırlı tutulması gerekmektedir. Buna karşılık, soykırım suçunun işlenmiş olup olmamasına ilişkin davalar, UAD'nin yargı yetkisinin dışında kalmaktadır.

244

Bu nedenlerle, bu davaya konu teşkil eden şikâyetlerle ilgili olarak en uygun yargı merciinin Divan olmadığı söylenebilir. Mevcut davanın konusu olan fiiller için toplu bir suçluluk (collective guilt) oluşturma girişimlerine karşılık, uluslararası toplum, *bireysel failer hakkında* adaletin tecellisi için girişimlerini kararlılıkla sürdürmelidir. İngiltere'nin Nüremberg'teki başsavcısı Hartley Shawcross'un dediği gibi:

“ Son birkaç yılda cereyan eden korkunç suçların yargılanmasıyla ilgili olarak, bireysel suçluluk, son derece zararlı olan ve ırkçı nefreti içeren kolektif suçluluk kuramının yerini almazsa, hiçbir zaman uzlaşmaya varılmaz.”⁹¹

Kaynakça

“Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)”, *Uluslararası*

91 “Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)” Preliminary Objections, Joint Declaration of Judge Shi and Judge Vereshchetin, 11 Temmuz 1996, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>'dan *International Herald Tribune*, 23 Mayıs 1996, s.8.

Adalet Divanı, 20 Mart 1993, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

Birleşmiş Milletler Andlaşması (United Nations Charter).

Boot, Machteld. *Genocide, Crimes Against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*, Oxford: Hart Publishing, 2002.

“Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia)”, Preliminary Objections, General List No. 91, *Uluslararası Adalet Divanı*, 11 Temmuz 1996, http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyjudgment/ibhy_ijudgment_19960711_frame.htm

“Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)”, Preliminary Objections, Joint Declaration of Judge Shi and Judge Vereshchetin, 11 Temmuz 1996, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)”, Request for the Indication of Provisional Measures, Order, General List No. 91, 8 Nisan 1993, *Uluslararası Adalet Divanı*, 8 Nisan 1993, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case Concerning Legality of Use of Force”, Separate Opinion of Judge Elaraby, *Uluslararası Adalet Divanı*, 15 Aralık 2004, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iyit/iyitframe.htm>,

“Case Concerning Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium)”, Judgment, General List No. 105, 15 Aralık 2004, *Uluslararası Adalet Divanı*, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iybe/iybeframe.htm>

“Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)”, Judgment on Merits, General List No. 70, *Uluslararası Adalet Divanı*, 27 Haziran 1986, http://www.icj-cij.org/icjwww/icasess/inus/inus_ijudgment/inus_ijudgment_19860627.pdf

“Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crimes of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 02, *Uluslararası Adalet Divanı*, 27 Şubat 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 03, *Uluslararası Adalet Divanı*, 28 Şubat 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/04, *Uluslararası Adalet Divanı*, 28 Şubat 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/05, *Uluslararası Adalet Divanı*, 1 Mart 2006 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

246

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Public sitting, CR 2006/06, *Uluslararası Adalet Divanı*, 2 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/07, *Uluslararası Adalet Divanı*, 2 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 08, *Uluslararası Adalet Divanı*, 3 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/09, *Uluslararası Adalet Divanı*, 6 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Davaya

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/10, *Uluslararası Adalet Divanı*, 6 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/11, *Uluslararası Adalet Divanı*, 7 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 12, *Uluslararası Adalet Divanı*, 8 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 13, *Uluslararası Adalet Divanı*, 9 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/14, *Uluslararası Adalet Divanı*, 9 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/15, *Uluslararası Adalet Divanı*, 10 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, CR 2006/16, *Uluslararası Adalet Divanı*, 13 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 17, *Uluslararası Adalet Divanı*, 13 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/18, *Uluslararası Adalet Divanı*, 14 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/19, *Uluslararası Adalet Divanı*, 15 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/20, *Uluslararası Adalet Divanı*, 15 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/21, *Uluslararası Adalet Divanı*, 16 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

248

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/22, *Uluslararası Adalet Divanı*, 17 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/23, *Uluslararası Adalet Divanı*, 20 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/24, *Uluslararası Adalet Divanı*, 23 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, *Uluslararası Adalet Divanı*, 23 Mart 2006,

<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/26, *Uluslararası Adalet Divanı*, 24 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/27, *Uluslararası Adalet Divanı*, 27 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/28, 27 Mart 2006, *Uluslararası Adalet Divanı*, 27 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/29, *Uluslararası Adalet Divanı*, 28 Mart 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/30, *Uluslararası Adalet Divanı*, 18 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, *Uluslararası Adalet Divanı*, 18 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, *Uluslararası Adalet Divanı*, 18 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/33, *Uluslararası Adalet Divanı*, 20 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/34, *Uluslararası Adalet Divanı*, 20 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/35, *Uluslararası Adalet Divanı*, 21 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/36, *Uluslararası Adalet Divanı*, 21 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/37, *Uluslararası Adalet Divanı*, 24 Nisan 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/38, *Uluslararası Adalet Divanı*, 2 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/39, *Uluslararası Adalet Divanı*, 2 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/40, *Uluslararası Adalet Divanı*, 3 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/41, *Uluslararası Adalet Divanı*, 4 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/ 42, *Uluslararası Adalet Divanı*, 4 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/43, *Uluslararası Adalet Divanı*, 8 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/44, *Uluslararası Adalet Divanı*, 8 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

“Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, Public sitting, CR 2006/45, *Uluslararası Adalet Divanı*, 9 Mayıs 2006, <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ibhy/ibhyframe.htm>

International Court of Justice: Rules of Court (1978), *Uluslararası Adalet Divanı*, 1 July 1978, http://www.icj-cij.org/icjwww/basicdocuments/basiccontext/basicrulesofcourt_20050929.htm

Pazarıcı Hüseyin: *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2003.

“Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-

95-1-T”, Judgment, *Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 21 Mayıs 1999, <http://69.94.11.53/default.htm>,

“Prosecutor v. Goran Jelusic, Case No. IT-95-10-A”, Appeals Judgment, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 5 Temmuz 2001, <http://www.un.org/icty/jelusic/appeal/judgement/jel-aj010705.pdf>

“Prosecutor v. Jean Paul Akayesu, Case No. ICTR- 96-4-T”, Chamber I Judgment, *Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 2 Eylül 1998, <http://69.94.11.53/default.htm>

“Prosecutor v. Radislav Krstic, Case No. IT-98-33-A”, Appeal Judgment, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 19 Nisan 2004, <http://www.un.org/icty/krstic/Appeal/judgement/index.htm>.

“Prosecutor v. Radislav Krstic, Case No. IT-98-33-T”, Trial Judgment, *Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi*, 2 Ağustos 2001, <http://www.un.org/icty/kristic/TrialC1/judgement/index.htm>.

252

“Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General”, Cenevre, *Birleşmiş Milletler*, 25 Ocak 2005, http://www.un.org/News/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf.

“Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Advisory Opinion”, 1951 I.C.J. 15, 28 Mayıs 1951, *Uluslararası Adalet Divanı*, <http://teaching.lawcornell.edu/faculty/drwcasebook/docs/genocide%20convention%20decision.pdf>

“Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts”, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/56/10), *Birleşmiş Milletler*, 12 Aralık 2001, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf

Schabas, William A. *Genocide in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Tournaye, Cécile. “Shorter Articles, Comments and Notes: Genocidal Intent Before the ICTY”, *International Comparative Law Quarterly*, Cilt 52, Nisan 2003.

**13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi'ne Dayanılarak Uluslararası
Adalet Divanı'nın Önüne Getirilen İlk Davaya**

1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Vienna Convention on the Law of Treaties).

1969 Viyana Anlaşmalar Açısından Devletlerin Ardılığı Hakkındaki Sözleşmesi (Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties).

Notlar:

254

İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ GÜNLÜK HABER BÜLTENİ

İnsanlığa Karşı Suçlar
Ermeni Sorunu
Türk-Ermeni İlişkilerinde Son Durum

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarih derslerinde Ermeni soykırımına yer verecek. Eyalet Eğitim Bakanı Hildebrandt, bugün yapılan kabine toplantısında, öğretmenlere sunulmak üzere bir eğitim programı içeriğini tanıttı. Rupperecht, Türk devletinin yeniden Ermeni soykırımını ancak tepkilere boyun eğmeyeceklerini ifade etti. Rupperecht, sözde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türk devletinin bu soykırımı programı üzerine konuyu müfredattan çıkarmıştı.

<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~3@nvid~606903,00.asp>

A SESSİZLİK BOZULACAK

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarih derslerinde Ermeni soykırımına yer verecek. Eyalet Eğitim Bakanı Hildebrandt, bugün yapılan kabine toplantısında, öğretmenlere sunulmak üzere bir eğitim programı içeriğini tanıttı. Rupperecht, Türk devletinin yeniden Ermeni soykırımını ancak tepkilere boyun eğmeyeceklerini ifade etti. Rupperecht, sözde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türk devletinin bu soykırımı programı üzerine konuyu müfredattan çıkarmıştı.

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarih derslerinde Ermeni soykırımına yer verecek. Eyalet Eğitim Bakanı Hildebrandt, bugün yapılan kabine toplantısında, öğretmenlere sunulmak üzere bir eğitim programı içeriğini tanıttı. Rupperecht, Türk devletinin yeniden Ermeni soykırımını ancak tepkilere boyun eğmeyeceklerini ifade etti. Rupperecht, sözde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türk devletinin bu soykırımı programı üzerine konuyu müfredattan çıkarmıştı.